THE

SIDDHANTA KAUMUDI

OF

BHATTOJI DIKSHITA,

TRANSLATED AND EDITED INTO ENGLISH

BY

ŚRISA CHANDRA VASU, B A

VOL. III

VAIDIC GRAMMAR.

PUBLISHED BY

THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARI ASHRAM,

38-40 BAHADURGANJ, ALLAHABAD

ALLAHABAD

PRINTED AT THE MEDICAL HALL PRESS BRANCH.

1905

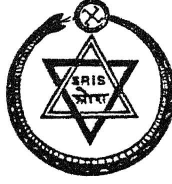
FOREWORD

We are glad to present our subscribers the third volume of the Siddhânta Kaumudi We had hoped to send also the second volume of the same along with it, if not earlier, but the press to which we gave the work more than two years ago for printing, showed the utmost want of sense of duty and businesslike capacity, for they have not printed more than 80 pages during all this time Now that Messrs E J Lazarus & Co have undertaken to print also the second volume, after having so quickly printed the present, we hope to publish the remaining portion of the work by the end of this year Our thanks are specially due to the Manager, E J Lazarus & Co, Medical Hall Press, Allahabad Branch, for the great interest and trouble he has taken in pushing the work through the press We trust the remaining portion of the work under his management will be out soon

ALLAHBAD S N V.

The 1st July, 1905

CONTENTS

THE SIDDHÂNTA KAUMUDÎ.

VOLUME III

वैदिकी प्रक्रिया ।

प्रथमोऽध्यायः ।

THE VAIDIC GRAMMAR.

CHAPTER I.

In this volume Bhattoji Dikshita has collected together all the sûtras of Pânini which are peculiar to the Vedas He has arranged them in eight Adhyayas in the order as they are found in the Ashtâdhyâyi The first chapter contains all those sûtras which occur in the First Book of Pânini

---

३३८७ । छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

द्वयोरेकवचनं वा स्यात । पुनर्वसुर्नक्षत्र पुनर्वसू वा । लोके तु द्विवचनमेव ।

3387 In the Vedas, the two stars, Punarvasû, may optionally be singular, (and connote a dual)

In the Vedas, the star *punarvasû* which is always *dual* in form, may be in the singular form and connote a dual meaning As पुनर्वसुर्नक्षत्र or पुनर्वसू नक्षत्र-मदितिर्देवता ॥ The option is only allowed in the Vedas and not in the secular literature In the latter, it must be in the dual as, गा गताविव दिव पुनर्वसू ॥ Similarly when it is not the appellation of an asterism but of a man, there is no option As पुनर्वसू माणवकौ

३३८८ । विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ ।

प्राग्वत । विशाखा नक्षत्रम । विशाखे वा ।

3388 In the Vedas, the two stars Viśâkhâ may optionally be in the singular number.

The word विशाखा is in the dual number as a rule In the Vedas, it is found sometimes to have the singular form, denoting duality Thus विशाखा नक्षत्रम् or विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ॥

३३८९। षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा। १। ४। ९।

षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दश्छन्दसि घिसंज्ञो वा स्यात्। "क्षेत्रस्य पतिना वयम"। इह वेति योगं विभज्य छन्दसीत्यनुवर्तते। तेन सर्वे विधयश्छन्दसि वैकल्पिकाः। "बहुलं छन्दसि" इत्यादिरस्यैव प्रपञ्चः। "यचि भम्"। नभोऽङ्गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानम्। (वा)। नभसा तुल्यं नभस्वत्। भत्वाद् रुत्वाभावः। अङ्गिरस्वदङ्गिरः। "मनुष्वदग्ने"। "जनेरुसि" इति विहित उसिप्रत्ययो मनेरपि बाहुलकात्। वृषण्वस्वश्वयोः। (वा)। वृषन्नर्पुक्तं वसु यस्य स वृषण्वसुः। वृषा अश्वो यस्य स वृषणश्वः। इहान्तर्वर्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य पदत्वे सति नलोपः प्राप्तो भत्वाद्वार्यते। अत एव 'पदान्तस्य' इति णत्वनिषेधोऽपि न। "अल्लोपोऽनः" इति अल्लोपो न। अनङ्गत्वात्।

3389. The word pati when used in connection with a noun ending in the sixth (or genitive) case is ghi, optionally, in the Chhandas (Veda).

The word pati is understood in this sûtra from the sûtra patih samâse eva (I. 4. 8. S. 247). By that sutra, pati would have been ghi only in composition. This sutra makes an exception to that, when this word occurs in the Vaidic literature. Thus क्षेत्रस्य पतिना वयम (Rig Veda IV. 57. 1).

This sutra may be divided into two, (1) shashthi yuktaschhandasi (2) vâ. In the latter we shall read the anuvritti of chhandasi. The sûtra will then mean:—(1) In the Chhandas the word pati is ghi when used in connection with a word in the sixth case. (2) In the Chhandas there is option. Thus this second rule would make *all* rules optional in the Vedas. In fact, the bahulam chhandasi, which recurs so often in Panini would become but a special case of this universal rule vâ chhandasi.

Note.—The word pati being treated as ghi, takes nâ in the Instrumental by VII. 3. 120. S. 244.

Note.—कुलुञ्चानां पतये or पत्ये नमः salutation to the lord of the Kuluñchas.

Why do we say 'when used in connection with a noun in the genitive case'? Observe मया पत्या जरदृष्टिर्यथासः।

Why do we say 'in the Chhandas'? Observe ग्रामस्य पत्ये।

Here we repeat the sûtra यचि भम् S. 231, for the purposes of certain vârtikas which apply to the Vedas.

३३८९ क। यचि भम्। १। ४। १८।

3389A. And when an affix, with an initial य or an initial vowel, being one of the affixes, beginning with सु and ending in क, follows, not being Sarvanâmasthâna, then what precedes, is called Bha.

The word यचि is in the 7th case meaning 'when य or अच् follows,' and by the last *Vârt.* of Sutra I. 1. 72, it means, 'when an affix beginning with ya or ach follow.'

Vârtika.—The words नभस्, अङ्गिरस् and मनुष् should be treated as Bha when the affix वत् (V. 1. 115. S. 1778) follows. Thus नभस्वत् 'like the sky.' अङ्गिरस्वत् "like the Angiras." मनुष्वत् 'like the man.' By being Bha, the स is not changed into र् which it would have been, had it been a pada (VIII. 2. 66. S. 162.)

The word मनुस is formed by the affix उस of the Unadi sutra (II 115) janerusi, by being diversely applied to √मन The word मनुस being treated as bha, the sûtra VIII 3 59 S 212 applies, and स is changed to ष ।

Vârt —The word वृषन् is treated as Bha in the Vedas when the words वसु and अश्व follow Thus वृषण्वसु वृषणश्वस्य मेने Here had the word vrishan been treated as pada, the न would not have been changed into ण (VIII 4 37 S 198), and this न would have been dropped before the affix vasu by VIII 2 7 S 236 Nor does the sutra VI 4 134 S 234 apply, because the word is not an anga

In secular language the forms are वृषवसु and वृषाश्व ।

३३९० । अयस्मयादीनि छन्दसि । १ । ४ । २० ।

एतानि छन्दसि साधूनि । भपदसंज्ञाधिकाराद्यथायोग संज्ञाद्वय बोध्यम । तथा च वार्तिकम । उभयसंज्ञान्यपीति वक्तव्यमिति । + । " स सुष्टुभास ऋक्वता गणेन " । पदत्वात कुत्वम । भत्वाज्जश्त्वाभाव । जश्त्वविधानार्थाया पदसंज्ञाया भत्वसामर्थ्येन बाधात । " नैन हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु ' । अत्र पदत्वाद जश्त्वम । भत्वात कुत्वाभाव । " ते प्राग्धातो " ।

3390 The words like ayasmaya &c , are valid forms in the Chhandas (Veda)

These words being taught here in the topic relating to Pada and Bha show that they have been properly formed in the Chhandas by the application of the rules of Bha and Pada

Thus we have the following Vârtika—

Vârt —It should be stated that in some places both these Pada and Bha designations apply simultaneously Thus in the word ऋक्वत formed by ऋच + वत the च is first changed into क by treating the word rich as a Pada Then the word ऋक is treated as Bha, and therefore the क is not changed into ग before वत For had it been Pada, the form would have been ऋग्वत 'Rigvat' These irregularly formed words occur only in the Chhandas or Vedic literature Thus स सुष्टुभास ऋक्वता गणेन (Rig Veda IV 50 5)

Similarly in the sentence नैन हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु (Rig Veda X 71 5) the word वाग्जिन is formed from वाच + इन (=वाचा इन. 'lord or master of speech') Here vâch being treated as a Pada, the ch is changed to j , and then being treated as a Bha, the j is not changed to a guttural Similarly अयस् + मय=अयस्मय 'made of iron' Here the word अयस is treated as Bha and hence the स is not changed into र Thus अयस्मय वर्म 'iron made coat of mail' अयस्मयानि पात्राणि 'iron vessels' The present form of this word is अयोमय ।

Now we repeat the sûtra I 4 80 S 2230, for the purpose of showing its exception in the Vedas

ते प्राग्धातो. । १ । ४ । ८० ।

3390A The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root (that is to say, they are prefixes)

३३९१ । छन्दसि परेऽपि । १ । ४ । ८१ ।

3391 In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are employed indifferently after the verbal root, as well as before it.

As वायविन्द्रश्च सुन्वत आयातमुपनिष्कृतम ॥ मक्षित्या धिया नरा (Rig 1 2 6) In this we have आयातमुप instead of उपायातम 'Vâyu and thou Indra, ye heroes, come ye both quickly to the Soma of the worshipper by this sincere prayer'

३३९२ । व्यवहिताश्च । १ । ४ ८२ ।

'हरिभ्या याह्योक आ' 'आ मन्द्रै रिन्द्र हरिभिर्याहि' ।

3392 In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are also seen separated from the verb by intervening words

As हरिभ्या याह्योक आ (for हरिभ्या आयाहि ओक).

Here आ is separated from the word याहि by the intervening word ओक So also in the sentence आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूर रोमभि (Rig Veda III 41 1), "O Indra! come (आ याहि) on horses (हरि), which are spirited (मन्द्रैः=मादयितृभि), and color of peacock's feather"

३३९३ । इन्धि-भवतिभ्या च । १ । २ । ६ ।

आभ्या परो ऽपित लिट् कित । 'समीधे दस्यु हन्तमम' । 'पुत्र ईंधे अथर्वण' । बभूव । इदं प्रत्याख्यातम् । 'इन्धेश्छन्दोविषयत्वाद्भुवो वुको नित्यत्वात ताभ्या लिट किद्वचनानर्थक्यम्' इति ।

इति वैदिकप्रकरणे प्रथमोऽध्याय ।

3393 The Lit or Perfect Tense affixes after the roots indh 'to kindle,' and bhu, 'to become,' also are kit

After these two roots the terminations of the Perfect are कित् । These roots have been especially mentioned, because the root इन्धि ending in a compound consonant will not be governed by sûtra I, 2 5 S. 2242, and the root भू is mentioned because all the terminations of the Perfect are कित् after भू, not excepting the पित terminations. Thus the verbs समीधे and ईंधे are illustrations of Perfect Tense from the root इन्ध as in the following examples — समीधे दस्युहन्तमम्, (Rig Veda VI 16 15) and पुत्र ईंधे अथर्वण, (Rig Veda VI 16 14), Here the nasal of the root is dropped by regarding the affix as कित ॥ Similarly from the root भू, we have बभूव, बभूविथ ॥

This sûtra is considered unnecessary by Patañjali the author of Mahâbhâshya, who says "we could have done without this sûtra Because the direct application of Perfect affixes to √इन्ध is confined only to the Vedas, while in the secular literature the Perfect will be formed by आम् as इन्धा चकार, and so its conjugation would have been irregular, by Vaidic license (III 4 117 S 3435) While भू *always* takes the augment वुक् in the Perfect, for after *bhû*, the वुक् comes *invariably* whether there be guna or there be not guna So there is no necessity of saying that the Perfect affixes are कित् after these two roots'

CHAPTER II

३३९४ । तृतीया च होश्छन्दसि । २ । ३ । ३ ।

जुहोते. कर्मणि तृतीया स्याद द्वितीया च । 'यवाग्वा अग्निहोत्र जुहोति' । अग्निहोत्रशब्दोऽत्र हविषि वर्तते । 'यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येत' इत्यादिप्रयोगदर्शनात् । अग्नये हूयते । इति व्युत्पत्तेश्च । यवाग्वाख्य हविर्देवतोद्देशेन त्यक्त्वा प्रक्षिपतीत्यर्थ. ।

3394 In the Chhandas (Veda) the object of the verb हु 'to sacrifice' takes the affix of the third case, and of the second as well

This ordains the third case affix, and by force of the word च 'and', the second case affix is also employed as यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति ।

Here यवाग्वा is in the Instrumental case, though it is the object of sacrifice The word अग्निहोत्र here means "the oblation," for we find it used in this sense in sentences like this —यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येत । &c The word agnihotra when in this sense, should be analysed as अग्नये हूयते "that which is sacrificed in honor of, or for the sake of Agni—i e, an oblation" The sentence यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति therefore means "he throws (into the fire) the oblation called yavâgû offering it in honor of the deity"

Note —In the above example yavagû is in 3rd case and agnihotra in the 2nd case. In this case the latter word means हवि or oblation The verb जुहोति in this connection means प्रक्षिपति ॥ The whole sentence means "the oblation in the shape of yavâgû, he throws (into the fire)" Though the two words yavâgû and agnihotra are in different cases, yet they are syntactically one, and refer to one and the same object

But this sûtra is considered unnecessary by Patanjali According to him the word agnihotra in the above example means simply "agni or fire" As we find it used in the sentence यस्याग्निहोत्रं प्रज्वलितम ॥

The word agnihotra, when meaning fire, is analysed as हूयते ऽस्मिन् "Agni in which sacrifice is poured" or "sacrificial fire"

Therefore, when the example is यवाग्वा अग्निहोत्रं जुहोति, then agnihotra being equivalent to Agni, juhoti means prinana or satisfaction The whole sentence means यवाग्वा अग्निं प्रीणयति "he propitiates fire with yavâgû (barley)"

But when the sentence is यवागूं अग्निहोत्रं जुहोति, both words being in the 2nd case, then agnihotra means havis or oblation, and juhoti means prakshepana, i e, "he throws the yavâgu oblation (into the fire)" i e, he throws into the fire the materials of oblations called yavâgû

३३९५ । द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्यात् । षष्ठ्यपवादः । 'गामस्य तदहः सभाया दीव्येयुः' ।

3395 The object of the verb दिव् in the sense of 'dealing or 'staking,' takes the second case-affix, in the Brâhmaṇa literature

This debars the Genitive case required by II 3 59 S 620 Ex गामस्य तदहः सभाया दीव्येयुः (Maitr S 1 6 11) In the Vedic literature, the simple verb दिव् takes the accusative, instead of the genitive When, however, the root दिव takes an upasarga, then it may optionally govern the genitive also, by II 3 59 S 620

३३९६ । चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि । २ । ३ । ६२ ।

षष्ठी स्यात । 'पुरुषमृगश्चन्द्रमसे' । 'गोधा कालका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनाम' वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । षष्ठ्यर्थे चतुर्थीति वाच्यम् । * । 'या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वः' ।

3396 In the Chhandas the sixth case affix is employed diversely with the force of the fourth case-affix

Ex पुरुषमृगश्चन्द्रमस or चन्द्रमसे 'to the moon a male deer' गोधा कालका दार्वा घाटस्ते वनस्पतीनाम् or वनस्पतिभ्य 'to you lords of the forest, are lizard, kalaka bird, &c' So also वायुरस्म उपा मन्यत (R Ved X 136 7)

Vart —In the Veda, the 4th case affix is employed in the sense of the sixth as या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वोजायते 'whosoever woman drinks with a woman in her courses, gets herself in menstrual'

३३९७ । यजेश्च करणे । २ । ३ । ६३ ।

इह छन्दसि बहुलं षष्ठी । घृतस्य घृतेन वा यजते ।

3397 The sixth case-affix is diversely employed in the Chhandas in denoting the instrument of the verb यज् 'to sacrifice'

Ex घृतस्य or घृतेन यजते 'he sacrifices with butter'

३३९८ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ३९ ।

अदो घस्लादेशः स्यात । घस्ता नूनम । लुङि "मन्त्रे घस" इति च्लेर्लुक् । अडभावः । सग्धिश्च मे' ।

3398 In the Chhandas (Vedas), घस्लृ is diversely substituted for अद् ।

As घस्ता नूनम ।

The words अद and घस्लृ are to be supplied in this sûtra from II 4 36, S 3080, and II 4 37 S 2427 घस्ताम is the Aorist form of अद, the Aorist sign च्लि is elided by II 4 80 S 3402 The augment अट् is not added, because of VI 4 74 S 2228, read with the बहुलं of this sutra

But the form घस्ताम could have been obtained by II 4 37 S. 2427 also, for that sutra also ordains घस substitution for अद् । The proper example, under the present sutra is not घस्ताम् ॥ Hence the other example सग्धि (Yajur Veda Vaj S XVIII 9), which is free from this objection The word ग्धि = अदन "eating" सग्धि "companion in eating" It is formed by adding the affix क्तिन (ति) to the √अद, as अद + क्तिन, then अद is replaced by घस by the present sutra Thus घस + ति ॥ Then the penultimate अ of घस is elided by VI 4 100 S 3550, as घस + ति ॥ Then स is elided by VIII 2 26 S 2281 as घ + ति Then त is changed to ध by VIII 2 40 S 2280 Thus घ + धि Then घ is changed to ग by VIII 4 53 S 52 The घ is considered here as immediately in contact with ध though technically speaking there is an elided अ between घ and ध ॥ But this zero is not sthanivat, because VIII 4 53, is a जश rule, and the zero lopa is not sthanivat for the purposes of जश्त्व rule (I 1 58 S 51) Thus we get ग्धि, which with स, a shortened form of समान (VI 3 84 S 1012), gives us सग्धि ॥

३३९९ । हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च च्छन्दसि । २ । ४ । २८ ।

द्वन्द्वः पूर्ववल्लिङ्गः । हेमन्तश्च शिशिरश्च हेमन्तशिशिरौ । अहोरात्रे । 'अर्धर्चादिभ्यः शपः'

3399 Of the compounds 'hemantaśiśirau' and 'ahorâtre' the gender is like that of the first word, in the Chhandas (Vedas)

This aphorism debars the general rule given in II 4 26 S 812.

Similarly though the vikarana शप is ordained by II 4 72 S 2423, to be elided after the roots of the Adâdi class, yet by Vaidic diversity it is sometimes not so elided, as taught in the next sûtra

३४०० । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

"वृत्रं हनति वृत्रहा" । "अहिः शयत उपपृक्‌ पृथिव्याः" अत्र लुक्‌ न । अदादिभिन्नेऽपि क्वचिल्लुक्‌ । "त्राध्वं नो देवाः" । "जुहोत्यादिभ्यः श्लुः"

3400 In the Chhandas (Vedas) there is diversely the luk-elision of the Vikarana शप्‌ (III 1. 68)

There is elision in other conjugations than Adâdi and there is sometimes even no elision in Adadi verbs As वृत्रं हनति वृत्रहा 'the Vritra Killer kills Vritra' हन्‌ + शप + ति = हनति instead of हन्ति । So also, अहिः शयत उपपृक्‌ पृथिव्याः, here शयते instead of शेते (Rig Veda I 32 5) "The Dragon lies low on earth" In these cases the Vikarana शप has not been elided

In some cases the शप is elided even in conjugations other than Adadi, as त्राध्वम नो देवा निजुर वृकस्य (Rig Veda II 29 6) "Protect us, God, let not the wolf destroy us" instead of त्रायध्वाम ।

Similarly श्लु elision of the vikarana is required by II 4 75. S 2489, in Juhotyadi class But to this also, there is exception in the Vedas as shown in the following sutra

३४०१ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७६ ।

"दाति प्रियाणि चिद्वसु" । अन्यत्रापि । "पूर्णां विवष्टि" ।

3401 In the Chhandas there is ślu-elision of शप्‌ diversely

The elision does not take place where ordained, and takes place where not ordained दाति प्रियाणि (instead of ददाति) चिद्वसु (Rig Veda IV 8 3) "he gives even treasures that we love" See also Rig Veda I 65, 4, VI 24 2, VII 15. 12, VII 42 4

Similarly the ślu elision with its accompanying reduplication takes place in roots other than those of the Juhotyadi class Thus देवो वो द्रविणोदा पूर्णा विवष्ट्व सिचम "The God who gives your wealth demands a full libation poured to him" (Rig Veda VII 16 11) Here विवष्टि is from the √वश "to shine" It belongs to the Adâdi class, but takes ślu elision Hence वश + शप + ति = वश + श्लु + ति = वश वश्‌ + o + ति (VI 1 10 S 2490) = विवश + ति (the अ is changed to इ by VII 4 76 S 2490, read with the bahulam chhandasi) = विवष्‌ = ति (VIII 2 36 S 294) = विवष्टि (VIII 4 41 S 26)

३४०५ । मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

लिरिति च्लेः प्राचां सज्ञा । एभ्यो लेर्लुक्‌ स्यात्‌ मन्त्रे । "अक्षन्नमीमदन्त हि" । घस्लादेशस्य 'गमहन' इत्युपधालोपे शासिवसीति षः । "मा ह्वर्मित्रस्य" "धूर्तिः प्रणङ्‌मर्त्यस्य" ।

'नशेर्वा' इति कुत्वम। "सुरुचो वेन आव"। "मा न आधक्"। आत इत्याकारान्तानां ग्रहणम। "आप्रा द्यावापृथिवी"। "परावर्ग भारभृद्यथा"। "अक्रन्नुषास"। "त्वे रयिं जागृवांसो अनुग्मन्"। मन्त्रग्रहणं ब्राह्मणस्याप्युपलक्षणम्। "अक्षन् वा अस्य दन्ताः"। विभाषानुवृत्तेर्नेह। "न ता अग्रभृणम्नजनिष्ट हि सः"।

इति वैदिकप्रकरणे द्वितीयोऽध्यायः।

3402 In the Mantra portion of the Vedas there is luk-elision of the sign of the Aorist (and Perfect), after the verbs घस् 'to eat,' ह्वृ 'to be crooked,' णश 'to destroy,' वृ 'to choose,' 'to cover,' दह् 'to burn,' verbs ending in long आ, वृच् 'to avoid,' कृ 'to make,' गमि 'to go' and जनि 'to be produced'

The word लि is the name given by ancient grammarians to the affixes of the Perfect tense as well as the Aorist, or it might be a common term for all tense affixes Thus from घस the substitute of अद we have अक्षन् in the sentence, अक्षन्नमीमदन्त हि "Well have they eaten and rejoiced" (Rig I 82 2)

NOTE —Thus in the Aorist of अद, there comes घस् (II 4 37 S 2427), the sign of the aorist is elided by this sutra The penultimate अ of घस is elided by VI 4 98 S 2363, and घ is changed to क by VIII 4 55 S 121, and स is changed to ष by VIII 3 60 S 2410, thus we get क्ष, then we add the augment अट् which with the third person plural affix अन gives us अक्षन् ॥

From the verb ह्वृ we have मा ह्वर्मित्रस्य त्वम। The माह्वर is the aorist 3rd Pers Singular, of ह्वृ। Thus ह्वृ + च्लि + ति = ह्वृ + o + ति (S 3402) = ह्वर + त (the elision of इ is by III 4 100 S 2207) The guna takes place by VII 3 84 S 2168, and then the त is elided by VI 1 68 S 242

From नश् we have प्रणक् in the following verse मा नः शंसो अररुषो धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य। रक्षा णो ब्रह्मणस्पते। 'Let not the foeman's curse, let not a mortal's onslaught fall on us Preserve us Brahmanaspati" (Rig I 18 3) The श् of नश् is changed to क by VIII 2 63 S 431

The word वृ in the sutra includes both वृङ् and वृञ्, as the word वेन in the following ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः। स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च वि वः। (Yajur veda 13 3)

From दह we have आधक् as in सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो माप स्फरीः पयसा मा न आधक्। "Guide us Saraswati to glorious treasure refuse us not thy milk, nor spurn us from thee" (Rig VI 61 14)

The word आत means verbs ending in long आ, as प्रा 'to be full" Thus, चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावा पृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च। (Rig I 115 1) "The brilliant presence of the Gods hath risen, the eye of Mitra, Varuna and Agni The soul of all that moveth not or moveth, the Sun hath filled the air and earth and heaven"

The root वृच gives us वर्क्, as in the following verse —मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्ग् भारभृद्यथा। संवर्गं सं रयिं जय। (Rig VIII 64 12) "In this great battle cast us not aside as one who bears a load, snatch up the wealth and win it"

From कृ we have अक्रन् as in the following verse अक्रन्नुषासो वयुनानि &c (Rig Veda I. 92. 2) "The Dawns have brought distinct perception as before."

From गम we have अग्मन्, as in the following verse वृतेव यन्त बहुभिर्वसव्यैस्त्वे रयिं जागृवांसो अनुग्मन्। रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तं वपावन्तं विश्वहा दीदिवांसम्। (Rig Veda VI 1 3)"

From जन we have अज्ञत, as अज्ञत वा अस्य दन्ता॰ ॥ This is an example from the Brâhman literature, as the word मंत्र in the sûtra refers also to the Brâhman literature

But sometimes, the elision does not take place, because the word "option" is understood in this sutra Thus न ता अगृभ्रन् &c (Rig Veda V 2 4) "These seized him not. he had been born already."

CHAPTER III

३४०३। अभ्युत्सादयाम्प्रजनयाञ्चिकयांरमयामकः पावयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि। ३। १। ४२।

आद्येषु चतुर्षु लुङि 'आम' 'अकः' इत्यनुप्रयोगश्च। अभ्युत्सादयामकः। अभ्युदसीषददिति लोके। प्रजनयामकः। प्राजीजनदित्यर्थः। चिकयामकः। अचैषीदित्यर्थं चिनोतेराम्द्विर्वचनं कुत्वं च। रमयामकः। अरीरमत। पावयांक्रियात। पाव्यादिति लोके। विदामक्रन्। अवेदिषुः।

3403 The forms अभ्युत्सादयामकः, प्रजनयामकः, चिकयामकः, रमयामकः, पावयांक्रियाद्, विदामक्रन् are irregularly formed in the Chhandas with the augment आम्, and the auxiliary verbs अकर्, क्रियात्, and अक्रन्।

The first two of these and the fourth are the Aorist (लुङ्) of the causatives of the roots सद 'to sit', जन् 'to be born,' and रम 'to sport,' to which the affix आम is added The third is the Aorist of the root चि 'to collect,' to which आम has been added after the reduplication and the change of च into क of the root The auxiliary अक, which is the 3rd Person Singular Aorist of कृ is added to all these four The fifth is derived from the root पू 'to blow, to purify' by adding the causative affix णिच, annexing the affix आम before the terminations of the Benedictive (आशी र्लिङ्) and then using after the form so obtained, the Benedictive of कृ, क्रियात The last is the Aorist of विद 'to know,' to which आम् is added and the 3rd Person Plural of the Aorist of कृ i e, the auxiliary अक्रन is employed These are the archaic forms, their modern forms are as follow —अभ्युदसीषदत, प्राजीजनत, अचैषीत, अरीरमत, पाव्याद, अवेदिषु।

Note —The word अभ्युत्सादयामकः is formed by adding the prepositions *abhi* and *ut* to the Causative root सादि। सादि with आम becomes सादया, to which is added अक the 3rd pers Singular Aorist of कृ "to do" Thus कृ + च्लि + तिप् = कर + च्लि + त = कर + ० + त (II 4 80 S 3402) = कर् + ० + ० (VI 1 68, S 252) which with the augment अट् becomes अकर् or अक। This auxiliary अकर् is added to all the first four words When this periphrastic Aorist is formed with आम् and अकर, the special mood-affix of the Aorist is elided by II 4 81, S 2238 The regular Causative Aorist is अभ्यदसीषदत (सादयामकर् = असीषदत) The

Causative सादि is shortened to सदि by VII 4 1 S 2314 This is reduplicated before the Aorist affix चङ् by VI 1 11 S 2315 Thus सदसद Then द is elided by VII 4 60 S 2179 Then applying VII 4 93 S 2316, read with VII 4 79 S 2317, the अ is changed to ई Thus we have सीषद + चङ + त = सीषदत ।

The word क्रियात् is the Benedictive form of कृ 'to do' The vikarana उ is not added because of the prohibition III 4 116 S 2215, and then there is रिं by VII 4 28 S 2367

३४०४ । गुपेश्छन्दसि । ३ । १ । ५० ।

च्लेश्चङ्वा । 'गृहानजूगुपत युवम्' । अगोप्तमित्यर्थः ।

3404 After the verb गुप् 'to protect,' चङ् is optionally the substitute of च्लि in the Chhandas

This rule applies where the root गुप does not take the affix आय (II 2. 28) As इमान् नो मित्रावरुणौ यत गृहान् अजूगुपतम 'Mitra and Varuna protected these our houses' The other forms are अगोप्तम, अगोपिष्टम or अगोपायिष्टम् In the secular literature, the latter three forms are used, but not the first

३४०५ । नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः । ३ । १ । ५१ ।

च्लेश्चङ न । 'मा त्वायतो जरितु काममूनयी' । 'मा त्वाग्निर्ध्वनयीत ।

3405 After the causatives of the verbs ऊन 'to decrease' ध्वन 'to sound,' इल 'to send' and अर्द 'to go or to beg' चङ् is not the substitute of च्लि in the Chhandas

Thus मात्वायतो जरितुः काममूनयी. (Rig Veda I 53 3) मात्वाग्निर्ध्वनयीत धूम गन्धि (Rig Veda I 162 15)

Thus we have ऊनयी. in the Vedas, औनिनत् in the classical literature, so also ध्वनयीत, ऐलयीत and आर्दयीत, their classical forms being अदिध्वनत, ऐलिलत् and आर्दिदत् See Rig Veda I 53, 3, I 162 15, and Panini VII 2 5

३४०६ । कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५९ ।

च्लेरङ् वा । 'इद तेभ्यो कर नम' । अमरत् । अदरत् । 'यत्सानोः सानुमारुहत'

3406 After the verbs कृ 'to do,' मृ 'to die,' दृ 'to tear,' and रुह 'to rise,' अङ् is the substitute of च्लि when used in the Chhandas.

Thus अकरत 'he did', अमरत 'he died', अदरत 'he tore', आरुहत 'he rose. The classical Aorist of these verbs are अकार्षीत अमृत, अदारीत and अरुक्षत्

Thus 'ये भूतस्य प्रचेतस इद तेभ्यो ऽकर नम' (Rig Ved X 85 17). यत्सानोः सानुमारुहद्भूर्यस्पष्टकर्त्वम (Rig, Ved I 10 2)

३४०७ । छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि । ३ । १ । १२३ ।

कृन्ततेर्निःपूर्वात्क्यपि प्राप्ते ण्यत । आद्यन्तयोर्विपर्यासो निसः षत्वं च । 'निष्टर्क्यं चिन्वीत पशुकाम । देवशब्द उ पदे ह्वयतेर्जुहोतेर्वा क्यप्दीर्घश्च । 'स्पर्द्धन्ते वा उ देवहूये' । 'प्र' 'उत्

आभ्यां नयते क्यप । प्रणीय । उन्नीय । उत्पूर्वाच्छिषे क्यप । उच्छिष्य । 'मृङ' 'स्तृञ्' 'ध्वृ' एभ्यो यत । मर्य । स्तर्या । स्त्रियामेवायम । ध्वर्य खनेर्यण्यतौ । खन्य । खान्य । यजेर्य । 'शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै' । आङ् पूर्वात्पृच्छे क्यप् । 'आपृच्छ्य धरुणं वाज्यर्षति' । सीव्यते क्यपत्व च प्रतिषीव्य । ब्रह्मणि वदेर्ण्यत् । ब्रह्मवाद्यम् । लोके तु 'वद सुपि क्यप्च' (२८५४) इति क्यब्यतौ । भवते स्तौतेश्च ण्यत । भाव्य । स्ताव्य । उपपूर्वाच्चिनोतेर्ण्यदायादेशश्च पृड उत्तरपदे । उपचाय्यपृडम । '+ हिरण्य इति वक्तव्यम् +' । उपचेयपृडमेवान्यत् । 'मृड' सुखने 'पृड च' इत्यस्मादिगुपधलक्षणः कः ।

3407 In the Vedas the following words are found which are formed irregularly —**निष्टर्क्य, देवहूय, प्रणीय, उन्नीय, उच्छिष्य, मर्य, स्तर्या, ध्वर्य, खन्य, खान्य देवयज्या, आपृच्छ्य, प्रतिषीव्य, ब्रह्मवाद्य, भाव्य, स्ताव्य** and **उपचाय्यपृड** ।

The formation of the above words is extremely irregular and they are all met with in the Vedic literature only Thus the word निष्टर्क्य is derived from the root कृत 'to cut,' with the preposition निस्, and the affix ण्यत, instead of क्यप्, which is the regular affix, by III, 1 110 S 2859 , नि + कृत + ण्यत = नि + तृक + य (the root कृत transformed into तृक् by transposition) = निष्टर्क्य As निष्टर्क्यं चिन्वीत पशुकाम ।

The above is apparently a guess work etymology of the grammarians

So also देवहूय is formed by adding to the root ह्वयते 'to call' or ह्वे 'to invoke,' the affix क्यप and the upapada देव, the vowel of the root is then lengthened and the augment त (VI 1 71), is not allowed, देव + ह्वे or हू + क्यप् = देवहूय । Thus स्पर्धन्ते वाउ देवहूये (Rig Ved VII 85 2) So also प्र + नी (to lead) + क्यप् = प्रणीय , उत + नी + क्यप = उन्नीय, उत + शिष (to leave) + क्य ,= उच्छिष्यम , मृ (to die) + यत् = मर्य , स्तृ (to cover) + यत = स्तर्या , it is always feminine ध्वृ (to bend) + यत = ध्वर्य , खन् (to dig) + यत = खन्य , खन + ण्यत = खान्य , देव (God) + यज् (to sacrifice) + यत् = देवयज्या , always used as feminine Thus in शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै । आ + पृच्छ (to ask) + क्यप् = आपृच्छ्य । Thus आपृच्छ्य धरुणं वाज्यर्षति (Rig Ved VII 107 5) प्रति + सीव (to sew) + क्यप = प्रतिषीव्य , ब्रह्मण + वद् (to speak) + ण्यत् = ब्रह्मवाद्य , in secular literature both क्यप् and ण्यत come after this word (III 1 106 S 2854) भू (to be) + ण्यत = भाव्य , स्तु (to praise) + ण्यत = स्ताव्य , उप + चि (to collect) + ण्यत् + पृड = उपचाय्यपृडम *Vârt* —This last word is formed then only when the word पृड follows and when the sense is that of 'gold' When it does not mean 'gold,' the form is उपचेयपृडम । The root पृड is read along with मृड in the Tudâdi class and means "to please" To this root is added the affix क (III 1 135 S 2897)

३४०८ । छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् । ३ । २ । २७ ।

एभ्य कर्मण्युपपद इन्स्यात । 'ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिम्' 'उत नो गोषणिं धियम्' । 'ये पथा पथिरक्षय' । चतुरक्षौ पथिरक्षी । 'हविर्मथीनामभि' ।

3408 In the Vedic literature, the affix इन् comes after the verbs वन् 'to honor' सन् 'to worship' रक्ष् 'to protect' and मथ् 'to agitate,' when the object is in composition

Thus ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनिम (Vaj San I 17, V 12, VI 3), उत नो गोषनि (Rig Ved VI 53 10), यौ ते श्वानौ पथिरक्षी (Rig Ved X 14 11) इन्द्रो यातूनाम-भवत पराशरो हविर्मथीनाम (Rig Ved VII 104 21)

३४०९ । छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

ण्वि स्यात । पृतनाषाट् ।

3409 In the Chhandas, the affix ण्वि comes after the verb सह् 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix

The words '*upasarga*' and '*sup*' are understood here As पृतन + सह् + ण्वि = पृतनासाह, nom sing पृतनाषाट 'a name of Indra' The dental स is changed into cerebral ष by VIII 3 56, and the ह into ट by VIII 2 31 The final अ of पृतन is lengthened by VI 3 137 See Rig Veda I 175 2, III 29 9, VI 19. 7, IX 88 7, X 103 7

३४१० । वहश्च । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत । दित्यवाट् । योगविभाग उत्तरार्थ ।

3410 The affix ण्वि comes after the verb वह् 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it

As प्रष्ठवाह 1st sing प्रष्ठवाट् 'carrying a *prashtha* measure,' so, दित्यवाट् ।

The division of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sûtras, into which the anuvritti of वह only is carried and not of सह् See Yajur Veda, XIV 10, XVIII 26

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट् । ३ । २ । ६५ ।

एषु वहेर्ञ्युट स्याच्छन्दसि । कव्यवाहन । पुरीषवाहन । पुरीष्यवाहन ।

3411 In the Chhandas, the affix ञ्युट् comes after the verb वह when it is in composition with the words कव्य 'oblation of food to deceased ancestors,' पुरीष 'fæces' and पुरीष्य 'water'

As कव्यवाहन पितृणाम (Yajur Ved II 29) 'fire that carries the oblation to the *pitris*,' पुरीषवाहन 'carrier of water,' पुरीष्यवाहन. (Yaj Ved XI 44). The feminine of these words is formed by adding long ई ।

३४१२ । हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्नो हव्यवाहन । पादमध्ये तु 'वहश्च' इति ण्विरेव 'हव्यवालग्निरजर' पिता न '

3412 The affix ञ्युट् comes in the Chhandas, after the verb वह् 'to carry' when it is in composition with the word हव्य 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a pâda (fourth part of a stanza)

As अग्निश्च हव्यवाहन. 'fire, the carrier of oblation to the gods' (Rig Veda I 44 2)

Thus ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनिम (Vaj San I 17, V 12, VI 3), उत नो गोषणिं (Rig Ved VI 53 10), यौ ते श्वानौ पथिरक्षी (Rig Ved X 14 11) इन्द्रो यातूनाम-भवत् पराशरो हविर्मथीनाम (Rig Ved VII 104 21)

३४०९ । छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

ण्वि स्यात् । पृतनाषाट् ।

3409 In the Chhandas, the affix ण्वि comes after the verb सह् 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix

The words '*upasarga*' and '*supi*' are understood here As पृतन + सह् + ण्वि = पृतनासाह, nom sing पृतनाषाट 'a name of Indra' The dental स is changed into cerebral ष by VIII 3 56, and the ह into ट by VIII 2 31 The final अ of पृतन is lengthened by VI 3 137 See Rig Veda I 175 2, III 29. 9, VI 19. 7, IX 88 7, X 103 7

३४१० । वहश्च । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत । दित्यवाट् । योगविभाग उत्तरार्थ ।

3410 The affix ण्वि comes after the verb वह् 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it

As प्रष्ठवाह 1st sing प्रष्ठवाट् 'carrying a *prashtha* measure,' so, दित्यवाट् ।

The division of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sûtras, into which the anuvritti of वह only is carried and not of सह् See Yajur Veda, XIV 10, XVIII 26

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट् । ३ । २ । ६५ ।

एषु वहेर्ञ्युट स्याच्छन्दसि । कव्यवाहन । पुरीषवाहन । पुरीष्यवाहनः ।

3411 In the Chhandas, the affix ञ्युट् comes after the verb वह् when it is in composition with the words कव्य 'oblation of food to deceased ancestors,' पुरीष 'fæces' and पुरीष्य 'water'

As कव्यवाहनः पितृणाम (Yajur Ved II 29) 'fire that carries the oblation to the *pitris*,' पुरीषवाहन 'carrier of water,' पुरीष्यवाहनः (Yaj Ved XI 44) The feminine of these words is formed by adding long ई ।

३४१२ । हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्नो हव्यवाहन । पादमध्ये तु 'वहश्च' इति ण्विरेव 'हव्यवालग्निरजर पिता नः'

3412 The affix ञ्युट् comes in the Chhandas, after the verb वह् 'to carry' when it is in composition with the word हव्य 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a pâda (fourth part of a stanza)

As अग्निश्च हव्यवाहन 'fire, the carrier of oblation to the gods' (Rig I 44 2)

When this word occurs in the middle of a pâda, or at the beginning the form is हव्यवाट् which is derived by adding the affix ण्वि (sûtra 3410). As हव्यवाडग्निरजर पिता न the never-decaying Agni or fire that carries oblation to the gods, is our father' (Rig Veda III 2 2)

३४१३ । जनसनखनक्रमगमो विट् । ३ । २ । ६७ ।

'विड्वनो —' (२९८२) इत्यात्वम । अब्जागोजा । 'गोषा इन्द्रो नृषा असि'। 'सनोतेरन' (३६४५) इति षत्वम् । 'इय शुष्मेभिर्बिसखाइवारुजत्'। 'आ दधिक्रा शवसा पञ्च कृष्टी.' । अग्रेगा ।

3413 The affix विट् (the whole of which is elided) comes in the Chhandas after the verbs जन् 'to be born,' सन् 'to bestow,' खन् 'to dig,' क्रम् 'to pace' and गम् 'to go,' when a word ending in a case-affix is in composition, and the final nasals are changed into long आ ।

The words छन्दसि उपसर्गे and सुपि are understood in this sûtra The verb जन् includes two verbs meaning 'to be born' and 'to happen,' so also सन means both 'to give' and 'to worship'

Of the affix विट् the latter ट is indicatory, and is qualifying, as in VI 4 41 S 2982, by which rule the final nasal of जन सन &c, is replaced by long आ when the affix विट् follows, and the whole affix is elided by VI 1 67 S 375

As अप् + जन् + विट = अब्जा (Rig Ved VII 34 16) 'born in water' (VI 4 41 S 2982), गोजा 'born in the heaven i e God' (Rig Veda IV 40, 5) So also from सन—गोषा 'acquiring or bestowing cows' (VIII 3 108 S 3645), गोषा इन्द्रोनृषा असि O Indra! bestower of cows! thou art lover of mankind' (Rig Veda IX 2 10) From खन्—बिसखा 'digger of lotus stalk,' कूपखा 'digger of well' From क्रम—दधिक्रा 'who gets milk' as, आ दधिक्रा शवसा पञ्च कृष्टी (Rig Veda IV 38, 10 and 40 5) From गम—अग्रेगा उन्नेतॄणाम 'the leader'

३४१४ । मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ण्विन् । ३ । २ । ७१ ।

'* श्वेतवहादीना डस्पदस्येति वक्तव्यम *' यत्र पदत्वं भावि तत्र ण्विनोऽपवादो डस्वक्तव्य इत्यर्थ । श्वेतवा । श्वेतवाहौ । श्वेतवाह । उक्थानि उक्थैर्वा शसति उक्थशा यजमान. ॥ उक्थशासौ । उक्थशास । पुरो दाश्यते पुरोडा ।

3414 In the Mantra the affix ण्विन् comes after the words श्वेतवह्, उक्थशस् and पुरोडाश् ॥

The above words contain both the verb and the upapada, the fact of their being so given indicates that there is some irregularity in the application of the affix

the word उक्थ as object or instrument, and then the nasal is irregularly dropped As उक्थानि उक्थैर्वा शंसति = उक्थशास, nom sing उक्थशा. (Rig Veda II 39 1) 'a reciter of hymns, the name of the sacrificer'

The णिवन् is applied after the verb दाशृ to give,' preceded by पुरो, and द is changed into ड, the force of the whole word denoting an object As पुरो, दाश्यन्ति एन = पुरोडाश्, nom sing पुरोडा (Rig Veda III 28 2) 'an offering'

Vârt —The augment डस् is added to the words श्वेतवाह् &c, when the *pada* affixes follow Thus before *pada* terminations श्वेतवाह् becomes श्वेतवस् । Therefore its Instrumental dual is श्वेतवोभ्याम्, pl श्वेतवोभि ।

The augment डस is not applied before सर्वनामस्थान and भ terminations As श्वेतवाहौ, श्वेतवाह । The whole declension this of word is given below —

	Sing	Dual	Plural
Nom	श्वेतवा	श्वेतवाहौ	श्वेतवाहः
Acc	श्वेतवाहम्	Do	Do
Ins	श्वेताहा	श्वेतवोभ्याम्	श्वेतवोभिः
Dat	श्वेतवाहे	Do	श्वेतवोभ्यः
Abl	श्वेतवाहः	Do	Do
Gen	Do	श्वेतवाहो.	श्वेतवाहाम्
Loc	श्वेतवाहि	Do	श्वेतवस्सु
Voc	श्वेतवा or श्वेतव.		

३४१५ । अवे यजः । ३ । २ । ७२ ।

अवया । अवयाजौ । अवयाज ।

3415 In the Mantra the affix णिवन् comes after the verb यज् 'to sacrifice' when in compositon with the word अव ।

As अवयाज, nom sing अवया (Rig Veda I 173. 12) 'the name of a Vedic priest,' as त्व यज्ञे वरुणस्यावया असि 'Thou art the priest of Varuna in the sacrifice'

The division of this aphorism from the last in, which it could have been included, is for the sake of the subsequent sûtras in which the *anuvritti* of यज् only runs This word is thus declined —

	Sing	Dual	Plural.
1st	अवया.	अवयाजौ	अवयाजः
2nd	अवयाजं	अवयाजौ	अवयाज.
3rd	अवयाजा	अवयोभ्या	अवयोभिः

३४१६ । अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८ । २ । ६७ ।

एते सबुद्धौ कृतदीर्घा निपात्यन्ते । चादुक्थशा ।

3416 The रु substitution of VIII 2 66 S 162 takes place for the final of the Nominatives and vocatives of अवयज्, श्वेतवाह् and पुरोडाश् giving the irregular forms अवयाः, श्वेतवाः and पुरोडा

They are so exhibited here, for making them long in the Vocative sing also For they could not have been lengthened in the Vocative singul

cause VI 4 14 does not apply to it Thus हे श्रवया, हे श्वेतवा, हे पुरोडा ॥ By force of च in the sûtra we form उक्थशा. also similarly

३४१७ । त्रिजुपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उप उपपदे यजेर्विच । उपयट् ।

3417 The affix विच् comes after the verb यज् when उप precedes, in the Chhandas

As उपयड्भिरूर्ध्वं वहन्ति 'they carry it up with the उपयज् formulas' उपयज् is the name of eleven formulas at a sacrifice

३४१८ । आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।

सुप्युपसर्गे चोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिनादयस्त्रय प्रत्यया स्युः । चाद्विच् सुदामा । सुधीवा । सुपीवा । भूरिदावा । घृतपावा । विच । कीलालपा ।

3418. The affixes मनिन् (मन्), क्वनिप् (वन्), वनिप् (वन्) and विच् come in the Chhandas, after verbs which end in long आ, when a case-inflected word or an upasarga is in composition

The force of 'and' is to include विच् Thus सुदा + मनिन = सुदामन्, 1st sing सुदामा (Rig VI 20 7) 'one who gives liberally,' सुधी + क्वनिप = सुधी + वन् (VI 4 66 = सुधीवन्, 1st sing सुधीवा 'having good understanding,' सुपा + क्वनिप = सुपीवन्, 1st sing सुपीवा 'a good drinker,' भूरि + दा + वनिप = भूरिदावन्, 1st sing भूरिदावा (Rig II 27 17) 'liberal,' घृतपावन् 1st sing घृतपावा (Yaj VI 19) 'ghee-drinker.'

The affix विच् is also included in this aphorism As कीलाल + पा + विच् = कीलालपाः (Rig X 91 14) 'nectar-drinker.'

३४१९ । बहुलं छन्दसि । ३ । २ । ८८ ।

उपपदान्तरेऽपि हन्तेर्बहुलं क्विप्स्यात् । मातृहा । पितृहा ।

3419 In the Chhandas, the affix क्विप् diversely comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, even when the word in composition with it is other than those mentioned in III 2 87 S. 2998

This aphorism ordains क्विप् in cases which are not governed by the restrictive rule contained in III 2 87. S 2998 As मातृहा सप्तमं नरकं प्रविशेत् 'may the matricide enter the seventh hell,' so also पितृहा 'patricide.'

Diversely we find also मातृघात. and पितृघात ।

The Past participle Nishthâ is generally formed by त, but in the Vedas, it is formed by the affixes of the Perfect tense also, and the Perfect itself is formed sometimes by the affixes कानच् and क्वसु as already taught in the sûtras III 2. 105 S 3093, III 2 106 S. 3094, III, 2 107 S 3095 They are repeated here again

३४१९ क । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

भूत सामान्ये । 'अहं द्यावापृथिवी आततान' ।

3419 A. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb, with the force of Past participle, and Past tense in general,

As अह द्यावापृथिवी आततान 'I stretched the heaven and the earth' Here the word आततान has the force of nishthâ

३४१९ ख। लिटः कानज्वा । ३ । २ । १०६ ।

3419 B In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् i e, the affix has the force of the Perfect

As अग्निं चिक्यान 'he consecrated the fire,' सोमं सुषुवाणः 'he pressed the *soma* juice'

This affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I 4 100 तृतजान (Rig Veda I 3 6)

३४१९ ग। क्वसुश्च । ३ । २ । १०७ ।

छन्दसि लिटः कानच्क्वसू वा स्तः । 'चकाणा वृष्णि'। 'यो नो अग्ने अररिवाँ अघायु'। '+ छन्दस्यघशब्दात्परेच्छायां क्यज्वक्तव्यः +'। 'क्याच्छन्दसि' (३१५०)। उप्रत्ययः स्यात। अघायु। '+ एरजधिकारे जवसवौ छन्दसि वाच्यौ +'। 'ऊर्वास्तुमे जवः'। 'देवस्य सवितुः सवे'।

3419 C In the Chhandas the affix क्वसु is optionally the substitute of लिट् i e, the kvasu formed word has the force of the Perfect

As जक्षिवस् 1st sing जक्षिवान 'eaten' (Yaj VIII 19), पपिवस् 1st sing पपिवान 'drunk'

Thus चकाणा वृष्णि पौंस्यम (Rig Veda VIII 7 23).

यो नो अग्ने अररिवान अघायु (Rig Veda I 147 4)

Here the word अररिवान् is formed from the root रा 'to give,' with the affix क्वसु having the force of Perfect The Negative Particle अ is added Thus रा + क्वसु = रा रा + वस = र रा + इट + वस (VII 2 67 S 3096) = ररिवस The Nom Sing is ररिवान् "a generous man" अररिवान् "a miser, an enemy."

By S III 1 8 S 2657 the affix क्यच् is added to a noun in order to denote a *wish for one's own self* The following vârtika makes an exception in the Vedas

Vârt —In the Vedas, the affix क्यच् is added after the word अघ, *even when the wish is with regard to another* As मा त्वा वृका अघायवो विदन् Here अघायु (pl अघायव) is formed by *kyach*, उ being added by III 2 170 S 3150, and आ is added by VII 4 37 See Rig Veda I 120 7 Thus अघ+क्यच् = अघ + य = अघ + य + उ (III 2 170 S. 3150) = अघा+यु (VII 4 37 S 3590.)

By sûtra III 3 56 S 3231 the affix अच is added to roots ending in इ or ई, but in the Vedas this affix is added even after roots in उ or ऊ by the following Vârtika.

Vârt —The words जव and सव are formed by the affix अच् and they occur in the Vedas As 'ऊर्वारस्तु मे जव,' । देवस्य सवितु, सवे (Rig Veda V 82 6)

These roots जु and सु would have otherwise taken the affix अप् The form would have been the same, but there would be difference of accent See Rig I 112 21, and Yaj XI 2

३४२० । मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः । ३ । ३ । ९६ ।

वृषादिभ्य क्तिन्स्यात । स चोदात्तः । 'वृष्टिं दिव'। 'सुम्नमिष्टये'। 'पचापक्तीरुत'। 'इयं ते नव्यसी मति.'। वित्ति.। भूति.। 'अग्ने आ याहि वीतये। 'राती स्यामोभयास.'।

3420 In the Mantra literature, 'ktin' acutely accented comes after the following roots, forming words in the feminine gender, denoting a mere action —'vrish' (to rain), 'ish' (to wish), 'pach' (to cook), 'man' (to think), 'vid' (to know), 'bhû' (to be), 'vi' (to go, to consume) and 'râ' (to give)

The construction of this sûtra is anomalous Instead of the bases being put in the ablative case, they are put in the nominative case Thus वृष्टि 'raining', इष्टि 'wishing', पक्ति 'cooking', मति 'thinking', वित्ति 'knowing', भूति 'being', वीति 'consuming', राति 'giving'

As "स नो वृष्टिं दिवः" (Rig Veda II 6 5)
सुम्नमिष्टये (Rig Veda VI 70 4)
पचात्पक्तीरुत (Rig Veda IV 24 7)
नव्यसीं मतिं (Rig Veda VIII 74 7)
भूतिमूदिम (Rig Veda I 161 1)
अग्न आयाहि वीतये (Rig Veda VI 16 10)
रातौ स्यामोभयास (Rig Veda VII 1, 20)

३४२१। छन्दसि गत्यर्थेभ्यः। ३। ३। १२९।

ईषदादिषूपपदेषु गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि युच्स्यात्। खलोऽपवादः। सूपसदनोऽग्निः।

3421 The affix 'yuch' comes in the Chhandas, after roots having the sense of 'to go', when the word 'îshad' &c meaning 'lightly' or 'with difficulty' are in composition with such verbs

This debars the affix खल् of III 3 126, 127 S 3305 and 3308 Thus सूपसदनोऽग्निः। सूपसदनमन्तरिक्षम्। See T S 7 5 20 1

३४२२। अन्येभ्योऽपि दृश्यते। ३। ३। १३०।

गत्यर्थेभ्यो येऽन्ये धातवस्तेभ्योऽपि छन्दसि युच्स्यात्। 'सुवेदनामकृणोर्ब्रह्मणे गाम्'।

3422 The affix 'yuch' is seen to come in the Vedas, after other verbs also, than those meaning 'to go'

Thus सुदोह नाम कृणोद् ब्रह्मणे गा, so also सुवेद् नाम कृणोद ब्रह्मणे गा॥ (Rig Veda X 112 8)

३४२३। छन्दसि लुङ्लङ्लिटः। ३। ४। ६।

धात्वर्थानां सम्बन्धे सर्वकालेष्वेते वा स्युः। पक्षे यथास्वं प्रत्ययाः। लुङि। 'देवो देवेभिरागमत्'। लोडर्थे लुङ्। 'इदं तेभ्योऽकरं नमः'। लङ्। 'अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः'। लिट्। 'अद्या ममार'। अद्य म्रियत इत्यर्थः।

3423 In the Vedas, the Aorist, Imperfect and Perfect are optionally employed in all tenses, in relation to verbs

The words धातुसम्बन्धे and अन्यतरस्याम् are understood here also By saying 'optionally', other tense affixes may be similarly employed

Thus देवो देवेभिरागमत् (Rig I 1 5) 'O God Agni! come hither with the gods' Here the Aorist आगमत् has the force of the Imperative ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्योऽकरं नमः 'I make salutation &c &c.' (Rig X 85 17) Here अकरं is Aorist (लुङ्) and has the sense of the Present.

So also अग्निमद्य होतारमवृणीताय यजमान । Here लङ is used instead of लट् ।

So also अद्या ममार = अद्य म्रियते । Here लिट is used instead of लट ।

NOTE —अगमत is formed with the affix अङ् of the Aorist because the root गमॢ has an indicatory ॡ in the Dhatupâtha and belongs to Pûshâdi class

अकरम here च्लि is replaced by अङ by sûtra VII 2 13 S 2293 Thus कृ + अङ + म Then there is guna by VII 4 16 S 2406 With the augment अ we get अकरम "I did"

अवृणीत from वृञ 'to choose', add लङ, and श्ना vikarana because the root belongs to Kryadi class Then there is long ई by VI 4 113 S 2497 Thus we have अवृणीत ॥

३४२४ । लिङर्थे लेट् । ३ । ४ । ७ ।

विध्या[illegible] हेतुहेतुमद्[illegible] लेट् स्याच्छन्दसि ।

3424 The affix '[illegible]' employed in the Vedas, wherever the Potential can be used

The formation of लेट is shown in the subsequent sutras In the first place, the vikarana सिप is sometimes added between the Personal endings and the root Secondly, the Personal endings themselves lose their इ thus ति becomes त, सि becomes स । Thirdly, the word takes the augment अट and आट between the Personal endings and the root Fourthly, the सिप् vikarana sometimes causes Vriddhi also

३४२५ । सिब्बहुलं लेटि । ३ । १ । ३४ ।

3425 सिप् is diversely the affix of a verbal root when लेट् follows

३४२६ । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३ । ४ । ९७ ।

लेटस्तिङामितो लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु ।

3426 In the Parasmaipada affixes the 'i' is optionally elided in the Subjunctive

The वा of the the preceding Ashtâdhyâyî sûtra III 4 96 is understood here also

३४२७ । लेटोऽडाटौ । ३ । ४ । ९८ ।

लेट 'अट' 'आट' एतावागमौ स्त । तौ च पितौ । '* सिब्बहुलं णिद्वक्तव्य *' । वृद्धि । 'प्र ण आयूंषि तारिषत' । 'सुपेशसस्करति जोषिषद्धि' । 'आ सविता यदर्शसानाय शरुत' । सिप इतोलोपस्य चाभावे । 'पताति विद्युत' । 'प्रिय सूर्ये प्रियो अग्ना भवाति' ।

3427 The augments 'at' and 'ât' are added to the personal endings of the Vedic Subjunctive

The augments अट and आट are पित and are not to be added at once, but by turns Thus जुष + सिप + अट् + त = जोषिषत, तारिषत्, मान्दिषत, similarly पत + आट + ति = पताति, च्यावयाति । See III 1 34 for the addition of सिप् in the above

Vârt —The vikarana सिप is treated as णित and therefore causes Vriddhi

Thus from the root तृ we have तारिषत, as तृ + तिप = तृ + सिप् + तिप = तृ + इट + सिप + तिप् = तार + इ + सि + ति = तारिषत । Thus प्र ण आयूंषि तारिषत ।

Similarly जोषिषत् from जुषी प्रीतिसेवनयो, as in सुपेशस्करति जोषिषद्धि ।

Similarly अक्षाविषत from दृप्रसवैश्वर्ययो, as in the following—
आ साविषदर्शसानाय शरु (Rig Veda X 99 7)

But when there is no सिप् added, and the इ of the Personal-endings is not elided, then we have forms like पताति दिद्युत and प्रिय. सूर्यप्रियो अग्नाभवाति (Rig Veda V 37 5)

In fact लेट is a composite Mood, and may be considered to have six tenses as shown below —

*I —Present —*लेट

I	भवति	भवत.	भवन्ति
	भवाति	भवात	भवान्ति
II	भवसि	भवथ.	भवथ
	भवासि	भवाथ	भवाथ
III	भवामि	भवाव.	भवामः
		भवाव	भवाम

II —Imperfect

I	भवत	भवत	भवन्
	भवात	भवात	भवान्
II	भव	भवथ.	भवथ
	भवा	भवाथ.	भवाथ
III	भवाम	भवाव.	भवाम.
		भवाव	भवाम

III —Present Conditional

I	भविषति	भविषत.	भविषन्ति
	भविषाति	भविषात.	भविषान्ति
II	भविषसि	भविषथ	भविषथ
	भविषासि	भविषाथ	भविषाथ
III	भविषामि	भविषाव	भविषामः
		भविषाव	भविषाम

IV —Imperfect Conditional

I	भविषत्	भविषत.	भविषन
	भविषात्	भविषात	भविषान्
II	भविष.	भविषथ	भविषथ
	भविषा	भविषाथ	भविषाथ
III	भविषाम्	भविषाव	भविषाम.
		भविषाव	भविषाम

V —Strong Present Conditional

I	भाविषति	भाविषत	भाविषन्ति
	भाविषाति	भाविषात	भाविषान्ति
II	भाविषसि	भाविषथ	भाविषथ
	भाविषासि	भाविषाथ	भाविषाथ
III	भाविषामि	भाविषाव	भाविषाम.
		भाविषाव	भाविषाम

VI —Strong Imperfect Conditional

I	भाविषत	भाविषत	भाविषन्
	भाविषात्	भाविषातः	भाविषान्

II भाविष	भाविषथ.	भाविषथ
भाविषा	भाविषाथः	भाविषाथ
III. भाविषाम्	भाविषाव.	भाविषाम.
	भाविषाव	भाविषाम

३४२८ । स उत्तमस्य । ३ । ४ । ९८ ।

लेडुत्तमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाव । करवाव । टेरेत्वम् ।

3428 The 's' of the first person is optionally elided in the Subjunctive

As करवाव or करवाव', करवाम or करवाम । The first person is used in the sutra to indicate that the स is not elided in any other person

३४२९ । आत ऐ । ३ । ४ । ९५ ।

लेट आकारस्य ऐ स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते' । आतामित्याकारस्यैकार । विधिसामर्थ्यादाट ऐत्वं न । 'अन्यत्र' इति हेटयेव विहरन्ति । 'यो यजाति यजात इत' ।

3429 In the Subjunctive, 'ai' is the substitute of 'â' of आताम् and आथाम् in the first and second person dual of the Atmanepada

Thus मन्त्रयैते, मन्त्रयैथे, करवैते करवैथे । Why is not the augment आट् changed into ऐ ? Because otherwise the rule enjoining आट् would be superfluous, and the sutra enjoining आट् ought to have enjoined ऐट् at once

सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते (Rig Veda IV 41 3) Here the affix आताम is changed to ऐते ॥ The regular form एते the आ is changed to ए by III 4 79 S 2233

The आ of the augment आट is not changed to ऐ as we have already said above, and here we have the forms यजाति &c यो यजाति यजात इत (Rig Veda VIII 31 1)

३४३० । वैतोऽन्यत्र । ३ । ४ । ९६ ।

लेट एकारस्य ऐ' स्याद्वा । 'आत ऐ' (३४२९) इत्यस्य विषयं विना । 'पशूनामीशै' । 'ग्रहागृह्यान्तै' । 'अन्यत्र' किम् । 'सुप्रयसा मादयैते' ।

3430 In the Subjunctive, 'ai' is optionally the substitute of 'e', in other places than those mentioned in the last sûtra

Thus शयै, ईशै &c, in the following examples —सप्ताहानि शयै, अहमेव पशूनामीशै, सदया एव वो ग्रहा गृह्यान्तै सर्वेत्यान्यव वः पात्रायुच्यान्तै । And in the alternative we have simply ए as यत्र उ च ते मनो दक्षम दधसउत्तरम ।

NOTE —ईशै from the root ईश ऐश्वर्ये । It is the 1st Pers Sing, The Atmanepada Personal ending इट of the 1st Pers Sing is changed to ऐ । This इ is not elided by III 4 97 S 3426, because that sûtra is confined to Parasmaipada इ ॥ The इ is changed to ए by III 4 79 S 2233, then ए changed to ऐ by this sutra

गृह्यान्तै from ग्रहि in the Passive The य of the Passive is added, and then the 3rd Pers Plural झि or अन्ते । The Personal ending takes the augment आट् and becomes आन्ति ॥ The र of ग्रह is changed to ऋ by VI 1 16 S 2412 and the इ of आन्ति is changed to ए by III 4 79 S 2233, and this ए is changed to ऐ by the present sutra.

३४३१ । उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८ ।

पणबन्ध आशङ्कायां च लट् स्यात । 'अहमेव पशूनामीशै'। 'नेज्जिह्मायन्तो नरकं पताम'। इह इन आनजौ' (२५५७) ।

3431 Where a contingent promise (a reciprocal agreement), or where apprehension is implied, the affix 'Let' is employed after a root, in the Chhandas Literature

The word उपसंवाद means 'reciprocal agreement contracting to do' Thus यदि मे भवानिदं कुर्य्याद् अहमपि भवत इदं दास्यामि 'If you do this for me, I will give this to you' Agreements like these are called उपसंवाद, while guessing or inferring the result from a cause is called आशङ्का apprehension or fear'

Thus अहमेव पशूनामीशै ॥ This is the reply of Rûdra, when he was solicited by the Devas, to conquer Tripura The word पशु means "bound souls, jivas treading the round of Samsâra" पताम is Let the final स् is elided by III 4 98 S 3428 मदग्र एव वो ग्रहा गृह्यान्तै ॥ मद्देवत्यान्येव व पात्राण्युच्यान्तै ॥ नेज्जिह्मायन्तो (or नेज्जिह्मायन्तो) नरकं पताम ॥ (Nir I 11 Bohtlink) = जिह्माचरणेन नरकपात आशङ्क्यते ॥ All the above examples have the sense of Potential, but the Subjunctive (Let) must be employed necessarily in these senses and not optionally, which anuvritti was understood in the last sûtra

By III 1 83, S 2557, in the Imperative 2nd Pers Singular, शानच् is sometimes substituted for the vikarana श्ना, after the Kryâdi roots ending in consonants By the next sûtra, शायच् is optionally the substitute in the Vedas

३४३२ । छन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिशब्दाच्छानच् । '+ हृग्रहोर्भश्छन्दसि +' इति हस्य भ । 'गृभाय जिह्वया मधु' । 'बधान देव सवित'। 'अनिदिताम—' (४१५) इति नलोपः । गृभ्णामि ते' । 'मध्वा जभार' ।

3432 In the Chhandas, शायच् is also the substitute of श्ना after roots ending in consonants, when हि follows

Thus गृभाय जिह्वया मधु (Rig Veda VIII 17 5) "take up the honey with the tongue" The affix शानच् is also employed by force of the word api in the aphorism as बधान पशून 'bind the beasts'

Vârt — In the Chhandas, भ is substituted for the ह of हृ and ग्रह ॥ Thus गर्दभेन सम्भरति, मरुदस्य गृभ्णाति, सामिधेन्योजभ्रिरे, उदग्राभञ्च निग्राभञ्च ब्रह्म देवा अवीवृधन ॥

NOTE —गृभाय is derived from ग्रह 'to seize', the र is vocalised by ग्रहिज्या etc VI 1 16 S 2412, and ह changed to भ by the vârtika above given Thus ग्रह् श्ना + हि = गृह + ना = गृभ् + ना = गृभ + आय (शायच्) = गृभाय 'take up thou'

NOTE —बधान is formed by शानच्, added to the root बन्ध 'to bind' the nasal is elided by VI 4 24 S 415, the Imperative affix हि is elided by VI 4 105 S 2202 Thus बन्ध + श्ना + हि = बध + श्ना + हि = बध् + आन + हि = बध्+आन + ० = बधान "bind or tether"

Other examples of the change of ह into भ by the above vârtika are given below —

गृभ्णामि ते (Rig Veda X 85 36) मध्वा जभार

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणानां बहुलं व्यत्ययः स्याच्छन्दसि । 'आण्डा शुष्णस्य भेदति' । भिनत्तीति प्राप्ते । 'जरसा मरते पतिः' । म्रियत इति प्राप्ते । 'इन्द्रो वस्तेन नेषतु' । नयतेर्लोट् सिप्शपौ द्वौ विकरणौ ॥ 'इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम्' । तरेमेत्यर्थः । तरतेर्विध्यादौ लिङ् । उः शप्सिप्चेति त्रयो विकरणाः ।

सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयङां च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषां सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन ।

'धुरि दक्षिणायाः' । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते । 'चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति' । तक्षन्तीति प्राप्ते । उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे । 'ब्रह्मचारिणमिच्छते' । इच्छतीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति' । युध्यत इति प्राप्ते । 'मधोस्तृप्ता इवासते' । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुरुषः । 'अधा स वीरैर्दशभिर्वियूयाः' । वियूयादिति प्राप्ते । कालः कालवाची प्रत्ययः । 'श्वोऽग्नीनाधास्यमानेन' । लुटो विषये लृट् । 'तमसो गा अदुक्षत' । अधुक्षदिति प्राप्ते । 'मित्रं वयं च सूरयः' । मित्रा वयमिति प्राप्ते । स्वरव्यत्ययस्तु वक्ष्यते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च तद्वाचिनां कृत्तद्धितानां व्यत्ययः । अत्रादायश्च विषयेऽच । अवग्रहे विशेषः । यङो यशब्दादारभ्य 'लिङ्याशिष्यङ्' (३४३४) इति ङकारेण । प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिरुक्त एव ।

3433 In the Chhandas there is diversely an interchange of the various vikaranas शप् and the rest, which have been ordained under special circumstances

The word व्यत्यय means transgression of the fixed rule, or interchange, taking of two vikaranas at a time, and so on Thus भेदति = भिद + शप् + ति, instead of भिनत्ति from the root भिद 'to split', belonging to the Rudhâdi class, *e g* आण्डा शुष्णस्य भेदति (Rg VIII 40 11) "He (Indra) breaks the eggs (children) of Shushna", so also, जरसा मरते पति (Rig X 86 11), here there is मरते = (मृ + शप् + ते) instead of म्रियते, the root मृ belonging to the Tudâdi class So also there are two vikaranas at one and the same time, in the following इन्द्रो वस्तेन नेषतु 'May Indra lead by this abode', here there is नेषतु 3rd per sing of the Imperative (लोट) of the root नी 'to lead', there are two vikaranas सिप and शप् instead of नयतु = (नी + शप् + तु), इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम (Rig VII 48 1) The word तरुषेम (तृ + उ + सिप + शप् + अम) is the 1st per sing of the Optative (लिङ) of the root तृ and is formed by *three* vikaranas, the classical form being तरेम 'may we cross'

Kârikâ —In the Vaidic literature we have many apparent irregularities with regard to the application of (1) सुप (case affixes), (2) तिङ् (Personal endings), (3) उपग्रह (Parasmaipada or Atmanepada affixes), (4) rules of gender, (5) person or (6) tense (7) rules of interchange of consonants, or (8) of vowels, (9) rules of accent (10) rules relating to कृत and तद्धित affixes and (12) rules relating to the affixes included in the pratyâhâra यङ् (III I 22 to III 1 86) All these irregularities are explained by the author by the word बहुलम ॥ In fact, the word *bahulam* not only covers, but explains and justifies all Vaidic anomalies

NOTE —The word शास्त्रकृत "science maker," in the above kârikâ refers to Pânini

Thus —

(1) Irregular application of case affixes धुरि दक्षिणाया (Rig Veda I 164 9)

Here दक्षिणायां (Genitive) is used instead of the Locative दक्षिणस्याम ॥

(2) Irregular application of Personal endings चष ल ये अश्वयूपाय तक्षति (Rig Veda I 162 6) Here तक्षति is used instead of तक्षन्ति ॥

(3) Irregular use of Parasmaipada and Atmanepada as, ब्रह्मचारिणमिच्छते। Here Atmanepada इच्छते is used instead of Parasmaipada इच्छति ॥ Similarly प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति instead of युध्यते ॥

(4) Irregular use of Genders, as मधोस्तृप्ता इवासते। Here the word मधु which is Neuter gender, is declined as Masculine. The classical form is मधुन ॥

(5) Irregular use of Person The word नर in the Karika means Person As अधा सर्वारै र्दर्शम विद्रुया instead of विद्रुयात ॥ Here 2nd Person is used for 3rd Person This word is the Benedictive Mood of the root यु "to mix," with the prefix वि ॥

(6) Irregular use of Tenses The word काल in the Kârikâ means the affixes denoting *time* Thus श्वोऽग्नीन् आधास्यमानेन। Here लृट is used instead of लुट। It is formed from धा with the affix शानच (III 3 14 S 3107) and the Mood affix स्य (III 1 33 S 2186), and the augment मुक (VII 2 82 S 3101)

(7) Irregular interchange of consonants as, तमसो गा अदुक्षत। Here द is, not changed to ध। The proper form is अधुक्षत्।

(8) Irregular vowels as, मित्र वय च सूरय instead of मित्रा वयम ॥

(9) Irregular use of Accents This will be illustrated later on

(10) Irregular use of Kârakas The word कर्तृ in the Karika means Kâraka, and includes the Krit and Taddhita affixes Thus from the root अद 'to eat' with the upapada अन्न, a compound is formed by adding the affix अण्। Thus अन्न + अद + अण = अन्न + आद = अन्नाद। But in the Vedas, affix अच is used Thus अन्न + अद् + अच् = अन्न + अद = अन्नाद। Here though the resulting form in both cases is the same, yet in analysis they will be different Thus in one case it would be अन्न + आदाय, in the other अन्न + अदाय ॥

(11) The यङ in the Kârikâ is a Pratyâhâra formed with the य of III 1 22, and the ङ of अङ् in III 1 86 There is irregular use of these affixes also in the Vedas These affixes are —

1 यङ् Intensive affix 2 णिच Causative and Churâdi class affix 3 यक् Kanduyâdi class affix 4 आय 5 ईयङ 6 णिङ 7 स्य and तासि of the Future Tense &c 8 सिप of Let 9 आम of Perfect 10 च्लि and सिच, क्स, चङ् and अङ and चिण् of the Aorist 11 यक of the Passive, 12 The vikaranas शप, श्यन, श्नु, श श्नम, उ, श्ना, and the Benedictive अङ। The irregular use of these has already been illustrated in the examples like भेदति &c

३४३४। लिङ्याशिष्यङ्। ३। १। ८६।

आशीर्लिङि परे धातोरङ स्याच्छन्दसि। 'वच उम' (२४५४)। 'मन्त्र वोचेमाग्नये'। + दृशेरग्वक्तव्य +'। 'पितर च दृशेय मातर च' अङि तु 'ऋदृशोऽङि–' (२४०६) इति गुण स्यात।

3434 The affix अङ् is employed in the Chhandas when the affixes of the Benedictive (आशीर्लिङ्) follow

This debars शप The affixes of the Benedictive are ârdhadhâtuka by III 4 116 S 2215, but in the Vedas they are sârvadhâtuka as well, see III 4 117 S 3435 The scope of the present rule is confined to the Benedictive of the verbs स्था गा, गम, वच, वद श्रु and रुह, as उपस्थेयम, सत्यमुपगेयम, गमेम जानतो गृहान्, मन्त्रं वोचेमाग्नये, विदेदग्नेना मनसि प्रविष्टा, व्रतम चरिष्यामि तच्छकेयम्, स्वर्ग लोकमारुहेयम

Vârt —The affix अङ् is employed in the Chhandas after the verb दृश in the Benedictive Had there been अङ्, it would have caused *guna* by rule VII 4 16 S 2406, to prevent this, अक् is ordained, as पितरञ्च दृशेयं मातरञ्च (Rig Veda I 24 1) 'May I see the father and the mother'

३४३५ । छन्दस्युभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्वधिकारे उक्तं प्रत्यय सार्वधातुकार्धधातुकोभयसंज्ञ स्यात । 'वर्धन्तु त्वा सुष्टुतय'। वर्धयन्त्वित्यर्थ । आर्धधातुकत्वाण्णिलोप । 'विशृण्विरे' सार्वधातुकत्वात श्नु शृभावश्च । 'हुश्नुवा –' (२३८७) इति यण् । 'आदृगमहनजन किकिनौ लिट् च' (३१५१) । आदन्तादृ वर्णान्ताद्गम देश्च किकिनौ स्त । तौ च लिड्वत । 'बभ्रिर्वज्रम्' । 'पपि सोमं' 'ददिर्गा' । 'जग्मिर्युवा' । 'जघ्नि वृत्रममित्रियम' । जज्ञि । लिड्वद्भावादेव सिद्धे 'ऋच्छत्यृताम्' (२३८३) इति गुणबाधनार्थ 'कित्त्वम बहुलं छन्दसि' (३५७८) इत्युत्वम । ततुरि । जगुरि ।

3435 In the Vedas this distinction of 'sârvadhâtuka' and 'ârdhadhâtuka' is not always maintained, and the affixes ordained after roots are promiscuously employed

In the Vedas, there is no hard and fast rule about *sârvadhâtuka* and *ârdhadhâtuka* affixes Sometimes the तिङ and शित are treated as if they were *ârdhadhâtuka* Thus वर्धन्तु त्वा सुष्टुतय । Here the affixes of the लोट् are treated as *ârdhadhâtuka* and consequently there is the elision of the णिच् by rule VI 4 51 S 2313, the proper form of this word would be वर्धयन्तु । Sometimes *ârdhadhâtuka* affixes are treated like *sârvadhâtuka* affixes, as शृण्विरे, here the affixes of the लिट are treated as *sârvadhâtuka* and so there is the Vikarana श्नु and the श is changed into श । Thus, वि + श्रु + श्नु + इरे = वि + शृ + नु + इरे (III 1 74 S 2386) = वि + शृ + न्व + इरे (VI 4 87 S 2387) = विशृण्विरे । Similarly, सुन्विरे । The लिङ is sometimes treated in the Vedas both as *ârdhadhâtuka* and *sârvadhâtuka* at one and the same time, as उपस्थेयाम शरणा बृहन्तम । Here, by treating the affix as *ârdhadhâtuka*, there is elision of स् in the लिङ् (VII 2 79 S 2211) and by treating it again as *ârdhadhatuka* the आ of स्था is changed into ए । So also in व्यन्ति the affix is treated as *sârvadhâtuka* and there is no substitution of भू for अस as required by II 4, 52 S 2470

In this connection, we read here again the sutra III 2 171 S 3151

३४३५ क । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ ।

3435 A In the Chhandas, the affixes 'ki' and 'kin' in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long 'â' or short or long 'ri' and after the verbs gam 'to go,' han 'to kill,' and jan 'to be produced,' and these affixes operate like 'Lit' causing reduplication of the root.

अभ्रिर्वज्रम (Rig Ved VI 23 4) From the root भज + क्रि = अभ्रि. । R duplication because treated as लिट् ।

पपि सोममम (,, ,,) From पा + कि = पपि' ।

ददिर्गा (,, ,,) From दा + कि = ददि

जग्मिर्युवा (Rig Veda VII 20 1) From गम + क्रिन् = जग्मि । The penultimate अ is elided by VI 4 98 S 2263

जघ्निर्वृत्रममित्रियम (Rig Veda IX 61 20) From हन् + क्रिन् = जघ्नि । ह changed to घ by VII 3 54 S 358

जज्ञि बीजम् (T S VII 5 20 1) From जन् + किन् = जज्ञि.

Q "Now all the above roots either end in vowel or in simple consonants, and therefore by असंयोगात् लिट कित (I 2 5 S 2242) the affixes कि and किन (the real affix is इ) would be कित, why are these affixes enunciated with an indicatory क् ?" Ans They are read a कित in order to prevent guna in the case of roots ending in long ॠ, for by VII 4 11 S 2383, लिट् alone would not have been कित after long ॠ ॥ The usefulness of the affixes being किन is illustrated in the next two examples

मित्रावरुणा ततुरिम (Rig Veda IV 39 2) ततुरिम = तारक । दूरे अध्वाजगुरि (Rig Veda X 108 1)

Here from the roots तॄ प्लवन तरणयो and गॄ निगरणे both ending in long ॠ we get the forms ततुरि and जगुरि by the affix कि ॥ Had the affix been merely इ without indicatory क, it being like लिट् would have caused guna of ॠ by VII 4 11 S 2383, but the indicatory क prevents it

Thus तॄ + कि = तुर् + कि (the ॠ is replaced by उर by VII 1 103 S 3578) Then there is reduplication And we should get तुर् तुर + इ ॥ But by I 1 59 S 2243, the उर् substitution does not take place first It is after reduplication that VII 1 103 S 3578 finds scope Thus त + कि = तॄ तॄ + कि = तर्तॄ + कि (VII 4 66 S 2244) = ततॄ + कि (VII 4 60 S 2179) At this stage will apply sûtra VII 4 11, and we have ततुरि ॥

Similarly we get जगुरि ॥

३४३६ तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः । ३ । ४ । ९ ।

से । 'वक्षे राय.' । सेन् । 'ता वामेषे' । असे । 'शरदो जीवसे धा' । असेचित्वादाद्युदात्त' क्से । प्रेषे । कसेन् । 'गवामिव श्रियसे' । अध्यै । अध्यैन् 'जठर पृणध्यै' । पक्ष आद्युदात्त कध्यै - कध्यैन् । आहुवध्यै । पक्षे नित्स्वर । शध्यै । 'राधस सह मादयध्यै' । शध्यैन् । 'वायवे पिवध्यै' । तवै । दातवाउ । तवेङ् । सूतवे । तवेन् । कर्तवे ।

3436 In the Vedas the following affixes come after roots with the force of the affix 'tumun', viz —'se', 'sen', 'ase', 'asen', 'kse', kasen', 'adhyai', 'adhyain', 'kadhyai', 'kadhyain', 'śadhyai', śadhyain', 'tavai', taveṅ', and 'taven'

In the Vaidic literature, the Infinitive is formed by the above 15 affixes These when stripped of their indicatory letters, will be found to consist of the following five affixes —(1) से = से, सेन् and क्से ॥ (2) असे = असे, असेन् and कसेन् ॥ (3) अध्यै = अध्यै, अध्यैन्, कध्यै, कध्यैन्, शध्यै and शध्यैन् ॥ (4) तवै ॥ (5) तवे = तवेङ् and तवेन् ।

The difference in the affixes is made by four indicatory letters, viz न्, क, श and इ। The forces of क श and इ have already been explained, the indicatory न् makes the word take the *udâtta* accent on the first syllable (VI 1 197 S 3686) Thus से is acute (III 1 3 S 3701), सेन् has acute on the first syllable of the word (VI 1 197), असे has accent of the affix (III 1 3), असेन् throws the accent on the first syllable of the word, the indicatory श makes the numbers 11 and 12 Sârvadhâtuka, and the root takes the proper Vikarana of its class before these affixes, while before तवै, the acute falls both on the first syllable and the last syllable simultaneously (VI 1 200 S 3688 VI 2 51 S 3785)

Before going to give examples of these affixes, let us explain what is meant by तुमर्थ 'the sense of the affix तुम'। The word तुमर्थ is here equivalent to भाव or 'action', for the *pratyayas* or affixes, to which no meaning has been assigned in grammar, convey the meaning of the bases to which they are added This no special meaning having been attached to तुमुन्, it will convey the meaning of the root to which it is added, i e it will denote the 'action' of the verb, or Infinitive mood (1) से—वक्षे (from वच + से) राय । (2) सेन—तावामेषे रथानाम (Rig V 66 3) from इ एषे। (3 and 4) असे and असेन्—श्रस्ये शत शरदो जीवसे धा (Rig III 36 10), So also क्रत्वे दक्षाय जीवसे' (Rig X 57 4) With असेन् the word will be जीवसे। (5) क्से—प्रेषे भगाय from इ, इषे। प्र + इषे = प्रेषे (6) कसेन् गवामिव श्रियसे (Rig V 59 3) It has not the नित accent (VI 1 197) which would have given us श्रियसे। (7 and 8) अध्यै, अध्यैन् जठरं पृणध्यै। The accent is on the last in one case and on the first in the other (9) कध्यै—इन्द्राग्नी आहुवध्यै (Rig VI 60 13) (10) कध्यैन श्रियध्यै। (11 and 12) शध्यै, शध्यैन्—पिबध्यै (Rig VI 27 5), the accent however is on पि। सह मादयध्यै (Rig VI 60 13) (13) तवै—सोममिन्द्राय पातवै। (14) तवेङ्—तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतवे (Rig X 184 3) (15) तवेन्=गतवे (Rig I 46 7), कर्तवे (Rig I 85. 9), हर्तवे ॥

३४३७। प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै। ३। ४। १०।

एते तुमर्थे निपात्यन्ते। प्रयातुं रोढुमव्यथितुमित्यर्थः।

3437 The words 'prayai,' 'rohishyai,' and 'avyathishyai' are irregular Vaidic Infinitives

Thus (1) प्रयै देवेभ्यो महे (Rig I 142 6), प्र + या + कै = प्रयै – प्रयातुम। (2) अपामोषधीनां रोहिष्यै। रुह् + इष्यै = रोहिष्यै = रोहणाय। (3) अ + व्यथ् + इष्यै – अव्यथिष्यै = अव्यथनाय।

३४३८। दृशे विख्ये च। ३। ४। ११।

द्रष्टुं विख्यातुमित्यर्थः।

3438 The words 'driśe' and 'vikhye' are anomalous Vaidic Infinitives

Thus दृशे विश्वाय सूर्यम् (Rig I 50 1) = द्रष्टुम्। विख्ये त्वा हरामि = विख्यातुम।

३४३९। शकि णमुल्कमुलौ। ३। ४। १२।

शक्नोतावुपपदे तुमर्थे एतौ स्तः। 'विभाजं नाशकत्'। 'अपलुपं नाशकत्'। विभक्तुमपलोप्तुमित्यर्थः।

3439 The affixes 'namul' and 'kamul' are added to roots in the Chhandas to form Infinitives, when they are governed by the verb 'śak' (to be able)

Of the affix णमुल the real affix is अम, the letter ण causes vriddhi (VII 2 115), and ल regulates the accent (VI 1 193) So also of कमुल the letter क prevents guna and vriddhi substitution (I 1 5)

Thus अग्निं वै देवा विभाजं नाशक्नुवन् 'the Gods were not able to divide Agni' विभज + णमुल्=विभाजं=विभक्तुम् । So also अपलुपं नाशक्नुवन्, instead of अपलोप्तुम ।

३४४० । ईश्वरे तोसुन्कसुनौ । ३ । ४ । १३ ।

'ईश्वरो विचरितोः' । 'ईश्वरो विलिखः' । विचरितुं विलेखितुमित्यर्थः ।

3440 The affixes 'tosun' and 'kasun' are added to roots in the Chhandas, to form Infinitives, when the word 'îśvara' is in composition

Thus ईश्वरोऽभिचरितोः=अभिचरितुम् । ईश्वरो विलिखः = विलिखितुम । ईश्वरो वितृदः = वितर्दितुम ।

३४४१ । कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

'न म्लेच्छितवै' । 'अवगाहे' । 'दिदृक्षेण्य' । 'भूर्यस्पष्ट कर्त्वम' ।

3441 The affixes 'tavai,' 'ken,' 'kenya' and 'tvan' are added to roots in the Chhandas, in the sense of the 'Kritya-affixes'

The force of *kritya* affixes is to denote 'action' (भाव) and 'object' (कर्मन्) Thus अन्वेतवै=अन्वेतव्यम , परिधातवै=परिधातव्यम , नावगाहे = नावगाहितव्यम , दिदृक्षेण्य (Rig I 106 5)=दिदृक्षितव्य , शुश्रूषेण्य =शुश्रूषितव्यम , कर्त्वम , (Rig I 10 2)= कर्तव्यम् ।

The affix तवै was mentioned in sûtra III 4 9, also, there it had the force of the Infinitive, and here that of the Passive Participle. For its accent, see VI 1 200, 2 51

३४४२ । अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

'रिपुणा नावचक्षे' । अवख्यातव्यमित्यर्थ ।

3442 The word 'avachakshe' is an anomalous passive participle in the Vedas

Thus रिपुणा नावचक्षे (Rig IV 58 5)=नावख्यातव्यम । अव + चक्ष् + एश्=अवचक्षे । The sûtra II 4 54 S 2436, is not applied here

३४४३ । भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् । ३ । ४ । १६ ।

'आमस्यातोः सादन्ति' । आसमाप्तेः सीदन्तीत्यर्थ । उदेतोः । अपकर्तोः । प्रवदितोः । प्रचरितोः । होतोः । आतमितोः । 'काममाविजनितोः सम्भवाम' ।

3443 The affix 'tosun' comes in the Vedas after the following verbs, when mere name of the action is indicated, viz — 'sthâ' (to stand), 'in' (to go), 'krin' (to make), 'vad' (to speak), 'char' (to walk), 'hu' (to sacrifice), 'tam' (to grow tired) and 'jan' (to produce)

These are also Infinitives The phrase कृत्यार्थे is not to be read into this sûtra The word भावलक्षण qualifies the sense of the root (भावो लक्ष्यते येन)

Thus, स्था—आ सस्थातोर्वेद्यां सीदन्ति=आसमाप्ते सीदन्ति । इण —पुरा सूर्यस्योदेतोराधेय । कृञ—पुरा वत्सानामपाकर्ता । वद—पुरा प्रवदितो रग्नौ प्रहोतव्यम । चर—पुरा प्रचरितोरात्राधीये होतव्या । (Gopatha Brahmana II 2 10) । हु—आ होतोरप्रमत्तस्तिष्ठति । तम—आ तमितोरासीत (Taitt Br I 4 4 2) जन्—आ विजनितो सम्भवाम (Taitt S II 5 1 5)

३४४४ । सृपितृदोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भावलक्षण इत्येव । 'पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्' । 'पुरा जत्रुभ्य आतृदः' ।

इति तृतीयोऽध्याय ।

3444 In the Vedas, the affix 'kasun' comes after the verbs 'srip' (to creep) and 'trid' (to injure), in the sense of Infinitives indicating name of action

Thus विसृप । पुरा क्रूरस्य विसृपं (Yaj I 28), आतृद । पुरा जत्रुभ्य आतृद (Rig. VIII 1 12) These words are Indeclinable by I 1 40 S 450

CHAPTER IV

३४४५ । रात्रेश्चाजसौ । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिशब्दान्ङीप्स्यात अजस्विषये छन्दसि । 'रात्री व्यख्यदायती' । लोके तु कृदिकारादिति ङीषन्तोदात्त ।

3445 The affix 'Nip' comes after the word 'râtri' in the Chhandas, and in denoting a Name, except when the affix 'jas' (nominative plural) is added

Thus रात्री व्यख्यदायति या रात्री सृष्टा, रात्रीभि (3rd pl), (Rigveda X 127 1 I 35 1) but in the nominative plural we have रात्रय, the regular plural of the word रात्रि, as in the sentence यास्ता रात्रय, instead of रात्र्य । In the classical literature the feminine is formed by ङीष (IV 1 45) with acute on the final

NOTE —According to Kâtyâyana, nip is not added, not only when we apply the nominative plural termination जस्, but in all other terminations beginning with जस् also Thus रात्रि सहोषित्वा, here in the accusative singular case also the ङीप is not employed

But how do you explain the form रात्र्य. in the following तिमिरपटलैरवगुण्ठिताश्च रात्र्य ? This 'râtrya' is the nominative plural of 'râtri' which is formed by the feminine affix nip, and not by nish The forms evolved by adding ङीष or ङीप are one and the same, except with regard to accent, that formed by Nish has udatta accent on the final the other has it on the initial The word रात्रि is formed by the krit affix त्रिप् (Un IV 67), and therefore it is a word which is governed by IV 1 45 because it is a word falling in Bahvâdi class, by virtue of the general subrule "a word ending with the vowel इ of a krit affix, other than क्तिन् belongs to Bahuvadi class, some say that every word ending in इ, if it has not the force of the affix क्तिन् belongs to this class" Therefore it takes ङीष in forming the feminine

३४४६ । नित्य छन्दसि । ४ । १ । ४६ ।

बह्वादिभ्यश्छन्दसि विषये नित्य ङीष् । 'बह्वीषु हित्वा' । नित्यग्रहणमुत्तरार्थम ।

3446 The affix 'Nîsh' is always employed in the Vaidic literature, in forming the feminine of the word 'bhu' and the rest

Thus बह्वीषु हित्वा प्रपिबन् ॥ Here बह्वी is the name of a herb

The word नित्य 'always' is used in the aphorism more for the sake of the subsequent sûtra, which it governs than for this sutra For the word 'optionally' does not govern this, and the aphorism even without the word 'nitya' would have been a necessary rule and not opitional for आरम्भसामर्थ्यादेव नित्योविधि सिद्ध, योगारम्भश्चिनत्य योजन ॥

३४४७ । भुवश्च । ४ । १ । ४७ ।

ङीष्स्यात छन्दसि । विभ्वी । प्रभ्वी । विप्रसम्य इति ह्रप्रत्ययान्त सूत्रेऽनुक्रियते । उत इत्यनुवृत्ते । उवङादेशस्तु सौत्र ।

'+मुद्गलाच्छन्दसि लिच्च +' । नित्स्वर । 'रथोरभून्मुद्गलानी' । ङीषो नित्यमानुक्चागम ।

3447 The affix 'nîs' is always employed in the Chhandas in forming the feminine, after the word 'bhu'

Thus विभ्वी, (Rig Ved V 38 1) प्रभ्वी (Rig Ved I 188 5)

But why not so in the case of स्वयम्भू ? Because it ends in long ऊ, while विभ्वी &c are feminine of विभु &c ending in short उ as these two words are formed by the affix डु (उ) of III 2 180 In fact the word उत 'after a word ending in short उ" of sûtra IV 1 44 governs this also The word भुव is the ablative case of भु irregularly formed by the substitution of उवङ, this form being confined to sûtras only

Vârt —In the Chhandas, the affix ङीष with the augment आनुक is added to the word मुद्गल, and the affix is treated as if it had an indicatory ल ॥ The force of the indicatory ल is to make the vowel preceding the affix, take the acute accent (VI 1 193 लिति) Thus रथीरभून मुद्गलानी गविष्टौ ॥ (Rig Veda X 120 2)

३४४८ । दीर्घजिह्वी च च्छन्दसि । ४ । १ । ५९ ।

सयोगोपधत्वादप्राप्तो ङीषविधीयते । 'आसुरी वै दीर्घजिह्वी देवाना यज्ञवाट ।

3448 The form दीर्घजिह्वी 'long tongued' is irregularly formed in the Chhandas

The word दीर्घजीह्वी is the feminine of दीर्घजीह्व but as the latter has a conjunct consonant for its penultimate, the feminine affix ङीष would not have applied to it by IV 1 54 The present aphorism enjoins ङीष ॥ Thus दीर्घजीह्वी in the sentence आसुरीवै दीर्घजीह्वी देवाना यज्ञवाट् ॥

Note ,—The word च 'and' in the aphorism is used in order to draw in the word सज्ञा from the last so that the word *dîrgha jihvî* is always a Name Moreover by using the feminine form dirgha jihvi in the sûtra, it is indicated that the application of ङीष is necessary and not optional, as was the case in the preceding Ashtadhyâyi sutras

३४४९ । कद्रुकमण्डल्वो श्छन्दसि । ४ । १ । ७१ ।

ऊङ् स्यात । 'कद्रूश्च वै कमण्डलू' ।

'+ गुग्गुलुमधुजतुपतयालूनामिति वक्तव्यम +' । गुग्गुलू । मधू । जतू । पतयालू । 'अव्ययात्स्यप् (१३८४) ।

'+ आविष्टस्योपसंख्यानं छन्दसि +' । 'आविष्ट्यो वर्धते' ।

3449 The feminine affix 'ûn' comes in the Vedas after the words kadru' (tawny), and 'kamandalu' (a water pot)

Thus कद्रूश्च वै सुपर्णी च ॥ मास्मै कमण्डलूं शूद्राय दद्यात् ॥

Why do we say 'in the Vedas" Witness कद्रु and कमण्डलु. ॥

Vârt —So also after the words गुग्गुलु, मधु, जतु and पतयालु ॥ Thus गुग्गुलू, मधू, जतू, and पतयालू ।

Vârt —The त्यप् is added to the word आविस् in the Vedas As, आविष्ट्यो वर्द्धते ॥

३४५० । छन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १९ ।

वर्षाभ्य । ठकोऽपवाद । स्वरे भेद । वार्षिकम् ।

3450 In the Chhandas, the word 'varshâ' takes the affix 'thañ' in the remaining senses

This debars ठक् The form will have difference in accent As नभश्च नभस्यश्च वार्षिकावृतू ॥ The word ऋतु here means "month," i. e. Nabha and Nabhasya are two rainy months

३४५१ । वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठञ्स्याच्छन्दसि । वासन्तिकम् ।

3451 In the Chhandas, the affix 'thañ' comes in the remaining senses after the word 'vasanta'

This debars अण् (IV 3 16, S 1387) Thus मधुश्च माधवश्च वासन्तिकावृतू ॥

३४५२ । हेमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

छन्दसि ठञ् । हैमन्तिकम् । योगविभाग उत्तरार्थ । शौनकादिभ्यश्छन्दसि ' (१४८६) । णिनि प्रोक्तेऽर्थे । छाणोरपवाद । शौनकेन प्रोक्तमधीयते शौनकिन । वाजसनेयिन । ' छन्दसि ' किम् ? शौनकीया शिक्षा ।

3452 In the Chhandas, the affix 'thañ' comes in the remaining senses, after the word hemanta'

This debars अण् (IV 3 16) Thus सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिकावृतू ॥ The making of two separate Sûtras of 20 and 21, is for the subsequent sûtra, in which, the anuvritti of the word हेमन्त only is taken

Here we must refer again to IV 3 106 S 1486

३३५२ क । शौनकादिभ्यश्छन्दसि । ४ । ३ । १०६ ।

3452 A The affix 'nini' comes in the sense of enounced by him, after the words 'saunak' &c, in denoting the Chhandas enounced by them

This debars छ and अण् ॥ Thus शौनकिन "who study (IV 2 64) the Chhandas enounced by Saunaka" Similarly वाजसनेयिन ।

Why do we say "in denoting *chhandas* ?" Observe शौनकीया शिक्षा "the Orthography of Saunaka" The affix here is छ (IV 2 114 S 1337)

३४५३ । द्व्यचश्छन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे मयट् स्यात् । शरमय बर्हि । ' यस्य पर्णमयी जुहू ' ।

3453 In the Chhandas, after a dissyllabic word, the affix 'mayat' comes in the sense of 'its product or part'

This ordains मयट् in the sacred literature in the sense dealt with in IV 3 143 S 1523. Thus पर्णमय, दर्भमय शरमय in the following यस्य पर्णमयी जुहूर्भवति, दर्भमयम् वासो भवति, शरमयम् बर्हि भवति ।

३४५४ । नो त्वद्वर्ध्रबिल्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्वानुकारवान् । मौञ्ज शिक्यम । वर्ध्रं चर्म तस्य विकारो वार्ध्री रज्जु । बैल्वो यूपः, सभाया य ' (१६५७) ।

3454 The affix 'mayat' does not come in the Chhandas after a dissyllabic word, having a short vowel 'u' in it nor after the words 'vardhra' and 'bilwa'

Thus मौञ्ज शिक्यम् from मुञ्ज by अण् ॥ वार्ध्री बालप्रग्रथिता भवति, बैल्वं ब्रह्म वर्चसकामेन कार्यं ॥

The word उतवत means 'having उत or short u (I 1 70)'

The word मुञ्ज is âdy udâtta by तृणधान्यानां (Phit II 4) and therefore it takes the universal अण् (IV 3 134)

The word वर्ध्र meaning 'skin' is âdyudatta by Phit II 19, and therefore takes अण्, the feminine being formed by ङीप (IV 1 15), as वार्ध्री 'rope made of leather" वैल्व: means the yûpa in which sacrificial victims are tied.

By the sûtra सभाया य (IV 4 105 S 1657) the affix य is added to सभा in denoting excellence But in the Chhandas, the affix ढ is added under similar conditions as taught below

३४५५ । ढश्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

सभेयो युवा ।

3455 The affix 'dh' comes in the Chhandas after the word 'sabhâ,' in the sense 'of excellent with regard thereto'

This debars य of the preceding sûtra IV 4 105 S 1657 Thus सभेय in सभेयोस्य युवा यजमानस्य वीरो जायताम् 'let a refined, youthful hero be born to this sacrificer'

३४५६ । भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

सप्तम्यन्ताद्भवार्थे यत । 'मेध्याय च विद्युत्याय च' । यथायथ शैषिकाणामणादीनां घाद्यादीनां यत । पक्षे तेऽपि भवन्ति । सर्वविधीनां छन्दसि वैकल्पिकत्वात । तद्यथा मुञ्जवान्नाम पर्वतस्तत्र भवो मौञ्जवत । 'सोमस्येव मौञ्जवतस्य भक्ष' ॥ आचतुर्थसमाप्तेश्छन्दोऽधिकार ।

3456 The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a word in the locative case in construction, in the sense of 'what stays there'

This debars अण् च &c (IV 3 53) Those affixes also are employed in the alternative, there being much latitude of grammatical rules in the Vedas Thus the words मेघ्य. and विद्युत्य in the following hymn of the Yajur Veda (16 38) नमो मेघ्याय च विद्युत्याय च ॥ All the sûtras henceforward up to the end of the fourth chapter, are Vaidic sûtras, the word छन्दसि being understood in them all. The word भवे governs all the sûtras up to IV 4 118 S 3464.

In the alternatives the affixes अण् &c, will also be employed. Thus there is a mountain called मुञ्जवान् Muñjavat, from it we get the Derivative word मौञ्जवत in the sense of तत्र भव, as in the sentence सोमस्येव मौञ्जवतस्य भक्ष "The eater of Soma plant produced on Muñjavat Mountains"

३४५७ । पाथोनदीभ्यां ड्यण् । ४ । ४ । १११ ।

'तमु त्वा पाथ्यो वृषा' । 'चनो दधीत नाद्यो गिरो मे' । पाथसि भव पाथ्य. । नद्यां भवो नाद्य ।

3457 The affix 'dyan' comes in the Chhandas, in the sense of 'what stays there,' after the words 'pâthas' and 'nadî,' wherby the last vowel with the consonant following, is elided

This debars यत ॥ Thus पाथसि भव = पाथ्य 'watery, celestial,' so also नाद्य "of the river, fluvial" As in the following hymns 'तमु त्वापाथ्यो वृषा,' (Rig Ved VI 16 15) 'च नो दधोत नाद्यः गिरो मे' (Rig Ved II 35 1) पाथ means firmament, and water

३४५८ । वेशन्तहिमवद्भ्यामण् । ४ । ४ । ११२ ।

भवे । 'वैशन्तीभ्य स्वाहा' । 'हैमवतीभ्य स्वाहा' ।

3458 The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there' after the words 'veśanta' and 'himavat'

This debars यत ॥ Thus वैशन्तीभ्य स्वाहा, हैमवतीभ्य स्वाहा ॥

३४५९ । स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ । ४ । ४ । ११३ ।

जक्षे यत । ड्यड्ड्ययोस्तु स्वरे भेद । स्रोतसि भव स्रोत्य – स्रोतस्य ।

3459 The affixes 'dyat' and 'dya' come optionally in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'srotas' and before these affixes the final syllable 'as' of srotas is elided

This debars यत which comes in the alternative As स्रोतसि भव = स्रोत्यं or स्रोत्यँ (Rig Ved X 104 8) the difference being in the accent (III 1 3 and VI 1 185) The anubandha ड causes the elision of अस् of स्रोतस् ॥ When यत् is added the form is स्रोतस्यं ॥

३४६० । सगर्भसयूथसनुताद्यन् । ४ । ४ । ११४ ।

अनुभ्राता सगर्भ्य । अनुसखा सयूथ्य । 'यो न. सनुत्य उत वा जिघत्नु' । नुतिर्नुतम । 'नपुंसके भावेक्त' (३०८०) । सगर्भादयस्त्रयोऽपि कर्मधारया । 'समानस्य छन्दसि—' (१०१२) इति स । ततो भवार्थे यन् । यतोऽपवाद ।

3460 The affix 'yan' comes in the sense of 'what stays there,' after the words 'sagarbha,' 'sayûtha' and 'sanuta'

This debars यत the difference being in accent (VI 1 197) Thus अनुभ्रातः सगर्भ्य 'a younger brother' अनुसखासयूथ्य 'a younger friend' युता भवन्ति अस्मिन् So also यो न सनुत्य उत वा जिघत्नु thief lit 'who stays in a concealed place', sanuta meaning 'concealed' (see Rig Veda II 31 9) From the root नु with the Passive त we get नुतम् ॥ The word समान is always changed into स in the Chhandas

(VI 3 84) All three are karmadhâraya compounds, as समानश्चासौ गर्भश्च = सगर्भ तत्रभव = सगर्भ्य ।

३४६१ । तुग्राद्घन् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेऽर्थे । पक्षे यदपि । ' आ व ऋम वृषभ तुग्र्यासु इति बहृचाः । 'तुग्रियासु' इति शाखान्तरे । 'घनाकाशयज्ञवरिष्ठेषु तुग्रशब्द ' इति वृत्ति ।

3461 The affix 'ghan' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word tugra.

This debars यत which comes in the alternative Thus तुग्रियः as त्व माने वृषभस् तुग्रियाणाम् ॥ Which assumes the form तुग्र्य tugrya also As आव ऋमम् वृषभ तुग्र्यासु (Rig Veda I 33 15) Tugrya meaning ' sunk in the waters' Another reading is तुग्रियासु ॥ The word तुग्र means 'food, firmament, sacrifice and varishta'

३४६२ । अग्राद्यत् । ४ । ४ । ११६ ।

3462 The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there', after the word 'agra'

Thus अग्रे भव = अग्र्यम ॥ Why this separate rule, for यत would have come after अग्र by the general rule IV 4 110? The repetition is to show that यत is not debarred by घ and छ of the next sûtra, which would have been the case, had this sûtra not existed

३४६३ । घच्छौ च । ४ । ४ । ११७ ।

चाद्यत । अग्रे भवोऽग्रय –अग्रिय – अग्रीय. ।

3463 The affixes 'ghach' and 'chha' come in the Chhandas in the sense of 'what stays there', after the word 'agra'

Thus अग्र्यम by (यत), अग्रीयम (by छ) and अग्रियं त्र (by घच्) And अग्रियम् (by घन्) from IV 4 115 See R V 1 13 10 इहत्वष्टारम ग्रयम् ॥

३४६४ समुद्राभ्राद् घः । ४ । ४ । ११८ ।

'समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणम' । 'नानदतो अभ्रियस्येव घोषाः' ।

3464 The affix 'gha' comes in the Chhandas in the senses of 'what stays there,' after the words 'samudra' and 'abhra'

This debars यत ॥ Thus समुद्रिय and अभ्रिय, as in समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणम and नानदतो अभ्रियस्येव घोषा ॥ The word 'abhra', being a word of fewer syllables than 'samudra', ought to have come first Its coming as a second member is an irregularity, and shows that the rule of pûrva-nipâta is not of universal application

३४६५ । बर्हिषि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

प्राग्घिताद्यदित्येव । 'बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु' ।

3465 The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'given,' after the word 'barhis' in the 7th case in construction

The anuvritti of तत्र भव ceases Thus बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु ॥ R V 10 15, 5

३३६६ । दूतस्य भागकर्मणी । ४ । ४ । १२० ।

भागोऽत्र । दूत्यम् ।

3466 The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'dûta' in the genitive case in construction, in the sense of 'its share' or 'its duty'

Thus दूत्यम 'the share of a messenger or the work of a messenger' As यत्ते अग्ने दूत्यम ॥ According to VI 1 213, the accent will be दूत्यम् but the accented Text reads दूत्यम ॥

३०६७ । रक्षोयातूनां हननी । ४ । ४ । १२१ ।

'या तेऽग्ने रक्षस्या तनू'।

3467 The affix 'yat comes in the Chhandas in the sense of 'killer, after the words 'raksha' and 'yâtu' in the sixth case in construction

That by which anything is killed is called हननी ॥ Thus रक्षस्य and यातव्य meaning 'that which kills the demons called Rakshas and Yâtus As या ते अग्ने रक्षस्या तनू i e रक्षसां हननी ॥ 'O Agni thy bodies are killers of Rakshas' So यातव्या तनू ॥ The word is in the plural as a mark of respect

३४६८ । रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

[illegible] । रेवत्यादीनां प्रशंसन रेवत्यम । जगत्यम । हविष्यम ।

3468 The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'praising', after the words 'revatî,' 'jagatî' and 'havishya' in the sixth case in construction

The word प्रशस्य means प्रशंसन 'praising, extolling,' formed by adding the Krit affix ल्यप to the root with the force of भाव or 'condition' Thus रेवत्यम्, जगत्यम and हविष्यम 'praising of Revati Jagatî or Havishya' The word हविष्यम is thus formed हविषे हितं = हविष्या 'things fit for offering' i e butter &c (हविष + यत V I 4) हविष्यानाम [illegible] = हविष्यम (हविष्य + यत IV 4 122 = हविष्य + यत the final अ being elided by VI 4 148 = हविष् + यत the य being elided by VI I 4 64)

३४६९ । असुरस्य स्वम् । ४ । ४ । १२३ ।

'असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम'।

3469 The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'property,' after the word 'asura' in the 6th case in construction

This debars अण ॥ Thus असुर्यम 'belonging to the Asuras' As असुर्यं वा एतत पात्रं यच्चक्रवृतं कुलालकृतम 'this vessel made on a wheel by a potter belongs to the Asuras' असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम् ॥ See Maitr S I 8 3 So also असुर्या नाम ते लोका (Ishop 3)

३४७० । मायायामण् । ४ । ४ । १२४ ।

आसुरी माया ।

3470 The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of glamour,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars यत ॥ असुरस्य माया=आसुर, feminine आसुरी ॥ As आसुरी माया स्वधया कृतासि ॥

३४७१ । तद्वानासामुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक्च मतोः । ४ । ४ । १२५ ।
वर्चस्वानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकाना वर्चस्या । ऋतव्या ।

3471 The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a nominal stem, in the 1st case in construction, ending with the affix 'matup,' when the sense is 'this is their mantra of putting up," provided that, the things put up are bricks And the affix matup is elided by luk

This sûtra requires analysis तद्वान् is formed by adding मतुप् to तद् meaning 'having that,' and refers to a noun formed by the affix मतुप ॥ The word आसाम is genitive plural fem of इद meaning 'of them', the pronoun refers to the word इष्टका ॥ The word उपधान means 'putting up,' and technically means 'used a a Mantra in the putting up of sacrificial bricks, pots &c' मन्त्र "sacred hymn" इष्टका 'bricks' The whole sûtra means "the affix 'yat' is used with the force of a genitive (âsâm), after a word which ends with matup (tadvân), and denotes a mantra used in putting up of sacrificial objects, when such mantra refers to bricks and when this affix yat is added, the affix matup is elided' Thus वर्चस्वान् is a Mantra containing the word वर्चस ॥ The bricks put up or collected (उपधीयते) with the recitation of वर्चस्वान Mantra, will be called वर्चस्या (वर्चस्वन + यत = वर्चस + यत the affix यत (मतुप) being elided=वर्चस्य, fem वर्चस्या) ॥ Thus वर्चस्या उपदधाति 'he collects Varchasya bricks i e on which Varchasvân mantra has been pronounced' So तेजस्या उपदधाति ॥ So पयस्या, रेतस्या ॥

NOTE.—Why do we say तद्वान ? The affix is not to be added to the whole Mantra Why do we say, उपधान 'putting up'? The affix is not to be added to other Mantras such as those used in praying etc e g वर्चस्वानुपस्थानो मन्त्र आसामिष्टकानाम, here there will be no affix Why do we say Mantra? Observe अगुलिमानुपधानो हस्त आसाम 'these bricks are collected with hand having fingers,' here there will be no affix Why do we say इष्टकासु? Observe वर्चस्वानुपधानो मन्त्र एषा कपालानाम here there will be no affix, the thing collected being potsherds and not bricks

३४७२ । अश्विमानण् । ४ । ४ । १२६ ।
'आश्विनीरुपदधाति' ।

3472 The affix 'an' comes in the Chhandas, after the words aśvimân, to denote bricks put up with the Mantra containing the word Aśvin, and the affix matup is elided

Thus अश्विमानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकाना – आश्विन fem आश्विनी ॥ The word is thus formed अश्विमान + अण्=अश्वि + अण the matup being elided IV 4 125=अश्विन् + अण VI 4 164 = आश्विन ॥ Thus आश्विनीरुपदधाति 'he collects Asvin bricks i e bricks at the time of collecting which Mantras containing अश्विन् were uttered See Yajur Veda Tait S 5 3 1 1

३४७३ । वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् । ४ । ४ । १२७ ।

तद्वानासामिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतोरिति पदमावर्त्य पञ्चम्यन्तं बोध्यम् । मतुबन्तो यो मूर्धशब्दस्ततो मतुप्स्यात् । प्रथमस्य मतोर्लुक्च । वयश्शब्दवन्मन्त्रोपधेयास्विष्टकासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्धवय शब्दौ स्त । तेन 'उपधेयासु मूर्धन्वतीरुपदधाति' इति प्रयोग ।

3473 The affix 'matup' is added in the Chhandas, to the word 'mûrdhanvat,' in expressing bricks collected with the Mantra containing the word 'vayas'

The whole of the sûtra 3471 is understood here The word मतो॰ should be repeated, and is to be construed in the Ablative case The sûtra means "After the word mûrdha ending in matup, i e after the word murdhavat, there is added a second matup, and there is elision of the first matup when the bricks are collected with vayas mantra" The word वयस्या means the bricks, the Upadhâna mantras of which contain the word वयस् ॥ The affix मतुप् debars यत ॥ A mantra which contains both the word वयस् and मूर्धन्, that Mantra is both वयस्वान् and मूर्धन्वान ॥ Now in denoting sacrificial bricks put up with such a mantra, the affix यत would have come by IV 4 125 after both these words वयस्वान् and मूर्द्धन्वान् ॥ The present sûtra ordains मतुप् after मूर्द्धन्वान ॥ Thus मूर्द्धन्वतीरुपदधाति 'he collects Mûrdhanvatî bricks' The words वयस्या and मूर्द्धन्वत्य denote the same object See VI 1 176

३४७४ । मत्वर्थे मासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ ।

नभोऽस्य । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मास । ओजस्या तनू॰ ।

3474 The affix 'yat' comes in the Chhandas with the force of matup, after a word in the first case in construction, the word so formed meaning a month or a body

This debars the affix मतुप् and those having the sense of मतुप् ॥ Thus नभांसि विद्यन्ते यस्मिन माहे = नभस्य 'the month of clouds' i e June-July

Similarly ओजस्या तनू 'the bodies full of vigor'

३४७५ । मधोर्ञ च । ४ । ४ । १२९ ।

चाद्यत । माधव – मधव्यः ।

3475 The affix 'ña' as well as 'yat' comes with the force of matup, in the Chhandas, after the word 'madhu'

Thus माधव or मधव्य॰

३४७६ । ओजसोऽहनि यत्खौ । ४ । ४ । १३० ।

ओजस्यमह । ओजसीन वा ।

3476 The affixes 'yat' and 'kh' come with the force of matup, after the word 'ojas, when a day is meant

Thus ओजस्यम or ओजसीन = अह 'the day' lit full of heat

३४७७ । वेशोयशआदेर्भगाद्यल्खौ । ४ । ४ । १३१ ।

वेशो बल तदेव भग. । वेशोभग्य । यशोभग्य । वेशोभगीन. । यशोभगीन॰ ।

3477 The affixes 'yal' and 'kh' come in the Chhandas, with the force of matup, after the word bhaga, having the words 'veśas' or 'yaśas' in the beginning

The rule of yathâ sankhya does not apply here

The ल of यल् shows that the accent falls on the vowel preceding the affix (VI 1 193) Thus वेशोभगो विद्यते यस्य स = वेशोभँग्य 'strong fortune' so also यशोभँग्य: 'famous fortune The word वेश means 'strength' भग means 'fortune, desire, effort, greatness, virility and fame' The word वेशोभग may be taken as a Dvandva compound of वेशस् 'force' and भग 'fortune' The word वेशोभग्य would then mean 'possessed of power and fortune' With ख, वेशोभगीन, यशो भगीन।

NOTE —Kâsikâ does not read ख into this sûtra That is more reasonable

३४७८ । ख च । ४ । ४ । १३२ ।

योगविभाग उत्तरार्थ । क्रमनिरासार्थश्च ।

3478 The affix 'kh' also comes after the words 'veśobhaga' and 'yaśobhaga,' in the Chhandas, with the force of matup

Thus वेशोभगीन and यशोभगीन' ॥

Note according to the Kâsika – This sûtra has been separated from the last in order to prevent the application of the यथासंख्य rule (I 3 10) For had the sûtra been वेशोयश आदेर्भगाद् यलखौ, as it occurs in the Siddhanta Kaumudi, then the affix यल् would apply to वेशोभग, andthe affix ख to यशोभग which is not what is intended Another reason for making it a distinct aphorism is that the anuvritti of ख runs in the next sûtra, not so of यल् ॥

३४७९ । पूर्वैः कृतमिनयौ च । ४ । ४ । १३३ ।

'गम्भीरेभि पथिभि पूर्विणेभि'। 'ये ते पन्था सवित पूर्व्यास.'।

3479 The affixes 'in' and 'ya' as well as 'kh' come in the sense of 'made by them,' after the word 'pûrva' (forefathers), in the Instrumental case in construction

The ख is read into the sûtra by force of the word च, the anuvritti of मत्वर्थ ceases Thus पूर्वैं कृत=पूर्विणा 'made by the ancestors' i e a road So also पूर्व and पूर्वीणा ॥ The word पूर्वैं in the plural means पूर्वपुरुषै "past generations, ancestors" These words occur generally in the plural, and mean "roads widened by the forefathers" Thus गम्भीरेभि पथिभि पूर्विणेभि ॥ So also, ये ते पन्था सविता. पूर्व्यास (Rig I 35 11) Another reading of this sûtra is पूर्वैं कृतमिनियौश्च the affixes then will be इनि (इन), and य, and ख will be drawn in by virtue of च ॥ The examples then will be पूर्विन्, 3rd pl पुर्विभि (with इन), as पथिभि पूर्विभि, or पूर्वीणै (ख), or पूर्व्यै (य) ॥

३४८० । अद्भिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३४ ।

यस्येदमप्य हवि ।

3480 The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of sanctified,' after the word 'apas 'in the third case in construction

Thus अप्स्यम् 'offering purified with water' As यस्येदमप्यं हविः (Rig Ved X 86 12) The case of construction is indicated in the sûtra itself

३४८१ । सहस्रेण संमितौ घः । ४ । ४ । १३५ ।

'सहस्रियासोऽपां नोर्मयः'। सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः ।

3481 The affix 'gha' comes in the Chhandas, in the sense of 'like,' after the word 'sahasra,' in the third case in construction

The case of construction is indicated by the sûtra Thus सहस्रेण संमितः = सहस्रियः 'like unto thousand' As in the following verse —सहस्रियासोऽपां नोर्मयः (Rig Ved I 168 2) The word संमित means तुल्य 'equal to' Some read the word समित instead of संमित, but the meaning will be the same

३४८२ । मतौ च । ४ । ४ । १३६ ।

सहस्रशब्दान्मत्वर्थे घः स्यात् । सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः ।

3481 The affix 'gha' comes in the Chhandas, with the force of matup, after the word 'sahasra'

As सहस्रमस्य विद्यते = सहस्रियः ॥ This debars the मत्वर्थ affixes विनि and इनि and अण् of V 2 102 and 103

३४८३ । सोममर्हति यः । ४ । ४ । १३७ ।

सोम्यो ब्राह्मणः । यज्ञार्ह इत्यर्थः ।

3483 The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' in the second case in construction, when the sense is that of 'who deserves that'

Thus सोममर्हति = सोम्यो ब्राह्मणः "The Brâhmana who deserves Soma" i e honorable and learned, and worthy of performing sacrifices The difference between यत् and य is in accent

३४८४ । मये च । ४ । ४ । १३८ ।

सोमशब्दाद्य स्यान्मयडर्थे । सोम्यं मधु । सोममयमित्यर्थः ।

3484 The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' with the force of the affix mayat

The force of the affix मयट् is that of तत आगत (IV 3 74 and 82) विकारावयव (IV 3 134 and 143) and प्रकृत (V 4 21) The case in construction will vary according to the sense Thus सोम्यं मधु विबन्ति = सोममयं मधु ॥

३४८५ । मधोः । ४ । ४ । १३९ ।

मधुशब्दान्मयडर्थे यत्स्यात् । मधव्यं । मधुमय इत्यर्थः ।

3485 The affix 'yat' comes in the Chhandas, after the word 'madhu,' with the force of the affix mayat.

Thus मधव्यान् स्तोकान् - मधुमयान् ॥

३४८६ । वसोः समूहे च । ४ । ४ । १४० ।

चान्मयडर्थे यत् । वसव्यं । '+ अक्षरसमूहे छन्दस उपसंख्यानम् +'। छन्द शब्दादक्षरसमूहे वर्तमानात्स्वार्थे यदित्यर्थः । 'ओ श्रावय' इति चतुरक्षरम् 'अस्तु श्रौषट्' इति चतुरक्षरम्, 'ये यजामहे' इति पञ्चाक्षरम्, 'यज' इति द्व्यक्षरं द्व्यक्षरो वषट्कार एष वै सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यः ।

3486 The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'vasu,' when a collection is meant, as well as with the force of mayat

Thus वसव्य = समूह 'a collection'

Vârt —The affix 'yat' comes without changing the sense, after the word छन्दस् when reference is made to the collection of letters Thus the word छन्दस्यः in the following sentence "सप्तदशाक्षरश्छन्दस्य प्रजापतियज्ञो मन्त्रे त्रिहिता," The 17 letters here referred to being ओ श्रावय, four, अस्तु श्रौषट four, यज, two, ये यजामहे five, and वषट two

Vârt —The affix यत comes after वसु without changing the sense As हस्तौ गृहीतस्य बहुभिर्वसव्यै. ॥ Here वसव्ये is equal to वसुभि ॥ Similarly अग्निरीशे वसव्यस्य=वसो ॥

३४८७ । नक्षत्राद्घः । ४ । ४ । १४१ ।

स्वार्थे । 'नक्षत्रियेभ्य स्वाहा' ।

3447 The affix 'gha' comes in the Chhandas after the word 'nakshatra,' without altering the meaning

The anuvritti of समूह does not extend to this sûtra. Thus नक्षत्रियेभ्य स्वाहा = नक्षत्रेभ्य स्वाहा ॥

३४८८ । सर्वदेवात्तातिल् । ४ । ४ । १४२ ।

स्वार्थे । 'सविता न सुवतु सर्वतातिम' । 'प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणा,' ।

3488 The affix 'tâtil' comes in the Chhandas after the words 'sarva' and 'deva,' without altering the meaning

As सर्वताति and देवताति in the following hymns "सविता न सुवतु सर्वतातिम (Rig Ved X 3 14), and प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणा (Rg Ved IV 6 3)

३४८९ । शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पचाद्यच् । शिव करोतीति शिवताति । 'याभि शन्ताती भवथो ददाशुषे'। अथो अरिष्टतातये' ।

3489 The affix 'tâtil' comes, in the Chhandas, after the word 'siva,' 'śam,' and 'arishta' in the sixth case in construction when the sense is 'he does.'

The word कर is equivalent to करोति formed by अच (III 1 134)

This shows that the construction must be genitive With a krit formed word, it has accusative force, as, शिवस्य कर = शिव करोति ॥

Thus शिवस्य करः = शिवताति ॥ So शताति and अरिष्टताति ॥ As याभि शन्ताती भवथो ददाशुषे' (Rig I 112 20) शताती being dual of शन्ताति, and meaning सुखस्य कर्तारौ, so also अथो अरिष्टतातये । (Rig Ved X 60 8)

३४९० । भावे च । ४ । ४ । १४४ ।

शिवादिभ्यो भावे ताति स्याच्छन्दसि । शिवस्य भाव शिवतातिः । शन्ताति । अरिष्टतातिः ।

इति चतुर्थोऽध्याय ।

3490 The affix 'tâtil' comes in the Chhandas, after the words 'śiva,' 'śam' and 'arishta,' being in the 6th case in construction, the sense being that of condition

Thus शिवस्य भाव = शिवताति 'the condition of blissfulness' शन्ताति 'the state of happiness or peace,' अरिष्टताति ॥ Here these words have the force of Verbal nouns

CHAPTER V

३४९१ । सप्तनोऽञ् छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

'तदस्य परिमाणम्' (१७२३) इति 'वर्गे' इति च । 'सप्त साप्तान्यसृजत' । सप्तवर्गानित्यर्थः । '+ पञ्चदशतौ डिनिश्छन्दसि तदस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्य +' । पञ्चदशिनोऽर्धमासाः । त्रिंशिनो मासाः । '+ विंशतेश्चेति वाच्यम् +' । विंशिनोऽङ्गिरसः । '+ युष्मदस्मदोः सादृश्ये वतुब्वाच्यः +' । 'त्वावतः पुरूवसो' । 'न त्वावाँ अन्यः' । 'यज्ञं विप्रस्य मावतः' ।

3491 The affix añ comes after the word saptan, in the Chhandas, in the sense of "this is its measure," when the meaning is that of a Varga

As सप्त साप्तान्यसृजत ॥ "They created the seven sevenfold monarchies" The phrase तदस्य परिमाणं (V 1 57 S 1723) and वर्गे (V 1 60 S 1726) are understood here

Thus सप्तन् + अञ = साप्त् + अञ (the टि portion is elided by VI 4 144 S 679) = साप्त ॥ Its Plural in जस् is साप्तानि by the ordinary rules of declension of Neuter nouns

Vârt —The affix डिनि comes in the Chhandas, after the words ending in शत and अन् as पञ्चदशिनोऽर्द्धमासाः. "Half months have a measure of 15 days" त्रिंशिनो मासाः 'Months are of thirty days"

Vârt —So also after the word विंशति, as विंशिनोऽङ्गिरसः. "Angirasas consist of or comprise twenty Gotras"

Vârt —The affix वतुप् comes after युष्मद and अस्मद् in denoting similarity As 'त्वावतः पुरूवसो'। न त्वावाँ अन्यः (Rig Veda VI 21 10) यज्ञं विप्रस्य मावतः (Rig Veda I 142 2)

३४९२ । छन्दसि च । ५ । १ । ६७ ।

प्रातिपदिकमात्रात् 'तदर्हति' इत्यर्थे यत्स्याच्छन्दसि । 'सादन्यं विदथ्यम्' ।

3492 The affix yat (य) comes in the sense of 'deserving that' in the Chhandas, after every prâtipadika

This debars ठञ् &c Thus उदक्या वृत्तयः, यूप्या पलाशः, गर्त्यो देशः ॥ See VI. I 213

सादन्यंविदथ्यम् (Rig Veda I 91 20)

The word सादन्य is derived from सदन "house" He who deserves a house is a सादन्य ॥ The lengthening takes place by VI 3 137 S 3539 विदथ means 'sacrifices' that which deserves a sacrifice is विदथ्यम् ॥

३४९३ । वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि । ५ । १ । ९१ ।

निर्वृत्तादिष्वर्थेषु । इद्वत्सरीयः ।

3493 The affix chha (îya) comes in the Chhandas, in the five-fold senses taught in V 1 79, 80, after a stem ending with vatsara.

This debars ठञ् ॥ Thus इद्वत्सरीय, इदावत्सरीय ॥

३४९४ । सपरिपूर्वात् ख च । ५ । १ । ९२ ।

चाच्छः । संवत्सरीण । सवत्सरीय । परिवत्सरीण । परिवत्सरीयः ।

3494 The affixes 'kha' (în) and 'chha' (îya) come in the Chhandas in the fivefold senses taught in V 1 79, 80, after the word vatsara, when preceded by sam and pari

Thus सवत्सरीण and सवत्सरीय, परिवत्सरीण and परिवत्सरीय. ॥

३४९५ । छन्दसि घस् । ५ । १ । १०६ ।

ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्तमित्यर्थे । 'भाग ऋत्विय.' ।

3495 In the Chhandas, the affix 'ghas' (iya) comes after the word 'ritu' in the same sense of 'season has come for it'

This debars अण् As भाग ऋत्विय (Rig Ved I 135 3) Here there is no Guna by VI 4 146, because by sûtra I 4 16, ऋतु before the affix घस् gets the designation of पद, hence the guna rule which applies to भ (I 4 18) does not apply

३४९६ । उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे । ५ । १ । ११८ ।

धात्वार्थविशिष्टे साधने वर्तमानात् उपसर्गात् उत्तरे स्वार्थे वतिः स्यात् । 'यदुद्वतो निवत' । उद्गतान्निर्गता नित्यर्थः ।

3496 In the Chhandas, the affix 'vati' is added to an Upasarga (Preposition), in the sense of a verbal root

As the word उद्वतः and निवतः in the following Rik (X 142 4)

यदुद्वतो॑ नि॒वतो॒ यासि॒ बप्स॑त् पृथ॑गेषि प्रग॒र्धिनी॑व॒ सेना ॥ 'When thou O Fire! goest burning high (उद्वतः = उद्गतान्) and low (निवतः = निर्गतान्) trees &c

३४९७ । थट् च छन्दसि । ५ । २ । ५० ।

नान्तादसख्यादेः परस्य डटस्थट् स्यान्मट् च । पञ्चथम्-पञ्चमम् ।

3497 The 'that' is the augment of 'dat,' in the Chhandas, after a Numeral ending in 'n' and not preceded by another numeral as well as the augment 'mat'

Thus पचथ, सप्तथः or पञ्चम, उप्तम ॥ As पर्णमयानि पञ्चथानि भवन्ति and पञ्चममिन्द्रियमस्यापाक्रामत ॥ See V 2 56

३४९७ क । छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि । ५ । २ । ८९ ।

'पर्यवस्थाता शत्रु' । 'अपत्य परिपन्थिनम्' । 'मा त्वा परिपरिणो विदन्' ।

3497 A In the Chhandas, the words paripanthin and paripariṇ are anomalously formed by the affix ini (in) and have the sense of "an antagonist"

अपत्यं परिपन्थिनम् (Rig Ved I 42 3)

मात्वा परिपरिणो विदन् (Yaj Ved IV 34) See S 1889

३४९८ । बहुलं छन्दसि । ५ । २ । १२२ ।

मत्वर्थे विनि स्यात् । 'अग्निस्ते ओजस्वी' । + छन्दोविन्प्रकरणे अष्टामेखलाद्वयोभयरुजाहृदयानां दीर्घश्चेति वक्तव्यम् +' । इति दीर्घ । 'महिष्ठमुभयाविनम्' । [illegible]
'+ छन्दसीवनिपौ च वक्तव्यौ +' । ई । 'रथीरभूत्' 'सुमङ्गलीरिय वधूः' । [illegible]

3498 In the Chhandas, the affix vini is added diversely in the sense of matup

As अग्ने तेजस्विन ॥ Sometimes it is not added, as सूर्यो वर्चस्वान् ॥

Vârt —In the Chhandas, the final अ of द्वय, उभय and हृदय is lengthened optionally before विनि, and it comes after अष्ट्रा, मेखला and रुजा also as अष्ट्रावी, मेखलावी द्वयावी, उभयावी, रुजावी, हृदयावी ॥ As महिष्ठमुभयाविनम, शुनमष्ट्रा व्यचरत् । The word "ashtrâ" is a synonym of "danshtrâ" and means 'tooth.'

Vârt —In the Chhandas, the affixes ई, and वनिप् come in the sense of मतुप् ॥ Thus ई —रथीरभून मुद्गलानी गविष्टौ (रथी) Rig Ved X 102 2 सुमङ्गलीरिव वधू Rig Ved X 85 33 वनिप —मघवानमीमहे Rig Ved X 167 2

NOTE —The affixes इरन and इरच् come respectively after मेधा and रथः as मेधिर, रथिर ॥

३४९९ । तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि । ५ । ३ । २० ।

इद तदोर्यथासख्य स्त । 'इदा हि वे उपस्तुतिम्'। तर्हि ।

3499 After these two (nominal stems idam and tad), come respectively the affixes dâ and ihil, in the Chhandas, and also the other affixes

The affix दा comes after इदम् and र्हि after तद ॥ Thus इदा (V 3 3 S 1949), तर्हि (VII 2 102 S 265) So also इदानीम् and तदानीम् ॥ As इदा हि वुमुप'स्तुतिमिदा वामस्य भक्तये (Rig Veda VIII 27 11)

NOTE —इदम + दा = इ + दा (इदम is replaced by इ by V 3 3 S 1949)

३५०० । था हेतौ च छन्दसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्था स्याद्धेतौ प्रकारे च । कथा ग्राम न पृच्छसि'। 'कथा दाशेम'॥

3500 The affix 'thâ' comes in the sense of 'cause' also (as well as 'manner'), in the Chhandas, after the word kim

The word प्रकार वचने is read into the sûtra by force of च ॥ Thus कथा wherefore ? why ? for what reason ?', कथा 'how' The former is an example of हेतु 'reason or cause', the second of प्रकार 'manner' As in the following sentences कथा ग्राम न पृच्छसि Rig Ved X 146 1 केन हेतुना ग्राम न पृच्छसि ॥ कथा दा शेम (Rig Ved I 77 1)

NOTE — किम + था = क + था (किम is replaced by क by VII 2 102 S 342 because the affix था is a vibhakti as defined in V 3 1 S 1947)

३५०१ । पश्च पश्चा च च्छन्दसि । ५ । ३ । ३३ ।

अवरस्यास्तात्यर्थे निपातौ । 'पश्च हि स'। 'नो त पश्चा'।

3501 The words paścha and paśchâ are anomalous in the Chhandas, having the force of astâti

By च, the word पश्चात is also included As पुरा व्याघ्रो जायते, पश्च, पश्चा or पश्चात सिह ॥ As पश्चात पुरस्तादधरादुदक्तात (Rig Veda X 87 21) पश्चेदमन्यदभवद्यजत्रम (Rig Veda X 149 3) नोत पश्चा (Rig Ved II 27 11)

३५०१ क । तुरछन्दसि । ५ । ३ । ५९ ।

तृजन्तात्तृन्नन्ताच्च इष्ठन्नीयसुनौ स्त. । 'आसुति करिष्ठ.'। 'दोहीयसी धेनु'।

3501A The affixes ishtan and iyasun come in the Chhandas after a Nominal stem ending in tri S 2000

श्रासुति करिष्ठः (Rig Ved VII 97 7) Thus कर्तृ + इष्ठ = कर + इष्ठ (तृ elided by VI 4 154 S 2008) दोहीयसी धेनु ॥ Thus दोग्ध्री + ईयसुन् = दोग्ध + ईयसुन् (ङीप् elided by VII 1 88 S 368 = दोह्+ईयसुन् (तृ elided by VI 4 154 S 2008)

३५०२ । प्रत्नपूर्वविश्वेमात् थाल् छन्दसि । ५ । ३ । १११ ।

इवार्थे । 'त प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा' ।

3502 In the Chhandas, the affix thâl comes in the sense of 'like this', after pratna, pûrva, viśva, and ima (idam)

Thus :—त प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदम ॥ (Rig Veda V 44 1) 'Him (Indra), as the ancients, as the predecessors, as all creatures, and as these living men have worshipped &c'

३५०३ । अमु च च्छन्दसि । ५ । ४ । १२ ।

किमेत्तिङव्ययघादित्येव । 'प्रत नय प्रतरम' ।

3503 In the Chhandas, the affix amu (am) also is added after 'kim' &c, under similar conditions as in V 4 11 S 2004

To the word किम्, words ending in ए, finite verbs and indeclinables when taking the comparative affixes तर and तम is added the affix अम in the Vedas, when these words are used as adverbs By the force of the word च 'also' in the sûtra, the affix आमु is also included Thus प्रतरच प्रतरम (Rig Veda X 45 9) प्रतरम् नयाम ॥ or प्रतराम् वस्यः । प्रतर means प्रकृष्टतर ॥

The words ending in आम and अम् are indeclinables, as they are included in the class of Svarâdi (I 1 37 S 447)

३५०४ । वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छन्दसि । ५ । ४ । ४१ ।

स्वार्थे । 'यो नो दुरेवो वृकति' । 'ज्येष्ठताति बर्हिषदम' ।

3504 In the Chhandas, the affix til and tâtil come after vrik and jyeshtha when excellence is denoted

The word प्रशंसायाम् is to be read into this sûtra This also debars रूपप् V 3 66 S 2021 Thus वृकतिः or वृकतातिः, as, योनो मर्तो वृकतातिमर्त्य (Rig Veda II 34 9). Similarly ज्येष्ठतातिः ॥

यो नो दुरेवो वृकतिः (Rig Ved IV 41 4) ज्येष्ठताति बर्हिषदम् (Rig Ved V 44 1).

३५०५ । अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुरुषाट्टच् स्यात् समासान्त । 'ब्रह्मसाम भवति' । देवच्छन्दसानि' ।

3505 In the Chhandas, the affix tach comes after a Tatpurusha compound in the Neuter Gender ending in 'an' or 'as'

Thus हस्ति + चर्मन् = हस्तिचर्मम् as in हस्तिचर्मे जुहोति, so also ऋषभचर्मेऽभिषिञ्चति ॥ So also when a word ends in अन् as, देवच्छन्दसानि (देव + छन्दस् = देव + छन्दस् + टच् = देवच्छन्दसम) so also मनुष्य च्छन्दसानि ॥

Why do we say "when ending in अन् or अस" ? Observe बिल्वदारु जुहोति ॥ Why do we say "in the Neuter" ? Observe सुत्रामाणं पृथिवी द्यामनेहसम् ॥

NOTE —The word वा ' optionally " should be read into the sûtra Therefore टच is optionally added as ब्रह्मसाम or ब्रह्मसामम्, देवच्छन्द or देवच्छन्दसम् ॥

३५०६ । बहुप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ ।

' बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश ' ।

3506 The form bahuprajas is valid in the Vedas

Thus बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश ॥ Rig Ved I 164 32 In the classical literature, the form is बहुप्रज, as बहुप्रजो ब्राह्मणः ॥

३५०७ । छन्दसि च । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य दतृ स्याद्बहुव्रीहौ । 'उभयतोदत प्रति गृह्णाति' ।

3507 For danta is substituted dat in the Vedas, when final in a Bahuvrihi

Thus पत्रदन्तमालभेत, उभयदत आलभेत or उभयतो दत प्रतिगृह्णाति ॥

३५०८ । ऋतश्छन्दसि । ५ । ४ । १५८ ।

ऋदन्ताद्बहुव्रीहेर्न कप् । हता माता यस्य हतमाता ।

इति पञ्चमोऽध्याय ।

3508 The affix 'kap' does not come after a Bahuvrihi ending in short 'ri' in the Vedas

Thus हता माताऽस्य = हतमाता, हतपिता, हतस्वसा, सुहोता ॥

CHAPTER VI

३५०९ । क । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

'+ छन्दसि वेति वक्तव्यम +' । ' यो जागार' । ' दाति प्रियाणि ' ।

3509 A In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two S 2175

Vârt —In the Chhandas there is optionally reduplication of the root in the Perfect and other tenses As दाति प्रियाणि (Rig Ved VI 8 3) or ददाति प्रियाणि ॥ मघवा दातु or ददातु, नस्तुतो वीरवद् धातु or दधातु ॥

Vârt —The root जागृ is optionally reduplicated in the Perfect As, यो जागार (or जजागार) Rig Ved X 44 14

३५०९ । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिगण । ' प्रभरा तूतुजान.' सूर्यं मामहानम ' । ' दाधार यः पृथिवीम् ' ' स तूताव ' ।

3509 In the room of a short vowel of the reduplicate of the roots 'tuj' &c, a long is substituted

There is no list of तुजादि verbs given any where The word आदि in तुजादि therefore should be construed as "verbs *like* tuj" So that wherever we may find a word having a long vowel in the Reduplicate, we should consider it a valid form Thus प्रभरा तूतुजान तुज + कानच् III 2 106 = तूतुजान Rig I 61 12) सूर्यं मामहान । दाधार य पृथिवीम Rig Ved III 32 8 स तूताव Rig Ved I 94 2 This lengthening only takes place in the Vedas before some special affixes

३५१० । बहुलं छन्दसि । ६ । १ । ३४ ।

ह्वः संप्रसारणं स्यात् । 'इन्द्रमा हुव ऊतये' ।

'+ ऋचि त्रेरुत्तरपदादिलोपश्च छन्दसि +' ऋच्छब्देपरे त्रेः संप्रसारणमुत्तरपदादेर्लोपश्चेति वक्तव्यम् । तृच सूक्तम् । 'छन्दसि' किम् । त्र्यृचानि ।

'+ रयेर्मतौ बहुलम् +' । रेवान् । रयिमान्पुष्टिवर्धनः ।

3510 In the Chhandas, the semivowel of the root hve is diversely vocalised

Thus हुवे or हुयामि, as इन्द्रमाहुव ऊतये (Rig Ved I 111 4). देवी सरस्वती हुवे ॥ The form हुवे is Atmanepada, Present tense, 1st Pers sing the vikarana शप is elided, then there is vocalisation and substitution of उवङ ॥ So also हुयामि मरुत शिवान । हुयामि विश्वान् देवान् ॥ So also हवः as श्रुधीहवम (Rig I 2. 1) 'hear the invocation'

Vârt —There is vocalisation of the semivowel of त्रि when followed by ऋच्, and there is elision of the ऋ of ऋच when it refers to Metres. As तिस्र ऋच यस्मिन = तृच सूक्त ॥ तृच साम ॥ The word तृच takes the samâsânta affix अ by V 4 74 Why do we say when referring to a metre? Observe त्र्यृचानि ॥

Vârt —In the Chhandas there is diversely vocalisation of the semivowel of रयि followed by the affix मतुप्, as रयि + मत = रइ + मत् = र + इ + मत=र+इ + वत (VIII 2 15)=रेवत, as, आ रेवानेतु ना विश ॥ Sometimes it does not take place, as रयिमान् पुष्टिवर्द्धन ॥ The म here is not changed to व as required by VIII 2 15

३५११ । चायः की । ६ । १ । ३५ ।

चायतेर्बहुलं कीत्ययमादेशः स्याच्छन्दसि । 'न्य १ न्यञ्चिक्युर्न निचिक्युरन्यम्' । लिट्युसि रूपम् । बहुलग्रहणानुवृत्तेर्नेह । 'अग्निं ज्योतिर्निचाय्य' ।

3511 For chây is diversely substituted kî in the Chhandas.

Thus विधुना निचिक्यु', न्यन्य चिक्युर्न निचिक्युरन्यम् ॥ These are forms ending in the affix उस् of the Perfect Sometimes there is no substitution As अग्निज्योतिर्निचाय्य ॥ Thus चाय्+उस् = की+उस = चिकी+उस्=चिक्यु' । So also चाय्+क्त=चाय् + ल्यप् = चाय्य ।

३५१२ । अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताः श्रितमाशीराशीर्तः । ६ । १ । ३६ ।

एते छन्दसि निपात्यन्ते । 'इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथाम्' । स्पर्धेर्लङ्याथाम । 'अर्कमानृचु' । 'वसून्यानृहु' । 'अर्चेरर्हेश्च लिट्युसि' । चिच्युषे । च्युङो लिटि थासि । 'यस्तित्याज' । त्यजेर्णलि । 'श्रातास्त इन्द्र सोमा.' । 'श्रिता नो ग्रहा' । 'श्रीञ् पाके निष्ठायाम्' । 'नाशिर दुहे' । 'मध्यत आशीर्त.' । श्रीज एव क्विपि निष्ठाया च ।

3512 In the Chhandas, the following irregular forms are met with —अपस्पृधेथाम्, आनृचु', आनृहुः, चिच्युषे, तित्याज, श्राताः, श्रितम्, आशीः and आशीर्त. ॥

The word छन्दसि is understood here From the root स्पर्द्ध 'to challenge', is formed अपस्पृधेथाम् being the Imperfect (लङ्), 2nd Pers Dual, Atmanepada there is reduplication of the root, vocalisation of र, and the elision of अ irregularly As, इन्द्रश्चविष्णो यदपस्पृधेथाम् (Rig Ved VI 69 8) In the classical language

the form is अपस्पर्धयाम ॥ Some say, it is derived from स्पर्द्ध with the preposition अप, the vocalisation of र, the elision of अ, and the non prefixing of the augment अट in the Imperfect (VI 4 75) The counter example of this will be अपास्पर्द्धयाम ॥

From अर्च and अर्ह 'to respect, to worship', are derived आनृचु and आनृहुः in the Perfect before the 3rd per pl उस् there being vocalisation of र and the elision of अ irregularly Then there is reduplication, then ऋ changed to अ, then the lengthening of this अ, then the addition of the augment न, as अर्च्+उस् = ऋच+उस - ऋ+ऋच + उस्=अ+ऋच + उस (VII 4 66) = आ + ऋच + उस (VII 4. 70) =आ+न् + ऋच्+उस (VII 4 71)=आनृचु ॥ The irregularity consists in the samprasarana with the elision of अ ॥ Thus यवया अर्कमानृचु. (Rig Ved I 19 4) न वसून्यानृहु ॥ The classical forms will be आनर्चु, आनर्हु ॥

The form चिच्युषे is the Perfect 2nd per sing of the root च्युङ् 'to go' there is vocalisation of the reduplicate, and the non-addition of the augment इट् before the affix से ॥ This is the irregularity The regular form is चुच्युविषे ॥

The form तित्याज as in "यस्तित्याज" (Rig Ved. X 71 6), is the Perfect of त्यज्, the vocalisation of the reduplicate is the irregularity The regular form is तत्याज ॥

From the root श्रीञ् 'to cook', is derived श्रात्ता before the Nishthâ affix, श्री changed to श्रा irregularly As श्रातास्त इन्द्रसोमा ॥ The form श्रित is also derived from the same root by shortening the vowel with the same affix As सोमो गौरी अधिश्रित, श्रिता नो ग्रहा ॥ Some say the श्रा substitution of श्री takes place when the word refers to सोम, in the plural, and श्रि when it refers to other than सोम ॥ Sometimes the word श्रात. is seen in the singular, referring to objects other than सोम । Thus यदि श्रातो जुहोतन ॥ In fact, the exhibition of the word श्राता. in the plural in the sûtra is not absolutely necessary

The words आशीर and आशीर्त्त. are from the same root श्री, with the prefix आङ् and taking the affixes क्विप् and क्त respectively Before these श्री is replaced by शीर्, and the non addition of न in the Nishthâ is irregular, As, "नाशिर दुहरे" (Rig Ved III 53 14), स्रीरेमध्यत आशीर्त्त ॥ (Rig Ved. VIII 2. 9)

३५१३ । खिदेश्छन्दसि । ६ । १ । ५२ ।

'खिद दैन्ये'। अस्यैच आ स्यात् । चिखाद । चिखेदेत्यर्थः ।

3513 There is optionally the substitution of â in the room of the diphthong of the verb khid 'to suffer pain,' in the Chhandas

The word विभाषा is understood here Thus चित्त चिखाद or चिखेद ॥ In the classical literature we have चित्त खेदयति ॥

३५१४ । शीर्षंश्छन्दसि । ६ । १ । ६० ।

शिर शब्दस्य शीर्षन स्यात् । 'शीर्ष्णो जगत '।

3514 The word śîrshan is found in the Chhandas

This word is another form of शिर. and means 'head' This is not a substitute of शिर in the Vedas, for both forms are found therein Thus शीर्ष्णो

जनत॰ (Rig Ved VII 66 15) In the classical literature there is only one form शिर ॥

The Sûtras VI 1 104 and 105 declare "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when अ or आ is followed by a vowel other than अ of the case affixes of the Nominative and the Accusative" "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when a long vowel is followed by a Nominative or Accusative case affix beginning with a vowel other than अ or by the Nom Pl affix जस् ॥" The following sûtra makes an exception in the Vedas

३५१५ । वा छन्दसि । ६ । १ । १०६ ।

दीर्घाज्जसीचि च पूर्वसवर्णदीर्घो वा स्यात । वाराही । वाराह्यौ । 'मानुषीरीलते विश ' । उत्तरसूत्रद्वयेऽपीद वाक्यभेदेन् सबध्यते । तेनामिपूर्वत्वं वा स्यात् । शमी च शम्य च । 'सूर्म्यं सुषिरामिव ' । सप्रसारणाच्च ' (३३०) इति पूर्वरूपमपि वा । इज्यमान । यज्यमान. ।

3515 In the Vedas, the long vowel may optionally be the single substitute of both vowels, in contravention to the prohibition mentioned in VI 1 104 and VI 1 105

Thus मारुती. or मारुत्य, पिण्डीः or पिण्ड्य, वाराही or वाराह्यौ, उपानही or उपानह्यौ ॥

'मानुषीरीलते विश ' (Rig Ved V 8 3)

The two sûtras subsequent to this in the Ashtâdhyâyi, namely VI 1 107 and VI 1 108 are also influenced by the present sûtra Thus sûtra VI 1 107 declares "There is the single substitution of the first vowel, when a simple vowel is followed by the अ of the Accusative singular अम ।" But this is optional in the Vedas Thus शमीम् or शम्यम, and सूर्म्यं सुषिरामिव (Rig Ved VIII 69 12)

Similarly VI 1 108 declares "There is the single substitution of the first vowel for the vocalised semi vowel and the subsequent vowel" In the Veda this rule is optional, as इज्यमान or यज्यमान ॥

३५१६ । शेश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । ७० ।

लोप स्यात । 'या ते गात्राणाम ' । 'ताता पिण्डानाम् ' ।

'+ एमन्नादिषु छन्दसि पररूप वक्तव्यम +' । अपात्वेमन । अपा त्वोद्मन ।

3516 In the Chhandas, the elision of case-ending i (śi) of the nominative and accusative plural neuter, is optional

Thus या ते गात्राणाम् (Rig Ved I 162 19) ताता पिण्डानाम् (Rig Ved I 162 19)

Vârt —In the Vedas, the para rûpa substitution takes place when एमन &c follow Thus अपा त्वा एमन = अपा त्वेमन ॥ So also अपा त्वा ओद्मन् - अपा त्वोद्मन् ॥

३५१७ । भय्यप्रवय्ये च च्छन्दसि । ६ । १ । ८३ ।

बिभेत्यस्मादिति भय्य. । वेते प्रवय्या इति स्त्रियामेव निपातनम । प्रवेयमित्यन्यत्र । 'छन्दसि' किम् । भेयम । प्रवेयम् ।

'+हृदय्या आप उपसख्यानम +' हृदे भवा हृदय्या आप । भवे छन्दसि यत ।

3517. The forms bhayya and pravayyâ are found in the Chhandas.

The word भव्य is derived from भी+यत, and प्रवय्या from प्र+वी+यत ॥ The guna ए is changed to अय् ॥ Thus भव्य क्लिासीत् ॥ वत्सतरी प्रवय्या ॥ The यत is added to भी with the force of Ablative by virtue of the diversity allowed by कृत्यल्युटो बहुलं (III 3 113) ॥ Thus बिभेति अस्माद् = भव्यम "frightening or fearable" The word प्रवय्या is always used in the feminine in other places प्रवेय is the proper form Why we do say 'in the Vedas'? Observe भेयम्, प्रवेयम in the classical literature

Vârt —The word ह्रदय्या should also be enumerated when referring to water As ह्रदे भवा = ह्रदय्या आप. ॥ The affix यत् is added by IV 4 110 (ह्रदे+य=ह्रदय्+य) ॥

३५१८। प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । ६ । १ । ११५ ।

ऋक्पादमध्यस्थ एङ प्रकृत्या स्यादति परे न तु वकारयकारपरेऽति । 'उपप्रयन्तो अध्वरम्' । 'सुजाते अश्वसूनृते' । 'अन्तःपादम्' किम् । 'एतास एतेऽर्चन्ति' । 'अव्यपरे' किम् । 'तेऽवदन्' तेऽयजन ।

3518 The final 'e' or 'o' and the following 'a' when occurring in the middle half of a foot of a Vaidic verse, retain their original forms, except when the 'a' is followed by 'v' or 'y' ॥

The word एङ. is understood here, but it should be construed here in the nominative case and not in the Ablative The word प्रकृति means 'original nature, cause' The word अन्तर् is an Indeclinable, used in the Locative case here and means 'in the middle.' The word पाद. 'the foot of a verse' refers to the verses of the Vedas, and not to the verses of the classical poetry The word अति is also understood here Thus उपप्रयन्तो अध्वरम् (Rig Ved I 74 1), सुजाते अश्वसूनृते (Rig Veda V 79 1)

Why do we say 'in the inner half of a foot of a verse?' Observe कया मती कुत एतास एतेऽर्चन्ति (Rig Ved I 165 1) ॥ Why do we say "when व or य does not follow अ?" Observe तेऽवदन् (Rig X 109 1) ॥ Why do we say ए or ओ? Observe अन्वग्निरुषसामग्रमख्यत ॥ Some read this sûtra as नान्तः पादमव्यपरे ॥ According to them, this sûtra supersedes the whole rule of juxtaposition or संहिता (VI 1 72)

३५१९। अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च । ६ । १ । ११६ ।

एषु व्यपरेऽप्यति एङ प्रकृत्या । 'वसुभिर्नोऽव्यात' । 'मित्रमहो अवद्यात' । 'मा शिवासो अवक्रमु' । 'ते नो अव्रत' । 'शतधारो अयं मणि' । 'ते नो अवन्तु' । 'कुशिकासो अवस्यव' । यद्यपि । बहुचैस्तेनोऽवन्तु रथतू ' सो यमागात' तेऽरुणेभि ' इत्यादौ प्रकृतिभावो न क्रियते तथापि बाहुलकात्समाधेयम । प्रातिशाख्ये तु वाचनिक एवायमर्थ ।

3519 The 'e' or 'o' retain their original form in the middle of a Vaidic verse, when the following words come after them (though the 'a' in these has a 'v' and 'y' following it) —अव्यात्, अवद्यात्, अवक्रमुः, अव्रत, अयम्, अवन्तु, अवस्यु ॥

Thus अग्नि प्रथमोवसुभिर्नो अव्यात ॥ मित्रमहो अवद्यात् (Rig IV 4 15), मा शिवासो अवक्रमु (Rig VII 32 27), ते नो अव्रता (Not in the Rig Veda) Prof Bohtlingk gives the following examples from the Rig Veda —सोचन्तो अव्रतम् (VI 14 3) सदहन्तो अव्रतान् (IX 73 5), कर्ते अव्रतान् (IX 73 8), शतधारो अयं मणि., ते नो अवन्तु,

(Not in the Rig Veda according to Prof Bohtlingk the अ of अवन्तु is generally elided in the Veda after ए or आ) कुशिकासो अवस्यव (Rig III 42 9)

Though in the Rig Veda we find examples like ते नोऽवन्तु रथतूः (Rig Ved X. 77 8), and सोऽयमागात and तेऽरुणेभिः (Rig Ved 1 88 2) &c where there is no Prakriti-bhâva, but *sandhi*, yet these are to be explained by bahulam i. e as a Vaidic diversity But in the Prâtisâkhyas, there is an express rule to this effect, and not left to mere inference as here

NOTE —1 अव्यात is Benedictive 3rd Per. Sing. of अव 'to protect'

2 अवद्यात is Ablative singular of अवद्य ॥

3 अवक्रमु is the Perfect, 3rd Per Plural of क्रम् preceded by the Preposition अव। There is no reduplication as a Vaidic irregularity Some read अवचक्रमु (with reduplication) in the text, but no such word is found in the Rig Veda

4 अव्रत is the Aorist of वृङ् and वृञ्, the 3rd Per Pl झि is replaced by अत। (The Aorist sign is elided by II 4 80 S 3402)

5 अयम is from इदम।

6 अवन्तु is Imperative 3rd Per Pl of अव 'to protect'

7 अवस्यु is a Noun, from अव्+असुन=अवस। Then is added क्यच् as अवस्य। Then उ is added by III 2, 170, and we get अवस्यु ॥

३५२० । यजुष्युरः । ६ । १ । ११७ ।

उर शब्द एङन्तोऽति प्रकृत्या यजुषि । 'उरो अन्तरिक्षम्' । यजुषि पादाभावादनन्त पादार्थं वचनम ।

3520 In the Yajur Veda, the word 'uras' when changed to 'uro' retains its original form when followed by a short 'a' which is also retained

Thus उरो अन्तरिक्षम (Yajur Veda Vajasan IV 7) Some read the sûtra as यजुष्युरो ॥ They take the word as उरु ending in उ, which in the Vocative case assumes the form उरो ॥ They give the following example उरो अन्तरिक्षं सजूर ॥ But in the Yajur Veda VI 11, the text reads उरोरन्तरिक्षत सजूः ॥

In the Yajur Veda, there being no stanzas, the condition of अन्त पादं of VI 1 115 does not apply here, and hence the necessity of a separate sûtra, otherwise VI 1 115, would have covered this case also.

३५२१ । आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे । ६ । १ । ११८ ।

यजुष्यति एङ प्रकृत्या । 'आपो अस्मान्मातर शुन्धयन्तु' । जुषाणो अग्निराज्यस्य' । 'वृष्णो अंशुभ्याम' । 'वर्षिष्ठे अधि नाके' । 'अम्बे अम्बाले अम्बिके' । अस्मादेव वचनात् 'अम्बार्थ–' । (२६७) इति ह्रस्वो न ।

3521 In the Yajur Veda, the short 'a' is retained after आपो, जुषानो, वृष्णो, वर्षिष्ठे, and also in and after 'ambe' or 'ambâle' when they stand before 'ambike'

Thus आपो अस्मान मातर शुन्धयन्तु (Yaj IV 2) जुषाणो अप्तुराज्यस्य (Yaj V 35), वृष्णो अंशुभ्या गभस्ति पूत (Yaj VII 1) वर्षिष्ठे अधिनाके ॥ The Vajasaneyi Sanhita has वर्षिष्ठेऽधि (V S I 22) The Taittariya Sanhita has वर्षिष्ठे अधि ॥ (I 1 8 1 4, 43, 2 5 5 4) अम्बे अम्बाले, अम्बिके (V S 23 18 where the reading is अम्बे अम्बिकेऽम्बालिके) but Tait S. VII 4 19 1, and Tait Br III 9 6.

3 has अम्बे अम्बाल्यम्बिके ॥ The words अम्बे &c though in the Vocative, do not shorten their vowel by VII 3 107, because they have been so read here.

३५२२ । अङ्ग इत्यादौ च । ६ । १ । ११९ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ चाकारे य एङ्पूर्वः सोऽपि प्रकृत्या यजुषि । 'प्राणो अङ्गे अङ्गे अदीध्यत्' । 'अङ्गे अङ्गे अशोचिषम्' ।

3522 In the Yajur Veda, when the word 'ange' is followed by 'ange' the subsequent short *a* is retained, as well as the preceding 'e' or 'o'

Thus ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अदाध्यत, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदीध्यत्, ऐन्द्र॰ उदानो अङ्गे अङ्गे निधीत, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अशोचिषम् (Yaj 6 20)

३५२३ । अनुदात्ते च कुधपरे । ६ । १ । १२० ।

कवर्गधकारपरे अनुदात्तेऽति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । 'अयं सो अग्नि' । 'अयं सो अध्वर' । 'अनुदात्ते' किम् । 'अधोऽग्ने रुद्रे' । अग्रशब्द आद्युदात्त । 'कुधपरे' किम । 'सोयमग्निमन्त.' ।

3523 In the Yajur Veda, when an anudâtta *a* is followed by a Guttural or a *dh*, the antecedent 'e' or 'o' retains its form, as well as this subsequent *a*

Thus अयं सो अग्निँ (Yaj 12 47), अयं सो अध्वरँः ॥ Why do we say when अ is gravely accented? Observe अधोऽग्रे, here अग्रे has an acute accent on the first syllable Why do we say "when followed by a Guttural (कु) or a ध"? Observe सोऽयमग्नि मन्त ॥

३५२४ । अवपथासि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्त अकारादौ अवपथा शब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'त्रीरुद्रेभ्यो अवपथा' । वपेस्थासि लङि 'तिङ्ङतिङ' (३६३५) इत्यनुदात्तत्वम् । 'अनुदात्ते' किम् । 'यद्रुद्रेभ्योऽवपथा' । निपातैर्यद्यदि–' (३६३७) इति निघातो न ।

3524 In the Yajur Veda, when the gravely accented *a* of *avapathâs* follows *e* or *o* the vowels retain their original form

Thus त्री रुद्रेभ्यो अवपथाः ॥ The word अवपथाः is 2nd per Singular Imperfect of वप् in the Atmanepada Thus अ+वप्+शप्+थास् ॥ The अ is grave by VIII 1 28 When it is not gravely accented, the अ drops As यद्रुद्रेभ्योऽवपथा. ॥ Here अ in not grave by virtue of VIII 1 30

३५२५ । आङोऽनुनासिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ ।

आङोऽचि परेऽनुनासिक स्यात । स च प्रकृत्या । 'अभ आँ अप' । 'गभीर आँ उग्रपुत्रे' । '+ ईषाद्यादीना छन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्य. +' । 'ईषा अक्षो हिरण्य.' । 'ज्या इयम्' । 'पूषा अविष्टु' ।

3525 For the adverb 'â' is substituted in the Chhandas the nasalised 'añ' when a vowel follows it, and it retains its original form

Thus अभ आँ अप (Rg Veda V. 48. 1), गभीर आँ उग्रपुत्रे जिघांसतः (Rig Veda VIII 67 11)

Vârt —In the Vedas ईवा अक्त &c are found uncombined As, ईवा अक्ता, का ईमिरे पिशगिला, यथा अङ्गद , यथा अगमन् &c
ज्या इयम (Rig Ved VI 75 3) पूषा अविष्टु (Rig Ved. X 26 1)

३५२६ । स्यश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १३३ ।

स इत्यस्य सोर्लोप स्याच्छलि । 'एष स्य भानु ' ।

3526 In the Chhandas, the case-affix of the nominative singular is diversely elided after *sya*, when a consonant follows it

Thus उत स्य वाजी क्षिपणि तुरण्यति । ग्रीवाया बद्धो अपिकक्ष आसनि (Rig Veda IV 40 4), एष स्य ते मधुमाँ इन्द्र सोम (Rig Veda IX 87, 4) Sometimes it does not take place · अ यत्र स्यो निपतेत् ॥ The स्य means 'he'

३५२७ । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ६ । १ । १५१ ।

ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे । 'हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः' । सुश्चन्द्र स्य ।

3527 In a Mantra, the 'sut' is added to 'chandra,' when it is a second member in a compound and is preceded by a short vowel.

Thus हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः (Rig Ved IX 66 26) सुश्चन्द्रो युष्मान् ॥ Why do we say after a short vowel? Observe सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ Why do we say 'in a Mantra'? Observe, सुचन्द्रा पौर्णमासी ॥ The उत्तरपद can only be in a compound (samâsa) as it is well-known to all, and it does not mean, 'the second word,' as the literal meaning might convey Therefore the rule does not apply here सुक्रमसि चन्द्रमसि ॥

३५२८ । पितरामातरा च छन्दसि । ६ । ३ । ३३ ।

द्वन्द्वे निपात । 'आ मा गन्ता पितरामातरा च' । चाद्विपरीतमपि । 'नमातरापितरा नू चिदिष्टौ' ।

'समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु' । समानस्यस· स्यान्मूर्धादिभिन्न उत्तरपदे । सगर्भ्यः ।

'+ छन्दसि स्त्रिया बहुलम +' । विष्वग्देवयोरद्र्यादेशः । 'विश्वाची च घृताची च,' 'देवद्रीची नयत देवयन्त ', 'कद्रीची' ।

3528. In the Vedas the form 'Pitarâmâtarâ' is also valid.

In the ordinary language मातापितरौ is the proper form The Vaidic form is derived by adding अङ् to the first member, and आ is added to the second by VII 1. 39 and then Guna by VII 3 110 Thus आ मा गन्ता पितरामातरा च ॥

By force of च 'also', the converse is also valid As न मातापितरा नू चिदिष्टौ ।

3528A स is the substitute of समान in the Chhandas, but not before मूर्धन्, प्रभृति and उदर्क ॥ (See VI 3 84 S 1012)

Thus सगर्भ्य = समानो गर्भः "uterine brother"

Vârt —In the Vedas, the finals of विष्वग् and देव are replaced by अद्रि diversely before the feminine nouns thus in "विश्वाची च घृताची च", there is no substitution in विश्वाची, but in कद्रीची there is this substitution कद्रीची is derived from किम+अञ्च = कद्रि + अञ्च ॥ Then is added ङीप् and then like अश्वाची ॥ This vartika is an exception to VI 3 92 S 418

देवद्रीची नयत देवयन्त (Rig Ved III 6. 1) कद्रीची (Rig Ved I 164 17).

३५२९ । सध मादस्थयोश्छन्दसि । ६ । ३ । ९६ ।

सहस्य सधादेश स्यात । 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' । सोम सधस्थम ।

3529 *Sadhi* is substituted for *saha* in the Chhandas when *mada* and *stha* follow

Thus सधमादोद्युम्न्य एकास्ता सधस्था' ॥ Another example is आत्वा वृहन्तो हरयो युजाना, अर्वागिन्द्र सधमादो वहन्तु (Rig III 3 7) सहमाद्यन्ति देवा अस्मिन् = यज्ञ ॥ 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' (Rig Ved VIII 2 3)

३५३० । पथि च च्छन्दसि । ६ । ३ । १०८ ।

पथिशब्द उत्तरपदे को. कव कादेशश्च । कवपथ -कापथ -कुपथ ।

3530 The substitution of *ka*, and *kava* for *ku* takes place in the Chhandas before *patha*

Thus कवपथ , कापथ and कुपथ ॥

३५३१ । साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे । ६ । ३ । ११३ ।

सहे. क्त्वाप्रत्यये आद्य द्वय तृनि तृतीय निपात्यते । 'मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साह्ळा' अचोर्मध्यस्यस्य डस्य ल ढस्य ळ्ह्श्च प्रातिशाख्ये विहित. । आह हि ।

'द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य सपद्यते स डकारो लकार ।
ळ्हकारतामेति स एव चास्य ढकार सन्नूष्मणा सप्रयुक्त ॥' इति ।

3531 'Sâdhyai' 'sâdhwâ' and 'sâdhâ' are irregularly formed in the Vedas

Thus साढ्यै समन्तात, साढ्वा शत्रून ॥ The words साढ्यै and साढ्वा are both formed by क्त्वा affix added to सह the ओ substitution not taking place In the first, क्त्वा is changed to ध्यै ॥ The third word साढा is formed by तृन् affix added to सह ॥ In the classical literature सोढा and सोढ्वा are the proper forms

'मरुद्भिरुग्र पृतनासु साह्ळा (Rig Ved VII 56 23)

In the Prâtisâkhya it is ordained that a ड situated between two vowels is changed to ल , and a ढ so situated becomes ळ्ह ॥ As says the kârikâ

Kârikâ —The letter ड falling between two vowels has become ळ in the pronunciation of this Professor

So also ढ similarly situated is pronounced by him as an Ushman letter i e, lh ळ्ह " ॥

३५३२ । छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टन आत्व स्यादुत्तरपदे । अष्टापदी ।

3532 In the Chhandas also, the long vowel is substituted for the final of 'ashtan' before a second member

Thus अष्टापदी ॥ The form अष्टापदी is the feminine in ङीप् (IV 1 8) of अष्टपात (V 4 138 the अ of पाद being elided in a Bahuvrihi), पद being substituted for पात by VI 4, 130

३५३३ । मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ । ६ । ३ । १३१ ।

दीर्घ. स्यान्मन्त्रे । 'अश्वावती सोमावतीम्' । इन्द्रियावान्मदिन्तम । 'विश्वकर्मणा विश्व देव्यावता' ।

3533 In a Mantra, the final vowels of सोम, अश्व, इन्द्रिय and विश्वदेव्य are lengthened when the affix 'matup' follows

Thus सोमावती, अश्वावती इन्द्रियावती, विश्वदेव्यावती ॥
अश्वावतीं सोमवतीम (Rig Ved X 97 7)
विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता (Rig Ved X 170 4)

३५३४ । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् । ६ । ३ । १३२ ।
दीर्घ स्यान्मन्त्रे । 'यदोषधीभ्य अदधात्योषधीषु' ।

3534 In a Mantra, the final of 'oshadhi' is lengthened before the case-endings, but not in the Nominative

Thus यद् ओषधीभ्य अदधात्योषधीषु ॥

३५३५ । ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । ६ । ३ । १३३ ।
दीर्घ स्यात । 'आ तू न इन्द्र' । 'नू मर्त' । 'उत वा घा स्यालात' । मक्षु गोमन्तमीमहे । 'भरता जातवेदसम' । तङिति थादेशस्य ङित्त्वपक्षे ग्रहणम । तेनेह न । 'शृणोत ग्रावाण' । 'कूमना' । 'अत्रा ते भद्रा' । 'यत्रा नश्चक्रा' । 'उरुष्याण' ।

3535 In the Rig Veda, the finals of the particles तु, नु, घ, मक्षु, the tense-affix तङ्, कु, the ending 'tra' and the word उरुष्य are lengthened

Thus तु —आ तू न इन्द्र वृत्रहन् (Rig IV 32 1) नु—नू मर्त ॥ घ :—उत वा घा स्यालात ॥ मक्षु —मक्षू गोमन्तमीमहे ॥ तङ् •—भरता जातवेदसम (Rig X 176 2) तङ is the त substitute of था, when it is treated as ङित, therefore it does not apply here, शृणोत ग्रावाण (I 2 4) कु—कूमनस , त्र—'अत्रा ते भद्रा । ' यत्रानश्चक्रा' उरुष्या णोऽग्ने ॥

Note •—The घ in the sûtra is the sound घ and not the technical घ (तरप् and तमप) स्याल means "the wife's brother" भरत is Imperative Second Person Plural शृणोत is the Imperative Second Person Plural formed by the affix तप् (VII 1 46 S 3568) Since this affix is पित the present rule does not apply to it उरुष्य is Imperative 2nd Per Singular and is derived from the Kandwâdi root उरुष्य (formed by यक्) The affix हि is elided by VI 4 105 S 2202 The न of the Pronoun नस is changed to ण after उरुष्य by VIII 4. 27 S 3649.

३५३६ । इकः सुञि । ६ । ३ । १३४ ।
ऋचि दीर्घ इत्येव । 'अभीषुण सखीनाम्' । 'सुञ ' (३६४४) इति ष । 'नश्च धातुस्थोरुषुभ्य ' (३६४९) इति ण ।

3536 In a Mantra, the finals of the preceding member ending in 'i' or 'u' are lengthened before the particle 'su'

Thus अभी षु ण सखीनाम (Rig IV 31 3) उर्ध्व ऊ षुण उतये (Rig 1 36 13). The सु is changed to ष by VIII 3 107 S 3644, and न changed to ण by VIII 4 27 S 3649

३५३७ । द्व्यचोऽतस्तिङः । ६ । ३ । १३५ ।
मन्त्रे दीर्घ । 'विद्मा हि चक्राजरसम्' ।

3537 A tense affix ending in 'a' is lengthened in the Rig Veda, when the Verb consists of two syllables

Thus विद्मा हि त्वा सत्पति शूर गोनाम &c See Rig III 42 6, विद्मा हि चक्रा जरसम । &c But not here देवा भवत वाजिन, as the verb consists of more than two syllables not also here आ देवान् वक्षि यक्षि च as the verbs do not end in अ ॥

NOTE —विद्म is Present First Person Plural. म replaces मः by III 4 82 चक्र is 2nd Person Plural of the Perfect of कृ ॥

३५३८ । निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

'एवा हि ते'।

3538 In the Rig Veda the final of a particle is lengthened.

Thus एवा हि ते, अच्छाते, अच्छा जरितार (Rig Ved I. 2 2)

३५३९ । अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्थाना दीर्घः स्यात । पूरुषः । दण्डादण्डि ।

3539. The elongation of the final is to be found in other words also

Here we must follow the usage of the Śishthas Where the lengthening is not ordained by any rules of Grammar, but occurs in the writing of standard authors, there we should accept such lengthening as valid Thus पूरुषः दण्डादण्डि ।

३५४० । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । 'धाता धातॄणाम' इति बह्वृचाः । तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

3540 In the Chhandas, the finals are optionally lengthened before the Genitive plural 'nâm'

In some places they are seen as lengthened, in others not. As धाता धातॄणाम् (Rig Ved X 128 7) So also चतसॄणाम् and चतसृणाम ॥

The Rig Vedins read with long ॠ, the Taittariyas read it with short ऋ ॥

३५४१ । वा षपूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ९ ।

षपूर्वस्यान्चो नोपधाया वा दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । ऋभुक्षाणम् । ऋभुक्षणम् । 'निगमे' किम् । तक्षा । तक्षाणौ ।

3541 The lengthening of the penultimate vowel of a stem ending in 'n' before the affixes of the strong-case, is optional in the Nigama, when 'sh' precedes such a vowel

Thus ऋभुक्षाणा or ऋभुक्षणमिन्द्रम ॥

Why do we say 'in the Nigama'? In the classical literature we have तक्षा, तक्षाणौ, तक्षाण always

३५४२ । जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

इडादौ तृचि णिलोपो निपात्यते । 'यो न पिता जनिता'।

3542 In a Mantra, the word 'janitâ' is formed irregularly by the elision of 'ni' before the affix 'tri' with the augment 'it.'

Thus यो न पिता जनिता (Rig Veda X 82 3) ॥ Otherwise जनयिता in the classical literature It is an exception to VI 4 51

३३४३ । शमिता यज्ञे । ६ । ४ । ५४ ।

शमयितेत्यर्थः ।

3543 'S'amitâ' is formed irregularly by the elision of 'ni' before an 'it' augmented affix, when meaning a sacrificial act

Thus शृत हविः शमितः ॥ It is formed by तृच and is in the Vocative case Why do we say 'when referring to a sacrificial act'? See शृत हवि शमयितः ॥ See Satpatha Br III 8 3, 4 and 5.

३५४४ । युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि । ६ । ४ । ५८ ।

ल्यपीत्यनुवर्तते । वियूय । विप्लूय ।

'आडजादीनाम्' (२२५४) ।

3544 In 'yu' and 'plu,' long is substituted for 'u' before 'lyap' in the Chhandas

Thus दान्यनुपूर्वं वियूय, यत्रा धो दक्षिणा परिप्लूय ॥ Why do we say, in the Chhandas'? Observe संयुत्य, आप्लुत्य in the classical literature

By VI 4 72 the augment आट् is added to verbs beginning with a vowel, in the Aorist, the Imperfect and the Conditional In the Vedas, it comes before verbs beginning with consonants also

३५४५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ६ । ४ । ७३ ।

अनजादीनामित्यर्थः । आनट् । आवः । 'न माङ्योगे' (२२२८) ।

3545 The 'ât' augment is found in the Chhandas also

It is found there before the roots beginning with a vowel as well as before consonant roots Thus आनट्, from नश् in the Aorist The च्लि is elided by II 4 80, when VIII 2 63 does not apply, then श् is changed to ष् by VIII 2 36 which becomes ड and finally ट् ॥ आनक्, from नश् when VIII 2 63 applies and आयुनक् ॥ आव is Aorist of वृञ्, the affix being elided by II 4 80 आनक् from नश् (II 4 80) and आयुनक् is the Imperfect of युज् ॥

The augments अट् and आट् are elided when the Particle मा is added. See VI 4 74. But not necessarily so in the Vedas as taught below

३५४६ । बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

अडाटौ न स्तः माङ्योगेऽपि स्तः । 'जनिष्ठा उग्र सहसे तुराय ।' 'मा व क्षेत्रे परबीजान्यवाप्सुः'

3546 There is diversity in the Chhandas: the augment 'at' or 'ât' is added even with 'mâ,' and sometimes not added even when there is no 'mâ'

Thus in जनिष्ठा उग्र (Rig X 73 1), काममूर्णोत (Rig I 53 3) and काममर्दयीत the augment is not added though there is no मा ॥ In मा वः क्षेत्रे परबीजान्यवाप्सुः, मा अभित्था, मा आव, the augment is not elided, though the particle मा is added.

३५४७ । इरयो रे । ६ । ४ । ७६ ।

'गर्भं प्रथमं दध्रे आप'। रेभावस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादालोपः । अत्र रेशब्दस्येटि कृते पुनरपि रेभावः । तदर्थं च सूत्रे द्विवचनान्त निर्दिष्टमिरयोरिति ।

3547 'Re' is diversely substituted for 'ire' in the Veda

Thus क स्विद्गर्भं प्रथमं दध्रे आपः (Rig X 82 5) या स्य परिदध्रे ॥ In दध्रे the आ of धा is elided, before the affix इरे by VI 4 64, the रे substitution being considered as asiddha (VI 4 22) for the purposes of the elision of आ ॥

Here इट augment is first added to रे after the सेट् roots and the affix thus becomes इरे, then रे is substituted again for this इरे by this sûtra, thus the affix is brought back to its original condition To show this repetition—रे—इरे—रे the sûtra has exhibited the word इरयोः in the dual number

३५४८ । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ८६ ।

भूसुधियोर्यणस्यादियङुवङौ च । 'वनेषु चित्रं विभ्वम्' । विभुवं वा । 'सुध्यो हव्यमग्ने,' सुधियो वा ।

'+ तन्वादीनां छन्दसि बहुलम् +' । 'तन्वं पुषेम' । तनुवं वा । त्र्यम्बकम्-त्रियम्बकं वा ।

3548 In the Chhandas, in the case of a stem in 'bhû' and 'sudhî' are found sometimes the इयङ्, उवङ्, and sometimes the semivowel substitution

As विभ्वम्, विभुवम्, सुध्य and सुधिय ॥ वनेषु चित्रं विभ्वं विशे (Rig Veda IV 7 1) विभुवम ॥ सुध्यो हव्यमग्ने for सुधियो हव्यमग्ने ॥

Vârtika —There is diversely the substitution of इयङ and उवङ in the Chhandas, after तनु &c and the rest This ordains substitution even after words which are not roots

As, तन्वं पुषेम (Rig Ved X 128 1) or तनुवं ॥ त्र्यम्बकम् or त्रियम्बकम् "Three-eyed"

तनिपत्योश्छन्दसि । ६ । ४ । ९९ ।

एतयोरुपधालोपः क्ङिति प्रत्यये । 'वितत्निरे कवयः' । 'शकुना इव पप्तिम' । भाषायां वितेनिरे । पेतिम ।

3549 In the Chhandas, the root-vowel of 'tan' 'to stretch' and 'pat' to fall, is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory 'k' or 'N'

As वितत्निरे कवयः ॥ It is the 3rd Person Plural Perfect of तन ॥ The vowel अ of तन is elided Though the elision is *asiddha* yet the rule VI 4 120 requiring the substitution of ए and the elision of the reduplicate त does not apply because then the present sûtra would be nullified शकुना इव पप्तिम (Rig Ved IX. 107 20) This is also लिट् ॥ In the classical language we have वितेनिरे, पेतिम ॥

३५५० । घसिभसोर्हलि च । ६ । ४ । १०० ।

'सग्धिश्च मे' । 'बब्धां ते हरी धानाः' । 'हुभ्लभ्यां हेधि' (२४२५) ।

3550 The root-vowel of 'ghas' and 'bhas' is elided in the Chhandas, before any affix, whether beginning with a vowel or a consonant, which has an indicatory 'k' or 'N'

Thus सग्धिश्च मे सपीतिश्च मे, बब्धां ते हरी धानाः ॥ सग्धि is thus derived क्तिन is added to the root अद, then by II 4 39, घस is substituted for अद, thus घस् + ति = घस् + ति (अ being elided by the present sûtra) = घ् + ति (स् being elided by

VIII 2 26), then त is changed to ध, and घ to ग and we have गिध ॥ Then समाना गिध.=सग्धि (समान changed to स VI 3 84) The word बब्धाम is the Imperative of भस thus भस+श्लु+ताम=भ भस+ताम=ब भस्+ताम् (VI 4 100)=बभ+ताम (VIII 2 26)= ब ब्+धाम= बब्धाम् ॥ This rule of elision being a nitya, and a subsequent rule, ought to have operated first, but, as a Vaidic anomaly, the reduplication takes place first See VII 2 67

Why do we read "before an affix beginning *also* with a consonant"? Because the elision takes place before a vowel affix also, as बप्सति=भस्+श्लु+झि=ब भ्स+अति (VII 1 4)=बप्सति (VIII 4 55)

Why having an indicatory क or ङ? Observe अघ्रन् बभस्ति ॥ The च has been added into the aphorism by the Vartikakâra

३५५१ । श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छन्दसि । ६ । ४ । १०२ ।

'श्रुधी हवम्' । 'शृणुधी गिर' । 'रायस्पूर्धि' । 'उरुणस्कृधि' । अपावृधि ।

3551 धि is substituted for हि in the Vedas, after श्रु, शृणु, पॄ, कृ and वृ ॥

As श्रुधी हवम (Rig Ved I 2, 1) शृणुधि गिर॰ (Rig Ved VIII 84 3) रायस्पूर्धि (Rig Ved I 36 12) उरुकृदुरुणस्कृधि and अपावृधि ॥

In शृणुधी, the हि is not elided after the उ or णु, as it was required by VI 4 106 since the present aphorism specifically mentions it The lengthening takes place by VI 3 137 The forms other than शृणुधि are irregular, शप् being added *diversely* by III 1 85, and then elided diversely by बहुलछन्दसि II 4 73

NOTE.—पूर्धि is from पॄ 'to protect' The शप is elided, for the final ऋ there is उर by VII I 102 S 2495 and it is lengthened by VIII 2 77 S 354 उरुणस्कृधि from कृ, the न of नस् is changed to ण by VIII 4 27 S 3649 and the visarjaniya is changed to स by VIII 3 50 S 3635

३५५२ । वा छन्दसि । ३ । ४ । ८८ ।

हिरपिद्वा ।

3552 In the Chhandas the substitute 'hi' is optionally treated as not having an indicatory 'p'

The result is that in the Chhandas, the second person singular of लोट has two forms, as प्रीणाहि or प्रीणीहि, युयुधि or युयोधि, धि being substituted for हि in the Vedas (by VI 4 103 S 3553) as in the following verse

अग्ने॒ नय॑ सु॒पथा॑ रा॒ये अ॒स्मान्विश्वा॑नि देव व॒युना॑नि वि॒द्वान् ।
यु॒यो॒ध्य१॒स्मज्जु॑हुरा॒णमेनो॒ भूयि॑ष्ठां ते॒ नम॑उक्तिं विधेम ॥

Rig Veda I 189 1 Yajur Veda, 40 16

३५५३ । अङितश्च । ६ । ४ । १०३ ।

होर्धि स्यात । रारन्धि । रमेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम । शप श्लुरभ्यासदीर्घश्च । 'अस्मे प्रयन्धि' 'युयोधि जातवेद' । यमे शपो लुक । योते शप श्लु । 'अङित.' किम । प्रणीहि ।

3553 'Dhi' is substituted for 'hi' when the tense affix is not 'ṅit'.

Under III 4 88 S 3552 हि is also पित in the Vedas and when it is पित, it is not ङित by I 2 4 Thus ररन्धि, प्रयन्धि and युयोधि in the following सोमररन्धि, अस्मभ्य तद्धर्यश्व प्रयन्धि, युयोध्यस्मज्ज जुहुराणमेन ॥

Why do we say 'when it is not ङित्'? Observe प्रीणीहि ॥

(1) ररन्धि is irregularly formed Parasmaipada of रम, the शप being replaced by श्लु, and the reduplicate lengthened as a Vedic form The म् is not elided, by VI 4 37 as the affix is not ङित ॥ (2) प्रयन्धि s from यम the शप् is elided (3) युयोधि from यु (यौति), the शप् being replaced by श्लु, युयोधि जातवेद (Rig Ved VIII 11 4).

३५५४ । मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।

आत्मन्शब्दस्यादेर्लोपः स्याटाङि । 'त्मना देवेषु' ।

3554 In the Mantras, the beginning of 'âtman' is elided, when the affix of the Instrumental Singular follows

आङ is the name of the Instrumental singular affix, given by ancient Grammarians Thus त्मना देवेषु (Rig Ved VII 7 1)

३५५५ । विभाषर्जोश्छन्दसि । ६ । ४ १६२ ॥

ऋजुशब्दस्यर्तः स्थाने र. स्याद्वा इष्ठेमेयस्सु । 'त्व रजिष्टमनुनेषि' । ऋजिष्ठं वा ।

3555. Before the affixes ishtha, iman and îyas, the 'ri' of 'riju' may optionally be changed to 'ra' in the Chhandas

As रजिष्ठ and ऋजिष्ठ, in त्व रजिष्ठमनुनेषि (Rig Ved I 91 1)

३५५६ । ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिच्छन्दसि । ६ । ४ । १७५ ।

ऋतौ भवमृत्व्यम । वास्तुनि भव वास्तव्यम । वास्त्व च । मधुशब्दस्याणि स्त्रिया यणादेशो निपात्यते । 'माध्वीर्न. सन्त्वोषधी' । हिरण्यशब्दाद्विहितस्य मयटो मशब्दस्य लोपो निपात्यते । 'हिरण्ययेन सविता रथेन' ।

इति षष्ठोऽध्याय. ।

3556 In the Chhandas the following are irregularly formed: Ritvya, Vâstvya, Vâstva, Mâdhvî, and Hiranyaya

The word ऋतव्य is derived from ऋतु and वास्तव्य from वास्तु with the affix यत, उ being changed to व ॥ ऋतौ भवम = ऋत्व्यम, वास्तौ भवम = वास्त्व्यम ॥ वास्त्व is from वस्तु, as वस्तुनि भव = वास्त्व with the affix अण् ॥ माध्वी from मधु with the affix अण in the feminine as 'माध्वीर्न सन्त्वोषधी' Rig Ved I 90 6 हिरण्यय is from हिरण्य with the affix मयट्, the म being elided, as 'हिरण्ययेन सविता रथेन' (Rig Ved. I 35 2)

CHAPTER VII

'शीङो रुट (२४४२) ।

By VII 1 6 S 2442, the augment रुट् is added to the tense affix अत the 3rd Person Plural Atmanepade. But in the Vedas the augment is added to other affixes also.

३५५७ । बहुल छन्दसि । ७ । १ । ८ ।

रुडागम स्यात । 'लोपस्त आत्मनेपदेषु' (३५८३) इति पक्षे तलोपः । 'धेनवो दुह्रे' । लोपाभावे घृत दुह्रते' । 'अदृश्रमस्य' । 'अतो भिस ऐस्' (२०३) ।

3557. The augment 'ruṭ' is diversely applied in the Chhandas

The त of अत is elided by VII 1 41 S 3563, in one alternative Thus धेनवो दुह्रे ॥ When then there is no elision, we have घृत दुह्रते । So also अदृश्रमस्य ॥

देवा अदुह्र, गन्धर्वा अप्सरसो अदुह्र ॥ Here अदुह्र is the Imperfect (लङ्) plural of दुह् ॥ Thus दुह + झ = दुह + रत् = अदुह्र, the त being elided by VII 1 41 Sometimes, the augment does not take place, as अदुहत ॥ Owing to the word बहुल, 'diversely', the augment र is added to other affixes also, than झ ॥ As अदृश्रम in अदृश्रमस्य केतवः ॥ This is the aorist in अङ् of the root दृश by III 1 57. the guṇa ordained by VII. 4 16, does not take place

By VII 1 9 S. 203, ऐस् is substituted for भिस् in the Instrumental Plural after nouns ending in अ But not always so, in the Vedas

३५५८ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । १० ।

'अग्निर्देवेभि' ।

3558 In the Chhandas the substitution takes place diversely

That is ऐस् is substituted for भिस even after stems which do not end in short अ, as नद्यै, and some times the substitution does not take place even after stems ending in short अ, as, देवेभि, in देवोदेवेभिरागमत् (Rig Veda I 1. 4)

३५५९ । नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्वमोरदड् न । 'वार्त्रघ्नमितरम्' । 'छन्दसि' किम् । इतरत्काष्ठम् । 'समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्' (३३३२) ।

3559 In the Chhandas, *at* (or *ad*) is not the substitute of *su* and *am* (Nom. and Acc Sg) endings, after *itar*

As इतरमितरमण्डमजायत, वार्त्रघ्नमितरम् ॥ Why in the Vedas ? See इतरत् काष्ठम्, इतरत् कुड्यम ॥

By VII 1 37 S 3332, ल्यप is substituted for *ktvá* in a compound the first member of which is an Indeclinable but not नञ् ॥ In the Vedas, this is optional

३५६० । क्त्वापि च्छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमानं परिधापयित्वा ।

3560 In the Chhandas the 'ktvâ' also, as well as lyap, is substituted for ktvâ, after an Indeclinable compound, other than one preceded by the Negative 'nañ'

Thus कृष्णं वासो यजमानं परिधापयित्वा ॥

३५६१ । सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः । ७ । १ । ३९ ।

'ऋजवः सन्तु पन्था.' । पन्थान इति प्राप्ते सु । 'परमे व्योमन' । 'व्योमनि' इति प्राप्ते ङेर्लुक । धीती । मती । सुष्टुती । धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णदीर्घ । 'या सुरथा रथीतमा दिविस्पृशा अश्विना' । 'यौ सुरथौ दिविस्पृशौ' इत्यादौ प्राप्ते आ । 'नताद्ब्राह्मणम' । नतमिति प्राप्ते आत । 'यादेव विद्म तात्वा' । यमिति प्राप्ते । 'न युष्मे वाजबन्धव' । 'अस्मे इन्द्राबृहस्पती' । युष्मास्वस्मभ्यमिति प्राप्ते शे । उरुया । धृष्णुया । उरुणा धृष्णुनेति प्राप्ते या ।

'नाभा पृथिव्याः' । नाभाविति प्राप्ते डा । 'ता अनुष्ठ्योच्चयावयतात' । अनुष्ठानमनुष्ठा । व्यवस्थावदङ । आङो ड्या । साधुया । साध्विति प्राप्ते याच । 'वसन्ता यजेत' । वसन्त इति प्राप्ते आल । '+इयाडियाजीकाराणामुपसख्यानम+' । उर्विया । दार्विया । उरुणा दारुणेति प्राप्ते इया । सुक्षेत्रिणेति प्राप्ते डियाच । 'दृति न शुष्कं सरसी शयानम्' । ङेरीकार इत्याहु । तत्राद्युदात्ते पदे प्राप्ते व्यत्ययेनान्तोदात्तता । वस्तुतस्तु ङीषन्ताल्डेर्लुक् । ईकारादेशस्य तूहादरणान्तर मग्यम । '+आङयाजयारामुपसख्यानम+' । 'प्रबाहवा सिसृतम' । बाहुनेति प्राप्ते आङादेश । 'घेर्ङिति' (२४५) इति गुण । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच । 'स न. सिन्धुमिव नावया' । नावेति प्राप्तेऽयार् । रितस्वर ।

3561 The following irregular endings are substituted for the various case endings in the Chhandas: (1) 's' of the Nom Sg for 'as' of the Plural, (2) the *luk*-elision of the case endings, (3) the single substitution of the homogeneous long vowel for the end vowel of the stem, (4) â, (5) ât, (6) e (śe) for the ending of the Nom Plural, (7) yâ, (8) â (dâ), with the elision of the last vowel and the consonant, if any, that follows it in the stem, (9) yâ (dyâ) with the similar shortening of the stem, (10) yâ, (yâch) and (11) 'â' (accent of 'la')

Thus (1) अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्था (for पन्थान) Rig Veda X 85 23

Vârt —It should be stated that case endings replace case endings promiscuously, as धुरि दक्षिणाया. (for दक्षिणायाम Rig I 164 9)

Vârt —One personal ending replaces another personal ending in the Vedas चषाल ये अश्वयूपाय तक्षति (for तक्षन्ति) Rig I 162 6

(2) लुक elision :—As परमे व्योमन् (Tait up II 1 1) for व्योमनि । Here is elision of ङि ॥

(3) Lengthening —धीती, मती, सुष्टुती for धीत्या, मत्या and सुष्टुत्या ॥

(4) आ substitute —As या सुरथा रथीतमोभा देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता हवामहे ॥ (Rig Ved I 22 2) Instead of यौ, सुरथौ, दिविस्पृशौ, उभौ, &c we have या, सुरथा, &c

(5) आत–नताद ब्राह्मणाम for नतम ॥ यादेव विद्म ता त्वा here या is for यम ॥

(6) शे–न युष्मे (for युष्मासु) वाजबन्धवः, Rig VIII 68 19 अस्मे (for अस्मभ्यम) इन्द्राबृहस्पती, Rig IV 49 4

(7) या–उरुया, धृष्णुया for उरुणा and धृष्णुणा ॥

(8) डा–नाभा (for नाभौ) पृथिव्या Rig I 143 4

(9) ड्या–अनुष्ठ्या उच्च्यावयतात for अनुष्ठया Ait Br II 6 15 अनुष्ठानेन भवान् विशसन करोतु । The word अनुष्ठा (feminine) is derived from स्था with the affix अङ (III 3 106) and the preposition अनु । In the Instrumental Singular, the टा is replaced by ड्या ॥ But is not the affix अङ of III 3 106 set aside in the case of स्था by the specific affix क्तिन् of III 3 95? Not always, for Panini himself has used forms like व्यवस्था (I 1 35) showing that स्था takes the affix अङ् also

(10) याच—साधुया for साधु, the elision of सु which was otherwise required does not take place

(11) आल्–वसन्ता यजेत for वसन्ते ॥

Vârt —The following substitutes should also be enumerated, (*a*) इया, (*b*) डियाच् with the elision of the final vowel and the consonant, if any, that follows it, and (*c*) long ई ॥ As (*a*) उर्विया परिधानम्, for उरुणा, so also दार्विया for दारुणा ॥ (*b*) सुक्षत्रिया for सुक्षेत्रिणा, and सुगात्रिया for सुगात्रिणा ॥ (*c*) दृति न शुष्कं सरसी शयानम् (Rig Ved VII 103 2) for सरसि ॥

The word सरसी however may be otherwise explained The ordinary explanation is that ङि (Loc Sing) is replaced by long ई of this Vârtika The word ought to have udâtta on the first syllable, but anomalously the accent falls on the last Thus say those who give this example But as a matter of fact सरसी here is the feminine in ङीष् of सरस ॥ The Loc Sing ङि is elided after it by clause (2) of this sûtra, and it is not an example of the addition of long ई to सरस ॥ Well what is then the example of ई substitution of this vârtika? That must be found out

NOTE —Sâyana also explains सरसी in this way दृति न ॥ दृतिमिव शुष्कं नीरसं सरसी महत्सर, सरसी गौरादिलक्षणो ङीष, सरस्या "सुपां सुलुक्" इति सप्तम्या लुक । महति सरसि निर्जले घर्मकाले शयान निवसन्त मण्डूकगणा: ॥

Vârt —So also (*a*) आङ् (*b*) अयाच् and (*c*) अयार् as प्रबाहवा सिसृतम् (Rig Ved VII 62 5), for प्रबाहुना । The उ is gunated to ओ by VII 3 111, and ओ is changed to अव before आ (*b*) स्वप्नयॆ सच सेवनम for स्वप्नेन, (*c*) सिन्धुमिव नावया (Rig Ved I, 97, 8) for नावा ॥ The र in अयर् regulates the accent

The word आच्छे in the sûtra is compounded of three words आ + आत् + शे, the word आत् = आ + आत् ॥

३५६२ । अमो मश् । ७ । १ । ४० ।

मिबादेशस्यामो मश स्यात । अकार उच्चारणार्थ. । शित्वात्सर्वादेश । 'अस्तिसिच –' (२२२५) इति ईट् । 'वधीं वृत्रम' । अवधिषमिति प्राप्ते ।

3562 For the Personal ending *am* of the First Person Singular (in the Aorist) *ma* (I 1 55) is substituted in the Chhandas

The अम here is the substitute of मिप, and not the accusative singular affix The अ in मश is for the sake of pronunciation only As वधीं वृत्रम (for अवधिषम) Rig I 165 8 ॥ The अट augment is diversely elided (VI 4 75) The indicatory श of मश shows that the *whole* of the affix अम is to be replaced The long ई is added by VII 3 96 The substitution of म for म is to prevent the change of म into anusvara as in VIII 3 25

NOTE —Thus हन + च्लि + मिप = वध + च्लि + मिप (II 4 43) = वध + सिच + मिप (III 1 44) = वध + इ + सिच + मिप = वध + इट + सिच + अम (III 4 101) = वध् + इट + सिच् + म (Present Sûtra) = वध + इट + सिच + ईट् + म् (VII 3 96) = वध् + इट + ईट + म् (VIII 2 28) = वधीम (VI 1 101)

३५६३ । लोपस्त आत्मनेपदेषु । ७ । १ । ४१ ।

छन्दसि । 'देवा अदुह्र' । अदुहतेति प्राप्ते । 'दक्षिणत शये' । शेत इति प्राप्ते । 'आत्मने–' इति किम । 'उत्स दुहन्ति' ।

3563 In the Chhandas the *ta* of the Atmanepada Personal ending is elided

As देवा अदुह्र for अदुहत (see VII 1 8) , दक्षिणतः शये for शेते ॥ Owing to the anuvritti of अपि from VII 1 38, this substitution sometimes does not take place , as आत्मानमनृतकुरुते ॥ Why in the Atmanepada ? Observe उत्स दुहन्ति कलशं चतुर्बिलम ॥

३५६४ । ध्वमो ध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

ध्वमो ध्वादित्यादेशः स्याच्छन्दसि । 'अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात' । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

3564 In the Chhandas, 'dhvât' is substituted for the Personal ending 'dhvam'

As अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात for वारयध्वम ॥ Ait Br II 6 14

३५६५ । यजध्वैनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

एनमित्यस्मिन्परे ध्वमोऽन्तलोपो निपात्यते । 'यजध्वैनं प्रियमेधाः' । 'वकारस्य यकारो निपात्यते' इति वृत्तिकारोक्ति प्रामादिकी ।

3565 यजध्वैनम् is irregularly formed in the Vedas for यजध्वमेनम् ॥

The word यजध्वम followed by एनम loses its final म् in the Vedas As यजध्वैनं प्रियमेधः (Rig VIII 2 37) The Kâśika adds "that व is also irregularly changed into य" . the form would then be यजध्यैनम् ॥ This is, however, a mistake.

३५६६ । तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटोमध्यमपुरुषबहुवचनस्यस्थाने तात् स्यात । 'गात्रमस्यानून कृणुतात्' । कृणुतेति प्राप्ते । 'सूर्यं चक्षुर्गमयतात' । गमयतेति प्राप्ते ।

3566 For the ending *ta* of the 2nd Pers Pl Imperative is substituted 'tât' in the Chhandas

As गात्र गात्रमस्या नूनं कृणुतात (for कृणुत), and ऊवध्यं गोहं पार्थिव खनतात् (for खनत) Ait Br II 6 15, 16 अस्मारच्च सस्रजतात् (= सस्रजत), सूर्यं चक्षुर्गमयतात् (= गमयत).

३५६७ । तप्तनप्तनथनाश्च । ७ । १ । ४५ ।

तस्येत्येव । शृणोत ग्रावाणः । शृणुतेति प्राप्ते तप् । 'सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे' । 'दधातन द्रविणं चित्रमस्मै' । तनप् । 'मरुतस्तज्जुजुष्टन' । जुषध्वमिति प्राप्ते व्यत्ययेन परस्मैपदं श्लुश्च । 'विश्वे देवासो मरुतो यतिष्ठन' । यत्सङ्ख्याका स्येत्यर्थ । यच्छब्दाच्छान्दसो डति. । अस्तेस्तस्य थनादेशः ।

3567 Also *ta* and *tana* (before both, on account of the indicatory *p* the preceding vowel of the verbal stem is strengthened, or if weak, not shortened), *tana* and *thana* are substituted for the *ta* of the 2nd Pers Pl Imperative in the Chhandas

Thus (1) शृणोत ग्रावाणः (for शृणुत),

(2) सुनोतन पचत ब्रह्म वाहसे (Rig Ved V 34 1) सुनोतन = सुनुत ॥ दधातन द्रविणं चित्रमस्मै (Rig Ved X 36 13) The indicatory प् makes तप् and तनप् non ङित affixes (I 2 4)

(3) तन —मरुत तज्जुजुष्टन (Rig Ved VII 59 9) for जुषध्वम, the Parasmaipada and Slu are anomalous

(4) थन —विश्वेदेवासो मरुतो यतिष्ठन ॥ The pronoun यत becomes यति by taking the affix डति , and अस् 'to be.' अस् + त = अस् + थन = स्थन ॥ Padamanjari says,

"The Rig Vedins read यतिष्ठन instead of यतिष्टन in Samhitâ Pâtha, of कोवस्तो मरुतो यतिष्टन , and in Pada Pâtha they read it as यतिस्थन ॥ In this case, it is derived from अस् "to be" Kâśikâ derives it from इष् "to wish"

३५६८ । इदन्तो मसि । ७ । १ । ४६ ॥

मसीत्यविभक्तिको निर्देश । इकार उच्चारणार्थ । मसित्ययमिकारान्तरूपचरमावयवविशिष्ट स्यात । मस इगागम स्यादिति यावत् । 'नमो भरन्त एमसि' । 'त्वमस्माक तव स्मसि' । इम स्म इति प्राप्ते ।

3568 The Personal ending *mas* becomes in the Chhandas *masi* ending with an *i*

Thus नमो भरन्त एमसि (Rig Ved I 1 7), for इम । त्वमस्माक तव स्मसि (Rig Ved VIII 92 32) for स्म ॥

The word मसि in the Sûtra is read without any case ending The इ in it is for the sake of utterance only "मस्" assumes in the Vedas a form which ends in इ । In other words the augment इक् is added to the affix मस ॥ The sûtra might have been मस इक् ॥

३५६९ । क्त्वो यक् । ७ । १ । ४७ ।

'दिव सुपर्णो गत्वाय' ।

3569 In the Chhandas the Absolutive affix 'ktvâ' gets at the end, the augment 'ya.'

Thus दिव सुपर्णो गत्वाय (Rig Ved VIII 100 8)

३५७० । इष्ट्वीनमिति च । ७ । १ । ४८ ।

क्त्वाप्रत्ययस्य ईनमन्तादेशो निपात्यते । 'इष्ट्वीन देवान्' । इष्ट्वेति प्राप्ते ।

3570 In the Chhandas the Absolutive 'ishtvînam' is irregularly used for 'ishtvâ'

To the root यज is added क्त्वा, and the final आ is replaced by ईनम ॥ As इष्ट्वीनम देवान् for इष्ट्वा देवान ॥ The च in the sûtra indicates that there are other forms like this, as पीत्वीनम् for पीत्वा ॥

३५७१ । स्नात्व्यादयश्च । ७ । १ । ४९ ।

आदिशब्दः प्रकारार्थ । आकारस्येकारो निपात्यते । 'स्वच स्नात्वी मलादिव' । 'पीत्वी सोमस्य वावृधे' । स्नात्वा पीत्वेति प्राप्ते ।

3571 'Snâtvî' &c are irregularly formed in the Chhandas

Thus स्नात्वी मलादिव, for स्नात्वा, पीत्वी सोमस्य वावृधे for पीत्वा ॥ The word आदि 'et cetera' means "of the form of," namely words having the form like 'स्नात्वी, as पीत्वी &c

३५७२ । आज्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० ।

अवर्णान्तादङ्गात्परस्य जसोऽसुक्स्यात । देवास । ब्राह्मणास ।

3572 After a stem ending in *a* long or short, the affix *as* of the Nom Pl gets, in the Chhandas the augment *as* (*asuk*) at the end.

Thus ब्राह्मणास पितर सोम्यास for ब्राह्मणा and सोम्य. ॥ Rig VI, 75, 10 ये पूर्वासो य उपरास (Rig X 15 2) for पूर्वे and उपरे ॥ So also पुत्तास. (R I 3 4)

NOTE —The form जसे. instead of जस is out of respect for ancient grammarians

३५७३ । श्रीग्रामण्योश्छन्दसि । ७ । १ । ५६ ।

आमो नुट्। 'आणामुदारो धरुणोरयीणाम्' । 'सूत ग्रामणीनाम्' ।

3573 In the Chhandas after the words 'śrî' and 'grâmanî' Gen Pl 'âm' gets the augment 'n'

As श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम (Rig Ved X 45 5)

NOTE —This sûtra could be well dispensed with by I 4 5 श्री is optionally a Nadi word in the Genitive plural We make the option of that sûtra a vyavasthita vibhâshâ, by saying श्री is *always* Nadi in the Vedas, and *optionally* every where else As regards सूत ग्रामणीनाम we have सूताश्च ग्रामणोश्च सूतग्रामणि, the Genitive Pl of which by VII 1 54 will be सूतग्रामणीनाम, ॥

The necessity of this sûtra will, however, arise if the compound be सूताश्च ते ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्य ॥

३५७४ । गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

'विद्मा हि त्वा गोपति शूर गोनाम' । 'पादान्ते किम । 'गवा शता पृक्षयामेषु' । पादान्तेऽपि क्वचिन्न । छन्दसि सर्वेषा वैकल्पिकत्वात । 'विराज गोपति गवाम्' ।

3574 After *go*, when standing at the end of a Rik verse, the augment *na* comes before the Gen Pl âm

As विद्माहि त्वा गोपति शूरगोनाम् (Rig Ved X 47 1), but गवा गोत्रमुदसृजो यदङ्गिर in the beginning of a Pada "All rules have exceptions in the Vedas" is an established maxim, so at the end of a Pada, sometimes this rule does not apply, as हन्तार शत्रूणा कृधि विराज गोपति गवाम् । गवा शता पृक्षयामिषु (Rig Ved I 122 7)

३५७५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्थ्यादीनामनङ् । 'इन्द्रो दधीचो अस्थभि.' ।

3575 In the Chhandas also, the stems asthi, dadhi, *sakthi* and *akshi* are found to take the substitute *anan* before endings other than those mentioned in VII 1 75 S 322

Thus the substitute is ordained before endings beginning with a vowel In the Vedas it comes before affixes beginning with a consonant As इन्द्रो दधीचो अस्थभि (Rig Ved I 84 13)

३५७६ । ई च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

अस्थ्यादीनामित्येव । 'अक्षीभ्या ते नासिकाभ्याम' ।

3576 The acutely accented 'î' is substituted for the final of asthi, dadhi, sakthi and akshi, in the Chhandas, when the case-affixes of the dual follow

As अर्द्बिभ्यान् ते नासिकाभ्याम ॥ (Rig ved X 163 1) In अक्षी the augment नुम is not added to the stem before the vowel beginning ending, because VII 1 73, which ordained नुम, is superseded by the present sûtra, and being once superseded, it is superseded for good (सकृद गतौ विप्रतिषेधे यद्बाधित तद्बाधितमेव) ॥

३५७७ । दृक्स्ववःस्वतवसा छन्दसि । ७ । १ । ८३ ।

एषा नुमस्यात्सौ । 'कीदृङिन्द्र' । स्ववान । स्वतवान । उदोषठ्यपूर्वस्य' (२४६४) ।

3577 दृश्, स्ववस् and स्वतवस् take the augment *num* before the affix su (Nominative and Vocative Singular) in the Vedas

Thus ईदृङ, तादृङ् यादृङ, सदृङ, स्ववान स्वतवान, ॥ The श of ईदृश् (formed by III 2 60), is elided by VIII 2 23, and ङ् substituted for न् by VIII 2 62 The lengthening in स्ववान् and स्वतवान् is through VI 4 14

कीदृङिन्द्र (Rig Ved X 108 3)

For स्ववान see Rig, Ved I 35 10, III 54, 12, VI 47 12,

For स्वतवान् see Rig Ved IV 2 6

By VII 1 102 S 2494 उर is substituted for the final long ॠ of a root when it is preceded by a labial consonant belonging to the root In the Vedas how ever, there is diversity

३५७८ । बहुल छन्दसि । ७ । १ । १०३ ।

ततुरि । जगुरि । पपुरि ॥

3578 In the Chhandas, the *ur* substitution for 'ri' of a root-stem is diverse

That is, it takes place even when the preceding letter is not labial, and does not take place even when the letter is labial Thus ततुरि (Rig Ved I 145 3) दूरे ह्यध्वा जगुरि, and पपुरिः from तॄ गॄ and पॄ ॥ All these words ततुरि, जगुरि and पपुरि are formed by the affix किन् (III 1 171)

३५७९ । हॄ ह्रुरेश्छन्दसि । ७ । २ । ३१ ।

ह्रुरेर्निष्ठायां, 'ह्रु'आदेश' स्यात । 'अह्रुतमसि हविर्धानम्' ।

3579 *Hru* is substituted for *hvar* (Bhvâdi 978) in the Chhandas before the Participial affix

As ह्रुतस्य चाह्रुतस्य च, अह्रुतमसि हविर्धानम् (Vaj San 1 9) But ह्रुतम् in the classical literature

३५८० । अपरिह्वृताश्च । ७ । २ । ३२ ।

पूर्वेण प्राप्तस्यादेशस्याभावो निपात्यते । 'अपरिह्वृता सनुयाम वाजम्' ।

3580 The word 'aparihvritâh is irregularly formed in the Chhandas

The ह्रु substitution required by the last sûtra, does not take place here. As अपरिह्वृत. सनुयाम वाजम (Rig I 100 19) The word being found in the plural number in the Vedas, it is so shown in the sûtra also

३५८१ । सोमे ह्वरितः । ७ । २ । ३३ ।

इयङगुणौ निपात्येते । 'मा न सोमो ह्वरित' ।

3581. *Hwaritah* is irregularly formed from *hvri* in the Chhandas, by guna substitution and it' augment, when it refers to Soma

As मा न सोमो ह्वरितो, विह्वरितसत्वम ।

३५८२ । ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता विशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरूतृवरुतृवरूतृवरूत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिक्षमितिवमित्यमितीति च । ७ । २ । ३४ ।

अष्टादश निपात्यन्ते । तत्र 'ग्रसु' 'स्कम्भु' 'स्तम्भु' एषामुदित्वान्निष्ठायामिट् प्रतिषेधे प्राप्त इण्निपात्यते । 'युव शचीभिर्ग्रसितामम्जुक्तम' । 'विषकभिते अजरे' । 'येन स्व स्तभितम' । सत्येनोत्तभिता भूमि' । स्तभितेत्येव सिद्धे उत्पूर्वस्य पुनर्निपातनमन्योपसर्गपूर्वस्य मा भूदिति ।

'चते याचने' । 'कस गतौ' । आभ्या क्तस्येडभाव ।'चत्तान्तश्चत्तामुत' । 'त्रिधा ह श्यावमश्विना विकस्तम' 'उत्तानाया हृदय यद्विकस्तम्' । निपातनबहुत्वापेक्षया सूत्रे बहुवचन विकस्ता इति तेनैकवचनान्तोऽपि प्रयोग साधुरेव ।

'शसु' 'शसु' 'शासु' एभ्यस्तृच इडभाव । 'एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता' । ग्रावग्राभ उतशस्ता' । 'प्रशास्ता पोता' ।

तरतेर्वृङ्वृञोश्च तृच 'उट' 'ऊट' एतावागमौ निपात्येते । 'तरुतार रथानाम' । तरूतारम । वरुतारम-वरूतारम । 'वरूत्रीभि सुशरणो नो अस्तु' । अत्र ङीबन्तनिपातन प्रपञ्चार्थम् । वरूतृशब्दो हि निपातित । ततो ङीपा गतार्थत्वात ।

उज्ज्वलादिभ्यश्चतुर्भ्य. शप इकारादेशो निपात्यते । 'ज्वल दीप्तौ' । 'क्षर सचलने' । 'टुवम् उदगिरणे' । 'अम गत्यादिषु' । इह क्षरितीत्यस्यानन्तर क्षमितीत्यपि केचित्पठन्ति । तत्र 'क्षमूष् सहने' इति धातुर्बोध्य । भाषाया तु 'ग्रस्तस्कब्धस्तब्धोत्तब्धचतितविकसिता' । विशसिता-शसिता-शासिता । तरीता-तरिता । वरीता-वरिता । उज्ज्वलति ॥ क्षरति । पाठान्तरे क्षमति । वमति । अमति ।

3582 In the Chhandas, the following irregular forms are found, some with, and some without the augment 'it'—1 grasita, 2 skabhita, 3 stabhita, 4 uttabhita, 5 chatta, 6 vikastâh, 7 viśastri, 8 śanstri, 9 śâstri, 10 tarutri, 11 tarûtri, 12 varutri, 13 varûtri, 14 varûtrîh, 15 ujjvaliti, 16 ksharitı, (17 kshamiti,) 18 vamiti and 19 amiti

Of the above nineteen words, 1, 2, 3, and 4 are from roots ग्रसु 'to swallow' (I 661) स्कम्भु 'to stop' (I 414) and स्तम्भु (I 413) all having an indicatory उ, and therefore by VII 2 56 read with VII 2 15, there Nishtha would not have taken इट् ॥ Thus युवशचीभि ग्रसिता (ver ग्रस्त) अमुञ्चतम Rig Ved X 39 13 विषकभिते अजरे (Rig Veda VI 70 1) (= विषकब्ध), येन स्वस्तभितम (Rig Ved X 121 5) (= स्तब्धम्), ॥ सत्येनोत्तभिता भूमि (= उत्तब्ध) Rig Ved X 85 1 the irregularity is only with the preposition उत, with other prepositions, the form स्तभित is not employed

Similarly (5) चत्ता (= चतिता) is in चत्तो इतश्चत्तामुत' (Rig Ved X 155 2,) from चते याचने । (6) त्रिधाह श्यावमश्विना विकस्तम (Rig Veda I 117 24) उत्तानाया हृदय विकस्तम । (=विकसितम) The word vikastâh generally occurs in the plural and is therefore so shown in the Sutra But the singular is also valid

The forms, 7, 8, and 9 are from the roots शसु हिंसायाम and शस् स्तुतौ, and शासु अनुशिष्टौ with the affix तृच and no augment, as एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता (Rig

Veda I 162 19) (=विशसिता) उत शस्ता सुविप्र (Rig Veda I 162 5) (=शसिता) प्रशास्ता पोता (Rig Veda I 94 6) (=प्रशासितम) ॥

The forms 10, 11, 12, 13 and 14 are from the roots तॄ and वृ (वृङ and वृञ) with the affix तृच and the augment उट and ऊट ॥ As तरुतारं or तरूतारं रथानाम Rig Veda X 178 I (=तरितारम or तरीतारम) वरुतारम or वरूतारम रथानाम (=वरितारम or वरीतारम), वरूत्रीभि सुशरणो नो अस्तु (Rig Veda VII 34 22) वरूत्री is exhibited in this form of Nom pl of the feminine वरूत्री merely for the sake of showing the form in which it is found another form is अहोरात्र णि वैवरूत्रय । Here the plural is formed irregularly, by taking the word as वरूत्रि ॥ The feminine form could have been easily obtained from वरूतृ by adding ङीप the special mention is explanatory. The rest 15, 16 17, 18 and 19 are from उत–ज्वल, चर क्षम वम and अम, formed with the vikarana शप् and the affix of the 3rd Per Sing तिप्, इ being substituted for अ of शप्, or शप is elided and the augment इट is added ॥ As अग्निरुज्ज्वलिति (=उज्ज्वलति), स्तोम चरिति (=चरति) स्तोक चरिति (=चरति), य सोम वमिति (=वमति), अभ्यमिति वरुण (=अभ्यमति)॥ Sometimes we have अभ्यमीति, as रावमभ्यमीति ॥

We should read here again VII 2 64 S 2527

३५८२ क ॥ बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेति निगमे । ७ । २ । ६४ ।

विद्मा तमुत्स यत आबभूथ' । 'येनान्तरिक्षमुर्वाततथ' । 'जगृभ्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्' । त्वं ज्योतिषा वितमो ववर्थ । भाषायां तु । बभूविथ । आतेनिथ । जगृहिम । ववरिथेति ।

3582A In the Nigama (Veda) are found the irregular forms बभूथ, आततन्थ, जगृभ्म and ववर्थ ॥

As, विद्मा तमुत्स यत आ बभूथ । येनान्तरिक्षमुर्वा ततन्थ (Rig Veda III 32 2), जगृभ्म ते दक्षिणमिन्द्रहस्तम (Rig Veda X 47 1) त्व ज्योतिषा वितमो ववर्थ
In the classical literature, we have बभूविथ, आतेनिथ, जगृहिम and ववरिथ respectively

३५८३ । सस्निससनिवांसम् । ७ । २ । ६९ ।

सनिमित्येतत्पूर्वात्सनते सनोतेर्वा क्वसोरिट । एत्वाभ्यासलोपाभावश्च निपात्यते ।

'+ पावकादीनां छन्दसि +' प्रत्ययस्थात्कादित्वं नेति वाच्यम् । 'हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः' ।

3583 The form *sasanivānsam* with *sanin* is irregularly formed

This is derived from सनोति or सनति root with the affix Kvasu As अग्ने त्वाग्ने सनि ससनिवांसम ॥ The augment इट is added, there is no change of अ of सन् to ए, nor the elision of the reduplicate before वस ॥ The other form is सेनिवासम् when not preceded by सनिम ॥ This form ससनिवांसम is Vedic, in the classical literature we have सेनिवांसम ॥

Vārt —The feminine of पावक &c in the Vedas does not take इ for अ ॥ As हिरण्यवर्णा शुचय पावका, यासु अ लोमका, कृदका &c But पाविकाः, अलोमिका in the classical literature (See VII 3 45 S 464)

३५८४ । घोर्लोपो लेटि वा । ७ । ३ । ७० ।

'दधद्रत्नानि दाशुषे' । 'सोमो ददद्गन्धर्वाय' । 'यदग्निरग्नये ददात्' ।

3584 The final of 'dâ' and 'dhâ' ('ghû roots) may optionally be elided in the Subjunctive 'let'

As दधद्रत्ना दाशुषे (Rig I 35 8) सोमो ददद् गन्धर्वाय (Rig X 85 41) But also यदग्निरग्नये ददात ॥

३५८५। मीनातेर्निगमे। ७। ३। ८१।

शिति ह्रस्व । 'प्रमिणन्ति व्रतानि'। लोके प्रमीणाति। 'अस्तिसिचोऽपृक्ते' (२२२५)।

3585 In the Chhandas 'mî' is shortened before a 'śit' affix

As प्रमिनन्ति व्रतानि (Rig X 10 5) The न becomes ण (प्रमिणन्ति according to Kaśika) by VIII 4 15 Why in the Chhandas? Observe प्र मीणाति ॥

By VII 3 96 S 2225 a single consonantal sarvadhâtuka affix gets the augment ईट, after अस (अस्ति) and after the Aorist character सिच् ॥ But in the Chhandas, there is diversity

३५८६। बहुलं छन्दसि। ७। ३। ९७।

'सर्वमा इदम'।

अस्तेर्लङ् तिप ईडभाव अपृक्तत्वाद्धल्ङ्यादिलोप । रुत्वविसर्गौ। सहि तायां तु 'भोभगो - (१६७) इति यत्व । 'लोप शाकल्यस्य' (६७) इति यलोप । गोभिरक्षा. रक्षपालने' लुङ् 'अतोल्रान्तस्य' (२३३०) इति वृद्धि । इडभावश्छान्दस । अट शेष पूर्ववत ॥

ह्रस्वस्यगुण.' (२४२)। 'जसि च' (२४१)। '+ जसादिषु छन्दसि वा वचन प्राङ् णौ चङ्युपधाया +'। 'अधा शतक्रत्वो यूयम' शतक्रतव । 'पश्वेनृभ्यो यथा गवे'। पशवे। 'नाभ्यस्त स्याचि-' (२५०३) इति निषेधे। '+ बहुलं छन्दसीतिवक्तव्यम +'। 'आनुषग्जुजोषत'।

3586 In the Chhandas, a single consonantal Sârvadhâtuka affix gets diversely the augment 'it' after *as* and *sich* ॥

As आप सवेद सलिल सर्वमा ॥ Here आ is used instead of आसीत ॥

NOTE —आ is thus evolved अ+अस् + लङ् + तिप् । The ई that would have come by S 2225 does not come So we have अ + अस्+त = आस् (the final consonant त is elided by VI 1 68 S 252) Then the स् is changed to रु and then रु to visarga. and we have आर । Then in sanhita, the visarga or रु is changed to य by VIII 3 17 S 167 and we get आय् ॥ Then this य् is elided by VIII 3 19 S 67, and so we have सर्वम आ इदम ॥

Similarly in गोभिरक्षा । It is the aorist (लुङ्) of रक्ष 'to protect' The Vriddhi takes place by S 2330 The absence of इट् is the Vaidic irregularity

By VII 3 108, a guna is substituted for short इ and उ in the Vocative Singular, and also in the Nominative Plural by VII 3 109 The following Vârtika makes an exception to these as well as the other rules of the third chapter of the Seventh Book from sûtra 108 downwards

Vârt —All these rules up to the end of this (7th Book, 3rd) chapter are of optional application in the Vedas As अम्बे or अम्ब, पूर्णा दर्वि or पूर्णा दर्वी, अधा शतक्रत्व (Rig Veda X 97 2) or शतक्रतव पश्वे नृभ्यो यथागवे (Rig Veda I 43 2) or पशवे, नृभ्य, किकिदीव्या, किकिदीविना ॥

By VII 3 87 the guna is not substituted for the penultimate short इ, उ ऋ in the reduplicated form of a root, before a Sârvadhatuka affix beginning with

a vowel and having an indicatory च ॥ The following Vârtika makes an exception

Vârt —There is diversity in the Vedas As अनुषक् जुजोषत् (Rig Veda III 4 10) the लेट of जुस ॥

३५८७ । नित्यं छन्दसि । ७ । ४ । ८ ।

छन्दसि विषये चङ्युपधाया ऋवर्णस्य ऋन्नित्यम । अवीवृधत् ।

3587 Short ऋ is invariably substituted in the Chhandas for the penultimate ऋ or ॠ of a Causative stem, in the Reduplicated Aorist

As अवीवृधत (Rig Veda VIII 8 8) अवीवृधताम्, अवीवृधन् ॥

३५८८ । न च्छन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ ।

पुत्रभिन्नस्यादन्तस्य क्यचिर्ईत्वदीर्घौ न । मित्रयु । 'क्याच्छन्दसि' (३१५०) इति उ. । 'अपुत्रस्य' किम । 'पुत्रीयन्त सुदानव' ।

'* अपुत्रादीनामिति वाच्यम् *' । 'जनीयन्तोऽन्वग्रव' । जनमिच्छन्तीत्यर्थं ।

3588 In the Chhandas the rules causing lengthening, or the substitution of long 'î' for the final vowel of the stem before the affix kyach, do not apply, except in the case of *putra*

Thus मित्रयु', सस्वेदयु, देवाञ् जिगाति सुम्नयु ॥ But पुत्रीयन्त. सुदानव. (Rig VII. 96 4)

Vârt —It should be rather stated पुत्र and the rest. as जनीयन्तोऽन्वग्रवः ॥ See III 2 170, for the affix उ ॥

३५८९ । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति । ७ । ४ । ३६ ।

एते क्यचि निपात्यन्ते । भाषाया तु उप्रत्ययाभावाद्दुष्टीयति । द्रविणीयति । वृषीयति । रिष्टीयति ।

3589 In the Chhandas **दुरस्यु, द्रविणस्यु, वृषण्यति** and **रिषण्यति** are irregularly formed

As अवियेना दुरस्यु , (= दुष्टीयति with the affix क्यच added to दुष्ट), द्रविणस्यु विपन्यया (द्रविणीयति, here द्रविणस is substituted for द्रविण similarly) वृषण्यति = वृषीयति (वृषण substituted for वृष) ॥ रिषण्यति = रिष्टीयति (रिषण substituted for रिष्ट)॥

३५९० । अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ ।

'अश्व' 'अघ' एतयो क्यच्यातस्याच्छन्दसि । 'अश्वायन्तो मघवन्' । 'मा त्वा वृका अघायव' । 'न च्छन्दसि–' (३५८८) इति निषेधो नेत्त्वमात्रस्य । कित दीर्घस्यापीति । अत्रेदमेव सूत्र ज्ञापकम ।

3590 In the Chhandas, long 'â' is substituted for the final of aśva and *agha*, before the Denominative *kyach*

As अश्वायन्तो मघवन् (Rig VII 32 23), मा त्वा वृका अघायवो विदन् ॥ This also indicates that other words do not lengthen their vowel in the Vedas before क्यच, as taught in VII 4 35 S. 3588 See Vârtika to III 1. 8 The word अघायु occurs in Rig I 120 7, 27, 3

३५९१ । देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३८ ।

अनयो क्यचि आतस्याद्यजुषि कठशाखायाम । 'देवायन्तो यजमाना' । 'सुम्नायन्तो हवामहे' । इह यजु शब्दो न मन्त्रमात्रपर. किं तु वेदोपलक्षक । तेन ऋगात्मकेऽपि मन्त्रे यजुर्वेदस्थे भवति । किं च ऋग्वेदेऽपि भवति । सचेन्मन्त्रो यजुषि कठशाखाया दृष्ट । 'यजुषि' इति किम् । 'देवाञ्जिगाति सुम्नयु' । बह्वृचानामप्यस्ति कठशाखा ततो भवति प्रत्युदाहरणमिति हरदत्त ।

3591 The long 'â' is substituted for the final of *deva* and *sumna* before the Denominative *kyach* in the Yajush Kâthaka

As देवायन्तो यजमान सुम्नायन्तो हवामहे । Why in the Yajus ? Observe देवाञ्जिगाति सुम्नयु । According to Haradatta the author of Padamanjari, this counter example is taken from the Katha Shâkhâ of the Rig Veda, for the Rig Veda also has a Katha Shâkha Why do we say in the Kâthaka ? Observe सुम्नयुरिदमासात ।

In this sûtra, Yajush is not confined merely to the Mantra, but means the Veda in general Therefore the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, if it is found in the Yajur Veda That is, the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, in the Rig Veda, if it be such a Mantra which is common to the Rig and Yajur Veda Katha Shâkhâ

३५९२ । कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः । ७ । ४ । ३९ ।

'कवि' 'अध्वर' 'पृतना' एषामन्त्यस्य लोप स्यात्क्यचि परे ऋचिविषये । 'स पूर्वया निविदा कव्यतायो' । 'अध्वर्यु वा मधुपाणिम्' । 'दमयन्त पृतन्यून्' । 'दधातेर्हि' (३०७६) । जहातेश्च क्त्वि (३३३१) ।

3592 In the Rig Veda, the final of कवि, अध्वर and पृतना is dropped before the Denominative क्यच् ।

स पूर्वया निविदा कव्यतायो (Rig I 96 2) अध्वर्यु वा मधुपाणिम् (Rig Veda X. 41 3), दमयन्तमपृतन्यून (Rig Veda X 74 5)

By VII 4 42 S 3076 हि is substituted for the धा of दधाति before an affix beginning with त and having an indicatory क् । By VII 4 43, S 3331 हि is substituted for the हा of जहाति before क्त्वा । But in the Vedas there is diversity

३५९३ । विभाषा छन्दसि । ७ । ४ । ४४ ।

'हित्वा शरीरम्' । हीत्वा वा ।

3593 *Hi* is optionally substituted for 'hî' before 'ktvâ' in the Chhandas

As हित्वा शरीर यातव्य, or हीत्वा also The long ई of VI 4 62 deos not take place also as a Vedic irregularity

३५९४ । सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय च । ७ । ४ । ४५ ।

'सु' 'वसु' 'नेम' एतत्पूर्वस्य दधाते क्ते प्रत्यय इत्त्व निपात्यते । 'गर्भ माता सुधित वक्षणासु' । वसुधितमग्नौ । नेमधिता न पौस्या । क्त्विन्यपि दृश्यते । 'उत श्वेत वसुधि त निरेके । धिष्वावज्र दक्षिण इन्द्र ह ते' । धत्स्वेति प्राप्ते । 'सुरेता रेतो धिषीय' । आशीर्लिङ । इट । 'इटोऽत्' (२२५७) धासीयेति प्राप्ते । 'अपो भि' (४४२) ।

'* मासश्छन्दसीति वक्तव्यम *' । माद्भि शरद्भि । स्वव स्वतवसोरुषसश्चेष्यते' । स्वतवाद्भि । अवतेरसुन् । शोभनमवो येषा ते स्ववसस्ते । 'तु' इति सौत्रो धातुस्तस्मादसुन् । स्व

तवो येषा ते स्वतवद्भि । 'समुषद्भिरजायथा' । 'मिथुनेऽसि । वसे किच्च इत्यसिप्रत्यय इति हरदत्त । पञ्चपादीरीत्या तु 'उष कित' इति प्र व्याख्यातम । 'न कवतेर्यङि' (२६४१) ।

3594 The following five Vedic forms are irregularly formed, namely **सुधित, वसुधित, नेमधित, धिष्व** and **धिषीय** ॥

Of these five सुधित, वसुधित and नेमधित are formed from the root धा with the affix क्त preceded by सु, वसु and नेम ॥ As गर्भ माता सुधितम (Rig Veda X 27 16) (=सुहित), ॥ वसुधितमग्ना जुहोति (=वसुहित) The word वसुधित is a Karmadhâraya compound according to Haradatta In the Veda-Bhasya it is explained as वसूना धातार प्रदातारम ॥ The form वसुधिति with क्तिन is also found in the Vedas As —उतश्वेत वसुधिति निरेके (Rig Veda VII 90 3) नेमधिता न पौस्या (Rig Veda X 93 13) (=नेमहिता) ॥ नेम means 'half' धिष्व is Imperative 2nd Per. Sg of धा, there is no reduplication, as धिष्व सोमम = धत्स्व ॥ धिष्व वज्रम हस्त आदक्षिणत्राभि (Rig Veda VI 18 9) धिषीय is Benedictive Atmanepada 1st Per Sg of धा, the regular form being धासीय ॥ See III 4 106

By VII 4 48 S 442, त is substituted for the final of the stem अप before a case ending beginning with भ ॥ In the Vedas this substitution takes place in the case of मास &c

Vârtika —The त substitution takes place in the Chhandas for the final of मास &c Thus माद्भि , शरद्भि ॥ मास becomes मास by VI 1 63

Ishti .—The त substitution should take place, according to Patanjali, after स्ववस्, स्वतवस and उषस also As स्ववद्भि । स्ववस is derived from अव् 'to protect,' with the affix असुन् and the prefix सु ॥ It means 'he whose protection is good.' See Rig Veda I 35, 10, &c

The word स्वतवस is derived from the root तु with the affix असुन and Prefix स्व॥ It means धनवान or wealthy As स्वतवद्भि । See S 3633 Similarly उषद्भि as in समुषद्भि अजायथा (Rig Veda I 6 3)

This word is formed by the affix असि which is treated as कित after वस (See Unâdi IV 222 and 233) This is according to the opinion of Haradatta, who follows evidently the lost Unadi Sûtras which consisted of Ten Padas In the present Unâdi Sûtra of Five Padas we have उष कित and not वसे कित ॥ वसति सूर्येण सह इति उषा ॥

By VII 4 63 S 2641, the Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of कु (कवते) in the Intensive In the Vedas this prohibition applies to the root कृष also

३५९५ । कृषेश्छन्दसि । ७ । ४ । ६४ ।

यङयभ्यासस्य चुत्व न । करीकृष्यते ।

3595 The Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of 'krish' in the Chhandas, when in the Intensive

As करीकृष्यतेयज्ञकुणप , otherwise चरीकृष्यते कृषोवल ॥

३५९६ । दाधर्ति दर्धर्तिदर्धर्षिबोभूतुतेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरित्रतःसरीसृपतवरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीति च । ७ । ४ । ६५ ।

एतेऽष्टादश निपात्यन्ते। आद्यास्त्रयो धृङो धारयतेर्वा।
भवतेर्यङ्लुगन्तस्य गुणाभाव । तेन भाषाया गुणो लभ्यते ।
तिजेर्यङ्लुगन्तात्लङ । इयर्तेर्लटि हलादि शेषापवादो रेफस्य लत्वमित्वाभावश्च निपात्यते।
'अलर्षि युध्म खजकृत्पुरन्दर.'। सिपा निर्देशो न तन्त्रम । अलर्ति दत्त उत ।
फणतेराङ्पूर्वस्य यङ्लुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य नीगागमो निपात्यते। 'अन्त्यापनीफणत'।
स्यन्दे सपूर्वस्य यङ्लुकि शतर्यभ्यासस्य निक्। धातुसकारस्य षत्वम ।
करोतेर्यङ्लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभाव । 'करिक्रत' ।
क्रन्दर्लुङि च्लेरङ्द्विर्वचनमभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च। 'कनिक्रदज्जनुषम् । अक्रन्दीदित्यर्थ ।
'बिभर्तेरभ्यासस्य जश्त्वाभाव । 'वि यो भरिभ्रदोषधीषु' ।
ध्वरतेर्यङ्लुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य विगागमो धातोर्ऋकारलोपश्च। 'दविध्वतो रश्मय सूर्यस्य'।
द्युतेरभ्यासस्य सम्प्रसारणाभावोऽस्य विगागमश्च । 'दविद्युतद्दीद्यच्छोशुचान '।
तरते शतरि श्लावभ्यासस्य रिगागम. । सहोर्जा तरित्रत ' । सपे. शतरि श्लौ द्वितीयैकवचनेरीगागमोऽभ्यासस्य ।
वृजे शतरि श्लावभ्यासस्य रीक्।
मजेर्लिटि णलभ्यासस्य रुक धातोश्च युक्। गमेराङ पूर्वस्य लटि श्लावभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च। 'वक्षयन्तो वेदा गनीगन्ति कर्णम ।

3596 In the Chhandas are found the following eighteen irregularly reduplicated forms:—1 dâdhartı, 2 dardhartı, 3 dardharshı, 4 bobhûtu 5 tetıkte, 6 alarshı, 7 â panîphanat, 8 sam sanıshyadat 9 karıkrat' 10 kanıkradat, 11 bharıbhrat, 12 davıdhvatah, 13 davıdyutat, 14 tarıtratah, 15 saıîsrpatam, 16 varîvrjat, 17 marmrjya and 18 â ganîgantı

The word छन्दसि is drawn in to this sûtra, by force of च ॥ The from दाधर्त्ति, is either from the Causative of the root धृङ अवस्थाने or from धृञ in the श्लु or यङ् लुक there is lengthening of the abhyâsa and elision of णि ॥ (2) So also दर्द्धर्ति is the form in ślu, with रुक् augment of the abhyâsa (3) दर्धर्षि if it be a form of यङ लुक there is no irregularity (4) बोभूतु is from भू in the Intensive (यङ लुक) Imperative, irregularly without guna (6) अलर्षि is form the root ऋ (इयर्ति) in Present, 2nd Person, the र of abhyâsa is not elided, though required by VII 4 60, and this र् is changed to ल irregularly This form is found in the 3rd Person also as अलर्त्ति दत्त ॥ अलर्षि युध्म खजकृत्पुरदर (Rig Veda VIII 1 7) अलर्ति दत्त उत (Rig Veda VIII 48 8) (7) आ पनीफणात is from फण with आ augment and शतृ affix is added to यङ लुक्, and in the reduplicate नी is added (8) ससनिष्यदत is from स्यन्द with the Preposition सम्, in the Intensive yan luk, with शतृ affix, नि being added in the abhyâsa, the root स is changed to ष ॥ The Preposition स is not absolutely necessary, with other Prepositions also we have this form as आ सनिष्यदत ॥ (9) करिक्रत is from कृ (करोति), in the Intensive yan luk, with शतृ, in the abhyâsa there is no palatal change (VII 4 62) and रि is added to the reduplicate (10) कनिक्रदत from क्रन्द in the Aorist with अङ् reduplication, there is no chutva (VII 4 62) of the reduplicate, and the augment नि is added. In the classical literature, the form is अक्रन्दीत ॥ कनिक्रदज्जनुष (Rig Veda II 4. 4) (11) भरिभ्रत from भृ (बिभर्ति) in yan luk with शतृ, without इ of VII 4 76,

without jaśtva, and रि is added to the reduplicate विये भरिभ्रोषधीषु (Rig Veda II 4 4) (12) दविध्वत from ध्वृ (ध्वरते) in the yan luk, śatri, plural number Nominative. The वि is added to the reduplicate, the ऋ is elided, दविध्वतः रश्मयः सूर्यस्य ॥ (Rig Veda IV 13 4) (13) दविद्युतम is from dyut, yan luk with śatri, there is no vocalisation of the reduplicate, with अ change and वि augment (14) तरित्रतः from तॄ (तरति) with ślu śatri, genitive singular and रि added to abhyâsa सहोर्जा तरित्रत· (Rig Veda IV 40 3) (15) सरीसृपत from सृप with ślu śatri, Accusative with री added to abhyâsa (16) वरीवृजत from वृज् with ślu, śatri and री augment (17) मर्मृज from मृज with लिट (Perfect) णल, र added to abhyâsa, and य added to the root, and there is no vriddhi, because there is no short penultimate now In fact VII 2 114 is to be qualified by the words लघूपध from VII 3 86 (18) आ गनीगन्ति is from गम with the Preposition आ, in the Perfect, with ślu, there is no chutva (VII 4 62), and augment नी is added वदयन्ती वेदा गनीगन्ति कर्णम ॥ (Rig Veda VI 75 3)

The word इति in the aphorism indicates that other forms, similar to these, are also to be included

३५९७ । ससूवेति निगमे । ७ । ४ । ७४ ।

सूतेर्लिटि परस्मैपद युगागमोऽभ्यासस्य चात्व निपात्यते । 'गृष्टि ससूव स्थविरम्' । सुषुव इति भाषायाम् ।

3597 In the Chhandas sasûva is irregularly formed in the Perfect.

It is derived from सू । Thus गृष्टि ससूव स्थविर otherwise सुषुवे । Rig Veda IV. 18 10.

३५९८ । बहुलं छन्दसि । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्येकारः स्याच्छन्दसि । 'पूर्णा विवष्टि' । वशेरेतद्रूम ।

3598 'I' is diversely substituted in the Chhandas for the vowel of the reduplicate, in the Reduplicated Present-form

As पूर्णा विवष्टि (from वश्)

इति सप्तमोऽध्याय· ।

CHAPTER VIII

३५९९ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ॥

एषा द्वे स्त· पादपूरणे । 'प्रप्रायमग्निः' । ससमिद्युवसे' । 'उपोप मे परामृश' । 'किं नोदुदु हर्षसे' ।

3599. *Pra, sam, upa*, and *ut* are repeated, when by so doubling, the foot of a verse is completed

As प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे (Rig VII 8 4), ससमिद्युवसे वृषन् । (Rig Veda X 191 1) उपोप मे परामृश (Rig Veda I 126 7), किं नोदुदु हर्षसे दातवाउ (Rig Veda IV 21. 9).

३६०० । छन्दसीरः । ८ । २ । १५ ॥

इवर्णान्ताद्रेफान्ताच्च परस्य मतोर्मस्य व· स्यात् । 'हरिवते हर्यश्वाय' । गीर्वान् ।

3600 In the Chhandas *v* is substituted for the *m* of *mat*, when the stem ends in *i*, î or *r*

As, हरिवते हर्यश्वाय (Rig Veda III 52 7). Of the stems ending in र we have गीर्वान् &c

३६०१ । अनो नुट् । ८ । २ । १६ ॥

अन्नन्तान्मतोर्नुट् स्यात । 'अक्षण्वन्तः कर्णवन्त' । 'अस्थन्वन्तं यदनस्था बिभर्ति ।

3601 The affix *mat* gets the augment 'nut' in the Chhandas, after a stem ending in *an*.

As अक्षण्वन्त. कर्णवन्त' सखाय (Rig Veda X 71 7) अस्थन्वन्तयदनस्था बिभर्त्ति (Rig Veda I 164 4)

३६०२ । नाद्घस्य । ८ । २ । १७ ॥

नान्तात्परस्य घस्य नुट । 'सुपथिन्तर' ।

'+भूरिदाव्नस्तुड्वाच्य +' । भूरिदावत्तरो जन' ।

'+ ईद्रथिन· + । 'रथीतर' । 'रथीतमं रथीनाम' ।

3602 In the Chhandas, the affixes *tar* and *tam* receive the augment nut after a stem in *n*

The affixes तरप and तमप are called घ। Thus सुपथिन् + तर = सुपथि + तर (VIII. 2 7) = सुपथि + न्तर (VIII 2 17) = सुपथिन्तरः ।

Vârt —The augment तुट is added to these affixes after भूरिदावन्, as भूरिदावत्तर (III 2 74, the affix is वनिप्) जन (Rig Veda VIII 5 39)

Vârt —Long ई is the substitute of the final of रथिन् before तर and तम । The word रथिन is formed by the affix इनि in the sense of मतुप् । The final न् is first elided by VIII 2 7, and then for the short इ of रथि the long ई is substituted by the present vârtika If the long ई were substituted for the final न् of रथिन् as रथिई + तर, then this long ई being asiddha, it could not be compounded by ekâdesa with the preceding इ into ई and the form would always remain रथिईतर. । As रथीतर , and रथीतम रथीनाम (Rig Veda I 11 1) Or this ई may be considered to have come after रथ in the sense of मतुप ।

३६०३ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि च्छन्दसि । ८ । २ । ६१ ॥

सदेर्नञ्पूर्वान्निपूर्वाच्च निष्ठाया नत्वाभावो निपात्यते । 'नसत्तमञ्जसा' । निषत्तमस्य चरत.' । असन्न निषण्णमिति प्राप्ते । उन्देर्नञ्पूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरते । तुर्वीत्यस्य वा । सूर्तमिति सृ' इत्यस्य । गूर्तमिति गूरी' इत्यस्य ।

3603 In the Chhandas we have the following irregular Participles nasatta, nishatta, anutta, pratûrtta, sûrtta and gûrtta

The words नसत्त and निषत्त are derived from the root सद preceded by न and नि, and there is not the न change of VIII 2 42 Thus नसत्तमञ्जसा ॥ In the classical iterature we have असन्नम ॥ So also निषत्त in the Vedas, as in निषत्तमस्य चरतः (Rig Ved 1 146 1) but निषण्ण in the classical literature The word अनुत्त· is from उन्द with the negative अम ॥ The option of VIII 2 56 does not apply here As अनुत्तमा ते मघवन् (= अनुन्नम) ॥ प्रतूर्तम is from त्वर or तुर्व, as प्रतूर्त वाजिनम (= प्रतूर्णम) ॥ When it is derived from त्वर् then ऊट् is added by VI 4 20, and when from

तूर्व, then VI 4 21 is applied मूर्त is from मृ, the ऋ is changed to उ irregularly, as मूर्तागावः = मृतागावः॥ गूर्त is from गृ as गूर्ता अमृतस्य (=गूर्णा) ॥

३६०४। अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि। ८। २। ७०॥

रुर्वा रेफो वा। अम्नएव-अम्न रेव। ऊध एव-ऊधरेव। अव एव-अवरेव।

3604. In the Chhandas, both *ru* and *ra* are substituted for the final of amnas, ûdhas, and avas

Thus अम्न एव or अम्नरेव, ऊध एव or ऊधरेव, अव एव or अवरेव॥ When रु is substituted for the finals, this रु is replaced by य by VIII, 3 17, which is elided by VIII 3 19 The word अम्नस means 'a little', and अव 'protection'

३६०५। भुवश्च महाव्याहृतेः। ८। २। ७१॥

भुव इति-भुवरिति।

3605 In the Chhandas, *ru* and *ra* may replace the final of the word 'bhuvas' when used as a mahâ vyâhriti

Thus भुवरित्यन्तरिक्षम् or भुव इत्यन्तरिक्षम्॥ The mahâ vyâhritis are three भू, भुव and स्व ॥

३६०६। ओमभ्यादाने। ८। २। ८७॥

ओशब्दस्य प्लुतः स्यादारम्भे। 'ओ३म् अग्निमीळे पुरोहितम्। अभ्यादाने किम। ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म।

3606 The vowel in *om* is pluta in the beginning of a sacred text

The word अभ्यादान means the commencement of a sacred mantra or vedic text Thus ओ३म अग्निमीळे पुरोहित यज्ञस्य देवमृत्विज॥ (Rig I 1 1)

Why do we say "in the beginning"? Observe ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत (Chhândogya Upanishad I 1 1) Here ओम is not used to indicate the commencement of a Text or Mantra, but is itself the subject of comment

३६०७। ये यज्ञकर्मणि। ८। २। ८८॥

ये३ यजामहे। 'यज्ञ-' इति किम। ये यजामहे।

3607 The vowel of *ye* becomes pluta in a sacred text, when it is employed in a sacrificial work

Thus ये३यजामहे॥ Why do we say when employed in a sacrificial work? Observe ये यजामह इति पञ्चाक्षरम- "Ye yajamahe" consists of five syllables Here it is a simple recitation

३६०८। प्रणवष्टेः। ८। २। ८९॥

यज्ञकर्मणि टेरोमित्यादेशः स्यात। 'अपां रेतांसि जिन्वतो३म'। 'टे-' किम। हलन्तस्यान्त्यस्य मा भूत।

3608. In a sacrificial work, ओ३म् is substituted for the final vowel, with the consonant, if any, that may follow it, of a sentence

The word यज्ञकर्मणि is understood here also The word प्रणव means ओम॥ It is the name given to this syllable This ओम् is substituted for the final letter

(टि) of that word which stands either at the end of a Pâda of a sacred hymn or at the end of a hemistich of such Rik Thus for अपा रेतांसि जिन्वति (Rig VIII. 44 .16), we may have अपा रेतांसि जिन्वतो३म् ॥ So also for देवाञ् जिगाति सुम्नयुः (Rig III 27 1), we may have देवाञ् जिगाति सुम्नयो३म् ॥

The word टि is repeated in this aphorism in spite of its anuvritti from VIII 2 82, to indicate that ओम् replaces the *whole* of the last syllable, with its vowel and consonant Had टि not been repeated, then by the rule of अलोऽन्त्यस्य the final *letter* only of the टि portion of a sentence would have been replaced Thus in सुम्नयु the visarjaniya alone would have been replaced

When not employed in connection with sacrificial works, there is no such substitution Thus in the simple reading of the Vedas, we should always recite अपा रेतांसि जिन्वति ॥

३६०९ । याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ॥

ये याज्यान्ता मन्त्रास्तेषामन्त्यस्य टे प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहा३म्' ॥ अन्त ' किम । 'याज्यानामृचां वाक्यसमुदायरूपाणां प्रति वाक्यं टे स्यात् । सर्वान्त्यस्य चेष्यते ।

3609 The last vowel at the end of Mantras called Yâjya, when employed in sacrificial works, is pluta and has the Acute

Thus स्तोमैर्विधेमाग्नये३ (Rig VIII 43 11), जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहा३म् (Rig X 8 6)

Why do we say 'at the end' ? There are some Yajya hymns, consisting of several sentences The final vowel (टि) of every sentence would have become pluta, in such a hymn, To prevent it, the word "anta" is used, so that the final vowel of the hymn at the end of all, becomes pluta.

३६१० । ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ॥

एषामादे प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुब्रू३हि' । 'अग्नये गोमयानि प्रे३ष्य' । 'अस्तु श्रौ३षट्' । 'सोमस्याग्ने वीहो वौ३षट । 'अग्निमा३वह' ।

3610 In a sacrificial work, the first syllable of ब्रूहि, प्रेष्य, श्रौषट् वौषट् and आवह is pluta

Thus अग्नयेऽनुब्रू३हि (Maitr S I 4 11), अग्नये गोमयानि (or न) प्रे३ष्य, अस्तु श्रौ३षट् , सोमस्याग्ने वीहो३ वौ३षट अग्निमा३वह ॥

So also in पित्र्यायामनुस्व३धा on the analogy of ब्रूहि, so also अस्तुस्व३धा ॥ The word वौषट् is illustrative of the six forms वषट्, वौषट्, वाषट्, वौट्, वाट्ट् वट्ट् ॥

But there is no prolation in आवह देवान् यजमानाय, आवह जात वेद ॥

३६११ । अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ॥

अग्नीध प्रेषण आदे प्लुतस्तस्मात्परस्य च । 'ओ३श्रा३वय' । नेह । अग्नीदग्नीन्विहर । बर्हि स्तृणीहि' ।

3611 In an order given to Âgnîdhra priest, the first syllable as well as the succeeding syllable is pluta

In a Yajña the principal priests (ritvij) are four, Adhvaryu, Udgatâ, Hotâ and Brahmâ Every one of these has three subordinate priests (ritvij) under him.

The duty of Âgnidhra is to kindle the sacrificial fire In a summons or call (प्रेषण) made by the Adhvaryu, who is the Director of ceremonies, to the Âgnîdhra to perform the functions of Âgnîdh, both syllables become pluta

The word अग्नीत् प्रेषण is a compound = अग्नीध. प्रेषणम् "a call or summons relating to Agnidh duty"

Thus आ ३ आ ३ वप, ओ३ आ ३ वप । The pluta takes place only in these examples, therefore, not here, as अग्नीदग्नीन विहर, बर्हि स्तृणीहि ।

३६१२ । विभाषा पृष्ट प्रतिवचने हेः । ८ । २ । ९३ ॥

प्लुतः । अकार्षीः कटम् । अकार्षं हीइ । अकार्षं हि । 'पृष्ट—'इति किम् । 'कटं करिष्यति हि' । हे ' किम् । करोमि ननु ।

3612 'Hi' at the end of an answer to a question may optionally be pluta

Thus Q अकार्षीः कट देवदत्त ? Ans अकार्षं हीँ ३ or अकार्षं हि ।

Why do we say "in answer to a question" ? Observe कट करिष्यति हि ।

Why do we say हे 'of हि' ? Observe करोमि ननु ।

३६१३ । निगृह्यानुयोगे च । ८ । २ । ९४ ॥

अत्र यद्वाक्यं तस्य टे प्लुतो वा । 'अद्यामावास्येत्यात्थ३' । अमावास्येत्येवं वादिनं युक्त्या स्वमतात्प्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ।

3613 The end syllable of that sentence is optionally pluta, when it asserts something which has been refuted, and is employed by the victor by the way of censure

The word निग्रह means the refutation of another's opinion निगृह्य is a gerund, and means having refuted' अनुयोग is the expression of the same proposition which has been refuted When a person has demonstrated the untenableness of another's assertion, and then employs the said assertion by way of taunt, reproach or reprimand, then the final syllable of such a sentence becomes pluta The sûtra literally means "Having refuted (it) when asserting (the same by way of censure)"

Thus an opponent asserts that "The word is not eternal" (अनित्यः शब्दः) । Proving by arguments the untenableness of this position and after refuting it, the victor says by way of reprimand:—अनित्यः शब्द इत्यात्थाँ ३ or अनित्य शब्द इत्यात्थ 'This is then your assertion—that the word is not eternal' Similarly अद्य श्राद्धमित्यात्थाँ ३ or अद्यश्राद्धमित्यात्थ । अद्यममावास्येत्यात्थाँ ३ or अद्यामावास्येत्यात्थ ।

३६१४ । आम्रेडित भर्त्सने । ८ । २ । ९५ ॥

'दस्योदस्यो३ घातयिष्यामि त्वाम्' । आम्रेडितग्रहणं द्विरुक्तोपलक्षणम् । 'चौर चौर३' ।

3614 The final syllable of an âmredita vocative is pluta when a threat is expressed

A Vocative is reiterated when a threat is meant (VIII I 8 S 2143). Its final syllable becomes pluta Thus दस्यो दस्यो ३ घातयिष्यामित्वा ।

Though the anuvritti of the sûtra VIII 2 82, is current here, yet the final of the *sentence* is not pluta, but of the âmredita

It should be rather stated that any one of the repeated words may be pluta by alternation Thus चौरॅ३ चौर or चौरॅ चौरॅ३ । The word amredita is employed in the sutra as illustrative of the doubling, for the threat is expressed by *both* words, so that pluta may be of *both* words in turn and not of the second word only, though that is technically called âmredita.

३६१५ । अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ९६ ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । 'अङ्ग कूज३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म' । 'तिङ्' किम् । 'अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि' । 'आकाङ्क्षम्' किम् । 'अङ्ग पच' । नैतदपरमाकाङ्क्षति । भर्त्सन इत्येव 'अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि' ।

3615 The final syllable of a finite verb, used as a threat becomes pluta, when the word *anga* is joined with it, and it demands another sentence to complete the conclusion

Thus अङ्ग कूजॅ३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । अङ्ग व्याहरॅ३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म ।
Why do we say 'a verb'? Observe अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि ।

Why do we say 'when this calls for a conclusion'? Observe अङ्ग पच । Here it is a complete sentence and does not demand another to complete the sense

The word भर्त्सने of the last sûtra is understood here also Therefore not in अङ्ग अधीष्व ओदनं ते दास्यामि । Here अङ्ग has the force of solicitation (VIII. 1 33 S 3940)

३६१६ । विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ९७ ॥

वाक्यानां टे प्लुत । होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३ इ' । 'न होतव्य३मिति' । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचार ।

3616 The final syllable of those sentences is pluta, which denote acts of reflection (or balancing between two alternatives)

To determine a thing by weighing all arguments *pro* and *con* is called vichâra or judgment Thus होतव्यं दीक्षितस्य गृहा ३ इ न होतव्यॅ३म 'should one perform a sacrifice in the house of an initiated person' Similarly तिष्ठेद्यूपा ३ इ, अनुप्रहरे, द्युपॅ३इ ॥ Here also it is being reflected upon whether यूपं तिष्ठेत or यूपं अनुप्रहेरत ॥ i e should the stake remain upright or should it be put flat by the yajamâna. किं यूपस्तिष्ठेत, किं वा यूपं यजमान शाययेत् ॥

३६१७ । पूर्वं तु भाषायाम् । ८ । २ । ९८ ॥

विचार्यमाणानां पूर्वमेव प्लवते । 'अहिर्नु ३ रज्जुर्नु' । प्रयोगापेक्षत्वं पूर्वत्वम् । इह भाषाग्रहणात्पूर्वयोगश्छन्दसीति ज्ञायते ।

3617 In common speech, the final vowel of the first alternative is only pluta.

This makes a niyama or restriction The previous sûtra, is thus confined to the Vedic literature, and not to the classical तु here has the force of 'only' Thus अहि नुँ ३ रज्जुर्नु, 'Is it a snake or a rope'? लोष्टो नुँ ३ कपोतो नु 'Is it a clod of earth or a pigeon?'

The priority, of course, depends upon employment The order of words depends upon one's choice

३६१८ । प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ९९ ॥

वाक्यस्य टेः प्लुतोऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । 'गां मे देहि भो३' । 'हन्त ते ददामि३' । 'नित्य शब्दो भवितुमर्हति३' । 'दत्त किमात्थ३' ।

3618 The final syllable of the sentence which expresses assent or promise, or listening to, is pluta

The word प्रतिश्रवण means 'agreement, assent or promise' It also means 'listening to' All these senses are to be taken here, as there is nothing in the sutra to restrict its scope Thus it has three senses, 1 to promise something to a petitioner, 2 to acknowledge the truth of some proposition, 3 to listen to another's words Thus गां मे देहि भो, 1 हन्त ते ददामि३ ॥ 2 नित्य शब्दो भवितुमर्हति३ ॥ 3 देवदत्त भो., किमात्थ३ ॥

३६१९ । अनुदात्त प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ॥

अनुदात्त प्लुतः स्यात । दूराद्धूतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमात्रमनेन विधीयते । अग्निभूत३ इ । पट ३ उ । 'अग्निभूते' 'पटो' एतयो. प्रश्नान्ते टेरनुदात्त प्लुत. । शोभन खल्वसि माणवक ३ ।

3619 The final vowel at the end of a question or of a praise is pluta, but unaccented

That which is employed at the end of an interrogative sentence is called प्रश्नान्त । According to some, this rule does not ordain pluta, but only ordains the anudâtta-ness of those syllables which become pluta by the previous rules VIII 2 84 &c The meaning of the sûtra then is:—That pluta which comes at the end of an Interrogative sentence or a sentence denoting admiration, is anudâtta

Thus अगमा३. पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूता३इ or अगमं३ पूर्वां३न् ग्रामां३ पटा ३ उ (i e अगम पूर्वान् ग्रामान् अग्निभूते or पटो) । The words अग्निभूते, and पटो being finals in a question, become anudâtta as well as pluta The other words अगमः &c become svarita and pluta by VIII 2. 105 See VIII 2 107

As regards अभिपूजिते we have शोभन खल्वसि माणवका ३ ॥ Here the final of माणवक becomes anudatta and pluta

३६२० । चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ॥

वाक्यस्य टेरनुदात्त प्लुत । 'अग्निचिद्भाया३ त' । अग्निरिव भाया त् । 'उपमार्थे' किम् । कथंचिदाहु । 'प्रयुज्यमाने' किम । अग्निर्माणवको भायात् ।

3620 The end-vowel at the end of a sentence becomes anudâtta and pluta, when the particle *chit* is employed, denoting comparison.

The word अनुदात्त is understood here This sûtra ordains pluta as well, and not merely accent

Thus अग्निचिद् भाया३त् 'may he shine as fire' So also राजचिद् भाया३त् 'may he shine as a King'.

Why do we say 'when the sense is that of comparison'? Observe कथ चिद् आह्र । Here चिद has the force of 'littleness or difficulty'

Why do we say प्रयुज्यमाने 'when expressly employed'? Observe अग्नि र्माणवको भायात 'Let the boy shine like fire' Here चित्त is understood, hence the rule does not apply

३६२१ । उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ॥

टे प्लुतोऽनुदात्त स्यात् । 'उपरिस्विदासीऽ३ त' । 'अधःस्विदासीऽ३ त्' इत्यत्र तु 'विचार्यमाणानाम' (३६१६) इत्युदात्त प्लुत ।

3621 In उपरि स्विद् आसीद् the end-vowel is anudâtta and pluta

The word anudatta is understood here also The end vowel would have been pluta here by VIII 2 97 S 3616, the present sûtra really ordains accentlessness of this pluta

Thus अध स्विदासीऽ३त, उपरि स्विदासीऽ३त (Rig X 129 5) In the first portion आसीत् is pluta and udâtta by VIII 2 97, in the second it is anudâtta by the present sûtra

३६२२ । स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासमतिकोपकुत्सनेषु । ८ । २ । १०३ ॥

स्वरित प्लुत स्यादाम्रेडिते परेऽसूयादौ गम्ये । असूयायाम । अभिरूपक३ अभिरूपक रिक्त ते आभिरूप्यम । समतौ । अभिरूपक३ अभिरूपक शोभनोऽसि । कोपे । अविनीतक३ अविनीतक इदानी ज्ञास्यसि जाल्म । कुत्सने । शाक्तीक३ शाक्तीक रिक्ता ते शक्ति ।

3622 Of the two vocatives of the same form standing at the beginning of a sentence, the end-vowel of the first becomes pluta and svarita, when envy, praise, anger, or blame is expressed

The Vocative is doubled by VIII 1 8 S 2143 This sutra ordains pluta there Thus Envy —माणवका३ माणवक, अभिरूपका३ अभिरूपक, रिक्त त आभिरूप्यम । Praise —माणवका३ माणवक अभिरूपका३ अभिरूपक शोभन, खल्वसि ॥ Anger —माणवका३ माणवक, अविनीतका३ अविनीतक इदानी ज्ञास्यसि जाल्म ॥ Blame —शाक्तीका ३ शाक्तीक याष्टीका३ याष्टीक रिक्ता ते शक्ति ॥

३६२३ । क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । १०४ ॥

आकाङ्क्षस्य तिङन्तस्य टे स्वरित प्लुत स्यात । आचारभेदे । स्वय ह रथेन यातिऽ३ । उपाध्याय पदाति गमयति । प्रार्थनायम । पुत्राश्च लप्सीष्टऽ३ धन च तात । व्यापारणे । कट कुरुऽ३ ग्राम गच्छ । 'आकाङ्क्षम' किम दीर्घायुरसि अग्निदग्नोन्विहर ।

3623 When an error against polite usage is censured, or when a benediction or a bidding is intended, the end syllable of a finite verb becomes pluta and svarita, if this requires another sentence to complete the sense

The word 'svarita' is understood here The word क्षिया means 'the error in usage' or 'want of good breeding' (VIII 1 60) आशीः means 'benediction.' प्रैष. means 'order' or 'commanding by words'

Thus स्वयं रथेन याँतिइ, उपाध्याय पदाति गमयति ॥ स्वय ओदन भुङ्क्तेइ, उपाध्याय सक्तून् पाययति ॥ In both these, the first sentence requires the second as its complement, and hence there is साकाङ्क्षा ।

Benediction —सुताश्च लप्सीष्टाइ धन च तात छन्दोध्येषीष्टाइ व्याकरणं च, भद्र ॥

Order —कट कुरु३ ग्राम च गच्छ, यवान् लुनीहि३, सक्तूंश्च पिब ॥

Why do we say 'when it requires another sentence as its complement'? Observe दीर्घायुरसि अग्नीदग्नीन् विहर । There cannot be any counter-example of निंदा, for there two sentences are absolutely necessary to express the sense of censure

३६२४ । अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ॥

अनन्त्यस्यान्त्यस्यापि पदस्य टे स्वरित प्लुत एतयो । प्रश्ने । अगमः३ पूर्वा३ न् ग्रामा३ न् । सर्वपदानामयम् । आख्याने । अगमः३ म पूर्वा३ न् ग्रामा३ न ।

3624 In a question or narration, the end-vowel of a word, though not final in a sentence, becomes svarita and pluta, as well as of the word which is final in a sentence

The word 'padasya' is understood here and so also the word 'svarita' The end-vowel of a word which is not the last word in a sentence, as well as of the last word, becomes svarita and pluta, when a question is asked, or a fact is narrated In fact, *all* the words of a sentence become svarita and pluta hereby

Thus in questioning we have —अगमः३, पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्नि भूता३इ or पटा३उ ॥ Thus all words have become svarita and pluta The final word would in one alternative, become anudâtta also, by VIII 2 100, as shown under that sûtra The force of the word अपि in the sûtra, is to make the final word also svarita, and thus this sûtra makes VIII 2 100 an *optional* sûtra with regard to question

In *âkhyâna* or narration, there is no other rule, which is debarred by this Therefore there, *all* words become svarita and pluta *necessarily*, by the force of this sûtra Thus अगमा३म पूर्वा३न् ग्रामा३न भो३ ॥

३६२५ । प्लुतावैच इदुतौ । ८ । २ । १०६ ॥

दूराद्धूताद्दिषु प्लुतो विहितस्तत्रैवैच प्लुतप्रसङ्गे तदवयवाविदुतौ प्लवेते । ऐ३तिकायन ।
औ३ पगव । चतुर्मात्रावत्रैचौ सपद्येते ।

3625 In forming the pluta of the diphthongs *ai* and *au* their last element *i* and *u* get the pluta

The pluta ordained by VIII 2 84 &c when applied to ऐ or औ cause the prolation of the last element of these diphthongs namely of इ or उ । The word प्लुतौ in the sûtra is Nominative dual of प्लुत, and the aphorism literally means 'इ and उ are pluta of the diphthongs ऐ and औ' ॥

Thus ऐ३तिकायन, औ३पगव ॥

This pluta of ऐ and औ has *four* mâtrâs Thus अ+इ and अ+उ each has *one* mâtrâ The pluta of इ and उ will have *three* mâtrâs Thus अ+इ३ and अ+उ३, or the *whole* has *four* mâtrâs,

३६२६ । एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ । ८ । २ । १०७ ॥

अप्रगृह्यस्यैचोऽदूराद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्यार्धस्याकार प्लुत स्यादुत्तरस्य त्विदुतौ स्त ।

'+ प्रश्नान्ताभिपूजितविचार्यमाणप्रत्यभिवादयाज्यान्तेष्वेव +' । प्रश्नान्ते । अगमः३ पूर्वा३न् ग्रामा३ न् । अग्निभूत३ इ । अभिपूजिते । भद्र करोषि पट३उ । विचार्यमाणे । होतव्य दीक्षितस्य गृहा३इ । प्रत्यभिवादे । आयुष्मानेधि अग्निभूत३ इ । याज्यान्ते । स्तोमैर्विधेमाग्नय३ इ । 'परिगणनम्' किम । विष्णुभूते३ घातयिष्यामित्वाम् । अदूराद्धूत इति न वक्तव्यम । पदान्तग्रहण तु कर्तव्यम । इह मा भूत । भद्र करोषि गौरिति । अप्रगृह्यस्य किम् । शोभने माले ३ ।

'+ आमन्त्रिते छन्दसि प्लुतविकारोऽय वक्तव्य + । अग्ना३इ पत्नी व ।

3626 In the diphthongs, which are not Pragrihya (I 1 11 &c) and which become pluta under the circumstances mentioned in VIII 2 83 &c, but not when that circumstance is a call from a distance (VIII 2 84), for the first half, there is substituted the prolated 'â', and for the second portion *e* or *u*

The diphthongs or एच् are ए, ऐ, ओ and औ। Their elements are अ+इ, and अ+उ। When these diphthongs are to be prolated, *at the end of a word*, the diphthong is resolved into its elements, the *first* portion अ is prolated, and इ or उ added, as the case may be This इ and उ, in fact, are the substitutes of the second portion, which may be इ or उ, or ए or ओ ।

This rule is not of universal application, but applies to Rules VIII 2 100 VIII 2 97, VIII 2 83, and VIII 2 90 only, according to the following Vartikas

Vârt —The scope of this sûtra should be determined by enumerating the rules to which it applies

Vârt —It should be stated that it applies to sûtras VIII 2 100, 97, 83 and 90

Thus VIII 2 100 As अगमः३ पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूता३इ or पटा३उ । भद्र करोषि माणवका३ अग्निभूता३इ or पटा३उ । So also VIII 2 97 —as होतव्य दीक्षितस्य गृहा३इ। So also VIII 2 83 —as, आयुष्मान् एधि अग्निभूता३इ or पटा३उ। So also VIII. 2 90 —as उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्नया३इ। (Tait S I 3 14 7)

This pluta आ is udâtta, anudâtta or svarita, according to the particular rule which has been applied, *i e* at the end of a question it is anudâtta or svarita, and everywhere else udatta The इ and उ are of course, always udâtta because the anuvritti of udatta is current here

Why do we restrict this sutra to the above mentioned four rules? Observe विष्णुभूते विष्णुभूते३ घातयिष्यामि त्वा आगच्छ भो माणवक विष्णुभूते ।

In fact, the present sûtra being confined to the above-mentioned four rules, the words अदूराद्धूते in the sûtra, are redundant and should not have been used Moreover the word पदान्त should have been used in the sûtra, for it applies to diphthongs at the *end* of a pada Therefore, not in भद्र करोषि गौरिति । Here गौ before the sarvanâmasthana affix सु is not a pada (1 4 17)

Why do we say 'when it is not a Pragrihya'? Observe शोभने माले ३ ।

Vârt —This peculiar modification of pluta vowel takes place in the Vocative case in the Vedas As अग्ना३इ पत्नीवा३: सजूर्देवेन त्वष्ट्रा सोम पिब । Here by no

other rule, the Vocative would have become prolated

३६२७ । तयोर्य्वावचि संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ॥

इदुतोर्यकारवकारौ स्तोऽचि संहितायाम । अग्नइयाशा । पटउवाशा । अग्नइयिन्द्र म । पटउ-वुदकम । 'अचि' किम । अग्नाइवरुणौ । 'संहितायाम' किम । अग्नइइ इन्द्र । संहितायामित्यध्यायसमाप्तेरधिकार । इदुतोरसिद्धत्वादयमारम्भ सवर्णदीर्घत्वस्य शाकलस्य च निवृत्त्यर्थ. । यवयोर. सिद्धत्वात 'उदात्तस्वरितयोर्यण स्वरितोऽनुदात्तस्य' (३६५७) इत्यस्य बाधनार्थो वा ॥

3627 For these vowels *i* and *u* are substituted *y* and *v*, when a vowel follows them in a samhita (in an unbroken flow of speech)

The word संहितायाम् is an adhikâra and exerts its influence up to the end of the Book Whatever we shall teach hereafter, up to the end of the Book, will apply to the words which are in the Sanhitâ

Thus अग्नाइयाशा पटाउवाशा, अग्नाइयिन्द्रम, पटाउवुदकम ॥

Why do we say 'when a vowel follows'? Observe अग्नाइवरुणौ ।

Why do we say संहितायाम् in an uninterrupted flow of speech'? Observe अग्नाइ इ इन्द्रम्, पटाउउ उदकम in the Pada Pâtha

This sûtra is made because इ and उ being Pluta-modifications are considered as asiddha (VIII 2 1) for the purposes of इको यणचि (VI 1 77) But supposing that somehow or other, these इ and उ be considered siddha, still the present rule is necessary to prevent their lengthening before a homogeneous vowel (VI 1 101), or their retaining their form unchanged by VI, 1 127 If it be said, that these rules VI 1 101, and VI 1 127, would not apply, because of the Vârtika इकः प्लुतपूर्वस्य सवर्णदीर्घ बाधनार्थं यणादेशो वक्तव्य. (Vârtika to VI 1 77), still the present sûtra ought to be made in order to prevent यण् accent (VII, 2 4, S 3657)

३६२८ । मतुवसो रु सम्बुद्धौ छन्दसि । ८ । ३ । १ ॥

रु इत्यविभक्तिको निर्देश । मत्वन्तस्य च रु. स्यात । 'अलोऽन्त्यस्य' (४२) इति परिभाषया नकारस्य । 'इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् । 'हरिवोमे दिन त्वा' । 'छन्दसीर. (३६००) इति वत्वम् ।

3628 For the final of the affixes *mat* and *vas* there is substituted *ru*, in the Vocative singular, in the Chhandas

The word संहितायां is understood here. A word ending in the affix मत or वस, changes its final त or स (I 1 52 S 42) into र्, in the Chhandas, in the Vocative singular Thus मत —इन्द्रं मरुत्व इह पाहि सोमम (Rig III 51 7) हरिवो मेदिन त्वा । Here मरुत्व is Vocative Sg of मरुत्वत and हरिव of हरिवत, meaning 'he who is possessed of Maruts or Hari horses' The म of मत is changed to व by VIII 2 10, 15. S 3 00 The base मरुत before this termination is Bha by I 4 19 The affix सु (nom sg) is elided by VI 1 68, the त is elided by VIII 2 23, and the न (of नुम VII 1 70) is changed to र् by this sûtra So also इन्द्रायाहि तूतुजान' उपब्रह्माणि हरिव (Rig I 3 6).

With वस —मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृल (Rig II 33 14), इन्द्रसाह्व । See VI 1 12, for the formation of मीढ्वान, साह्वान् with क्वसु ॥

Why do we say 'of मत् and वस' ? Observe ब्रह्मन् स्तोष्याम । Why do we say 'in the Vocative Singular'? Observe य एवं विद्वानग्निमाधत्ते । Why do we say 'in the Chhandas' ? Observe हे गोमन्, हे पविवन् ॥

३६२९ । दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च । ६ । १ । १२ ॥

एते क्वस्वन्ता निपात्यन्ते । 'मीढ्वस्तोकाय तनयाय' ।

'+ वन उपसंख्यानम +' । क्वनिब्वनिपोः सामान्यग्रहणम । अनुबन्धपरिभाषा तु नोपतिष्ठते । अनुबन्धस्येहानिर्देशात । 'यस्त्वायन्त वसुना प्रातरित्व । इण क्वनिप् ।

3629 The participles dâśvân, sâhvân and mîḍhvân are irregularly formed without reduplication

The word दाश्वान् is from the root दाशृ 'to give' with the affix क्वसु (III 2, 107) here the reduplication and the augment इट् are prohibited irregularly, as दाश्वांसो दाशुष सुतम् (Rig I 3 7) The word साह्वान् is derived from the root सह 'to endure,' by adding the affix क्वसु (III 2, 107), the irregularity being in lengthening the penultimate, not allowing the augment इट् and the reduplication Thus साह्वान् बलाहक । So also मीढ्वान comes from मिह् 'to sprinkle' with the affix क्वसु (III 2 107) the irregularity consisting in non-reduplication, non application of इट्, the lengthening of the penultimate vowel, and the change of ह into ढ् । As मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृल (Rig Veda II 33 14) It is not necessary that these words should be in the singular always, in their plural forms also they do not reduplicate

Vârt —The affix वन should also be enumerated The affixes क्वनिप् and वनिप् are both meant here Its final is also changed to र in the Vocative Sg As यस्त्वायन्त वसुना प्रातरित्व । The word प्रातरित्वन् is formed by adding क्वनिप् to the root इ (इण्) preceded by प्रातः । See III 2 75 The तुक् is added by VI. 1. 71

३६३० । उभयथर्क्षु । ८ । ३ । ८ ॥

अम्परे छवि नकारस्य रुर्वा । पशूंस्तांश्चक्रे ।

3630 In both ways, in the Rig verses

This ordains an option to the last sûtra, by which the र substitution was compulsory A word ending in न् followed by a letter of छव् class, which itself is followed by अम, changes its final न to र *optionally* in the Rig Veda Sometimes there is र् and sometimes न् ॥ Thus तस्मिन् त्वा दधाति or तस्मिंस त्वा दधाति, पशूंस्तांश्चक्रे । (Rig Veda X 90 8)

३६३१ । दीर्घादटि समानपादे । ८ । ३ । ९ ॥

दीर्घान्नकारस्य रुर्वा स्यादटि तौ चेचाटौ एकपादस्थौ स्याताम् । 'देवाँ अच्छा सुमती' । 'महाँ इन्द्रो य ओजसा' । उभयथेत्यनुवृत्तेर्नेह । 'आदित्यान्याचिशामहे' ।

3631 *Ru* is optionally substituted for that final *n* of a word which is preceded by a long vowel, and is followed by an 'at' letter (vowels and semi-vowels with the exception of *l*), when these ('n' and 'at') come in contact with each other in the same stanza of the Rig Veda

The न. of VIII 3 7 is understood here and so also छ्छु ॥ The word समानपाद means एकपाद i e when both words are in one and the same Pâda of the verse Thus परिधीँ रति (Rig IX 107 19) स देवाँ एहवक्षति (Rig I 1 2) देवाँ अच्छासुमतो, (Rig Veda IV 1 2) महाँ इन्द्रो य श्राजसा ॥ (Rig Veda VIII 6 1)

The word उभयथा of the preceding sûtra is understood here also, so that is an optional rule and न् remains unchanged also, as आदित्यान् हवामहे आदित्यान् याचिषामहे (Rig Veda VIII 67 1) See VIII 3 3

३६३२ । आतोऽटि नित्यम् । ८ । ३ । ३ ॥

अटि परतो रो पूर्वस्यात स्थाने नित्यमनुनासिक । 'महाँ इन्द्र'। तैत्तिरीयास्तु अनुस्वारमधीयते। तत्र छान्दसो व्यत्यय इति प्राञ्च । एव च सूत्रस्य फल चिन्त्यम् ।

3632 A nasal vowel is *always* substituted for 'â' before *ru*, when it is followed by a letter of 'at' pratyâhâra (*i e* when it is followed by a vowel or *ha*, *ya*, *va* or *ra*)

Thus VIII 3 9 teaches रु substitution of न्, the long आ preceding it, would have been optionally nasal by the last sûtra The present sûtra makes it necessarily so Thus महाँ असि (Rig III 46 2) महाँ इन्द्रो य ओजसा (Rig VIII 6 1) देवाँ अच्छादीध्यत ॥

Some (*i e* the Taittariyas) read it as anusvâra This is a Vedic diversity according to the Easterns In this view, the necessity of the sûtra is rather doubtful

३६३३ । स्वतवान्पायौ । ८ । ३ । ११ ॥

रुर्वा । 'भुवस्तस्य स्वतवाँ पायुरग्ने'।

3633 The *n* of 'svatawân' is changed to 'ru' before 'pâyu'

As स्वत्व पायुरग्ने (Rig IV 2 6) The word is स्वतवस the नुम is added by VII 1 83 The word is derived from तु वृद्धौ with the affix असुन (स्वन्तवो यस्य सो स्वतवान) ॥ See S 3594

३६३४ । छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः । ८ । ३ । ४९ ॥

विसर्गस्य सो वा स्यात्कुप्वो प्रशब्दमाम्रेडित च वर्जयित्वा । 'अग्ने त्रातर्ऋतस्कवि'। 'गिरिर्न विश्वतस्पृथु । नेह । 'वसुन पूर्व्य. पतिः'। 'अप्र-' इत्यादि किम् । 'अग्नि प्र विद्वान'। 'पुरुष पुरुष.'।

3634 *Sa* may optionally be substituted for the visarga before a hard guttural and labial, in the Chhandas, but neither before *pra*, nor before a doubled word

Thus —अग्ने त्रात र्ऋतस्कवि (Rig Ved VIII 60 5) गिरिर्न विश्वतस्पृथु (Rig Veda VIII 98 4) But not here —वसुन पुर्व्य पति· (Rig Veda X 48 1)

Why do we say 'not before प्र and a doubled word'? Observe अग्नि प्र विद्वान् (Av V 26 1), पुरुष पुरुष परि ॥

३६३५ । कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः । ८ । ३ । ५० ॥

विसर्गस्य स स्यात । 'प्रदिवो अपस्क'। 'यथा नो वस्यसस्करत'। 'सुपे शस्करति'। 'उरु णस्कृधि'। सोम न चारु मघवत्सु नस्कृतम्'। 'अनदिते' इति किम । 'यथा नो अदिति, करत्'।

3635 The Visarga is changed to *s* in the Chhandas, before कः, करत्, करति, कृधि and कृतः but not so the visarga of *aditi*.

Thus प्रदिवोऽग्नस्कः ॥ कः is the Aorist of कृ, the च्लि has been elided by II 4 80 the ऋ of कृ is gunated before the affix तिप्, thus we have करत, the तू is elided by VI 1 68, and the augment अट is not added by VI 4 75. Similarly यथानो वस्यसस्करत ॥ Here also करत् is the Aorist of कृ, with अङ् by III 1 59. सुपेशस्करति, here करति is the लट् of कृ, शप् is added instead of उ, as a Vedic anomaly उरणस्कृधि here कृधि is the Imperative of कृ, the सि is changed to हि, the vikarana is elided and हि changed to धि by VI 4 102 See VIII 4 27, for the change of न to ण ॥ सोम न चारु मघवत्सु न स्कृतम्, here कृतम् is Past Participle of कृ ॥

Why do we say 'but not of अदिति'? Observe यथा नो अदितिः करत (Rig Veda I 3 42)

३६३६ । पञ्चम्याः परावध्यर्थे । ८ । ३ । ५१ ॥

पञ्चमीविसर्गस्य स स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परत । 'दिवस्परिप्रथम जज्ञे' । 'अध्यर्थे किम् । 'दिवस्पृथिव्या पर्योज.' ।

3636 The visarga of the Ablative case is changed to *s* before *pari* meaning 'over'

The word Chhandas is understood here also, Thus दिवस्परि प्रथम जज्ञे (Rig Ved X 45 1)

Why do we say 'when परि means 'over'? See दिव पृथिव्या. प्रयोज उद्भतम्. (Rig Ved VI 47 27) Here परि has the sense of 'on all sides'

३६३७ । पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ॥

पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्यो नो दिवस्पातु' ।

3637 *S* may diversely be substituted for the visarga of the Ablative before the verb 'pâtu' in the Chhandas

Thus सूर्यो नो दिवस्पातु, (Rig Veda X 158 1), Sometimes, the change does not take place, as परिषद. पात ॥

३६३८ । षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु । ८ । ३ । ५३ ॥

'वाचस्पति विश्वकर्माणम्' । दिवस्पुत्राय सूर्याय' । 'दिवस्पृष्ट भन्दमान' । 'तमसस्पारमस्य' । 'परिवीत इलस्पदे' । दिवस्पयो दिधिषाणा' । 'रायस्पोष यजमानेषु' ।

3638 For the visarga of the Genitive, there is substituted *s* in the Vedas, before पति, पुत्र, पृष्ट, पार, पद, पयस् and पोष ॥

Thus वाचस्पति, विश्वकर्माणमूतये, (Rig Veda X 81 7), दिवस्पुत्राय सूर्याय, (Rig Veda X 37 1) दिवस्पृष्ठे भन्दमान (Rig Veda III, 2 12) तमसस्पारम (Rig Veda I 92 6) परिवीत इलस्पद (Rig Veda I, 128 1). दिवस्पयो दिधिषाणा (Rig Veda X 114 1) रायस्पोष यजमानेषु (Rig Veda X 17. 9)

Why do we say 'after a genitive case'? See मनु पुत्रेभ्यो दायं व्यभजत् ॥

३६३९ । इडाया वा । ८ । ३ । ५४ ॥

पतिपुत्रादिषु परेषु । इलायास्पुत्र.–इलाया पुत्र. । इलायास्पदे–इलाया पदे ।

3639 *Sa* is optionally substituted for the visarga of 'idâyâh' before *pati* &c , (VIII 3 53) in the Chhandas

Thus इडाया पति॰ or इडायास्पति इडायास्पुत्र । इडाया पुत्त्र॰ । इडायास्पृष्टम । इडाया पृष्ठम् । इडाया स्पारम, इडाया पारम । इडायास्पदम् । इडाया पदम् । इडायास्पय. । इडाया पय । इडाया पोषन । इडायास्पोषम ॥

Here we must read again the sutra VIII 3 102 S 2403 —

३६३९ । क । निसस्तपतावनासेवने ॥

निस सकारस्य मूर्धन्य स्यात । 'निष्टप्त रक्षो निष्टप्ता अरातय'। 'अनासेवने किम् । निस्तपति । पुन पुनस्तपतीत्यर्थ ॥

3639A *Sha* is substituted for the *sa* of *nis* before the verb *tap* when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot'

As निष्टप्त रक्षो निष्टप्ता अरातय ॥

Why do we say 'when the meaning is not that of repeatedly making red hot'? Observe निस्तपति meaning 'makes repeatedly red hot'

३६४० । युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ ॥

पादमध्यस्थस्य सस्य मूर्धन्य स्यात्तकारादिष्वेषु परेषु । युष्मदादेशा त्वित्वातेतवा॰ । 'त्रिभिष्ट्वं देव सवित' 'तेभिष्ट्वा आभिष्टे' । 'अपस्वग्ने सधिष्टव' । अग्निष्ट द्रुवम' । 'द्यावापृथिवी निष्टतक्षु' । 'अन्त पादम' किम । तदग्निस्तदयम। ' । 'यन्म आत्मनो मिन्दा भूदग्निस्तत्पुनराहार्जातवेदा विचर्षणि' । अत्राग्निरिति पूर्वपादस्यान्तो न तु मध्य ।

3640 The *s* standing in the inner half of a stanza is changed to *sh* before the *ta* of *twam* &c. and *tad* and *tatakshus*

The word युष्मद् here means the substitutes त्वम्, त्वाम, ते तव As अग्निष्टव, नामासीत । त्वा, अग्निष्ट्वा वर्द्धयामसि । ते, अग्निष्टे विश्वमानय । तव, अप्स्वग्ने सधिष्टव, (Rig. VIII 43 9) । तत्, अग्निष्टद्विश्वमापृणाति, (Rig X 2 4) ततक्षुस्, द्यावापृथिवी निष्टतक्षु ॥

Why do we say 'in the inner half of a stanza'? Observe यन्मआत्मनो मिन्दाभूदग्निस्तत्पुन राहजातवेदा विचर्षणि । Here the word अग्निः is at the *end* of the first stanza while तत is at the *beginning* of the second stanza, therefore the स् of अग्निस् is not in the middle of a stanza

३६४१ । यजुष्येकेषाम् । ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मत्तत्ततक्षुषु परत सस्य मूर्धन्यो वा । अर्चिभिष्ट्वम । अग्निष्टे । अयम् । अर्चिभिष्टतक्षु॰ । पक्ष अर्चिभिस्त्वामित्यादि ।

3641 In the opinion of some, the above change takes place in the Yajurveda also

Thus अर्चिभिष्टवम or अर्चिभिस्त्वम् । अग्निष्टेयम or अग्निस्तेयम् । अग्निष्टत् or अग्निस्तत् । अर्चिभिष्टतक्षु or अर्चिभिस्ततक्षु ॥

३६४२ । स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि । ८ । ३ । १०५ ॥

नृभिष्टुतस्य-नृभि स्तुतस्य । गोष्टोमम-गोस्तोमम । पूर्वपदादित्येव सिद्धे प्रपञ्चार्थमिदम् ।

3642 The *s* of *stut* and *stoma* in the Chhandas, is changed to *sh* in the opinion of some.

Thus त्रिभिष्टुतस्य or त्रिभिस्तुतस्य गोष्टोम षोडशिनम, or गोस्तोम षोडशिनम्। This change would have taken place by the general rule contained in the next sûtra VIII 3 105, the special mention of स्तुत and स्तोम here is a mere amplification The word छन्दसि of this sûtra governs subsequent sûtra also

३६४३ । पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य सस्य षो वा । 'यदिन्द्राग्नी दीविष्ठः' । 'युवं हि स्थ स्वर्पती' ।

3643 In the Chhandas, according to some, *s* is changed to *sh*, when it stands in the beginning of a second word, preceded by a word ending in *i* &c

The words छन्दसि and एकेषा are both understood here Thus द्विषन्धि or द्विसन्धि त्रिषन्धि or त्रिसन्धि, मधुष्ठानम or मधुस्थानम, द्विषाहस्रं चिन्वीत or द्विसाहस्रं चिन्वीत ॥

The word पूर्वपद here means the first member of a compound word as well as the prior word other than that in a compound Thus त्रि षमुद्रत्वाय or त्रि समुद्रत्वाय ॥ यदिन्द्राग्नी दिविष्ट (Rig Veda I 108 11) युवहिस्थ स्वर्पती (Rig Veda IX. 19 2)

३६४४ । सुञः । ८ । ३ । १०७ ॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य सुञो निपातस्य सस्य षः । 'ऊर्ध्व ऊ षु णः' । 'अभीषु णः' ।

3644 The *sa* of the Particle *su* is changed to *sha* in the Chhandas, when preceded by an other word having in it the change-effecting letter *i* &c

Thus ऊर्ध्व ऊ षु णः (Rig Veda I 36 13) अभी षु णः सखीनाम् (Rig Veda IV 31 3) The lengthening takes place by VI 3 134, and न changed to ण by VIII 4 27

३६४५ । सनोतेरनः । ८ । ३ । १०८ ॥

'गोषा इन्द्रो नृषा असि' । 'अनः' किम् । गोसनिं ।

3645 The *sa* of the verb *san* when it loses its *n*, is changed to *sh* under the same circumstances

Thus गोषा (Rig IX 2 10), formed by the affix विट (III 2 67), the न् is elided by VI 4 41 So also नृषा ॥

Why do we say 'when it loses its न'? Observe गोसनिं वाचमुदीयन् (Atharva III 20 10) Here the affix is इन् (III 2 27) See however गोषाणा in Rig VI 53 10

३६४६ । सहेः पृतनर्ताभ्यां च । ८ । ३ । १०९ ॥

पृतनाषाहम् । ऋताषाहम् । चात । ऋतीषाहम् ।

3646. The *s* of *sha* is changed to *sh* after *pritanâ* and *rit*

Thus पृतनाषाहम ऋताषाहम्। The word च 'and' in the sûtra includes words other than those mentioned in it The word ऋतीषहं would be valid by this also.

३६४७ । निव्यभिभ्योऽड्व्यवाये वा छन्दसि । ८ । ३ । ११९ ॥

सस्य मूर्धन्य । न्यषीदत-न्यसीदत । व्यषीदत-व्यसीदत । अभ्यष्टौत-अभ्यस्तौत् ।

3647 The *sh* is optionally substituted in the Chhandas after the prepositions *ni*, *vi* and *abhi* when the augment 'at' intervenes

Thus न्यषीदत or न्यसीदत पिता न, व्यषीदत, or व्यसीदत् पिता न, अभ्यषीदत् or अभ्यसीदत ॥

The anuvritti of सद and स्वञ is not to be read into this sûtra It is, in fact a general rule and applies to verbs other than these two As व्यस्तौत, न्यष्टौत्, अभ्यष्टौत or अभ्यस्तौत ॥

३६४८ । छन्दस्यृदवग्रहात् । ८ । ४ । २६ ॥

ऋकारान्तादवग्रहात्परस्य नस्य णः । नृमणाः । पितृयाणम् ।

3648 In the Chhandas, *na* of a second term is changed into 'ṇa' when the prior term ends with a short 'ri' even when there is an *avagraha* or hiatus between the two terms

The word पूर्वपदात is understood here The word अवग्रह means a hiatus or separation Thus पितृ याणम्, नृ मणाः ॥ Here ऋ is अवगृहय ॥ The change of न into ण is effected ordinarily then, when the terms, one containing the cause, and the other न, are in संहिता or conjunction For the rules of Sandhi and the rules like these can apply only to words in संहिता ॥ The present rule is an exception to it, and here, even when the words are not in संहिता, but there is an actual hiatus between the two, the change still takes place The word संहिता of VIII 2 108, exerts regulating influence up to the end of the Book

३६४९ । नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः । ८ । ४ । २७ ॥

धातुस्थात् । 'अग्ने रक्षा णः' । 'शिक्षाणो अस्मिन्' । 'ऊरुणस्कृधि' । 'अभीषुणः' । 'मोषु णः' ।
इत्यष्टमोऽध्यायः । इति वैदिक प्रकरणम् ॥

3649 In the Chhandas, the *na* of (the Pronoun) *nas* is changed into 'ṇa' when it comes after a root having a *ra* or *sha* or after the words *uru* and *shu*

Thus अग्ने रक्षाण (Rig VII 15 13) 'O Agni! protect us' शिक्षा णो अस्मिन् (Rig VII 32 26) 'Teach us this' उरु —उरुणस्कृधि (Rig VIII 75 11) सु—अभीषुणः सखीनाम (Rig IV 31 3) ऊर्ध्व ऊषुण ऊतये (Rig I 36 13)

The word नस is here the pronoun नस, which is the substitute, in certain cases of अस्मद (VIII 1 21) and does not mean here the नस् substitute of नासिका । धातुस्थ means 'that which exists in a dhatu,' namely र and ष when occurring in a root The word उरु means the word form उरु, and षु means सुञ, and is exhibited with ष change It does not mean the affix सु of the Locative Plural Therefore not in इन्द्रो धाता गृहेषु न ॥ The word रक्षा is the 2nd Person singular, Imperative the lengthening is by VI 3 135 The root शिक्ष has the sense of दान in the Veda कृधी is 2nd Person Sg Imperative of कृ (VI 4 102), the visarga of न is changed to स् by VIII 3 50 In अभीषु there is lengthening by VI 3 134, so also in ऊषुणः &c

Here ends the Book on Vedic forms

12

अथ स्वर प्रकरणम् ।

ON ACCENTS

CHAPTER I

३६५० । अनुदात्तं पदमेकवर्जम् । ६ । १ । १५८ ॥

परिभाषेयं । स्वरविधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्त स्वरितो वा विधीयते तमेकमचं वर्जयित्वा शेष तत्पदमनुदात्तच्च स्यात । गोप_यत' न. । अत्र सनाद्यन्ता –' (२३०४) इति धातुत्वे धातुस्वरेण यकाराकार उदात्त शिष्टमनुदात्तम ।

'+ सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य इति वाच्यम +' । तेनोक्तोदाहरणे । गुपेर्धातु स्वर आयस्य प्रत्ययस्वरश्च न शिष्यते । 'अन्यत्र' इति किम । 'यज्ञ यज्ञमभिवृद्धे गृणीत.' । अत्र सति शिष्टोऽपि 'श्ना' इत्यत्र स्वरो न शिष्यते किंतु तस एव ।

3650 A word is, with the exception of one syllable, unaccented

That is, only one syllable in a word is accented, all the rest are anudâtta or unaccented This is a Paribhâshâ or maxim of interpretation with regard to the laws of accent Wherever an accent—be it acute (udâtta) or a circumflex (svarita)—is ordained with regard to a word, there this maxim must be applied, to make all the other syllables of that word unaccented The word अनुदात्त means 'having anudâtta vowel' What is the *one* to be excepted ? That one about which any particular accent has been taught in the rules here in-after given Thus VI 1 162 teaches that a root has acute accent on the final Therefore, with the exception of the last syllable, all the other syllables are unaccented Thus in 'गोपायँत न' (Rig Veda VI 74 4) the acute accent is on य, all the rest are unaccented

Vârt —The सतिशिष्ट accent is stronger than all which precede it, except when it is a Vikarana accent Thus in the above example, the root accent of गुप and the affix accent of आय do not remain, but त accent prevails

Why do we say 'except when it is a Vikarana accent'? Observe यज्ञँ यज्ञँमभिवृद्धे गृणीतँः (Rig Veda III 6 10) Here the vikarana श्ना accent is सतिशिष्ट, but it does not prevail over तस् accent

NOTE .—The rule is that except one special accent taught in a sûtra the other syllables take anudâtta Therefore, where there is a conflict of rules, the accent is guided by the following maxim "परनित्यान्तरङ्गापवादै स्वरैर्व्यवस्था सतिप्रकतिशिष्टेनच" ॥ namely (1) the sequence, a succeeding rule setting aside a prior rule (2) a Nitya rule is stronger than Anitya (3) Antaranga stronger than Bahiranga, (4) the Apavâda is stronger than Utsarga When all these are exhausted, then we apply the rule of सतिशिष्ट ॥ What is this rule ? To quote the words of Kâsikâ , यो हि यस्मिन् सति शिष्यते स तस्य बाधको भवति 'that which does remain

and must last in spite of the presence of another, debars such other' Thus in गोपायति, here the प्रत्ययस्वर "the accent of the affix" (III 1 3) by which the acute is on the first syllable of the *affix* is an apavâda to the धातुस्वर (VI 1 192) by which the final of a dhâtu is acute, and it debars the dhâtu accent, but this affix accent is in its turn debarred in the case of derivative verbs formed with affixes by the rule of सतिशिष्ट, because even after the addition of the affix, these words *retain* the designation of dhâtu Similarly in कार्ष्णोत्तरासङ्गपुत्रः' "The son of him whose upper garment (uttarâ a...) is of black color, the Son of Baladeva," the Bahuvrîhi-accent (VI 2 1) being an apavâda to Samâsa-accent, (VI I 223), debars the samâsa accent, but this Bahuvrihi accent is in its turn debarred by the rule of सतिशिष्ट when a further compound is formed and the final word is a compound only and not a Bahuvrihi Though the accent of the Vikarana is a सतिशिष्ट yet it does not debar the Sârvadhatuka accent (VI 1 186). Thus in लुनीतँ, the accent of the vikarana नी does not debar the accent of तस् ॥

३६५१ । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः । ६ । १ । १६१ ।

यस्मिन्ननुदात्ते परे उदात्तो लुप्यते तस्योदात्त स्यात । 'दे॒वी वाचं॑म् । अत्र ङीबुदात्त ।

3651 An unaccented vowel gets also the acute accent, when on account of it the preceding acute is elided

The word udâtta is understood here Thus कुमारँ + ई॒ = कुमा॒रीँ ॥ The word कुमार has acute on the last, when the unaccented (anudâtta) ङीप is added to it, the अँ is elided (VI 1 148), the anudâtta ई॒ becomes udâtta So also प॒थिँन + अस = प॒थेँ (VII 1 88), प॒थिन + ए = प॒थे पथिन + आ = प॒थाँ । The पथिन has acute on the last So also कुमुद+ड्मतुप् = कुमुद्वँान (IV 2 87), नडवँत, वेतस्वत । The words कुमुद &c are end acute, and the affix मत (वत) is anudâtta (III 1 4)

देवी वाच (Rig Veda VIII 100 11 and 101 16)

३६५२ । चौ । ६ । १ । २२२ ॥

लुप्ताकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्यान्तोदात्तः स्यात । उदात्तनिवृत्तिस्वरापवाद । 'दे॒वद्रीचीं' नयत देव॒यन्तं' ॥

'+अतद्धित इति वाच्यम+' । दाधीच । माधूच । प्रत्ययस्वर एवात्र ॥

3652 In compound words ending in *anch*, the final vowel of the preceding word has the acute accent in the weak cases in which only *ch* of *anch* remains

Thus देवद्रीँची नयत देवयन्त (Rig Veda III 6 1) This is an exception to VI. 1. 161, 170 and VI. 2 52

Vârt —This rule does not apply before a Taddhita affix As दाधीचँ, माधूचँ ॥ Here the accent is regulated by the affix (III 1 3)

३६५३ । आमन्त्रितस्य च । ६ । १ । १९८ ॥

आमन्त्रितविभक्त्यन्तस्यादिरुदात्त स्यात । 'अग्न॒ इन्द्र॒ वरु॑ण॒ मित्र दे॒वा' ॥

3653 The first syllable of a Vocative gets the acute accent.

Thus अँग्न इँन्द्र वँरुण मिँत्र देँवा (Rig Veda V 4, 2) This debars the final accent ordained by VI 2 148 Though the affix may be elided by a लुमान् word

(लुक लुप or श्लु), yet the effect of the affix remains behind in spite of I 1. 63. As सुपर्णागच्छ ! सर्पता गच्छत ! ॥

३६५४ । आमन्त्रितस्य च । ८ । १ । १९ ॥

पदात्परस्यापादादिस्थितस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तं स्यात । पाणुक्तस्य षाष्ठस्यापवादोऽयमाष्टमिक । 'इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति' । 'अपादादौ' किम । 'शुतुद्रि स्तोमम' । 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत' (४१२)। 'अग्न इन्द्र' । अत्रेन्द्रादीनां निघातो न । पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदात्परत्वाभावात । नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम' (४१३) । समानाधिकरण आमन्त्रिते परे विशेष्य पूर्वमविद्यमानवन्न । 'अग्ने तेजस्विन्' । अग्ने त्रात' । 'सामान्यवचनम्' किम् । पर्यायेषु मा भूत । 'अघ्न्ये देवि सरस्वति' ॥

3654 All the syllables of a Vocative are unaccented when a word precedes it, and it does not stand at the beginning of a hemistich

The Vocative is acutely accented on the first by VI I 198, the present makes it all unaccented, and is thus an exception to the last sûtra

Thus इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75 5)

Why do we say 'when it does not stand at the beginning of a hemistich'? Observe शुतुद्रिस्तोमम (Rig Veda X 75 5)

But rule VIII 1 72 S 412 taught us that a Vocative standing before an other word is considered as non existent Therefore in अग्न इन्द्र वरुण every Vocative gets the acute by the last sûtra, and the present sûtra does not make इन्द्र &c accentless, for the Vocative being non existent, इन्द्र &c are considered as not preceded by another word

To VIII 1 72 S 412 there is however an exception made by VIII 1 73, S 413 Therefore where there are two Vocatives *in apposition*, one qualifying the other, the first Vocative (or the qualified), is not considered as non existent for the purposes of the present sutra Hence in अग्ने तेजस्विन् , अग्ने त्रात , the words *tejasvin* and *trâtah* qualify *Agne*, and therefore they are unaccented Why do we say 'when in apposition'? Observe अघ्न्ये देवि सरस्वति , here the words are not in apposition, *i e* one does not qualify the other, but they are merely synonyms and therefore the present sutra applies

३६५५ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १ । ७४ ॥

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति पूरितम । सामान्यवचनमिति च पूर्वसूत्रे योजितम। आमन्त्रितान्ते विशेषणे परे पूर्वं बहुवचनान्तमविद्यमानवद्वा । 'देवां पत्नुर्वीरु रु नं. कृणोत' । अत्र देवीनां विशेषणं धार्डति । 'देवा शरण्या' । इह द्वितीयस्य निघातो वैकल्पिक ॥

3655 When the preceding Vocative is in the Plural number, it is optionally considered as non existent, if the subsequent Vocative, in apposition with it, is a specific term

The VIII 1 sûtras 73 and 74 as enunciated by Panini are नामन्त्रिते समानाधिकरणे, and सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । Patanjali made the amendment by adding सामान्यवचने to 73 and completed the present sutra by adding बहुवचनम to it

This ordains option, where the sûtra VIII 1 73, S, 413 would have made the consideration of the first vocative as existent, compulsory. Thus देवीः षलुर्वीरुरु

न क्षणोत (Rig Veda X 128 5) Here भद्र is an adjective qualifying देवी. । So also देवा शरण्या. or देवा शरण्या ॥

३६५६ । सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे । २ । १ । २ ॥

सुबन्तमामन्त्रिते परे परस्याङ्गवत्स्यात्स्वरे कर्तव्ये । 'द्रवत्पाणी शुभस्पती' । शुभ इति शुभेः क्विबन्तषष्ठ्यन्तम । तस्य परशरीरानुप्रवेशे षाष्ठिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम । न चाष्टमिको निघात श्रस्य । पूर्वामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वात् । 'यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनम' । इह दिव शब्दस्याष्टमिको निघात । परशुना वृश्चन' ॥

'+ षष्ठ्यामन्त्रितकारकवचनम +' । षष्ठ्यन्तमामन्त्रितान्त प्रति यत्कारक तद्वाचक चेति परिगणन कर्तव्यमित्यर्थ । तेनेह न । अयमग्ने जरिता' । 'एतेनाग्ने ब्रह्मणा' समर्थानुवृत्त्या वा सिद्धम् ॥

'+ पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम +' । आ ते पितर्मरुताम । 'प्रति त्वा दुहितर्दिव ' ॥

'+ अव्ययाना न +' । 'उच्चैरधीयान' । अव्ययीभावस्य त्विष्यते' । उपाग्न्यधीयान' ॥

3656 A word ending in a case-affix, when followed by a word in the vocative case, is regarded as if it was the añga or component part of such subsequent vocative word, when a rule relating to accent is to be applied

In other words, the word ending in a case affix enters, as if into the body of the vocative (amantrita) word Thus sûtra VI 1 198 S 3653 declares 'a word ending in a vocative case-affix, gets the udâtta accent on the beginning *i e*, first syllable' Now, this rule will apply even when a word ending with a case-affix precedes such word in the vocative case Thus the word पती 'O two lords' has udâtta on the first syllable Now, when this word is preceded by another inflected noun as शुभस 'of prosperity,' the accent will fall on शु the two words being considered as a single word, as —अश्विना यज्वरीरिषो द्रवत पाणी शुभस्पती । पुरुभुजा चनस्यतम । (Rig 1 3 1) 'O Asvins, riding on quick horses, lords of prosperity and bestowers of plenty of food, eat the sacrificial offerings to your satisfaction' Here VIII 1 19, S 3654 does not make the word accentless, for the preceding Vocative, 'dravatpani' being considered as non existent the second is beginning of a Pâda But in the following example यत्ते दिवो दुहितर्मर्त भोजनम् (Rig Veda VII. 81 5) the word दिव is accentless because of the VIII 1 19 S 3654

So also परशुना वृश्चन् 'O thou cutting with an axe' The word परशु is formed from the root शृ with the prefix पर and the Unâdi affix कु which is treated as ङित (See Unadi I 34) Hence it has acute on the final But by the present sûtra, being considered as the component part of the Vocative वृश्चन, it becomes first acute

Vârt —The rule of this sûtra should be confined to that word only that denotes the agent (kâraka) of the verb with which the Vocative is connected and to the Genitive governing the Vocative Though the Vocative being a substantive pure and simple cannot stand in relation of a kâraka to a verb, yet the verb in the sentence has a kâraka That is meant in the Vârtika Therefore not so here अयमग्ने जरिता (Rig Veda X 142 1) and एतेनाग्ने ब्रह्मणा (Rig Veda I 31 18)

Here the words अयम् and एतेन are not connected with the verb to which the Vocative refers, while in परशुना वृश्चन् the word परशुना 'with the axe' is a

kâraka to the verb denoted by the root व्रश्च 'to cut' from which the Vocative वृश्चन् comes In other words, the preceding word becomes the integral part of the Vocative under two conditions only, namely, (1) when it is a Genitive governing the Vocative as in शुभस्पती where the word शुभस् is in the sixth case (derived with the affix क्विप् from शुभ् the base being शुभ), or (2) when the preceding word stands in the relation of a karaka to the action denoted by the root from which the Vocative is derived as in परशुना वृश्चन् 'O with axe cutting!'

Or we may dispense with this Vârtika, and get the same result by the rule of समर्थपदविधि, for only that word can become the integral part of a Vocative which is syntactically connected with it, and not any word that might happen to precede it

Vârt —It should be rather stated 'component part of the *preceding*' That is, while the sutra teaches that the preceding word becomes part of the subsequent word, Katyayana would reverse the order Thus आ ते पितर् मरुताम (Rig Veda II 33 1)

Here the subsequent word मरुताम becomes as an anga or component part of पितर which is the preceding word पितर् is accentless, because a Vocative, and therefore, मरुताम also becomes accentless being considered as anga of पितर । So also प्रति त्वा दुहितर दिव (Rig VII 81 3), here दिव is accentless, because the Vocative दुहितर् is nighata

Vârt —Prohibition must be stated of Indeclinables as उच्चैरधीयान ! ॥

Ishti —But not so of the Avyayibhâva compounds, which are also Indeclinables As उपाग्न्यधीयान ॥

३६५७ । उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य । ८ । २ । ४ ॥

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यणतत परस्यानुदात्तस्य स्वरित स्यात । अभ्यभि हि स्वरितस्य यण । खलप्व्याशा । अस्य स्वरितस्य त्रैपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्छेषनिघातो न ॥

3657 A svarita vowel is the substitute of an anudâtta vowel, when the latter follows after such a semi-vowel, as has replaced an udâtta or a svarita vowel.

An unaccented vowel becomes svarita, when it comes after a यण् (semi-vowel) which यण् itself has come in the room of a vowel which was acute or svarita once.

Thus अभ्यभि हि । The word अभि is finally acute (See Phit Sûtras IV, 12 and I. 1) It is doubled by VIII 1 4 S 2140 The second अभि gets the designation of âmredita VIII 1 2 and it is anudâtta by VIII 1 3 S 3670. Therefore in अभि + अभि the इ of the first is udâtta, the अ of second is anudâtta, the इ is changed to य, this य is udâtta yan hence the अ of the second अभि after it becomes svarita by the present sûtra अभि + अभि = अभ् य + अभि = अभ्यभि ॥

Now to take an example of a svarita yan The word खलपू is finally acute by krit accent (VI 2 139 S 3873) The Locative singular of this word is खलपू + इ = खलप्वि, by VI 4 83 S 281) This व is a semivowel which comes in the room of the acute ऊ, therefore, it is udâtta yan After this udâtta-yan, the anudâtta इ of the Locative becomes svarita by the first part of this sûtra. Now when खलप्वि+

आशाँ are combined by sandhi, this svarita इ is changed to य, it is, therefore, a svarita yan The unaccented आ will become svarita, after this svarita-yan As खलप् वयाशाँ The word आशा is finally acute and consequently आ is not acute (Phit I 18)

This svarita आँ of आशा is evolved by the present sûtra which belongs to the Tripâdi section of the Ashtâdhyâyî, and hence it is asiddha (VIII 2 1 S 12). Therefore rule VI 1 158 does not cause the शाँ to lose its accent Cf 3660

३६५८ । एकादेश उदात्तेनोदात्तः । ८ । २ । ६ ॥

उदात्तेन सहैकादेश उदात्त स्यात । 'वोऽश्वा'। 'क्वावर मरुत'॥

3658 The single substitute of an unaccented vowel with an udâtta vowel is udâtta

Thus क्व वोऽश्वा (Rig Veda 61 2) and क्वावर मरुत । The word व is anudatta by VIII 1 21 S 405 read with VIII 1 18 S 403 The word अँश्वः is acutely accented on the first, as it is formed by adding क्वन to अश (Un I 151) The स् of वस is changed to र् (VIII 2 66 S 162), which is again changed to उ (VI 1 113 S 163) Thus वो ऽश्वा । Here अ becomes pûrva rupa by VI I 109 S 86 which is udâtta

क्व is formed from किम् by अत affix (V 3 12 S 1959 and VII 2 105 S 2299) and is svarita (VI 1 185 S 3729) The word अँवर is acutely accented on the first by the Phit II 6 The single long substitute is udatta

३६५९ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ॥

अनुदात्ते पदादौ पर उदात्तेन सहैकादेश स्वरितो वा स्यात । पक्षे पूर्वसूत्रेणोदात्त । वीश्ट ज्योतिर्हृदये' । 'अस्य श्लोको दिवीयते' । व्यवस्थितविभाषात्वादिकारयो स्वरित । दीर्घप्रवेश तूदात्त । किञ्च 'एङ पदान्तात-' (८६) इति पूर्वरूपे स्वरित एव । तेऽवदन् । 'सोऽयमागात, उक्त च प्रातिशाख्ये—'इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षैप्राभिनिहतेषु च' इति ।

3659 The single substitute of an unaccented vowel, standing at the beginning of a word, with an udâtta vowel, may optionally be svarita or udâtta

Thus वीद ज्योतिर्हृदये । अस्य श्लोको दिवीयते । This is a vyavasthita-vibhâshâ, in this wise There will *necessarily* be svarita (1) where a long ई is the single substitute of (इ + इ) or of two short इ's, (2) where there is purva rupa by the application of एङ पदान्तात अति (VI 1 109 S 86) There will be udatta where a long vowel comes in Thus in वि + इदम = वीदम् in वीश्ट ज्यो तिर्हृदये, the long ई is substituted for two short इ's This substitution of a long ई for two *short* इ's is technically called प्रश्लेष । Where there is Praślesha, the long ई is *necessarily* svarita Similarly when there is अभिनिहतसन्धि *i e*, the peculiar sandhi taught in VI 1 109 Thus तेऽवदन, सोऽयमागात । So also where there is क्षैप्र सन्धि *i e*, the substitution of a semi vowel in the room of an udatta or svarita vowel as अभ्यँभि । The above rules about svarita are thus summarised in the Prâtiśakhyas इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षैप्राभिनिहतेषु च । But where a long ई is substituted as a single substitute for इ + ई (one of the इ's being long), there it must *always* be acute As अस्य श्लोको दिवीयते (Rig 1 190 4) The words दिवि + ईयते are

compounded into दिवीयते। The word दिवि (Locative singular) is finally acute by VI 1 171, S 3717 ईयते is from the Divâdi root इङ् गतौ, and has lost its accent by VIII 1 28 S 3935

३६६०। उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः। ८। ४। ६६॥

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात्। 'अग्निमीळे'। अस्याप्यसिद्धत्वाच्छेषनिघातो न। 'तमीशानास'।

3660 The Svarita is the substitute of an Anudâtta vowel which follows an Udâtta vowel

Thus अग्निम + ईळे = अग्निमीळे। Here ई which was अनुदात्त by rule VIII 1 28, becomes svarita by the present rule, as it comes after the udâtta इ of agni.

The rule VI 1 158, S 3650 does not change this svarita into an Anudâtta because for the purposes of that rule, the present rule is असिद्ध, or as if it had not taken place (VIII 2 1 S 12) Therefore both the udâtta and the svarita accent are heard

तम ईशानास॰ (Rig Veda I 129 2)

Here तम the Accusative singular of तद is finally acute The word ईशानासः is the Nominative Plural of ईशान, the augment असुक् being inserted by VII 1 50 S 3572 The word ईशान is derived from ईश 'to rule' with the affix शानच, and therefore it is finally acute because of the चित accent The Nom Pl affix जस् being a सुप्, is anudâtta The long ई and the अ of सं are svarita

३६६१। नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम्। ८। ४। ६७॥

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्त स्वरितो न स्यात। गार्ग्यादिमते तु स्यादेव। 'प्र य आरु'। 'वोऽश्वा'। 'क्वाऽभीशव'।

3661 All prohibit the above substitution of svarita, except the Âchâryas Gârgya, Kâśyapa and Gâlava, when an udâtta or a svarita follows the anudâtta

Thus प्र य आरु (Rig Veda III, 7 1) वोऽश्वा, क्वाऽभीशव॰॥

Note —This debars the preceding rule That anudâtta which is *followed* by an udâtta is called उदात्तोदय or उदात्तपर। The word उदय means पर in the terminology of ancient Grammarians That anudâtta which is *followed* by a svarita is called स्वरितोदय। These are Bahuvrîhi compounds Thus उदात्तोदय —गार्ग्यस्तत्र वात्स्यस्तत्र। The word तत्र is first acute by लित accent, before this udatta, the य of these words does not become svarita So with स्वरितोदय — गार्ग्य॰ क्व, वात्स्य क्व। The word क्व is svarita being formed by the तित affix अत् (V 3 12 S 1959), before this svarita the preceding य does not become svarita

Why do we say except in the opinion of Gargya, Kâśyapa and Gâlava'? Observe गार्ग्य क्व, गार्ग्यस्तत्र। According to their opinion, the svarita change does take place

The employment of the longer word उदय instead of the shorter word पर is for the sake of auspiciousness, for the Book has approached the end The very utterance of the word उदय is auspicious. All sacred works commence with

an auspicious word, have an auspicious word in the middle, and end with an auspicious word Thus Pânini commences his sûtra, with the auspicious word वृद्धिः 'increase' (in Sûtra I 1 1), has the word शिव 'the well wisher' in the middle (IV 4 143), and उदय at the end

The mention of the names of those several Acharyas is for the sake of showing respect (pujârtham).

३६६२ । एकश्रुति दूरात्सम्बुद्धौ । १ । २ । ३३ ॥

दूरात्सम्बोधने वाक्यमेकश्रुति स्यात । त्रैस्वर्यापवाद । 'आगच्छ भो माणवक' ।

3662 In addressing a person from a distance, the tone is called Ekaśruti or monotony

Monotony or Ekaśruti is that tone which is perceived when a person is addressed, in it there is an absence of all the three tones mentioned above, and there is no definite pitch in it It is, therefore, the ordinary recitative tone

The word 'Sambuddhi' means here addressing a person from a distance, and has not its technical meaning of the singular number of the vocative case As आगच्छ भो माणवक देवदत्ता३ 'O boy Devadatta! come' There is vanishing of all the accents in the above case, and the final short vowel of Devadatta is changed into *pluta* by VIII 2 84 (दूराद्धूते च) ॥

३६६३ । यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु । १ । २ । ३४ ॥

यज्ञक्रियाया मन्त्र एकश्रुति स्याज्जपादीन्वर्जयित्वा । 'अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत' । 'यज्ञ–' इति किम् । स्वाध्यायकाले त्रैस्वर्यमेव । 'अजप–' इति किम । 'ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु' । जपो नाम उपांशुप्रयोग । यथा जले निमग्नस्य । न्यूङ्खा नाम षोडश ओकारा । गीतिषु सामाख्या ।

3663 In the sacrificial works, there is Monotony, except in *japa* (silent repetition of a formula), Nyûnkha vowels (sixteen sorts of *om*) and the Sâma Vedas

In 'sacrificial works' or on occasions of sacrifice, the mantras of the Vedas are recited in Ekaśruti or monotony But on occasions of ordinary reading, the mantras are to be recited with their proper threefold accents

'Japa' is the repetition of mantras, and their recitation in a low voice or whisper as when a person immersed in a river recites them Nyunkha is the name of certain hymns of the Vedas and the names of 16 sorts of 'Om' Some of these are pronounced with udâtta and others with anudâtta accent Sâmas are songs, or the musical cadence in which some vedic hymns are to be uttered As —अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपाम् रेतांसि जिन्वतो ३ म् । (Rig Veda VIII, 14 16).

When a mantra is recited as a *japa*, then it must be pronounced with an accent —As ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु (Rig Veda X 128 1)

When not employed on occasions of sacrifice, but are ordinarily read, the mantras must have their proper accent, and there will be no Ekaśruti

३६६४ । उच्चैस्तरां वा वषट्कारः । १ । २ । ३५ ॥

यज्ञकर्मणि वौषट्शब्द उच्चैस्तरां वा स्यादेकश्रुतिर्वा ॥

3664 The pronunciation of the word 'vashat' may optionally be by raising the voice (accutely accented) or it may be pronounced with monotony

The phrase 'yajña karma' is understood here Even in yajña karmas or sacrifices the word वौषट may optionally be pronounced in a raised tone The word वषट् in the sûtra signifies वौषट् ।

३६६५ । विभाषा छन्दसि । १ । २ । ३६ ॥

छन्दसि विभाषा एकश्रुतिः स्यात । व्यवस्थितविभाषेयम । सहितायां त्रैस्वर्यम । ब्राह्मणे एकश्रुतिर्वह्वृचानाम । अन्येषामपि यथासम्प्रदाय व्यवस्था ।

3665 The monotony is optional in the recitation of the Vedas, or they may be recited with accents

In the Chhandas or the Vedas there is option either to use the Ekaśruti tone or the three tones Even on the occasion of ordinary reading, the Chhandas might be uttered either with the three accents or monotonously Some say this is a limited option (vyavasthita vibhâshâ)

The option allowed by this sûtra is to be adjusted in this way In reading the Mantra portion of the Veda, every word must be pronounced with its proper accent but in the Brâhmana portion of the Veda there might be Ekasruti This is the opinion of the Rig Vedins, while some say there must be Ekasruti necessarily and not optionally in the recitation of the Brâhmanas

Thus —अ॒ग्निमी॑ळे पु॒रोहि॑तं or simply अग्निमीळे पुरोहित । 'I praise Agni the purohita'

३६६६ । न सुब्रह्मण्यायास्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ । ३७ ॥

सुब्रह्मण्याख्येनिगदे 'यज्ञकर्मणि—' (३६६३) इति 'विभाषा छन्दसि' (३६३५) इति च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात्स्वरितस्योदात्तश्च स्यात । सुब्रह्मण्योम । सुब्रह्मणि साधुरिति यत् । न च 'एकादेश उदात्तेनोदात्त' (३६५८) इति सिद्धे पुनरत्रेदमुदात्तविधान व्यर्थमिति वाच्य । तत्रानुदात्त इत्यस्यानुवृत्ते ।

'+ असावित्यन्त +'। तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्त स्यात । गार्ग्यो यजते । ञित्स्वातप्राप्त आद्युदात्तोऽनेन बाध्यते । '+अमुष्येत्यन्त +'। षष्ठ्यन्तस्यापि प्राग्वत । दाक्षेः पिता यजते।

'+ स्यान्तस्योपोत्तम च +'। चादन्त. । तेन द्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्य पिता यजते ।

'+वानामधेयस्य+'। स्यान्तस्य नामधेयस्य उपोत्तममुदात्त वा स्यात । देवदत्तस्य पिता यजते ।

3666 There should be no Monotony in the recitation of the Subrahmanya hymns and in those hymns, the vowels, that would otherwise have taken the svarita accent, take the 'udâtta' accent instead

The subrahmanya hymns are portions of the Rig Veda mentioned in Śatapatha Brâhmana

This sûtra prohibits Ekaśruti in the case of certain prayers called subrahmanya By I 2 34 read with I 2 36 *ante* prayers might be *optionally* uttered with Ekasruti accent This ordains an exception to that rule In subrahmanya

prayers there is no ekasruti, and in these hymns a vowel which otherwise by any rule of grammar would have taken a svarita accent, takes an udatta accent instead

As सुब्रह्मण्यो३ मिन्द्रागच्छ हरिव आगच्छ Here the word सुब्रह्मण्य is formed by the addition of the affix यत (IV 4 98) to the word सुब्रह्मण, and this य will get svarita accent by VI 1 185, (तित्स्वरितम्) as it has an indicatory त, by the present sûtra, this nascent svarita is changed into udâtta In the phrase इन्द्र आगच्छ, the word Indra being in the vocative case, इ is udâtta, the अ of Indra is anudâtta VI 1 198 The anudâtta preceded by an udâtta is changed into svarita (VIII 4 66)

Thus the अ of इन्द्र must become svarita, but by the present sûtra this nascent svarita is changed into an udatta Thus in इन्द्र, both vowels become udâtta In the word आगच्छ, the आ is udâtta, the next letter which was anudâtta becomes svarita, and from svarita, it is changed to udâtta by the present rule Thus in the sentence इन्द्र आगच्छ, the first four syllables are all acutely accented, the fifth syllable is only anudâtta So also in हरिव आगच्छ, for the reasons given above, the letters व and च्छ are anudâtta, the rest are all acutely accented Cf Shat Br III 3 4 17 and fgg

Vârt —In the Subrahmanya hymns the final vowel of a word in the Nominative case is acute

Thus गार्ग्यो३ यजते । Here गार्ग्य is derived from गर्ग by the affix यञ (IV 1 105), and therefore it ought to be acute on the first because of ञित accent But the present vârtika prevents that Thus we have गार्ग्यो३, instead of गार्ग्य ॥

Vârt —So also the final of a word in the Genitive is acute in the Subrahmanya texts As दाक्षे३ पिता यजते । Here दाक्षि is derived from दक्ष by the Patronymic affix इञ and it would have been दाक्षे but the vârtika makes it दाक्षे३ ॥

Vârt —But the penultimate as well as the final of the Genitive ending in स्य is udâtta

Thus गार्ग्यस्य पिता यजते । Here there are two udâttas in the same word

Vârt —*Optionally* the penultimate of a Genitive in स्य is udatta, when the word is a Proper Name As देवदत्तस्य पिता यजते or देवदत्तस्य पिता यजते ।

३६६७ । देवब्रह्मणोरनुदात्तः । १ । २ । ३८ ॥

अनयो स्वरितस्यानुदात्त स्यात्सुब्रह्मण्यायाम । 'देवा ब्रह्माण आगच्छत' ।

3667 The word 'devâ' and Brahmâna in those hymns have 'anudâtta' accent

By I 2 37 it was declared, that in the subrahmanya hymns, *svarita* accent is replaced by *udâtta* accent This sûtra makes an exception in favor of the words देवा and ब्रह्माण occurring in those hymns These words have *anudâtta* accent As देवा ब्रह्माण आगच्छत 'come ye Devas and Brahmanas' Here the word देवा gets udatta accent on the first syllable by VI 1 198 (in the vocative the accent is on the beginning) वा has ordinarily an anudatta accent which by VIII 4 66 (an *anudatta* following an *udatta* is changed into *svarita*) would have been

changed into *svarita* This *svarita*, by the previous sûtra required to be changed into *udatta*, but by this rule, it is replaced by *anudátta* In other words, the original *anudátta* remains unchanged

३६६८ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३९ ॥

स्वरितात्परेषामनुदात्ताना संहितायामेकश्रुति. स्यात् । 'इम मे गङ्गे यमुने 'सरस्वति' ॥

3668 The Monotony takes the place of the *anudatta* vowels which follow the *svarita* vowels, in close proximity (*sanhita*).

Sanihtâ is the joining of two or more words in a sentence, for the purposes of reading or reciting When words are thus glued together, then the *anudatta* accents become Ekaśruti if they are preceded by *svarita* vowels, and are pronounced monotonously As इम मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75 5) O Ganga, Yamuna, Sarasvati ! this mine

Here the word इम has udâtta on the last syllable the word मे is originally *anudatta*, but by rule VIII 4 66 following an *udâtta*, it is changed into *svarita*, after this *svarita* all *anudâtta* like गङ्गे, &c, are replaced by ekaśruti All the vowels of the words गङ्गे यमुने &c, had anudâtta accent by rule VIII 1 19 (all vocative get anudâtta if standing in the middle of a sentence and not beginning a stanza)

The word 'sanhita' has been used in the sûtra to show that when there is a hiatus between the words then there is no change of anudâtta into ekaśruti The word sanhitâ is defined in sûtra I 4 109

३६६९ । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतर । १ । २ । ४० ॥

उदात्तस्वरितौ परोयस्मात्तस्यानुदात्ततर. स्यात् । 'सरस्वति शुतुद्रि' । 'व्यचक्षय तस्व' । 'तस्य परमाम्रेडितम्' (८३) ।

3669 The accent called *Sannatara* is substituted in the room of an *anudátta* vowel, which has an *udatta* or *svarita* vowel following it

In the previous sûtra it was said that an *anudátta* preceded by a *svarita* becomes Ekasruti If however such an *anudatta* is followed by an udâtta or a *svarita*, it does not become Ekasruti but becomes *sannatara* i e, lower than *anudátta*

The *sannatara* is therefore that accent which was originally *anudátta*, and which is preceded by a *svarita* and is followed by an udâtta or a *svarita*

This is one explanation of the sûtra There is another explanation which does not take the anuvritti of Ekaśruti in this sûtra The anudatta is replaced by *sannatara* when such anudatta immediately precedes an udatta or a *svarita*. The *sannatara* is also called anudatta Thus सरस्वति शुतुद्रि । व्यचक्षयत्स्व ।

As देवा मरुत. पृश्निमातरोपे. ॥ Here the word मातर is anudâtta The word अपः has udâtta on the last syllable by VI 1 171 In the phrase मातरोपः (मातर.+अप.) The syllable रो is anudatta, because anudâtta + anudâtta = anudatta This *anudâtta* श्रो, preceding the *udâtta* पः, is changed into *sannatara*.

३६७० । अनुदात्तं च । ८ । १ । ३ ॥

द्विरुक्तस्य परं रूपमनुदात्तं स्यात् । 'दिवेदिवे' ।

3670 That which is called âmreḍita is gravely accented.

Thus 'दिवे दिवे' (Rig Veda I 1 3)

That is, all the vowels of the amredita become anudâtta or accentless

Here ends the Chapter on Accents in general.

अथ धातुस्वराः ।

CHAPTER II
ROOT-ACCENTS

३६७१ । धातोः । ६ । १ । १६२ ॥

अन्त उदात्त. । 'गोपायतं स्यात नः' । 'असि सत्य.' ।

3671 A root has the acute on the end syllable

The word अन्त is understood here Thus 'गोपायात, उन.' 'असि सत्य' (Rig Veda I 87 4)

३६७२ । स्वपादिहिंसामच्यनिटि । ६ । १ । १८८ ॥

स्वपादीनां हिंसेश्चानिट्यजादौ लसार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वा स्यात् । स्वपादिरदाद्यन्तर्गणः । स्वपन्ति । श्वसन्ति । हिंसन्ति । पक्षे प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तता । 'कृडित्यवेष्यते' । नेह । स्वपानि । हिनसानि ।

3672 The acute accent is optionally on the first syllable when a Personal-ending, being a Sârvadhâtuka tense affix beginning with a vowel, (provided that the vowel is not the augment 'it') follows after 'svap' &c , or after 'hins '

The phrase लसार्वधातुके in the locative case is understood here Thus स्वँपन्ति or स्वपँन्ति, श्वँसन्ति, or श्वसँन्ति हिँसन्ति or हिंसँन्ति। The accent on the middle falls by the accent of the affix III 1 3 Why do we say before an affix beginning with a *vowel*? Observe स्वप्याँत, हिंस्याँत। Why do we say 'not taking the augment इट?' Observe स्वपि॑. and श्वसिते॑ ।

Ishti :—This rule applies to those vowel beginning affixes which are ङित्, it does not apply to स्वँपानि, हिनँसानि ।

३६७३ । अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ॥

अनिट्यजादौ लसार्वधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः । 'ये दद॑ति प्रि॒या वसु॑' । परत्वान्नित्स्वरमयं बाधते । 'दधाना इन्द्रे' ।

3673 The acute accent falls on the first syllable of the reduplicate verbs when followed by an affix beginning with a vowel (the vowel being not 'it') and being a sârvadhâtuka personal ending

Thus ये ददति प्रिया वसु (Rig Veda VII 32 15) दँदति, दँदतु, दँधति, दँधतु, जँज्ञति, जँज्ञतु, जाँग्रति, जाँग्रतु । Before consonant affixes दद्याँत । Before सेट affixes — जक्षितँ । Though the word आदि was understood here from the last aphorism, the repetition is for the sake of making this an *invariable* rule and not an *optional* rule as those in the foregoing It being a subsequent sutra, debars the चित् accent, as दधाना इन्द्रे (Rig Veda I 4 5).

३६७४ । अनुदात्ते च । ६ । १ । १९० ॥

अविद्यमानोदात्ते लसार्वधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्त । 'दधासि रत्न द्रविणं च दाशुषे' ।

3674 Also when the unaccented endings of the three persons in the singular follow, the first syllable of the reduplicate has the acute

The endings तिप सिप and मिप are anudatta (III 1 4) This sûtra applies to those personal endings which do not begin with a vowel Thus दँदाति, जँहाति, दँधाति, जिँहीते, मिँमीते । The word अनुदात्त is to be construed here as a Bahuvrîhi *i e*, an affix in which there is no udatta vowel, so that the rule may apply when a portion of the affix is elided or a semivowel is substituted as मा हि स्म दँधात्, and दँधात्यत्र । दधासि रत्न द्रविणं च दाशुषे (Rig Veda I 94 14)

३६७५ । भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति । ६ । १ । १९२ ॥

भीप्रभृतीनामभ्यस्तानां पिति लसार्वधातुके परे प्रत्ययात्पूर्वमुदात्त स्यात । 'योऽग्निहोत्रं जुहोति' । 'ममत्तु न परिज्मा' । 'माता यद्वीरं दधनत्' । 'जागर्षि त्वम' ।

3675 In भी, ह्री, भृ, हु, मद्, जन्, धन्, दरिद्रा, and जागृ, in their reduplicates, the acute accent is, before the sârvadhâtuka unaccented endings of the three persons in singular, *pit*, on the syllable which precedes the affix

This debars the accent on the beginning Thus बिभेँति, जिह्रेँति, बिभँर्ति जुहोँति ममँत्तु न परिज्मा (Rig Veda I 122 3) Here the root मद has diversely taken in the Chhandas the vikarana श्लु, though it belongs to Divâdi class जजँनत, इन्द्रम । The verb is here लेट or the Vedic Subjunctive, so also is the next example दधनत from धन धान्ये, the इ of ति being elided by III 4 97, and the augment अट् being added by III 4 94 माता वीरं दधनत (Rig Veda X 73 1) दधँनत, दरिद्रँाति, जागँर्त्ति । In the case of other verbs we have दँदाति । Before affixes which have not the indicatory प (*i e*, all endings other than the three singular endings), the accent will be on the first syllable as दँरिद्रति ॥

३६७६ । लिति । ६ । १ । १९३ ॥

प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम । चिकीर्षक ।

3676 The acute accent falls on the syllable immediately preceding the affix that has an indicatory *l*

Thus विक्षो॑पक, जिह्नो॑पक with the affix ण्वुल (III 1 133), भौरिकि॑विधम and ऐषुकारिभ॑क्तम् with the affixes विधल् and भक्तल् (IV 2 54) accent on the कि and रि ॥

३६७७ । आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । १९४ ।

अभ्यस्तानामादिरुदात्तो वा णमुलि परे । लो॑लूयं लोलू॑यम । पक्षे लितस्वरः ।

3677 The first syllable may be optionally acute when the absolutive affix 'ṇamul' follows

Thus लो॑लूयम or लोलू॑यम । In the reduplicate form लोलू, the second part लू is unaccented by VIII 1 3 The present sûtra makes लो accented, When लो is not accented, लू will get the accent by लित accent This rule is confined to polysyllabic the Absolutives, namely to the reduplicated Absolutives (VIII 1 4)

३६७८ । अचः कर्तृयकि । ६ । १ । १९५ ।

उपदेशेऽजन्तानां कर्तृयकि परे आदिरुदात्तो वा । लूयते केदारः स्वयमेव ।

3678 The roots which are exhibited in the Dhâtupâtha with a final vowel, may optionally have the acute on the first syllable, before the affixes of the Passive 'yak' when the sense of the verb is Reflexive

The word उपदेश is understood here Thus लू॑यते or लूय॑ते केदारः स्वयमेव स्तो॑र्यते or स्तीर्य॑ते केदारः स्वयमेव । When the accent does not fall on the first syllable, it falls on य (VI I 186)

३६७९ । चङ्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । २१८ ।

चङन्ते धातावुपोत्तममुदात्तं वा । 'मा हि चीकरताम्'। धात्वकार उदात्तः। पक्षान्तरे चङुदात्तः॥

इति धातुस्वराः ।

3679 The acute accent may be optionally on the penultimate syllable of the reduplicated Aorist in 'chan' the word consisting of more than two syllables

Thus मा हि चीक॑रताम or चीक॑रताम । The augment अट is elided by the addition of मा, VI 4 74, हि prevents the verb from becoming anudâtta VIII 1 34 then comes the चित accent of चङ् ॥ The augmented form with अट has acute always on the first syllable VI 4 71 When the word is of less than three syllables, the rule does not apply, as माहि दध॑त ॥

Here ends the Chapter of Root-accents

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III
AFFIX-ACCENTS

३६८० । कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्तः । ६ । १ । १५९ ।

कर्षतेर्धातोराकारवतश्च घञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्षः । शपा निर्देशात्तुदादेराद्युदात्त एव । कर्षः । पाकः ।

3680 A stem formed with the Krita-affix 'ghañ' has the acute accent on the end-syllable, if it is formed from the root *krish*, (*karshati*) or has a long â in it

Thus कर्ष, पाक, त्याग, राग, दाय, धाय । This is an exception to VI 1 197 by which affixes having an indicatory ञ have acute accent on the first syllable The word कर्ष formed with the Vikarana शप्, is used in the aphorism instead of कृष् to indicate that कृष of Bhvâdi gana is affected by this rule, and not कृष्–कृषति of Tudâdigana The word कर्ष derived from the Tudadi कृष् has the acute accent on the first syllable

३६८१ । उञ्छादीनां च । ६ । १ । १६० ॥

अन्त उदात्त स्यात । उञ्छादिषु युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविशेषे रथाद्यवयवे च । 'वैश्वानर कुशिकेभिर्युगे युगे । अन्यत्र 'योगे योगे तवस्तरम' । भक्षशब्दो घञन्त. । 'गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्ष' । उत्तमशश्वत्तमावपि । 'उदुत्तम वरुण' । 'शश्वत्तममीळते ।

3681 The words *uchchha* &c. have acute accent on the last syllable

Thus वैश्वानर कुशिकेभिर्युगे युगे (Rig Veda III 26 3)

But in other places we have योगे योगे तवस्तरम (Rig Veda I 30 7)

The word भक्ष is formed by घञ् affix, as in the following गाव सोमस्य प्रथमस्य भक्ष' (Rig Veda VI 28 5)

So also उत्तम and शश्वत as in उदुत्तम वरुण (Rig Veda I 24 15) शश्वत्तममीळते (Rig Veda X 70 3)

Note —1 उञ्छ, 2 म्लेच्छ, 3 जञ्ज, 4 जल्प । These are formed by घञ्, and would have taken acute accent on the first 5 जप, 6 वध are formed by अप् affix (III 3 61) which being grave (III 1 4), these words would have taken the accent of the dhâtu (VI 1 162), *i e* acute on the first syllable Some read व्यध also here, 7 युग. is derived from युज by घञ affix, the non causing of guna is irregular, and the word means 'a cycle of time', 'a part of a carriage' In other senses, the form is योग. । 8 गर = (दूष्ये), is formed by अप, and has this accent when it means 'poison', in other senses, the acute is on the first syllable 9 वेग ' वेद, वेष्ट (चेष्ट), and बन्ध करणे । These words are formed by घञ by III. 3 121 When denoting instrument (करण) they take the above accent, when denoting भाव the accent falls on the first syllable. 10 स्तुयुद्रुवश्छन्दसि, *e g*. परिष्टुत परिद्रुत' सयुत । 11 वर्त्तनि· स्तोत्रे, the stotra means the Sâma Veda, the word वर्त्तनि occurring in the Sâma Veda has acute on the last in other places, it has the accent on the middle 12 श्वभ्रे दर, the दर. has end acute when meaning 'a cave', otherwise when formed by अप् affix it has acute on the first 13 साम्बतापौ भावगर्हायाम, thus साम्ब, ताप, in other senses, the acute is on the first 14 उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्र *e g* उत्तम, शश्वत्तम । Some read the limitation of भावगर्हा into this also 15 भक्षमन्थभोगमन्थाः (भोगदेहा) । These are formed by घञ्, भक्ष though a ण्यन्त root is here घञन्त ॥

1 उञ्छ, 2 म्लेच्छ 3 जञ्ज, 4 जल्प, 5 जप, 6 वध (व्यध), 7 युग, 8 गरो दूष्ये, 9 वेदवेगवेष्टबन्धा, (चेष्ट वेष्ट) करणे, 10 स्तुयुद्रुवश्छन्दसि (परिष्टुत, सयुत, परिद्रुत), 11 वर्त्तनिः

स्तोत्रे, 12 प्रवभे दर॰, 13 साम्बतापो भावगर्हायाम, 14 उत्तमशश्वत्तमो (उत्तमशश्वत्तमशब्दौ) सर्वत्र, 15 भद्रमग्ध, भोगमन्था॰ (भद्रमग्धभोगदेहा) ॥

३६८२ । चतुर. शसि । ६ । १ । १६७ ॥

चतुरोऽन्त उदात्त. शसिपरे । 'चतुरः कल्पयन्त' । 'अचि र –' (२६६) इति रादेशस्य पूर्वविधौ स्थानिवत्त्वान्नेह । चतस्रः पश्य । 'चतेरन्' । नित्वादाद्युदात्तता ॥

3682 The word *chatur*, followed by the accusative plural, has acute accent on the last syllable

Thus चतुर. कल्पयतः (Rig Veda X 114 6) the accent is on तु । The feminine of चतुर् is चतस् (VII 2 99), which has acute accent on the first (VII 2 99 Vârt), and its accusative plural will not have accent on the last syllable This is so, because चतुर् has acute on the first, as formed by उरन् affix (Unâdi V 58) Its substitute चतस् will also be so, by the rule of स्थानिवत । The special enunciation of आद्युदात्त with regard to चतस् in the Vârtika चतसर्याद्युदात्तनिपातनं कर्तव्यं (VII 2 99) indicates that the present rule does not apply to चतस् । Another reason for this is as follows चतस + शस् = चतस + शस् । Now comes the present Sutra, here, however, the र् (VII 2 100 S 299) substitute of ऋ being sthânivat, will prevent the udâtta formation of the अ of त, nor will ऋ be considered as final and take the acute, as there exists no vowel ऋ but a consonant र् which cannot take an accent As चतस्रः पश्य । Professor Bohtlingk places the accent thus चतुर॑., Pro Max Muller चतु॑रः । I have followed Prof Max Muller in interpreting this sûtra, for Bohtlingk's interpretation would make the ending शस् accented and not the final of चतुरः ॥

३६८३ । झल्यु पोत्तमम् । ६ । १ । १८० ॥

षट्त्रिचतुर्भ्यो या झलादिर्विभक्तिस्तदन्ते पद उपोत्तममुदात्त स्यात । 'अध्वर्युभिं प ञ्चभि.' 'नवभिर्वाजै नवती च' । 'सप्तभ्यो जायमान' । 'आदशभिर्वि वस्वत' । 'उपोत्तमम्' किम् । 'अ ‍‍द्भिर्हू यमानः' । 'विश्वेदेवैस्त्रिभिः' । 'झलि' किम । 'नवाना नवतीनाम' ॥

3683 The numerals 'shat', 'tri' and 'chatur' when taking a case-affix beginning with a *bh* or *s* get the acute accent on the penultimate syllable, when the said numerals assume a form consisting of three or more syllables

The numerals षट्, त्रि and चतुर when ending in a case-affix beginning with a झल consonant, form a full word (पद), in such a word the penultimate syllable gets the acute accent The very word penultimate shows that the पद must be of three syllables at least Thus पञ्चभि॰, सप्तभि, तिसृभि, चतुर्भिः ॥ अध्वर्युभि पञ्चभिः (Rig Veda III 7 7) नवभिर्वाजैर्नवतीच (Rig Veda X. 39 10) सप्तभ्यो जायमान (Rig Veda VIII 96 16) आदशभिर्विवस्वतः (Rig Veda VIII 72 8) Why do we say 'beginning with स् and भ्'? Observe, नवानां नवतीनाम (Rig Veda I 191 13). Why do we say 'the penultimate syllable'? Observe आपद्भिर्हूयमानः (Rig Veda II 18 4) विश्वे देवैस्त्रिभि (Rig Veda VIII 35 3).

३६८४ । विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ॥

उक्तविषये ।

3684 In the classical language this is optional

The झलादि case affixes coming after the above numerals षट्, त्रि and चतुर् may make the words so formed take the acute on the penultimate optionally, in the ordinary spoken language Thus पञ्चँभि or पञ्चभिँ । In the alternative, VI 1 179 applies. So also सप्तभिः or सप्तभिँ, तिसृँभिः or तिसृभिँ. ॥

३६८५ । सर्वस्य सुपि । ६ । १ । १९१ ॥

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिरुदात्त स्यात् । 'सर्वे नन्दन्ति यशसा' ॥

3685. The acute is on the first syllable of *sarva* when the case-endings follow.

Thus सर्वे नन्दति यशसा (Rig Veda X 71 10)

३६८६ । ञ्नित्यादिर्नित्यम् । ६ । १ । १९७ ॥

ञिदन्तस्य निदन्तस्य चाद्युदात्तः स्यात । 'यस्मिन्विश्वानि पौंस्यां' । पुंस कर्मणि ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । सुते दधिष्व नश्चनः । चायतेरसुन् । 'चायेरन्ने ह्रस्वश्च' इति चकारादसुनो नुडागमश्च ॥

3686 Whatever is derived with an affix having an indicatory ञ or न, has the acute invariably on the first syllable

Thus यस्मिन् विश्वानि पौंस्या (Rig Veda I 5 9)

Here पौंस्य is from पुंस् with the affix ष्यञ because it belongs to the Brâhmanâdi class (V 1 124 S 1788)

सुते दधिष्व नश्चनः (Rig Veda I 3 6) Here चनः is derived from the root चायृ पूजानिशामनयोः. with the affix असुन् (Unâdi IV. 199), which takes the augment नुट् also, by force of the word च 'and' in the sûtra above quoted (Unadi IV 199), and then the य of चाय् is elided चनस् means 'food.'

३६८७ । पथिमथोः सर्वनामस्थाने । ६ । १ । १९९ ॥

आदिरुदात्त स्यात । अय पन्थाः । 'सर्वनामस्थाने' किम् । 'ज्योतिष्मतः पथो रक्ष' । उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्त पदम ॥

3687 The acute accent is on the first syllable of *pathin* and *mathin* when followed by a strong case-ending

The words पथिन् and मथिन् are derived by the Unâdi affix इनि, (IV 12 and 13, and are oxytone by III 1 3 They become âdyudâtta before strong cases Thus अयं पन्था (Rig Veda IV 18 1).

Why do we say 'when followed by a sarvanâmasthana case affix'? Observe 'ज्योतिष्मत पथो रक्ष, (Rig Veda X 53 6) The accent is on the final by VI 1. 162, there being elision of the udâtta इन् ॥

३६८८ । अन्तश्च तवै युगपत् । ६ । १ । २०० ॥

तवैप्रत्ययान्तस्याद्यन्तौ युगपदादुदात्तौ स्तः । 'दर्शसे दातवा उं' ॥

3688 The Infinitive in *tavai* has the acute on the first syllable and on the last syllable at one and the same time

Thus ह॒र्षसे॑ दाति॑वॉ उ (Rig Veda IV 21 9) This is an exception to III 1 3 by which त of तवै ought to have got the accent, and it also countermands rule VI. 1 158 by which there can be only a single acute in a single word

३६८९ । क्षयो निवासे । ६ । १ । २०१ ॥

आद्युदात्तः स्यात । स्व क्षये शुचिव्रत । एरजन्त ॥

3689 The word *kshaya* has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling'

Thus स्वेक्षये शुचिव्रत । (Rig Veda X 118 1) The word is formed by घ affix III 1 118 and would have had accent on the affix (III 1 3) When not meaning a house, we have क्षयो॑ वर्त्तते दस्यूनाम् । The word is formed by अच् (III 2 31)

३६९० । जयः करणम् । ६ । १ । २०२ ॥

करणवाची जयशब्द आद्युदात्त स्यात । जयत्यनेन जयोऽश्वः ॥

3690 The acute accent falls on the first syllable of *jaya*, in the sense of 'whereby one attains victory'

Thus जॅयोऽश्व॰, but otherwise जयो वर्त॑ते ब्राह्मणानाम् । The former जय is by घ affix, (III 1 118), the second by अच (III 2 31)

३६९१ । वृषादीना च । ६ । १ । २०३ ॥

आदिरुदात्त । आकृतिगणोऽयम । 'वाजेभिर्वाजिनीवती' । 'इन्द्रं वाणी' ॥

3691 The words *vrisha* &c., have the acute on the first syllable

Thus वाजेभि र्वाजिनीवती (Rig Veda I 3 10) इन्द्रवाणी॰ (Rig Veda I 7 1). 1 वृ॑ष, 2 ज॑न, 3 ज्व॑र 4 ग्र॑ह, 5 ह॑य, 6 ग॑य । These are formed by अच् (III 1 104) The word गय is from गै-गायते, irregularly it is treated as गे । 7 नय, 8, ताय, 9 तय,, 10 चय 11 अम, 12 वेद, 13 सूद, 14 वद, (formed by अच, numbers 8 to 11 are not in Kasika) सूद is formed by क (III 1 135) 15 अश, 16, गुहा (formed by अङ् III 3 104) 17 शमरणो सञ्ज्ञाया समतो भावकर्मणो —शम and रण, 18 मन्त्र (formed by अव III 1 134), 19 शान्ति formed by क्तिच, 20 काम, 21 याम, both formed by घञ, 22, आरा, 23 धारा, 24 कारा, (all three formed by अङ् III 3 104), 25 वह = गोचरादिषु formed by घञ, 26, कल्प, 27 पाद. formed by घञ् which may either take the accent indicated by the affix or by VI 1 159, 28, पय, 29 दव॰ । It is आकृतिगण. । All words which are acutely accented on the first, should be considered as belonging to this class, if their accent cannot be accounted for by any other rule

1 वृष, 2 जन, 3 ज्वर, 4 ग्रह 5 हय 6 गय. 7 नय, 8 तायः, 9 तय, 10 चय॰*, 11 अम* 12 वद, 13 सूद *, 14 अश, 15 गुहा, 16 शमरणो सञ्ञाया सम्तो भावकर्मणो, 17 मन्त्र, 18 शान्ति, 19 काम, 20 याम 21 आरा, 22 धारा 23 कारा, 24 वह॰, 25 कल्प, 26 पाद, 27 पय, 28 दव, 29 आकृतिगण॥

३६९२ । सञ्ज्ञायामुपमानम् । ६ । १ । २०४ ॥

उपमानशब्द सञ्ज्ञायामाद्युदात्त । चञ्चेव चञ्चा । कनोऽत्र लुप । एतदेव ज्ञापयति ॥

* क्वचित्स्व विधौ प्रत्ययलक्षणा न *' इति । 'सञ्ज्ञायाम्' किम् । अग्निर्माणवक । 'उपमानम्' किम् । चैत्र ॥

3692 The acute accent falls on the first syllable of that word with which something is likened, provided that it is a name

Thus चॆञ्चा, वॆधिका खॆरकुटी दॆासी । All these are उपमान words used as names of the उपमेय (the thing compared) The affix कन् (V 3 96) is elided here by V. 3 98 It might be asked when कन् is elided, its mark, causing the first syllable to be acute (VI 1 197), will remain behind by virtue of I 1 62, where is then the necessity of this sûtra The formation of this sûtra indicates the existence of the following maxim —

Vârt —The प्रत्ययलक्षण rule is not of universal application in the rules relating to accent

When the word is not a Name, we have अग्निमाणवकः । When it is not an upamâna we have चैत्रः (VI 2 148)

३६९३ । निष्ठा च द्वयजनात् । ६ । १ । २०५ ॥

निष्ठान्तस्य द्व्यच संज्ञायामादिरुदात्तो न त्वाकारः । दत्त॰ । 'द्व्यचः' किम । चिन्तितः । 'अनात' किम । त्रात॰ । 'संज्ञायाम' इत्यनुवृत्तेर्नेह । कृतम । हृतम ॥

3693 A dissyllabic Participle in *ta* (Nishthâ), when a Name, has the acute on the first syllable, but not if the first syllable has an 'â'

Thus गुॆप्त, बुॆद्ध, दॆत्त । This debars the affix accent (III 1 3) In non-participles we have देवॅ, भीमॅ । In polysyllabic Participles we have चिन्तितॅः, रक्षितॅः । In Participles having long आ in the first syllable, we have, त्रातॅः, आप्तॅः । When the Participle is not a Name we have, कृतम, हृतम ॥

३६९४ । शुष्कधृष्टौ । ६ । १ । २०६ ॥

एतावाद्युदात्तौ स्त॰ । असंज्ञार्थमिदम । 'अत्_सं न शुष्कम्' ।

3694 Also शुष्क and धृष्ट have acute on the first syll...

These are non Names Thus शुॆष्क and धॆृष्ट । अत_स न शुष्कम् (Rig V 4 4)

३६९५ । आशित कर्ता । ६ । १ । २०७ ॥

कर्तृवाच्याशितशब्द आद्युदात्त । 'कृषन्नित फाल आशितम्' ॥

3695 The word आशित meaning 'having eaten has acute on the first syllable

Thus 'कृषन्नित फाल आशितम' (Rig Veda X 117 7)

३६९६ । रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ ॥

रिक्तशब्दे वादिरुदात्त॰ । रिक्तः । संज्ञायाँ तु 'निष्टा च द्व्यजनात्' (३६९३) इति नित्यमाद्युदात्तत्व पूर्वविप्रतिषेधेन ॥

3696 The word *rikta* may have optionally the acute on the first syllable

Thus रिॆक्त or रिक्तॅ । But when it is a Name, then VI 1. 205 S 3693, will make it *always* first acute No option is allowed then

३६९७ । जुष्टार्पिते च छन्दसि । ६ । १ । २०९ ॥

आद्युदात्ते वा स्त॰ ॥

3697 In the Chhandas, the words 'jushṭa' and 'arpita' have optionally the acute on the first syllable

Thus जुष्ट॰ or जुष्ट॰, अर्पित or अर्पितं । In the classical literature the accent is always on the last syllable (III 1 3)

३६९८ । नित्यं मन्त्रे । ६ । १ । २१० ॥

एतत्सूत्रं शक्यमकर्तुम । 'जुष्टो दमूना' । 'यलंर आहुरर्पितम' इत्यादे पूर्वेणैव सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थिततया विपरीतापादनायोगात । अर्पिता षष्टिर्न चलाचलासः' इत्यान्तोदात्तदर्शनाच्च ॥

3698 In the Mantras, these words 'jushta' and 'arpita' have always the acute on the first syllable

Thus जुष्ट देवानामर्पितं पित्र्याम । Some say that this rule applies only to जुष्ट and not to अर्पित, in which option is allowed even in the Mantra so that it has acute on the last in the Mantra even e g तस्मिन्साकं त्रिशता न शङ्कवोऽर्पिताः ॥

This sûtra is superfluous For in the examples जुष्टो दमूना (Rig Veda V 4 5) and यलंर आहुरर्पितम &c, they will have acute on the first, by the preceding sûtra, for the employment of the word छन्दसि in that sûtra shows that in the Mantra the words have acute on the first, as opposed to the ordinary language So these would never have been final acute Moreover, in the Mantra, अर्पिता षष्टिर्न चलाचलासः (Rig Veda I 164 48), we find that the word अर्पिताः is end-acute, and this also is an argument against the present sûtra For it shows that in the Mantra, these words are not *invariably* first acute

३६९९ । युष्मदस्मदोर्ङसि । ६ । १ । २११ ॥

आदिरुदात्तः स्यात । 'न हि षस्तव नो मम' ॥

3699 The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Genitive Singular

This applies when the forms are मम and तव, and not मे and ते । Thus मम स्वम, तव स्वम । The word युष्मद् and अस्मद are derived from युष and अस by adding the affix मदिक (Un I 139) युष्मद् + ङस = युष्मद + अश् (VII 1 27) = तव + अद् + अश (VI 2 96) = तव + अश (VII 2 90) = तव (VI 1 97) Here by VIII 2 5, व would have been udâtta, but the present sûtra makes त udâtta So also with मम ॥

३७०० । ङयि च । ६ । १ । २१२ ॥

'तुभ्यं हिन्वानः' । 'मह्यं वातः पवताम' ॥

3700 The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Dative Singular

Thus तुभ्य हिन्वानः (Rig Veda II 36 1) मह्य वातः पवताम् (Rig Veda X 128 2)

३७०१ । यतोऽनावः । ६ । १ । २१३ ॥

यतप्रत्ययान्तस्य द्व्यच आदिरुदात्तः । नाव विना । 'युञ्जन्त्यस्य काम्या' । कर्मणिण्यन्तादचो यत् । 'अनाव' ' किम् । 'नवतिं नाव्यानाम्' ॥

3701 Whatever is formed by the affix *yat*, has, if it is a dissyllabic word, the acute on the first syllable, with the exception of 'nâvyah' from 'nau'

The word द्व्यच is understood here from VI 1 205 Thus युञ्जन्त्यस्य काम्या (Rig Veda 1 6 2) The काम्या is from कम + णि + यत । चेयम, जेयम् (III 1 97), कण्ठ्यम, ओष्ठ्यम (V 1 6) This rule debars the Svarita accent required by तित् (VI 1 185) But नौ – नाव्यम as नवति नाव्यानाम (Rig Veda I 121 13) The rule does not apply to words of more than two syllables thus —विकीर्ण्यम्, ललाट्यम् ॥

३७०२ । ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः । ६ । १ । २१४ ॥

एषां ण्यदन्तानामादिरुदात्तः । 'ईड्यो नूतनैरुत' । 'आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च' । 'श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम' । उक्थमिन्द्राय शंस्यम्' ॥

3702 The acute accent is on the first syllable of ईड्, वन्द्, वृ शस् and दुह्, when they are followed by the affix 'ṇyat'

Thus ईड्यम वन्द्यम्, वार्यम, शंस्यम, दोह्या धेनु ॥ The two letters ण and त being indicatory, the 'nyat' is not included in 'yat' of the last sûtra The accent would be regulated by त ॥ The accent of त however is debarred by this rule The वृ in the sûtra is वृङ सम्भक्तौ of Kriyâdi class . the वृञ् of स्वादि class takes kyap affix See III 1 109

ईड्यो नूतनैरुत (Rig Veda I 1, 2) आजुह्वान ईड्यो वंद्यश्च (Rig Veda X 110 3) श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् (Rig Veda X 24 2) उक्थ मिन्द्राय शंस्य (Rig Veda I 10 5).

३७०३ । विभाषा वेण्विन्धानयोः । ६ । १ । २१५ ॥

आदिरुदात्तो वा । 'इन्धानो अग्निम' ॥

3703 The acute accent is optionally on the first syllable of 'veṇu' and 'indhân.'

Thus इन्धानो अग्निम (Rig Veda II 25 1), वेणु or वेणु , इन्धान or इन्धान or इन्धान । The word वेणु is derived by the Unâdi affix णु (III 38), which being a नित would *always* have acute on the first This allows an option The word इन्धान, if it is formed by चानश will have the accent on the final If it is considered to be formed by शानच the affix being a sârvadhâtuka is anudâtta and as it replaces udâtta final of the root, it becomes udâtta (VI 1 161), and thus इन्धान gets acute on the middle It would never have acute on the first syllable the present rule ordains that also When वेणु is used as an upamâna वेणुरिव वेणु , then it is *invariably* acutely accented on the first (VI 1 204).

३७०४ । त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् । ६ । १ । २१६ ॥

आदिरुदात्तो वा । अन्यातयो घञन्ता । त्रय पचाद्यजन्ता ॥

3704 The acute accent is optionally on the first syllables of त्याग, राग, हास, कुह, श्वठ and क्रथ ॥

Thus त्याँगः, or त्यागँ, राँग, रागँ, हाँस, हासँ ॥ These are formed by घञ affix and by VI 1 159 would take acute on the final, this ordains acute on the first syllable also. कुँहः or कुहँ, or श्वँठ, or श्वठँ, क्रँथः or क्रथँ, formed by अच् (III 1 13)

३७०५ । मतो पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम् । ६ । १ । २१९ ॥

मतो, पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम्नि । उदुम्बरावती । शरावती ॥

3705. The 'â' before the affix 'mat' has the acute accent, when the word is a name in the Feminine Gender

Thus अदुम्बराँवती, पुष्कराँवती, शराँवती (IV 2 85) The lengthening takes place by VI 3 120 वीरणाँवती ॥ Why do we say 'the आ'? Observe इक्षुमँती, द्रुमवँती ॥ The words इक्षु (Un III 157) and द्रुम (V 2 108) are end acute, so the accent is on मतुप by VI 1 176 Why do we say 'when a name'? Observe खँट्वावती ॥ खट्वा is formed by क्वन् and has acute on the first (Un I 151) Why do we say 'in the Feminine Gender'? Observe शरावान् ॥ Why do we say 'when followed by मत'? Observe गवादिनी ॥

३७०६ । अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

अवतीशब्दस्यान्त उदात्त । वेत्रवती । ङीप पित्त्वादनुदात्तत्व प्राप्तम् ॥

3606 The Names ending in 'avati' have the acute accent on the last syllable

Thus अजिरवतीँ, खदिरवतीँ, हसवतीँ, कारण्डवतीँ ॥ These words being formed by ङीँप् would have been unaccented on the final (III 1 4) Why do we use अवती and not वती? Then the rule would apply to राजवती also, for the word is really राजन्वती ending in अन्वत, the subsequent elision of न् is held to be non-valid for the purposes of the application of this rule (VIII 2 2) But the change of म into व (मत्=वत्) is considered asiddha for the purposes of this rule.

३७०७ । ईवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

ईवत्यन्तस्यापि प्राग्वत । अहीवती । मुनीवती ॥

3707 The Names ending in ivatî have the acute on the last syllable.

Thus अहीवती, मुनीवती ॥

अथ फिट् सूत्राणि ।

THE PHIT SUTRAS

CHAPTER I

१ । फिषोऽन्त उदात्तः ॥

प्रातिपदिकं फिट् । तस्यान्त उदात्तः स्यात । उच्चैः ॥

1 A nominal stem is finally acute As उच्चैः ॥ The word फिष् is the name of Nominal stems or Prâtipadikas, in the terminology of the ancient Grammarians

२ । पाटलापालङ्काम्बासागरार्थानाम् ॥

एतदर्थानामन्त उदात्त । 'पाटला' 'फलेरुहा' 'सुरूपा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । 'अपालङ्क' 'व्याधिघात' 'आरेवत' 'आरग्वध' इति पर्यायाः । अम्बार्था । माता । 'उनर्वन्नन्तानाम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ॥

2 The synonyms of पाटला, अपालङ्क अम्बा and सागर are finally acute Pâtalâ is a kind of herb—पाटलाँ, फलेरुहाँ, सुरूपाँ, पाकलाँ ॥ By Phit II 19 the heavy vowel would have got the accent : this makes these end acute So also अपालङ्कँ, व्याधिघातँ, अरिवतँ, and आरग्वधँ are synonymns meaning a kind of plant (Cassia fistula) So also अम्बाँ, माताँ । This last is an exception to Phit II 9 So also सागरँ, समुद्रँ ॥

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥

गेहम । 'नब्विषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम । शाला । आद्युदात्तोऽयम् । इहैव पर्युदासज्ञापकात ॥

3 The words denoting house, are end acute, provided they are not in the Feminine This is an exception to Phit II 3 Thus गेहँम । Why do we say not in the Feminine ? Observe शाँला which is first acute, because of this prohibition

४ । गुदस्य च ॥

अन्त उदात्त स्याच्च तु स्त्रियाम् । गुदम । 'अस्त्रियाम्' किम् । 'आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः । स्वाङ्गशिटामदन्तानाम्' इत्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम । ततष्टाप् ॥

4 So also the word गुद, but not in the feminine, is end acute. As गुदँम् । But in the feminine it is first-acute by Phit II. 6 and then टाप् is added As आन्त्रेभ्यस्ते गुँदाभ्य । (Rig Veda X 136 3)

५ । ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ॥

धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽच स उदात्त । अन्तर्धा । 'स्त्रीविषयवर्ण-' इति प्राप्ते । छाया माया । जाया । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम । वाह्यम । यजन्तस्यादाद्युदात्तत्वम् । 'विषयग्रहणम्' किम । इभ्या । क्षत्रिया । यतोऽनावः' (३७०१) इत्याद्युदात्त इभ्यशब्द । क्षत्रियशब्दस्तु 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति मध्योदात्त ॥

5 A feminine word ending in a vowel and preceded by य and व is end-acute, as अन्तर्धा। This is an exception to Phit II 20 So also छाया, माया, जाया। This is an exception to III 13 which would have made these first acute Why feminine? Observe बाह्मम which is first acute, because it ends in the affix यञ्। Why have we used the word विषय in the sûtra? The rule is confined to those words only which are always feminine and have no corresponding masculine form Therefore, not here, इभ्या, क्षत्रिया। The word इभ्य is first acute by VI 1 213, S 3701 and क्षत्रिय is middle acute by Phit III 13

६। खान्तस्याश्मादेः॥

नखम। उखा। सुखम। दुःखम। नखस्य 'स्वाङ्गशिटाम–' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते। उखा नाम भाण्डविशेष। तस्य कृत्रिमत्वात 'खय्युवर्णं कृत्रिमाख्या चेत' इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते। सुखदुःखयो 'नब्विषयस्य–' इति प्राप्ते। 'अश्मादेः' किम। शिखा। मुखम। मुखस्य 'स्वाङ्गशिटाम–' इति 'नब्विषयस्य–' इति वा आद्युदात्तत्वम। शिखायास्तु 'शीङ खो निद्ध्रस्वश्च' इत्युणादिषु नित्वोक्तेरन्तरङ्गत्वाट्टाप प्रागेव 'स्वाङ्गशिटाम–' इति वा बोध्यम॥

6 A word ending in ख is end-acute, provided it does not begin with a श or म। Thus नखम, सुखम, दुःखम, उखा। The word नख would have been first-acute by Phit II 6, सुख and दुःख would also have been first acute by Phit II 3 The word उखा which means a pot would have been also first acute by Phit II 8 because it is a manufactured article Why do we say 'if not beginning with श् or म्'? Observe शिखा, मुखम, governed by Phit II 6 or 3

The word मुख being the name of a part of the human body is first acute by Phit II 6 Or because it is a Neuter noun, rule II 3 of the Phit Sûtras applies and makes it first acute

The word शिखा is formed by Un V 24 with the addition of ख to the root शीङ। The affix ख being expressly taught as नित makes the word शिख first acute before the addition of the feminine टाप as it is an antaranga operation, so the word शिखा is first acute Or even by Phit II 6 it is first acute

७। बहिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम्॥

एषामन्त उदात्त स्यात। अतिशयेन बहुलो बहिष्ठ। नित्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते। 'बहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेन'। 'यद्बहिष्ठं नातिविधे' इत्यादौ व्यत्ययादाद्युदात्त। सवत्सरः। अव्ययपूर्वपद प्रकृतिस्वरोऽत्रबाध्यत इत्याहु। सप्तति। अशीति। 'लघावन्ते–' इति प्राप्ते। चत्वारिंशत। इहापि प्राग्वत्। 'अभ्यूर्णुवाना प्रभृथस्यायोः'। अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहु। थाथादिसूत्रेण गतार्थमेतत॥

7 A word ending in ति, शत, थ, as well as बहिष्ठ and वत्सर are end acute Thus बहिष्ठ (superlative of बहुल, the बह is substituted by VI 4 157) It would have been first acute, because of the नित affix इष्ठन् (V 3 55) In बहिष्ठैरश्वै सुवृता रथेन, यद्बहिष्ठ नातिविधे, (Rig Veda V 62 9), the word is first acute anomalously In the word सवत्सरः, VI 2 2 is debarred, by which the first member would have retained its accent in an Indeclinable compound With ति we have सप्तति, अशीति। This debars Phit II 19 With शत, we have चत्वारिंशत। Here also Phit II 19 is set aside As regards words ending in थ

Pânini VI 2 144 would govern them, as अभ्यृषवान । प्रभृथस्यायो । (Rig Veda V 41 19) Śâkatâyana's sutra, therefore, is superfluous so far

८ । दक्षिणस्य साधौ ॥

अन्त उदात्त स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु व्यवस्थाया सर्वनामतया 'स्वाङ्गशिटाम्–' इत्याद्युदात्त । अर्थान्तरे तु 'लघावन्ते–' इति गुरुरुदात्त । दक्षिण सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिषु' इति कोश ॥

8 The word दक्षिण is end acute when meaning 'skilful' As वीणाया दक्षिण प्रवोण । When it has not this significance, it will be first acute, if it be a Pronoun meaning 'south,' 'right hand' In this case Phit II 6 would apply In any other case Phit II 19 would govern it The word dakshina has other meanings, as 'sincere, courteous, submissive, &c'

९ । स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥

इह दक्षिणस्याद्यन्तौ पर्यायेणोदात्तौ स्त । दक्षिणो बाहु । 'आख्याग्रहणम्' किम् । प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य वामपाणिर्दक्षिणो भवति ॥

9 The first syllable of दक्षिण is optionally acute, when it is the name of a limb When it means right hand, it may be either end-acute or first acute As दक्षिणो बाहु or दक्षिणो बाहु । Why is the word âkhyâ used in the sutra ? In order to prevent the application of the rule to the 'left' hand, though in one case it will be called dakshina, if a person sits facing west, for then his left hand will point towards dakshina or south, and may be called dakshina bâhu or the arm pointing towards south

१० । छन्दसि च ॥

अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणा । इह पर्यायेणाद्यन्तावुदात्तौ ॥

10 In the Chhandas also the word dakshina may be either first or end acute This is the case even when it does not mean right arm As दक्षिणाश्व दक्षिणा गां ददाति दक्षिणा चन्द्रमुत यद्धिरण्य दक्षिणाच वनुते यो न आत्मा दक्षिणा वर्म कृणुते विजानन् । (Rig Veda X 107 7)

११ । कृष्णस्यामृगाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्त । 'वर्णानान्तण–' इत्य द्युदात्तत्वे प्राप्ते अन्तोदात्तो विधीयते । कृष्णाना व्रीहीणाम । 'कृष्णो' नो नाव वृषभ' । मृगाख्याया तु । कृष्णो रात्र्यै ॥

11 The word कृष्ण is end-acute, if it is not the name of an animal This is an exception to Phit II 10 As कृष्णाना व्रीहीणाम । कृष्णो' नो नाव वृषभ । But when denoting a wild animal, we have कृष्णो रात्र्यै ॥

१२ । वा नामधेयस्य ॥

कृष्णस्यैत्यत्र । 'अय वा' कृष्णो अश्विना' । कृष्णर्षि ॥

12 Optionally so, when Krishna is a Proper Name As अय वा कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू (Rig VIII 85 3)

'The Rishi Krishna invokes you two, O Asvinas ! O Lords of riches '

१३ । शुक्लगौरयोरादिः ॥

नित्यमुदात्त. स्यादित्येके । वेत्यनुवर्तत इति तु युक्तम् । 'सरो गौरो यथापिब' इत्यत्रान्तोदात्तदर्शनात् ॥

13 The first syllable of शुक्ल and गौर is acute. Some say it is a compulsory rule and not an optional one Others read the anuvritti of वा into it and make it optional According to the first opinion, the rule is confined to Proper Names and therefore in सरो गौरो यथापिब वा (Rig Veda VIII 45 24), it is properly end-acute, as it is not a Name

१४ । अङ्गुष्ठोदकबकवशाना छन्दस्यन्तः ॥

अङ्गुष्ठस्य स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम' इति द्वितियस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तोदात्तार्थं आरम्भः । वशायहणं नियमार्थं छन्दस्येवेति । तेन लोक आद्युदात्तेत्याहुः ॥

14 The finals of अङ्गुष्ठ उदक वक and वशा are acute in the Chhandas. The word अङ्गुष्ठ would have been middle acute by Phit III 3, this ordains final-acute So also with वक । It would have been first acute by Phit II 7 The word वशा is employed for the sake of niyama it is end-acute in the Vedas only, in the classical language, it is first acute

१५ । पृष्ठस्य च ॥

छन्दस्यन्त उदात्त स्याद्वा भाषायाम । पृष्ठम ॥

15 And the word पृष्ठ is end acute in the Chhandas In the classical language, it is optionally so, i e, it is first acute also by Phit II 6 As पृष्ठम or पृष्ठम् ॥

१६ । अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥

'उनर्वन्तानाम्' इत्याद्युदात्तस्यापवाद ॥

16. अर्जुन is end-acute, if it is the name of straw This is an exception to Phit II 9 Why do we say 'when it is the name of straw' ? Observe अर्जुनो वृक्ष. where it is first-acute by Phit II 9

१७ । अर्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥

'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति 'यतोऽनाव. (३७०१) इति वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम ॥

17 अर्य is end acute, when it means 'master' Otherwise it is first-acute by Phit III 13 or Panini VI 1 213 S 3701 See also Pânini III 1 103 for the word अर्य and its vartika

१८ । आशाया अदिगाख्या चेत् ॥

दिगाख्याव्यावृत्त्यर्थमिदम । अत एव ज्ञापकाद्दिक्पर्यायस्याद्युदात्तता । 'इन्द्र आशाभ्यस्परि' ॥

18 आशा is end-acute, if it is not the name of a direction This implies that when आशा means 'direction' then it is first acute As इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत । जेता शत्रून विचर्षणि । (Rig II 41 12) May the wise Indra conqueror of enemies, make us free from fear from all directions or sides' Here आशा means direction

१९ । नक्षत्राणामाव्विषयाणाम् ॥

अन्त उदात्त स्यात । आप्नोत्यनुबन्ध इत्या 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते ज्येष्ठाश्रविष्ठाधनिष्ठानामिष्ठवन्तत्वेन आद्युदात्ते प्राप्ते वचनम ॥

19 The names of Asterisms, which take the feminine affix आ, are end-acute The asterisms अश्लेषा, अनुराधा, &c would have been otherwise governed by Phit II 19, while ज्येष्ठा श्रविष्ठा, धनिष्ठा, being formed by इष्ठन्, would have been first acute by नित accent

२० । न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम । केचित्तु कुपूर्वो य आप्प्रत्ययस्तदन्तानामिति व्याख्याय 'आर्यिका' 'बहुलिका' इत्यत्राप्यन्तोदात्तो नेत्याहु ॥

20 Not so, if the final letter is का and the asterism is the name of Krittika The final of कृत्तिका is not acute, it is first-acute by Phit II 19 As कृत्तिका नक्षत्रम । Others hold that the words ending in का in the feminine are not end acute, and they mention आर्यिका, बहुलिका ॥

२१ । घृतादीनां च ॥

अन्त उदात्त । 'घृत मिमिक्षे' आकृतिगणोऽयम ॥

21 घृत and the rest are end acute As घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम, (Rig II 3 11) 'I sprinkle ghee on fire, ghee is its birth-place, ghee is its abode of rest, and ghee its luminosity &c' This is an Akritigana all words which are end acute, and do not fall under any other rule, should be classified under the Ghritâdi class

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि ॥

अन्त उदात्त स्यात । 'ज्येष्ठ आह चमसा' । 'कनिष्ठ आह चतुर' । 'वयसि' किम । ज्येष्ठ श्रेष्ठ । कनिष्ठोऽल्पिष्ठ । इह नित्त्वादाद्युदात्त एव ॥

22 ज्येष्ठ and कनिष्ठ are end acute when meaning 'age—oldest and youngest' As ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान् त्रीन् कृणवामेत्याह । कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत् पनयद्वचो व । (Rig IV 33 5) । Here ज्येष्ठ means the 'eldest,' and refers to Ribhu, कनीयान् refers to his *younger* brother Bibhvâ, and कनिष्ठ refers to the youngest brother Vâja ज्य in ज्येष्ठ here is the substitute of वृद्ध (V 3 62) and कन् for युवन in कनिष्ठ by V 3 64 Why do we say 'when meaning age'? Observe ज्येष्ठ = श्रेष्ठ derived from प्रशस्य (V 3 61), and कनिष्ठ from अल्प (V 3 64) = अल्पिष्ठ । These are first acute by नित् accent The present sûtra is thus an exception to नित accent

२३ । बिल्वतिष्ययो. स्वरितो वा ॥

अनयोरन्त स्वरितो वा स्यात । पक्ष उदात्त ॥

इति फिटसूत्रेषु प्रथम पाद ॥

23 The finals of बिल्व and तिष्य are optionally svarita In the other alternative they will be acute As बिल्व or बिल्व, तिष्य or तिष्य ॥

CHAPTER II

१ । अथादि प्राक् शकटे ॥

अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकट्यो.–' इति यावत् ॥

1 From this up to the end of Chapter III the word आदि exerts the governing influence From this sutra up to शकटिशकट्य (IV 1) exclusive, the accent is on the first syllable of the words taught

२ । ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥

आदिरुदात्त स्यात । बलि । तनु. ॥

2 A word ending in a light vowel, and used always in the feminine, is first-acute As वलि , तनु ॥

३ । नब्विषयस्यानिसन्तस्य ॥

'वने न वा य.' । इसन्तस्य तु सर्पि: । नवनपुंसकम् ॥

3 An invariable neuter noun, with the exception of one ending in इस, is first-acute The word नप् means नपुंसक or Neuter As वने न वाय (Rig Veda X. 29 1) But सर्पिस्, शुचिस अर्चिस् &c ending in इस् are end acute

४ । तृणधान्यानां च द्व्यषाम् ॥

द्व्यचामित्यर्थ । कुशा । काशा । माषा । तिला' । वहूचा तु गोधूमा. ॥

4 Words denoting 'straw' and 'grain' are first acute when consisting of two syllables The word द्व्यष् = द्व्यच् । As कुशा , काशा , माषा , तिला । But गोधूमा is acute on the middle by Phit II 19 The word अष् is the Name given to vowels by Ancient Grammarians

५ । त्र: सख्याया' ॥

पञ्च । चत्वार ॥

5 A Numeral ending in न् or र् is first acute As पञ्च, चत्वार: । In चत्वार the word is middle acute by आम accent, see Panini VII 1 98 The proper example is चतुष्कपाल । For चतुर् is end acute by VI 1 167, चतुर्भि is middle-acute by VI 1 180 चतुर्णाम is governed by VI 1 179 Hence example of a compound which is first acute by VI 2 29

६ । स्वाङ्गशिटामदन्तानाम् ॥

शिट् सर्वनाम । 'कर्णाभ्या छुबुकादधि" । 'ओष्ठाविव मधु" । 'विश्वो विहाया ' ॥

6 The words denoting bodily organs and ending in अ, as well as the Pronouns are first acute The शिट् is the name given to Pronouns (सर्वनाम) by ancient Grammarians As कर्णाभ्या छुबुकादधि, (Rig Veda X 163 1) , ओष्ठाविव मधु , (Rig Veda II 39 6) विश्वो विहाया (Rig Veda I 28 6)

७ । प्राणिना कुपूर्वम् ॥

कवर्गात्पूर्व आदिरुदात्त । काक । वृक । 'शुकेषुमे" । प्राणिनाम् किम ? क्षीरं सर्पिर्मधूदकम ॥

7 The syllable preceding the क is acute in the names of animate beings. Thus काक, वृक , शुकेषुमे (Rig Veda I 50 12) Why do we say 'of living beings'? Observe क्षीर सर्पि र्मधूदकम । (Rig Veda IX 67 32) Here उदक is end-acute by Phit II 14

८ । खय्युवर्णं कृत्रिमाख्या चेत् ॥

खयि परे उवर्णमुदात्तं स्यात् । कन्दुकः ॥

8 The उ preceding a खय (th surd letter) is acute, when the word is the name of an artificial thing As कन्दुकः ॥

९ । उनर्वन्नन्तानाम् ॥

उन । 'वरुणा वो रिशादसम' । ऋ । 'स्वसारं त्वा कृणवै' । वन् । 'पीवानं मेषम' ॥

9 The words ending in उन, ऋ, and वन् are first acute As उन —वरुणा वो रिशा सम (Rig Veda V 64 1) ऋ—स्वसारं त्वा कृणवै (Rig Veda X 108 9), वन् पीवानं मेषम (Rig Veda X 27 17)

१० । वर्णानां तणतिनितान्तानाम् ॥

आदिरुदात्त । एत । हरिण । शिति । पृश्नि । हरित् ॥

10 Words denoting color are first acute, when they end in त, ण, ति, नि and त । Thus एत , हरिण , शिति , पृश्नि हरित् ॥

११ । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये ॥

ऋदुर्ज्य ह्रस्वान्तस्यादिभूत ह्रस्वमुदात्तं स्यात । मुनि ।

11 The initial short vowel is udatta when the word ends with a short vowel, and denotes 'habit' but not so when the initial vowel is short ऋ । As मुनि । But not so in नृशस ॥

१२ । अक्षस्यादेवनस्य ॥

आदिरुदात्त । 'तस्य नाक्ष' । देवने तु । 'अक्षैर्मा दीव्य' ॥

12 The word अक्ष is first acute, when not meaning 'to gamble' As तस्य नाक्ष' (Rig Veda I 164 13) But when it means देवन or play, we have अक्षैर्मा दीव्य । (Rig Veda X 34 13)

१३ । अर्धस्यासमद्योतने ॥

अर्धो ग्रामस्य । समेंऽशके तु अर्धं पिप्पल्या ॥

13 The word अर्ध is first-acute when meaning 'not equal' As अर्धो ग्रामस्य. But when it denotes *equal* portions, i. e when it means 'half' we have अर्धं पिप्पल्या ॥

१४ । पीतद्वर्थानाम् ॥

आदिरुदात्त । पीतद्रु । सरल ॥

14 The words denoting पीतद्रु or yellow trees are first acute As पीतद्रु । सरल ॥

१५ । ग्रामादीनां च ॥

ग्राम । सोम । याम ॥

15 The words ग्राम and the rest are first acute As ग्राम , सोम , याम ॥

१६ । लुबन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥

चञ्चेव चञ्चा । 'स्फिगन्तस्य' इति पाठान्तरम् । स्फिगिति लुप प्राचां संज्ञा ॥

16 The words ending in a लुप elided-affix denoting the name of the thing compared are first acute Another reading is स्फिगन्तस्य । The स्फिक is the name given by Eastern Grammarians to लुप elision Thus चञ्चा in which the affix कन् (V 3 96) is elided by V 3 98 Why do we say 'a लुप् ending word'? Observe अग्निर्माणवक ॥

१७ । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंहमहिषाणाम् ॥

यथामुपमेयनाम्नामाद्युदात्तो न । ताल इव ताल । मेरुरिव मेरु । व्याघ्र । सिंह । महिष ॥

17 The words denoting trees and mountains, and the words व्याघ्र, सिंह and महिष are not first-acute when objects of comparison The word विशेष qualifies वृक्ष and पर्वत, and means species of trees and mountains, and not the word-forms वृक्ष and पर्वत । व्याघ्र &c are word forms Thus ताल इव ताल , मेरुरिव मेरु:, व्याघ्र , सिंह , महिष । But when we have वृक्ष इवाय वृक्ष , पर्वत इवाय पर्वत:, then these two words would be first acute by the preceding sutra

१८ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥

यमन्वा वृद्ध । आङ्गामुदाहरणम् । अङ्गा प्रत्युदाहरणम् ॥

18 The name of any particular kingdom, ending with a लुप् elided comparative affix, is first acute, provided that the word has a Vriddhi letter in its first syllable The word यमन्वा = वृद्ध । Thus आङ्ग , but अङ्गा is counter example, because it is not a Vriddhi

१९ । लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो गुरु: ॥

अन्ते लघौ द्वयोश्च लघ्वो सतोर्बह्वचकस्य गुरुरुदात्त । कल्याण । कोलाहल ॥

19 A word whose final syllable is light, or a polysyllabic word whose two syllables are light, gets the acute on the heavy syllable, wherever that may be Thus कल्याण or कल्याण, कोलाहल or कोलाहल ॥

२० । स्त्रीविषयवर्णाक्षुपूर्वाणाम् ॥

एषा त्रयाणामाद्युदात्त । स्त्रीविषयम । मल्लिका । वर्ण । श्येनी । हरिणी । अक्षुशब्दात्पूर्वास्त्र्येषा त अक्षुपूर्वा । तरक्षु ॥

20 The words which are invariably feminine, the words denoting color and words standing before the word अक्षु are first-acute Feminine words, as—मल्लिका, denoting color, as—श्येणी, हरिणी , followed by अक्षु as—तरक्षु ॥

२१ । शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥

पूर्व लघु उदात्त स्यात् । कुक्कुट । तित्तिरि ॥

21 The words denoting birds have the acute on the light syllable preceding the final. Thus कुक्कुट , तित्तिरि ॥

२२ । नर्तुप्राण्याख्यायाम् ॥

यथालक्षण प्राप्तमुदात्तत्व न । वसन्त । कृकलास ॥

22 The rules relating to acute accent mentioned, however, do not apply to the names of seasons and animals As वसन्त । कृकलास ॥

२३ । धान्यानां च वृद्धषान्तानाम् ॥

आदिरुदात्त । कान्तानाम । श्यामाका । षान्तानाम । राजमाषा ॥

23 The words denoting the names of corns, and having a Vriddhi vowel in their first syllable and ending with a क or a ष, are first-acute Thus श्यामाका, राजमाषा ending in क and ष respectively These are names of corns These are the examples given by the author of the Siddhânta Kaumudi श्यामाका is however governed by Phit III 18 नैषादका would be a better example According to another recension, the word च does not occur in the sutra In the Phit vritti the sûtra is explained as meaning 'The heavy vowel of words denoting corn is acute, &c.' Thus the accent may be नैषादका or नैषादका, कालाचा or कालाचा ॥

२४ । जनपदशब्दानामषान्तानाम् ॥

आदिरुदात्त । केकय ॥

24 The words denoting countries and ending in a vowel, are first acute As केकय । According to some, the accent of this word is governed by Phit II 13 Their examples are अङ्गा, वङ्गा ॥

२५ । ह्यादीनामसंयुक्तलान्तानामन्त पूर्वं वा ॥

हयादि हलसंज्ञा । पललम । शललम । 'ह्यादीनाम्' किम् ? एकल. । 'असंयुक्त-' इति किम ? मल्ल. ॥

25 A word beginning with a consonant, and ending with the letter ल, not being a conjunct consonant, has acute on the first syllable, or optionally on the penultimate syllable Thus पललम or पललम शललम, or शललम । The word ह in the sûtra is equivalent to हल् । Why do we say 'beginning with a हल ? Observe एकल । Why do we say 'a non-conjunct ल' ? See मल्ल । Some read the anuvritti of the word जनपदानां into this sûtra They give the examples पञ्चाला, कोशला, and the counter example पलालम् ॥

२६ । इगन्तानां च द्व्यषाम् ॥

आदिरुदात्त । कृषि ॥

इति फिट्सूत्रेषु द्वितीय पाद ॥

26 A word ending in इ, उ ऋ or ऌ long or short, is first-acute, when it consists of two syllables Thus कृषि । Some read the anuvritti of the word जनपदानाम into this sûtra and so their examples are कुरव and चेदय (कुरु and चेदि), and their counter example is कृषि । Because कृषि is found to be end acute in अक्षै र्मा दीव्य कृषिमित्कृषस्व (Rig Veda X 34 13)

CHAPTER III

१ । अथ द्वितीय प्रागीषात् ॥

'ईषान्तस्य हलादे -' इत्यत' प्राग्द्वितीयाधिकार ॥

1 Up to ईषान्तस्य &c, (III 17) exclusive, the words 'second syllable' have governing force In all rules up to sûtra 16 inclusive of this Chapter, the words 'second syllable' should be supplied

२ । त्र्यचां प्राङ्मकरात् ॥

'मकरवरूढ–' इत्यत प्राक् त्र्यचामित्यधिकारः ॥

2 'Of a word consisting of three syllables' is the phrase to be supplied in the following sûtras up to मकर &c Sûtra 8

३ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥

कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम । कुर्वादीनां तु कपोलः । रसना । वदनम ॥

3 Words consisting of three syllables and denoting limbs (or bodily organs) get the acute on their second syllable, provided that they do not begin with a guttural, a र or a व । As ललाटम । But the guttural beginning कपोलः is middle acute by Phit II 19 and रसना and वदन are first-acute by Phit II 6

४ । मादीनां च ॥

मलय । मकर ॥

4 A trisyllabic word beginning with म has acute on the second syllable, As मलय । मकरः । महेन्द्रः ॥

५ । शादीनां शाकानाम् ॥

शीतन्या । शतपुष्पा ॥

5 A tri syllabic word beginning with श and denoting vegetables, has acute on the second As शीतन्या । शतपुष्पा । Some read the sûtra as सादीनाम् and illustrate it by सर्षपा ॥

६ । पान्तानां गुर्वादीनाम् ॥

पादप । आतप । लघ्वादीनां तु । अनूपम । द्व्यचातु । नीपम ॥

6 A tri-syllabic word ending in प and beginning with a heavy syllable has acute on the second As पादप, आतपः । But अनूपम (VI 2 189), because the first syllable is light and नीपम् (VI 2 192), because the word consists of two syllables

७ । युतान्यण्यन्तानाम् ॥

युते । अयुतम् । अनि । धमनि । अणि । विपणि ॥

7 A tri syllabic word ending in युत, अनि and अणि has acute on the second As अयुतम्, धमनि, विपणी ॥

८ । मकरवरूढपारेवतवितस्तेक्ष्वार्जिद्राक्षाकलोमाकाष्ठापेष्ठाकाशीनामादिर्वा ॥

एषामादिर्द्वितीयो वोदात्त । मकर । वरूढ इत्यादि ॥

8 Either the first or the second syllable of these may have the acute मकर (or मकर), वरूढ (or वरूढ), पारेवत (or पारेवत), वितस्त (or वितस्त), इक्षु (or इक्षु), आर्जि (or आर्जि), द्राक्षा (or द्राक्षा), कला (or कला), उमा (or उमा), काष्ठा (or काष्ठा), पेष्ठा (or पेष्ठा), काशी (or काशी) ॥

९ । छन्दसि च ॥

अमकराद्यर्थ आरम्भ । लक्ष्यानुसारादादिर्द्वितीयं चोदात्त ज्ञेयम ॥

9 In the Chhandas, several other words than मकर &c , have acute either on the first or on the second

१० । कर्दमादीना च ॥

आदिर्द्वितीय वोदात्तम् ॥

10 The words कर्दमा &c , have acute either on the first or on the second. As कर्दमा (or कर्दमा), कुलटा (or कुलटा), उदक. or उदक., गान्धारि. or गान्धारि ॥

११ । सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥

आदिर्द्वितीय तेशब्दश्चेति त्रय. पर्यायेणोदात्ता । सुगन्धितेजना: ॥

11 The first, second or the fourth syllable of सुगन्धितेजन may get the acute accent ते means the syllable ते of this word Thus सुगन्धितेजना or सुगन्धितेजना or सुगन्धितेजना ॥

१२ । नप. फलान्तानाम् ॥

आदिर्द्वितीय वोदात्तम । राजादनफलम् ॥

12 Of a neuter noun ending in फल, the first or the second syllable may be acute The word नप् means नपुसक or Neuter Thus राजादनफलम् or राजादनफलम् ॥

१३ । यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् ॥

कुलाय: ॥

13 A word ending in य has acute on the syllable preceding such य। As कुलाय. ॥

१४ । थान्तस्य च नालघुनी ॥

नाशब्दो लघु च उदात्ते स्त । सनाथा सभा ॥

14 A word ending in थ has acute on the syllable ना (if any) and on the light syllable that may immediately precede it As सनाथा सभा । Others read this sûtra as आन्तस्य च ना लघुनी 'a word ending in आ and having ना or a light syllable preceding such आ has acute on such ना and the light vowel' They give examples of नना, दिवा, सुधा ॥

१५ । शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दोष्ट्रारपुरूरवसां च ॥

अन्त्यात्पूर्वमुदात्त द्वितीय वा ॥

15 The following words have acute either on the penultimate or the second syllable —शिशुमार (or शिशुमार or शिशुमार or शिंशुमार), उदुम्बर (or उदुम्बर), बलीवर्द (or बलीवर्द), उष्ट्रार (another reading is उष्टार.), पुरूरवस् (or पुरूरवस्)

१६ । साकाश्यकाम्पिल्यनासिक्यदार्वाघाटानाम् ॥

द्वितीयमुदात्त वा ॥

16 The second syllables of the following are optionally acute साकाश्य: (formed by ण्य of IV 2 80), so also काम्पिल्य., नासिक्य., and दार्वाघाट. । See Vârtika दारावाहन under III 2 49, S 2966

१७ । ईषान्तस्य हयादेरादिर्वा ॥

हलीषा । लाङ्गलीषा ॥

17 A word ending in ईषा and beginning with a consonant, may optionally have acute on the first syllable As ह॑लीषा, ला॑ङ्गलीषा ॥

१८ । उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशारीरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥

एषामादिरुदात्त स्यात ॥

18 The following have acute on the first उ॑शीर, दा॑शेर, क॑पाल, प॑लाल, शै॑वाल, श्या॑माक, शा॑रीर, श॑राव, हृ॑दय, हि॑रण्य, अ॑रण्य, अ॑पत्य, दे॑वर ॥

१९ । महिष्याषाढयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥

आदिरुदात्त । महिषो जाया । आषाढा उपदधाति ॥

इति फिटसूत्रेषु तृतीय पाद ॥

19 The word म॑हिषी when meaning 'queen,' and आ॑षाढा when it is the name of a sacrifice are first acute As महिषी जाया । आषाढा उपदधाति ॥

CHAPTER IV

१ । शकटिशकट्योरक्षरमक्षर पर्यायेण ॥

उदात्तम । शकटि । शकटी ॥

1 Every syllable of the words शकटि and शकटी is acute by turns. Thus श॑कटिः, शक॑टिः, शकटि॑ । श॑कटी, शक॑टी and शकटी॑ ॥

२ । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥

अक्षरमक्षर पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मण । अन्यत्र गोष्ठज पशु. । कृदुत्तरपदप्रकृति स्वरेणान्तोदात्त ॥

2 So also the word गोष्ठज, when it is the name of a Brâhmana As गो॑ष्ठज, गोष्ठ॑ज or गोष्ठजो॑ ब्राह्मण । Otherwise it will be always end-acute by कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वर (VI 2 139), as गोष्ठज॑. पशु. ॥

३ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥

शेष क्रमेणोदात्तम् । पारावत ॥

3 So also the word पारावत with the exception of its penultimate syllable As पा॑रावत., पार॑ावत and पारावत॑ । But the penultimate syllable व is never acute

४ । धूम्रजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानाम् ॥

एषा चतुर्णां धूम्रभृतीश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूम्रजानु । मुञ्जकेशः । कालवाल । स्थालीपाक. ॥

4 So also the words धूम्रजानु with the exception of धू, मुञ्जकेश with the exception of ज, कालवाल with the exception of ल, and स्थालीपाक with the exception of स्था get acute in turn on every syllable Thus धूम्र॑जानु, धूम्रजा॑नु, धूम्रजानु॑. ।

मुँजकेश, मुजकेँश, मुञ्जकेशँ । कालवाल., कालवाँल । स्थालीपाँक, स्थँालीपाक. or स्थालीपाकँ ॥

५ । कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥

कपिकेश । हरिकेश ॥

5. In the Chhandas, the words कपिकेश and हरिकेश get acute on every syllable in turn As कँपिकेश., पिँकेश., कपिकँश., कपिकेशँ । So also with हरिकेश ॥

६ । न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥

स्यष्टम । न्यङुत्तान । 'व्यचत्तयतस्व' ॥

6 The words न्यङ् and स्वर् have svarita accent As न्यँङुत्तान । व्यँचत्तयत स्वँः (Rig Veda II 24 3)

७ । न्यर्बुदव्यल्कशयोरादिः ॥

स्वरित स्यात ॥

7 The first syllables of न्यँर्बुद and व्यँल्कश are svarita

८ । तिल्यशिक्यमर्त्यकाश्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः ॥

स्वरित स्यात । तिलाना भवन क्षेत्र तिल्यम । वैश्वानर्यां शिक्यमादत्ते । प्रभिचायमर्त्यमन्यास्यति । वज्र काश्मर्योवज्रेण । 'यतोनाव.' (३७०१) इति प्राप्ते ॥

8 The finals of the following words are svarita, तिल्यँ, शिक्यँ, मर्त्यँ, काश्मर्यँ धान्य, कन्या, राजन्यँ, मनुष्यँ । The word तिल्यम=तिलाना भवन क्षेत्र । वैश्वानर्यां शिक्य मादत्ते, प्रभिचायमर्त्यमन्यास्यति, वज्र काश्मर्यैावज्रेण । Some of these are exceptions to VI 1 213

९ । बिल्वभक्ष्यवीर्याणि छन्दसि ॥

अन्तस्वरितानि । ततो विल्व उदतिष्ठत ॥

9 In the Chhandas the following words are finally svarita बिल्वँ, भक्ष्यँ, वीर्यँ । As ततो विल्व उदतिष्ठत ॥

१० । त्वत्त्वसमसिमेत्यनुच्चानि ॥

स्तरीरु त्वत' । 'उत त्व: पश्यन्' । 'नभन्तामन्यके समे' । 'सिमस्मै' ॥

10 The words त्वत, त्व, सम, and सिम are wholly anudâtta As स्तरीरु त्व (Rig Veda VII 101 3), उत त्व: पश्यन (Rig Veda X 71 4), नभन्ताम न्यके समे (Rig Veda VIII 39 1), सिमस्मै (Rig Veda I 115 4)

११ । सिमस्याथर्वणेऽन्त उदात्तः ॥

अथर्वण इति प्रायिकम् । तत्र दृष्टस्येत्येव पर वा । तेन 'वासस्तनुते सिमस्मै' इत्यृग्वेदेऽपि भवत्येव ॥

11 In the Atharva Veda the word सिम is finally acute The rule is not confined to the Atharva Veda . it is so found in the Rig Veda also As वासस्तनुते सिमस्मै (Rig Veda I 115 4)

१२ । निपाता आद्युदात्ताः ॥

स्वाहा ।

12 The Indeclinables are first acute As स्वाहा ॥

१३ । उपसर्गाश्चाभिवर्जम् ॥

13 The upasargas are first acute with the exception of अभि ॥

१४ । एवादीनामन्तः ॥

एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव । एवम । नूनम । 'सह ते पुत्र सूरिभि' । षष्ठस्य तृतीये सह । 'सहस्य स.–' (१००६) इति प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त इति तु प्राञ्च । तच्चिन्त्यम ॥

14 The words एव and the rest are finally acute Another reading is एवमादीनाम । As एवं, एवम, नूनम, सह । सह ते पुत्र सू_रिभि । in VI 3 78 S 1009, the word सह is first acute according to Kasika Thus there is an apparent contradiction

१५ । वाचादीनामुभावुदात्तौ ॥

उभौ ग्रहणमनुदात्त पदमेकवर्जमित्यस्य बाधाय ॥

15 Both syllables of the words वाच and the rest are acute This debars the general rule by which, in one word only one syllable is accented (VI 1 158).

१६ । चादयोऽनुदात्ताः ॥

स्पष्टम ॥

16 The words च and the rest are anudâtta

१७ । यथेति पादान्ते ॥

'त नेमिमृभवो यथा' । 'पादान्ते' किम । 'यथा नो अदिति करत' ॥

17 The word यथा is anudâtta at the end of a Pâda or verse As त नेमिमृभवो यथा (Rig Veda VIII 75 5) But यथा नो अदिति करत् where it is not at the end of a verse (Rig Veda I 43 2)

१८ । प्रकारादिद्विरुक्तौ ॥

परस्यान्त उदात्त । पटुपटु ॥

18 A double word is finally acute when it denotes प्रकार &c Thus पटुपटु. This would have been finally acute by Panini's rule also, VIII 1 11 and 12

१९ । शेष सर्वमनुदात्त ॥

'शेष सर्व मनुदात्तम' । शेषमित्यादिद्विरुक्तस्य परमित्यर्थ । प्रप्रायम् । दिवेदिवे । इति ॥

इति फिटसूत्रेषु तुरीय पाद ॥

19 All other double words are anudâtta As प्रप्रायम, (Rig Veda VII 8 4) दिवे दिवे (Rig Veda I 1 3) ॥

Here end the Phit Sutras.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III

AFFIX-ACCENTS—(continued)

३७०८ । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ॥

प्रत्यय आद्युदात्त एव स्यात । अग्नि । कर्तव्यम ॥

3708 That which is called an affix, has an acute accent on its first syllable

This sûtra may also be treated as a Paribhâshâ or an Adhikâra sûtra The udâtta accent falls on the affix, and if it consists of more than one vowel, then on the first of the vowels Thus the affix तव्य has udâtta on the first अ, as in कर्तव्यम् । So also अग्नि formed with the affix नि (Unadi IV 50),

३७०९ । अनुदात्तौ सुप्पितौ । ३ । १ । ४ ॥

पूर्वस्यापवाद । यज्ञस्य । न यो युच्छति । सुप्पितोरनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयौ ॥

3709 The case affixes (sup) and the affixes having an indicatory *pa* (pit) are anudâtta

This is an exception (apavâda) to the last aphorism. As यज्ञस्य, so also न यो युच्छति (Rig Veda V 54 13)

Here the root युच्छप्रमादे is end-acute by VI 1 162 To it is added शप् which becomes svarita as it is preceded by an udatta (VIII 4 66) Then is added तिप् which becomes monotone by I 2 39 S 3668, as it is preceded by a svarita So the affix तिप् becomes monotone

३७१० । चितः । ६ । १ । १६३ ॥

अन्त उदात्त स्यात । "* चित सप्रकृतेर्बह्वकजर्थम *"। चिति प्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्तो वाच्य इत्यर्थ । 'नभन्तामन्यके समे'। 'यके सरस्वतीमनु। तकत्सु ते' ॥

3710 A stem (formed by an affix or augment or substitute) having an indicatory 'ch', gets acute on the end syllable

Vart —In the cases of affixes having an indicatory च, the acute accent falls on the final, taking the stem and the affix in an aggregate for the sake of affixes 'bahu' and 'akach' Thus बहुपटु । The affix बहुच् is one of those few affixes which are really prefixes, (V 3 68) The accent will not, therefore, fall on हु, but on the last syllable of the whole word compounded of the prefix and the base So also with the affix अकच । It is added in the *middle* of the word, but the accent will fall on the *end*, as उच्चकै (V 3 71)

Thus —नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII 39 1) यके सरस्वतीम (Rig Veda VIII 21 18) तकत्सु ते (Rig Veda I 133 4)

३७११ । तद्धितस्य । ६ । १ । १६४ ॥

चितस्तद्धितस्यान्त उदात्त । पूर्वेण सिद्धे जित्स्वरबाधनार्थमिदम् । कौञ्जायना ॥

3711 A stem formed with a Taddhita-affix having an indicatory *ch*, has acute on the end syllable

Thus कौञ्जायना formed by the affix चफञ (IV 1 98) कुञ्ज + चफञ + ञ्य = कौञ्जायन्य, dual कौञ्जायन्यौ, pl कौञ्जायनाः (ञ्य being elided by II 4 62, and thus giving scope to चफञ accent) In this affix there are two indicatory letters च and ञ, the च has only one function, namely, regulating the accent according to this rule, while ञ has two functions, one to regulate the accent by VI 1 197, and another to cause Vriddhi by VII 2 117 Now arises the question, 'should the word get the accent of च or of ञ' । The present rule declares that it should get the accent of च and not of ञ, for the latter finds still a function left to it, while if ञ was to regulate the accent, च would have no scope.

३७१२ । कितः । ६ । १ । १६५ ॥

कितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । 'यदाग्नेयः' ॥

3712 A stem formed by a Taddhita affix having an indicatory *ka* has acute accent on the end syllable

Thus यदाग्नेयं । Here the affix ढक is added to अग्नि by IV 2 33 S 1236.

३७१३ । तिसृभ्यो जसः । ६ । १ । १६६ ॥

अन्त उदात्तः । 'तिस्रो द्यावः सवितुः' ॥

3713. The Nominative plural *jas* of *tisri* has acute accent on the last syllable

Thus तिस्रो द्यावः सवितुः (Rig Veda I 35 6)

The word त्रि is end acute, the feminine तिसृ being its substitute would also be end acute Before the affix जस, the ऋ is changed to र by VII 2 100 Here VIII 2 4 would have made the जस svarita This debars that svarita accent Therefore the word तिस्रः in the above example is end-acute

३७१४ । सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६ । १ । १६८ ॥

साविति सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच् तत परा तृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'वाचा विरूप' । सौ किम्? राज्ञेत्यादौ एकाचोऽपि राजशब्दात्परस्य मा भूत । 'राज्ञा नु ते' । एकाच किम्? 'विदथते राजनि त्वे' । तृतीयादि किम? 'न ददर्श वाचम्' ॥

3714 The case-affixes of the Instrumental and of the cases that follow it have the acute accent, if the stem in the Locative Plural is monosyllabic

The word सौ (locative of सु) refers to the सु of the Locative plural

Thus वाचा विरूप। Why do we say 'if the stem in the Locative plural is monosyllabic'? Observe राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहद्गभीरन्तव सोम धाम। (Rig Veda I 91 3) because the stem in the Locative Pl of राजन् is not monosyllabic, but dissyllabic, though here it is monosyllabic Why do wo say 'monosyllable'? Observe विदथते राजनि त्वे (Rig Veda VI 1 13) Why do say 'the Instrumentals and the rest'? Observe न ददर्श वाच (Rig Veda X 71 4) The plural of Locative being taken in the sûtra, the rule does not apply to त्वया and त्वयि । as in

the *plural* of the Locative they have more than one syllable, though in *singular* locative their stem has one syllable

३७१५ । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । ६ । १ । १६९ ॥

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच ततः परा तृतीयादि विभक्ति-रन्तोदात्ता वा स्यात । परमवाचा ॥

3715 The same case endings may optionally have the acute accent, if the monosyllabic word stands at the end of a compound, and has acute accent on the final, when the compound can be easily unloosened

The phrases 'एकाच', and तृतीयादिर्विभक्ति are understood here also The nitya or *invariable* compounds are excluded by this rule Thus परमवाचा, or परमवाचा, परमवाचे or वाचे, परमवाच or वाच । So also परमत्वचा or त्वचा &c

३७१६ । अञ्चेश्छन्दस्य सर्वनामस्थानम् । ६ । १ । १७० ॥

अञ्चेः परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधीच' । चाविति पूर्वपदान्तोदात्तत्व प्राप्त तृतीयादिरित्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानग्रहण शस्परिग्रहार्थम् । 'प्रतीचो बाहून' ॥

3716 In the Chhandas, the case-endings other than the sarvanâmasthâna, get the acute accent when coming after añch

In the Vedas, a stem ending in the word अञ्च, has the acute not only on the affixes previously mentioned, but on the accusative plural affix also Thus इन्द्रा दधीचो अस्थभि (Rig Veda I 84 13) Here the word दधीच had accent on धी by VI 1 222, but by the present sûtra, the accent falls on the case affix अस ॥

Though the anuvritti of 'Instrumentals and the rest' was understood here, the word asarvanâmasthâna has been used here to include the ending शस् also As प्रतीचो बाहून प्रतिभङ्ध्येषाम् (Rig Veda X 87 4)

३७१७ । ऊडिदपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः । ६ । १ । १७१ ॥

'ऊठ' 'इद' 'पदादि' 'अप' 'पुम्' 'रै' 'दिव' इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता । ऊठ् । प्रष्ठौह'। प्रष्ठौहा ॥

'+ उठ्युपधाग्रहण कर्तव्यम +' । इह मा भूत । अक्षद्युवा' । 'अक्षद्युवे' । इदम । 'एभिर्नृभिर्नृतम' । अन्वादेशे न । 'अन्तोदात्तात' इत्यनुवृत्ते । न च तत्रान्तोदात्तताप्यस्तीति वाच्यम । 'इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ' (३५०) इति सूत्रेणानुदात्तस्याशोविधानात । 'प्र ते वभ्रू' । 'माभ्या गा अनु' । 'पद्दन्नोमास्हृन्निश्–' (२२८) इति पट पदादय । 'पद्भ्या भूमि' । 'दद्भिर्न जिह्वा' । 'जायते मासिमासि' । 'मर्नश्चिन्मे हृद आ' । अप । 'अपो फेनेन' । पुम् । 'अभ्रातेव पुस' । रै । 'राया वयम्' । 'रायो धर्ता' । दिव । 'दिवेदिवे' ॥

3717 The same (asarvanâmasthâna) case-endings have the acute accent, when the stem ends in 'vâh', also after *idam*, after *pad* &c (upto 'nis' VI 1 63) after *apa*, *puns*, *rai* and *div*.

Thus (1) ऊठ् —प्रष्ठौह, प्रष्ठौहा ॥

Vârt —In the case of ऊठ the penultimate ऊ should be taken Therefore not here अक्षद्युवा, अक्षद्युवे ॥

(2) इदम—एभिर्न्भिर्नतमः (Rig Veda IV 17 11)

Not so in anvâdesâ (II 4 32 S 350), because the anuvritti of अन्तोदात्तात is understood in this sûtra Nor should it be said that there is final udatta in the case of anvâdesa इदम् also Because in anvâdesa the अश substitute of इदम् is expressly taught to be anudâtta by II 4 32, and it can never be end-acute Thus in the following Rik verse (Rig Veda IV 32. 22)—प्र ते बभ्रू विचक्षण शंसामि गोषणो नपात् । माभ्यां गा अनु शिश्रथः ॥

Here आभ्या is used as अन्वादेश referring to बभ्रू of the preceding line

(3) पद &c These are the six words पद, दत, नस, मास, हृद and निश (VI 1 63, S 228) Thus पदभ्यां भूमिः । दद्भिर्न जिह्वा (Rig Veda X 68 6) जायते मासि मासि (Rig Veda X 52 3) मनश्चिन्मे हृद आ (Rig Veda I 24 12)

(4) अप् —as अपां फेनेन (Rig Veda VIII 14 13)

(5) पुंस् —as अभ्रातेव पुंसः (Rig Veda I 124 7)

(6) रै—as राया वयम (Rig Veda IV 42 10) रायो धर्ता (Rig Veda V 15. 1)

(7) दिव्—as दिवे दिवे (Rig Veda I 1 3)

३७१८ । अष्टनो दीर्घात् । ६ । १ । १७२ ॥

असादिविभक्तिरुदात्ता । 'अष्टाभिर्दशभि' ॥

3718 The asarvanâmasthâna case-endings after 'ashtan' 'eight' have acute accent, when it gets the form 'ashtâ'

The word अष्टन् has two forms in the Acc pl and the other cases that follow it, namely अष्टा and अष्ट । The affixes of Acc pl &c, are udâtta after the long form अष्टा and not after अष्ट । Thus अष्टाभिः (Rig Veda II 18 4) opposed to अष्टभि, अष्टाभ्यः con अष्टभ्यः, अष्टासु con अष्टसु । The word अष्टन has acute on the last syllable, as it belongs to the class of घृतादि words (Phit I 21), and by VI 1 180 the accent would have been on the penultimate syllable This rule debars it

३७१९ । शतुरनुमो नद्यजादी । ६ । १ । १७३ ॥

अनुम यः शतृप्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात्परा नद्यजादिश्च असादिविभक्तिरुदात्ता स्यात' 'अच्छा रव' प्रथमा जानती' । कृण्वते । 'अन्तोदात्तात' किम । दधती । 'अभ्यस्तानामादि' (३६७३) इत्याद्युदात्त. । 'अनुम' किम । तुदन्ती । एकादेशोऽत्र उदात्त । अदुपदेशात्परत्वाच्छतुः '-लसार्वधातुकम्-' (३७०३) इति निघात ॥

3719 After an oxytone Participle in *at* the feminine suffix 'î' (nadi) and the case endings beginning with vowels (with the exception of strong cases) have acute accent, when the participa affix has not the augment *n* (*i e* is not *ant*)

The word अन्तोदात्तात 'after an oxytoned word' is understood here Thus अच्छारवं प्रथमा जानती (Rig Veda III 31 6) So also कृण्वते (III 2 80 S 2990)

If the participle is not an oxytone, the rule does not apply As ददती, दधती । Here the accent is on the first syllable by VI 1 189 S. 3673 Why do we say 'not having the augment नुम ?' Observe तुदन्ती । Here also by VI.

1 186 S 3730, after the root तुद् which has an indicatory अ, in the Dhâtupâtha being written तुद, the sârvadhâtuka affix शतृ (अत) is anudâtta This anudâtta अत, coalescing with the udâtta अ of तुद (VI I 162), becomes udâtta (VIII 2. 5), and VIII 2. 1 not being held applicable here, the Participle gets the accent, and not the feminine affix.

३७२० । उदात्तयणो हल्पूर्वात् । ६ । १ । १७४ ॥

उदात्तस्थाने यो यण्हल्पूर्वस्तस्मात्परा नदी शसादिर्विभक्तिश्च उदात्ता स्यात् । 'चोदयित्री सूनृतानाम्' । 'एषा नेत्री' । ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे ॥

3720 The same endings have the acute accent, when for the acutely accented final vowel of the stem, a semi-vowel is substituted, and which is preceded by a consonant

Thus चोदयित्री सूनृतानाम् (Rig Veda I 3 11), एषा नेत्री (Rig Veda VII 76 7) ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे (Rig Veda II 30 1) All these are तृच् ending words and have consequently acute accent on the final (VI 1. 163)

३७२१ । नोङ्धात्वोः । ६ । १ । १७५ ॥

अनयोर्यणः परे शसादय उदात्ता न स्युः । ब्रह्मबन्ध्वा । 'सेत्पृश्निः सुभ्वे' ॥

3721 But not so, when the vowel is of the feminine affix 'ऊ' (IV 1 66), or the final of a root

After the semi-vowel substitutes of the udâtta ऊ (IV 1 66) or of the udâtta final vowels of the root, when preceded by a consonant, the weak case-endings beginning with a vowel do not take the acute accent. Thus ब्रह्मबन्ध्वा ब्रह्मबन्ध्वे धीरबन्ध्वा, धीरबन्ध्वे from धीरबन्धू, which has acute accent on ऊ, because ऊङ् is udâtta (III 1 3), and the ekâdeśa of it, when it combines with the preceding vowel is also udâtta (VIII 2 5). The व substituted for ऊ before the ending आ, is a semi vowel substitute of an udâtta (उदात्तयण्), the affix after it would have become udâtta by the last sûtra, but not being so, the general rule VIII 2 4 applies and makes it svarita Let us take an example of a semi vowel substitute of the vowel of a root (धातु यण्)—सकल्ल्वा, सकल्ल्वे and खलप्वा, खलप्वे from सकल्लू and खलपू respectively formed by क्विप् affix, the second member of the compound retaining its original accent, namely, the oxytone the semi vowel being substituted by VI 4 83 before the vowel case-endings So also सेत्पृश्निः सुभ्वे (Rig Veda VI 66 3)

३७२२ । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप् । ६ । १ । १७६ ॥

ह्रस्वान्तादन्तोदात्तान्नुटश्च परो मतुबुदात्तः । 'यो अब्दिमाँ उदनिमाँ इयर्ति' । नुट् । 'अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायः' । 'अन्तोदात्तात्' किम् ? 'मा त्वा विदद्दिषुमान्' ॥

'+ स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् +' इत्येतदत्र नेष्यते । 'मरुत्वाँ इन्द्र' । 'नियुत्वान्वायवा गहि' ॥

'+ रेशब्दाच्च +' । रेवाँ इद्रेवत' ॥

3722 The otherwise unaccented *mat* (*vat*) takes the acute accent, when an oxytoned stem ends in a light vowel, or the affix has before it the augment *n* (VIII 2 16).

The word अन्तोदात्तात् is understood here also Thus

यो अ॒ँ ब्दिमाँ उ॒ँदनिमा इयर्ति (Rig Veda V 42 14) So also when मतुप् takes नुट्, as अक्षण्वता, अक्षण्वत. कर्णव॑न्त. सखायः (Rig Veda X 71 7) Here by VII. 1 76, the word अक्षि takes अनङ् and becomes अक्षन्, then is added नुट् by VIII 2 16, and we have अक्षन् न् मतुप् । The preceding न् is elided When the stem is not oxytone (antodâtta) this rule does not apply as व॒ँसुमान् । मात्वा विदद्विसुमान् (Rig Veda II 42 2) The word व॒ँसु has acute on the first syllable, as it is formed from वस with the affix उ (Un 1 10) which is नित् (Un I 9) So the मतुप् retains its anudatta here. So also in the case of मरुत्वान् the affix does not become acute, though the word मरु॒त् has acute on the final as the intervening त makes the उ of रु *heavy* when the affix is added : the general maxim स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् does not apply here, because the very fact that न् is only taken as an exception, shows this, as मरुत्वा इन्द्र (Rig Veda III 47 1) नियुत्वान्वा यवागहि (Rig Veda II 41 2)

Vârt —The affix मतुप becomes acute after the heavy vowel of रै, as आरेव॑ान = रयिरस्यास्ति । There is vocalisation of य of रयि, as र इ इ, then substitution of one, as र इ, then guna, as ऐ in रेवान् इद्रेवत. (Rig Veda VIII 2 13).

३७२३ । नामन्यतरस्याम् । ६ । १ । १७७ ॥

मतुपि योऽह्रस्वस्तदन्तादन्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा । 'चेतंन्ती सुमतीनाम, ॥

3723. After an oxytoned stem which ends in a light vowel the genitive ending 'nâm' has optionally the acute accent

Thus :—चेतन्ती सुमतीनाम (Rig Veda I 3. 11)

So also अग्नीनाम् or अ॒ग्नीनाम्, वायूनाम्, or वायू॒नाम् कर्तॄणाम् or क॒र्तॄणाम् (see VII 1 54).

३७२४ । ङ्याश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १७८ ॥

ङ्या: परो नामुदात्तो वा । 'दे॒वसे॒नाना॑मभिभञ्जती॒नाम्' । वेत्युक्तेर्नेह । 'जयन्तीनां मरुतो यन्तु' ॥

3724 In the Chhandas, the ending 'nâm' has diversely the acute accent after the feminine affix 'î'

Thus देवसेनानाम् अभिभञ्जतीनाम, (Rig Veda X 103 8) Sometimes it does not take place, as जयन्तीनाम् मरुत (Rig Veda X 103 8).

३७२५ । षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः । ६ । १ । १७९ ॥

एभ्यो हलादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'आ षड्भिर्हू॒यमा॑न' । 'त्रिभिष्ट्वं दे॑व' ॥

3725 The case-endings beginning with a consonant, have the acute accent after the Numerals called *shat* (I 1 24), as well as after *tri* and *chatur*

The anuvritti of अन्तोदात्तात् ceases for the present rule applies even to words like प॒ँचन and न॒ँवन which are acute on the initial by Phit II 5 Thus पञ्चा॒नाम् षड्भि॒ँ, षड्भ्य॒ँ, पञ्चा॒नाम्, सप्ता॒नाम त्रिभि॒ँ, त्रिभ्य॒ँ, त्रयाणा॒ँम, चतुर्णा॒म् (See VII 1 55) Why do we say 'before case-affixes beginning with consonants'? Observe चतस्र

पथ्य (VI 1 167 and VII 2 99) आ षड्भिर्हूयमान. (Rig Veda II 18. 4) त्रिभिष्ट्वं देव सवित (Rig Veda IX 67 26)

३७२६ । न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः । ६ । १ । १८२ ॥

एभ्य प्रागुक्तं न । 'गवा' शता' । 'गोभ्य' गातुम्' । 'शुन'श्चिच्छेप'म्' । सौ प्रथमैकवचनेऽवर्णान्तात । 'तेभ्यो' द्युम्नम' । तेषा पाहि श्रुधी हव'म ॥

3726 The foregoing rules from VI 1 168 downwards have no applicability after *go,* and 'svan' and words ending in them, nor after a stem which before the case ending of the Nominative singular has *a* or â, nor after 'râj,' nor after a stem ending in *anch,* nor after *krunh* and *krit*

Thus गवा, गवे, गोभ्याम् as in गवा शता (Rig Veda I 122 7) Here by VI 1 168, the case-endings would have got otherwise the accent, which is however prohibited So also सुगुना, सुगवे and सुगुभ्याम् । गोभ्यो गातुम (Rig Veda VIII 45, 30) Here VI 1 169 is prohibited So also शुना, शुने श्वभ्याम्, परमशुना, परमशुने and परमश्वभ्याम । शुनश्चिच्छेपम (Rig Veda V 2 7) The word साववर्ण (सौ अवर्ण) means 'what has अ or आ before सु (1st sing)' Thus येभ्य, तेभ्य, कभ्य । तेभ्योद्युम्नम (Rig Veda V 79 7) तेषा पाहि श्रुधी हवम (Rig Veda I 2 1) So also राज्ञा, राज्ञे, परमराज्ञा । The word राज is formed by क्विप् affix अङ = अञ्च + क्विन्, the prohibition applies to that form of this word wherein the nasal is not elided (VI 4 30) Thus प्राञ्चा, प्राङ्भ्याम । Where the nasal is elided, there the case ending must take the accent, as प्राचा प्राग्भ्याम् । क्रुङ is also a क्विन formed word Thus क्रुञ्चा, क्रुञ्चे, परमक्रुञ्चा । कृत् is derived from कृ 'to do' or from कृत् 'to cut' by क्विप्, as कृता, कृते and परमकृता । Why has the word श्वन् been especially mentioned in this sûtra, when the rule would have applied to it even without such enumeration, because in the Nominative Singular this word assumes the form श्वा and consequently it is साववर्ण ? The inclusion of श्वन् indicates that the elision of न should not be considered asiddha for the purposes of this rule Therefore, the present rule will not apply to words like नृ and पितृ which in Nom Sing end in आ as ना and पिता after the elision of न of अनङ (VII 3 94) Thus the Locative Singular of नृ will be नरि by VI 1 168, this prohibition not applying, and the affix मतुप् will get udâtta after पिता by VI 1 176 as पितृमान । But rule VI I 176 will be debarred by the present in the case of वृक्षवान, because वृक्ष is a साववर्ण ॥

३७२७ । दिवो झल् । ६ । १ । १८३ ॥

दिव परा झलादिर्विभक्तिर्नोदात्ता । 'द्युभिरक्तुभि' । 'झल्' इति किम् । 'उप' त्वाग्ने दिवेदिवे' ॥

3727 After [*div*] a case-ending beginning with *bha* or *sa* is unaccented

Thus द्युभ्याम, द्युभि रक्तुभि (Rig Veda I 34 8) This debars VI. 1 168 171 Why do we say 'beginning with a झल् consonant' ? Observe उपत्वाग्ने दिवे दिवे Rig Veda I, 1 7)

३७२८ । नृ चान्यतरस्याम् । ६ । १ । १८४ ॥

नु परा झलादिर्विभक्तिर्वोदात्ता । 'नृभिर्येमान' ॥

3728 After *nri*, a case ending beginning with *bha* or *sa* is optionally unaccented

Thus नृभि or नृभिः, नृभ्य, नभ्यः, नृभ्याम्, नृभ्याम्, नृषु, नृषु । नृभिर्येमान (Rig Veda IX 75 3) But not so न्रा, न्रे ॥

३७२९ । तित्स्वरितम् । ६ । १ । १८५ ॥

निगदव्याख्यातम । 'क्व नूनम' ॥

3729 An affix having an indicatory *t*, is svarita *i e*, has circumflex accent

Thus चिकीर्ष्यम, जिहीर्ष्यम, formed by यत (III 1 97) कार्यम, हार्यम with ण्यत (III 1 124) This is an exception to III 1 3 which makes all affixes âdyudâtta For exception to this rule see VI 1 213 &c क्वनूनम (Rig Veda I 38 2).

३७३० । तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः । ६ । १ । १८६ ॥

अस्मात्पर लसार्वधातुकमनुदात्त स्यात । तासि । कर्ता । कर्तारौ । कर्तार । प्रत्ययस्वरापवादोऽयम । अनुदात्तेत । य आस्ते । ङित । 'अभि चष्टे अनृतेभि' । अदुपदेशात । पुरुभुजा, चनस्यतम' । चित्स्वरोऽप्यनेन बाध्यते । 'वर्धमान स्वेदमे' । 'तास्यादिभ्य' किम । 'अभि वृधे गृणीत' । उपदेशग्रहणाचेह । हतो वृत्राण्यार्या' । 'लग्रहणम' किम । 'कतीह निघ्नाना' । 'सार्वधातुकम' किम । शिश्ये । 'अह्न्विङो' किम । ह्नुते । यदधीते । '* विदीन्धिखिदिभ्यो नेति वक्तव्यम् *' । इन्धे राजा' एतच्च 'अनुदात्तस्य च यत्र- (३६५१) इति सूत्रे भाष्ये स्थितम ॥

3730 The Personal-endings and their substitutes (III 2, 124-126) are, when they are sârvadhâtuka (III 4 113 &c), unaccented, after the characteristic of the Periphrastic future 'tâsi' after a root which in the Dhâtupâtha has an unaccented vowel or a 'n' (with the exception of 'hnun' and 'in') as indicatory letter, as well as after what has a final 'a' in the Grammatical system of Instruction (upadeśa)

Thus तासि, कर्ता, —कर्तारौ, कर्तार, this debars the affix accent (III 1 3) Anudâttet —as, आस —आस्ते, वस —वस्ते । ङित —षूङ —सूते शीङ—शेते, अभिचष्टे अनृतेभिः (Rig Veda VII 104 8) अत उपदेश. —as तुदत, नुदत, पचत., पठत । पुरुभुजा चनस्यतम (Rig Veda I 3 1) A root taking शप (अ) is considered as taught (upadesa) as if ending with an अ, as the indicatory letters श and प are disregarded on the maxim अनुबन्धस्यानैकान्तिकत्व (= अनवयवत्व) । Thus पचमान, यजमानः । The augment मुक is added by आने मुक् VII 2 82 which may be explained in two ways, *first*, the augment मुक is added to the final अ of the base (anga) when आन (आनच् &c) follows, or *secondly*, the augment मुक is added to the base (anga) which ends in अ, when आन follows In the first case मुक becomes part and parcel of अ, and therefore अदुपदेश will mean and include an अ having such मुक्, on the maxim यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते 'That

to which an augment is added denotes, because the augment forms part of it not merely itself, but it denotes also whatever results from its combination with that augment' Therefore मुक् will not prevent the verb becoming अदुपदेश। But if secondly मुक् be taken as part of the *base* which ends in अ, then the लसार्वधातुक does not follow an अदुपदेश, because म् intervenes But we get rid of this difficulty by considering मुक् augment as Bahiranga and therefore asiddha when the Antaranga operation of accent is to be performed The augment मुक्, (म) in the last two examples consequently does not prevent the application of the rule Though the affix शानच् has an indicatory च, yet चित् accent (VI 1 163) is debarred by this rule, as it is *subsequent* As वर्धमानं स्वे दमे (Rig Veda I. 1 8)

Why do we say after तासि &c Observe अभिवृधे गृणीत (Rig Veda III 6 10) चिन्वन्ति। The vikarana श्नु is ङित (I 2 4) with regard to operations affecting the prior term, and not those which affect the subsequent. Therefore though श्नु is considered as ङित for the purposes of preventing the guna of the prior term चि, it will not be considered so for the purposes of subsequent accent. Or the word ङित in this sûtra may be taken as equal to ङिदुपदेश and not the आतिदेशिक ङित like श्नु। Why do we use the word upadeśa? So that the rule may apply to पचाव, पचामः, but not to हतः, हथ the dual of हन् which ends in न् in upadeśa, though before तस् and थस् it has assumed the form ह। Therefore हतं, हथं। हतोवृत्राण्यार्या (Rig Veda VI 60 6) Why do we use the word ल (Personal endings)? Observe कतीह निघ्नाना formed by शानन् added to हन् (III 2 128), which not being a substitute of लट्, is not a personal ending like शानच्। Why do we use the word Sârvadâtuka? Observe शिश्ये, शिश्यते शिश्यिरे। Why do we say with the exception of ह्नुङ and इङ्? Observe ह्नुते, यद् अधीते॥

Vârtika —Prohibition must be stated of विद्, इन्ध, and खिद्। Thus इन्धे राजा (Rig Veda VII 8 1)

This is explained in the Mahâbhâshya on sûtra VI 1 161 S 3651.

३७३१। आदिः सिचोऽन्यतरस्याम्। ६। १। १८७॥

सिजन्तस्यादिरुदात्तो वा। 'याासिष्ट वर्तिरश्विना॥

3731 In 'sich' Aorist, the first syllable may optionally have the acute accent.

The word उदात्त is understood here Thus, मा हि कार्ष्टाम्, मा हि कार्ष्टाम्, मा हि लाविष्टाम or मा हि लाविष्टाम॥ So also यासिष्ट वर्तिरश्विना (Rig Veda VII. 40 5 and VII 67 10)

३७३२। थलि च सेटीडन्तो वा। ६। १। १९६॥

सेटि थलन्ते पदे इडुदात्त अन्तो वा आदिर्वा स्यात। यदा नैते त्रयस्तदा 'लिति' (३६७६) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम्। लुलविथ। अत्र चत्वारोऽपि पर्यायेणोदात्ता॥

3732 Before the ending *tha* of the Perfect, second person singular, when this ending takes the augment *i*, the acute accent falls either on the first syllable, or on this *i*, or on the personal ending

Thus लुँलविय, लुलँविय, लुलविँय, and लुलवियँ । As यलु has an indicatory लु the syllable preceding the affix may have also the accent (VI 1 193). Thus we get the four forms given above In short, with इय termination, the accent may fall on any syllable When the य is not सेट्, the accent falls on the root and we have one form only by लित् accent (VI 1. 193 S 3676) —यँाय ॥

३७३३ । उपोत्तमं रिति । ६ । १ । २१७ ॥

रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदात्तं स्यात । 'यदाहवनीये' ॥

इति प्रत्ययस्वरा. ॥

3733 What is formed by an affix having an indicatory *ra* has acute on the penultimate syllable, the full word consisting of more than two syllables

A penultimate syllable can be only in a word consisting of three syllables or more Thus करणीँयम and हरणीँयम formed by अनीयर् (III 1 96), पटुजाँतीय, मद्रजाँतीय by जातीयर् (V 3 19) यदाहवनीये ॥ This debars III. 1. 3

Here end Affix-accents

अथ समासस्वराः ।

CHAPTER IV
ACCENT OF COMPOUNDS

३७३४ । समासस्य । ६ । १ । २२३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात । 'यज्ञश्रियम' ॥

3734 A compound word has the acute on the last syllable.

Thus यज्ञ श्रिय (Rig Veda I 4 7) The consonants being held to be non-existent for the purposes of accent, the udâtta will fall on the vowel though it may not be final, the final being a consonant

३७३५ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । ६ । २ । १ ॥

उदात्तस्वरितयोगि पूर्व पद प्रकृत्या स्यात । 'सत्यश्चित्रश्रवस्तमः' । 'उदात्त–' इत्यादि किम् । सर्वानुदात्ते पूर्वपदे समासान्तोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समपाद ॥

3735 In a Bahuvrîhi, the first member preserves its own original accent

The word पूर्वपदम् means here the accent—whether udâtta or svarita—which is in the first member प्रकृत्या means, 'retains its own nature, does not become modified into an anudâtta accent' By the last rule the final of a compound gets the accent, so that all the preceding members lose their accent, and become anudâtta, as in one word all syllables are unaccented except one, VI. 1 158 Thus the first member of a Bahuvrîhi would have lost its accent and become anudâtta, with the present sûtra commences the exceptions to the rule that the final of a compound is always udâtta Thus सत्यश्चित्र श्रँवस्तम. ॥

The words udâtta, and svarita are understood in this aphorism Therefore if *all* the syllables of the pûrvapada are anudatta, the present rule has no scope there, and such a compound will get udâtta on the final by the universal rule enunciated in VI. I 223. Thus समभागं, here सम being *all* anudâtta, the accent falls on ग ॥

३७३६ । तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ॥

सप्तैते पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यश्वेत । 'कृत्यतुल्याख्या अजात्या' (७४६) इति तत्पुरुष । किरिणा काणा किरिकाणः । 'पृतनास्वन्दयत्सखम्' । मन्दयति मादके इन्द्रे सखेति सप्तमीतत्पुरुष. । शस्त्री श्यामा ॥

'+ अव्यये नञ्कुनिपातानाम +' । अयज्ञो वा एष. । 'परिगणनम्' किम् । स्नात्वाकालकः । मुहूर्तसुखम भोज्यो ष्णम् ॥

3736 In a Tatpurusha, the first member preserves its original accent, when it is a word (1) meaning 'a resemblance', or (2) an Instrumental or (3) a Locative or (4) a word with which the second member is compared, (5) or an Indeclinable, or (6) an Accusative, or (7) a Future Passive Participle.

Thus (1) तुल्यश्वेतः । This is a Karmadhâraya compound formed under II 1. 68, S 749 and तुल्य being formed by यत is acutely accented on the first (VI 1 216).

(2) When the first member is in the Instrumental case, as —किरिकाणः (II. 1 30) किरि· is formed by the Unâdi affix इ to कृ (Un IV 143), and it being treated as a कित (Un IV 142) has udâtta on the final

(3) When the first member is a word in the Locative case, as पृतनस्वन्दयत्सखम् (Rig Veda I 4 7) Here मन्दयत्सखम is a Locative Tatpurusha compound मन्दयत is an epithet of India मन्दयति = मादके = इन्द्रे सखम् ॥

(4) When the first member is a word with which the second member is compared, as —शस्त्रीश्यामा ॥ These compounds are formed by II 1 55 शस्त्री is formed by Gauradi ङीष् and is final acute

(5) When the first member is an Indeclinable as, अयज्ञोवाएष· । (Rig Veda VI 67 9) The Indeclinable compound has udâtta on the first, it is formed by II 2 5

Vârt —In cases of Indeclinable compounds, the rule applies only to those which are formed by the negative Particle अ, by कु and by Particles (nipâta) Though नञ is one of the Nipâtas, its separate mention indicates that नञ् accent debars even the subsequent कृत accent as अकरणि (III 3 112, S 3389). Therefore, it does not apply to स्नात्वाकालक which has acute on the final and belongs to Mayûravyansakadi class

(6) When the first member is in the accusative case, as —मुहूर्तसुखम । They are formed by II 1 29 मुहूर्त belongs to पृषोदरादि class and is acutely accented on the last

(7) When the first member is a Kritya-formed word, as, भोज्योष्णम् । The compounding is by II 1 68. भोज्य is formed by ण्यत् and has svarita on the final (VI 1 185)

३७३७ । वर्णो वर्णेष्वनेते । ६ । २ । ३ ॥

वर्णवाचिन्युत्तरपदे एतवर्जिते वर्णवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । कृष्णसारङ्ग । लोहितकल्माषः । कृष्णशब्दो नकप्रत्ययान्त । लोहितशब्द इतचन्त । 'वर्णः' किम् । परमकृष्णः । 'वर्णेषु' किम् । कृष्णतिलाः । 'अनेते' किम् । कृष्णैत ॥

3737 The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when a word denoting color is compounded with another color denoting word, but not when it is the word *eta*

Thus कृष्णसारङ्गी, लोहितकल्माष । कृष्ण is formed by नक affix (Un III 4) and has acute on the final (III 1, 3) लोहित is formed by the affix तन् added to रुह (Un III. 94) and has acute on the first (VI 1 197)

Why do we say 'color-denoting word'? Observe परमकृष्ण (VI 1 223) Why do we say 'with another color denoting word'? Observe कृष्णतिला (VI 1 223) Why do we say 'but not when it is एत'? Observe कृष्णैत । The compounding takes place by II 1 69

३७३८ । गाधलवणयोः प्रमाणे । ६ । २ । ४ ॥

एतयोरुत्तरपदयोः प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात । अरित्रगाधमुदकम । तत्प्रमाणमित्यर्थः । गोलवणम । यावद्गवे दीयते तावदित्यर्थ । अरित्रशब्द इत्रन्तो मध्योदात्त । प्रमाणमियत्तापरिच्छेदमात्र न पुनरायाम एव । 'प्रमाणे' किम । परमगाधम ॥

3738 The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when the second term is 'gâdha' or *lavana*, and the compound expresses a 'measure or mass'

Thus अरित्रगाधमुदकम् 'water as low or fordable as an Aritra i e of the depth of a pestle' गोलवणम, 'so much salt as may be given to a cow' These are Genitive Tatpurusha compounds अरित्र is formed by the affix इत्र added to ऋ (III 2 184), and has acute on the middle (III 1, 3)· गो is formed by डो (Un II 68) and has acute on the final ओ । The word प्रमाण here denotes 'quantity,' 'measure,' 'mass,' 'limit,' and not merely the length The power of denoting measure by these words is here indicated by and is dependent upon accent

When not denoting प्रमाण we have परमगाधम् (S 3734)

३७३९ । दायाद्यं दायादे । ६ । २ । ५ ॥

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदायाद· । धनशब्द क्युप्रत्ययान्त· प्रत्ययस्वरेणाद्युदात्त । 'दायाद्यम्' किम् । परमदायादः ॥

3739 In a Tatpurusha compound, having the word dayada as its second member, the first member denoting inheritance preserves its original accent

Thus विद्यादायाद, धनदायाद । The word धन is derived by adding क्यु to धाञ् (Un II 81). Though the Unadi Sutra II 81 ordains क्यु after the root धा preceded by नि, yet by the rule of बहुल (III 3 1) it comes after धा, also when it is not preceded by नि, and धन has acute on the first (III I 3).

Why do we say 'when meaning inheritance'? Observe परमदायादः (VI 1. 223) taking the final acute of a compound

३७४० । प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः । ६ । २ । ६ ॥

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपद प्रकृत्या एतयोः परतस्तत्पुरुषे । गमनचिरम् । व्याहरणकृच्छ्रम । गमनं कारणविकलतया चिरकालभावि कृच्छ्रयोगि वा प्रतिबन्धि जायते । 'प्रतिबन्धि' किम् । मूत्रकृच्छ्रम ॥

3740 In a Tatpurusha compound, having the words *chira* or *krichchhra* as its second member, the first member, when it denotes that which experiences an obstacle, preserves its original accent.

Thus गमनचिरम, or व्याहरणकृच्छ्रम । The words गमन and व्याहरण are formed by ल्युट् affix, and have लित accent (VI 1 193) This compound belongs either to the class of Mayûra-vyansakâdi (II 1 72), or of an attribute and the thing qualified When *going* to a place is *delayed* owing to some defective arrangement or cause, or becomes *difficult*, there is produced an *obstacle* or hinderance, and is called गमनचिर or गमनकृच्छ्र । Why do we say 'which experiences a hinderance'? Observe मूत्रकृच्छ्रम् ॥

३७४१ । पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ॥

व्याजवाचिनि पदशब्द उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । मूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन । मूत्रशब्दो घञन्तः उच्चारशब्दो घञन्त. 'थाथ–' (३८७८) आदिस्वरेणान्तोदात्तः । 'अपदेशे' किम्, विष्णुपदम् ॥

3741 In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word *pada* denoting 'a pretext'

The word अपदेश means 'a pretext,' 'a contrivance' Thus मूत्रपदेन प्रस्थितः। उच्चारपदेन प्रस्थित· । Gone on pretext of voiding urine or excreta

The word मूत्र is derived by adding the affix ष्ट्रन to the root मुच्, the ऊ being substituted for उच् of मुच्, (Un IV 163), and has acute on the first (VI. 1 197) or it may be a word formed by घञ to the root मूत्रयति । The word उच्चार is also formed by घञ and by VI 2 144, S 3878, has acute on the final The compounding takes place by II 1 72 or it is an attributive compound

Why do we say 'when meaning a pretext'? Observe विष्णोः पदम् = विष्णुपदम ॥

३७४२ । निवाते वातत्राणे । ६ । २ । ८ ॥

निवातशब्दे परे वातत्राणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपद प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुड्यनिवातम । कुटीशब्दो गौरादिङीषन्त । कुड्यशब्दो यगन्त. । यगन्त. इत्यन्ये । 'वातत्राणे' किम् । राजनिवाते वसति । निवातशब्दोऽत्र रूढ पार्श्वे ॥

3742 In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'nivâta' in the sense of 'a protection from wind'

Thus कुट्येव निवात = कुटीनिवातम् 'a hut as the only shelter from the winds' So also कुड्यनिवातम् or कुड्यनिवातम्। The word निवात is an Avyayibhâva compound = वातस्य अभावः (II 1 6) or a Bahuvrihi = निरुद्धो वातोऽस्मिन्। The word कुटीनिवातम &c, are examples of compounds of two words in apposition कुटी is formed by ङीष् (IV 1 41) and has acute on the last (III 1 3) Some say that कुड्य is derived from कु by adding यत् with the augment डक् and treating it as कित्, it has the acute on the first, others hold that it is derived by the affix ड्यक् to कु and the affix has the accent. The ड here is not indicatory but part of the affix.

Why do we say when meaning 'a shelter from wind'? Observe राजनिवाते वसति = 'he lives under the shelter of the king.' Here निवात = पार्श्व or vicinity

३७४३ । शारदेऽनार्तवे । ६ । २ । ९ ॥

ऋतौ भवमार्तवम । तदन्यवाचिनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात । रज्जुशारदमुदकम् । शारदशब्दो नूतनार्थः । तस्यास्वपदविग्रहः । 'रज्ज्वा सद्य उद्धृतम्'। रज्जुशब्द 'सृजेरसुम्च' इत्याद्युदात्तो व्युत्पादितः । 'अनार्तवे' किम् । उत्तमशारदम् ॥

3743 In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'Sârad' having any other sense than that of 'autumnal'

The word आर्तव means appertaining to season (ऋतु) i e, when the word शारद does not refer to the season of शरत or autumn Thus रज्जुशारदमुदकम् 'fresh drawn water.' The word शारद means here 'fresh,' 'new' and it forms an invariable compound The word रज्जु is formed by उ affix added to सृज (Un. I 15), the स being elided The affix उ is treated as नित् (Un. I 9) and the accent falls on the first syllable (VI. I. 197).

Why do we say 'when not meaning autumnal'? Observe उत्तमशारदम् 'the best autumnal grass &c' (VI I 223)

३७४४ । अध्वर्युकषाययोर्जातौ । ६ । २ । १० ॥

एतयोः परतो जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम । कठाध्वर्युः । दौवारिककषायम । कठशब्दः पचाद्यजन्तः । तस्मात–'वैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च' (१४८४) इति णिनिः 'कठचरकाल्लुक्' (१४८७) इति लुक । द्वारि नियुक्त इति ठक्यन्तोदात्तो दौवारिकशब्दः । 'जातौ' किम् । परमाध्वर्युः ॥

3744 In a Tatpurusha compound denoting a genus, the first member preserves its original accent, when the second] member is the word अध्वर्यु or कषाय ॥

Thus कठाध्वर्युः । This is an Appositional compound denoting 'genus or kind,' with a fixed meaning कठ is derived by अच् affix (III. I 34), and to it is added the Taddhita affix णिनि (IV 3. 104 S 1484), in the sense of कठेन प्रोक्तं (IV 3 101), and the affix is then elided by IV 3. 107, S 1487

So also दौवारिककषायम । This is a Genitive compound The word दौवारिक is formed by ठक affix added to द्वार and has acute on the final (VI. 1 165) Why do we say 'when meaning a genus'? Observe, परमाध्वर्युः, परमकषाय (VI 1 223)

३७४५ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ॥

अनयोः पूर्वं प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् । परमसदृशः । समासार्थोऽत्र पूज्यमानता न सादृश्यम् ॥

3745 In a Tatpurusha compound expressing resemblance with some one or something, the first member preserves its original accent, when the second member is 'sadriśa' or 'pratirûpa'

Thus पितृसदृशः The word पितृ is formed by Unadi affix तृच् (Uṇ II 95) and is finally accented Why do we say 'when meaning resemblance'? Observe परमसदृश (VI 1 223) here the sense of the compound is that of 'honor' and not 'resemblance'

३७४६ । द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ॥

द्विगावुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणमस्य । '+प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यम्+' इति मात्रचो लुक् । प्राच्यशब्द आद्युदात्तः । प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः । 'द्विगौ' किम् । व्रीहिप्रस्थः । 'प्रमाणे' किम् परमसप्तसमम् ॥

3746 In a Tatpurusha compound denoting 'measure or quantity', the first member preserves its original accent, when the second member is a Dvigu

Thus प्राच्यसप्तसमः । The word सप्तसमः = सप्तसमाः प्रमाणमस्य । the affix मात्रच् denoting measure' (V 2 37 S 1838) is elided (See V 2 37 S 1838 Vart) प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च = प्राच्यसप्तसमः 'an Eastern seven years old', प्राच्य has acute on the first Why do we say 'before a Dvigu'? Observe व्रीहिप्रस्थः । Why do we say 'when denoting measure?' Observe परमसप्तसमम् ।

३७४७ । गन्तव्यपण्यं वाणिजे । ६ । २ । १३ ॥

वाणिजशब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पण्यवाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः सप्तमीसमासः । मद्रशब्दो रक्प्रत्ययान्तः । 'गन्तव्य' इति किम् । परमवाणिजः ॥

3747 Before the word 'vânij' 'a trader,' the first member of a Tatpurusha preserves its accent, when it is a word specifying the place whither one has to go, or the ware in which one deals

Thus मद्रवाणिजः = मद्रादिषु गत्वा व्यवहरन्ति 'the Madra-merchants i e 'who trade by going to Madra' All these are Locative compounds मद्र is derived by रक् affix (Un II 11) and is acutely accented on the last (VI 1 165) In the sense of पण्य we have गोवाणिजः 'a dealer in cows,' गो is finally accented (Uṇ II 67)

Why do we say 'the place whither one goes, or the goods in which one deals?' Observe परमवाणिजः ॥

३७४८ । मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके । ६ । २ । १४ ॥

मात्रादिषु परतो नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे तथा । भिक्षायास्तुल्यप्रमाणं भिक्षामात्रम् । भिक्षाशब्दो 'गुरोश्च हलः' (३२८) इत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्द आद्युदात्तः ।

नन्दोपक्रमम । नन्दशब्दः । पचाद्यजन्तः । इषुच्छायम् । इषुशब्द आद्युदात्तो नित्त्वात् । 'नपुंसके' किम् । कुड्यच्छाया ॥

3748 The first member of a Tatpurusha preserves its accent before the words 'mâtrâ,' 'upajñâ,' 'upakrama', and 'chhâyâ' when these words appear as neuter

Thus भिक्षामात्र । The word मात्रा is here synonymous with तुल्य, the phrase being = भिक्षायास्तुल्यप्रमाणं, and is a Genitive compound The word भिक्षा is derived from भिक्ष, by the feminine affix अ (III 3 103 S 3280), and has acute on the final (II 1 3) So also with उपज्ञा, as पाणिन्युपज्ञम (see II 4 21) All these are Genitive compounds The word पाणिनि is acutely accented on the first So also with उपक्रम, as नन्दोपक्रमाणि मानानि । The word नन्द is formed by अच् (III 1 144) The Tatpurusha compounds ending in उपज्ञा and उपक्रम are neuter by II 4 21 So also with छाया, as इषुच्छायम् । The word इषु is derived from इष् by उ affix (Un I. 13),and it being treated as नित (Un I 9) the acute falls on इ the first syllable (VI I 197) The compound is a Genitive Tatpurusha—इषूणां छाया, and it is Neuter by II 4 22 When the compound is not a Neuter we have कुड्यछाया (II 4 25)

३७४९ । सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ ॥

एतयो परयोर्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम । गमनशब्दे लित्स्वरः 'हिते' किम । परमसुखम ॥

3749 The first member of a Tatpurusha preserves its accent when the second term is *sukha* or *priya*, and the sense is 'to feel delight, or is good'

Thus गमनसुखम 'the pleasure of going' गमनप्रियम् । These are appositional compounds The word गमन is formed by ल्युट् affix and has acute on the sylla le preceding the affix (VI I 193). The word sukha and priya have the sen e of हित or 'well' '*good*,' 'beneficial,' i e when the thing denoted by the first term the cause of pleasure or delight When this is not the sense we have परमसुखम् ॥

३७५० । प्रीतौ च । ६ । २ । १६ ॥

प्रीतौ गम्यायां प्रागुक्तम् । ब्राह्मणसुखं पायसम् । छात्रप्रियोऽनध्यायः । ब्राह्मणच्छात्रशब्दौ प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तौ । 'प्रीतौ' किम् । राजसुखम ॥

3750 The first member of a Tatpurusha preserves its accent, the second term being *sukha* or *priya* in the sense of 'agreeable to one, or desired'

Thus ब्राह्मणसुखं पायसं 'the sweetmilk desired by or agreeable to the Brâhmanas,' छात्रप्रियोऽनध्याय &c The words ब्राह्मण and छात्र have acute on the final being f rme l by the affixes अण and ण respectively (V 4 62 and III I 3) When not meaning agreeable to or desired, we have राजसुखम, ॥

३७५१ । स्वं स्वामिनि । ६ । २ । १७ ॥

स्वामिशब्दे परे स्ववाचि पूर्वपदं तथा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् । परमस्वामी ॥

3751 In a Tatpurusha compound, having the word 'svâmin' as its second member, the first term, when it denotes the thing possessed, retains its original accent.

Thus गोस्वामी । When the first member is not a word denoting possession, we have परमस्वामी ॥

३७५२ । पत्यावैश्वर्ये । ६ । २ । १८ ॥

'दमूना गृहपतिर्दमे' ॥

3752 In a Tatpurusha ending in *pati* when it means 'master' or 'lord,' the first member preserves its original accent

Thus दमूना गृहपतिर्दमे (Rig Veda I 60 4) The word गृह is formed by क (III I 144) and has acute on the final (III I 3).

३७५३ । न भूवाक्चिद्दिधिषु । ६ । २ । १९ ॥

पतिशब्दे परे ऐश्वर्यवाचिनि तत्पुरुषे नैतानि प्रकृत्या । भुवः पतिर्भूपति । वाक्पतिः । चित्पतिः । दिधिषूपतिः ॥

3753 The words भू, वाक, चित्, and दिधिषू, however, do not preserve their original accent in a Tatpurusha, when coming before the word *pati* denoting 'lord'

This debars the accent taught by the last aphorism Thus भूपतिः, वाकपतिः, चित्पति, दिधिषूपति. ॥ All these are Genitive compounds and are finally accented by VI I 223

३७५४ । वा भुवनम् । ६ । २ । २० ॥

उक्तविषये । भुवनपति । 'भूसूधूभ्रस्जिभ्यः-' इति क्युचन्तो भुवनशब्दः ॥

3754 The word *bhuvana* may optionally keep its accent in a Tatpurusha, before *pati* denoting 'lord'

Thus भुवनपति or भुवनपति । The word भुवन is formed by क्युन् (Un II. 80), and has acute on the first (VI I 197)

३७५५ । आशङ्काबाधनेदीयस्सु संभावने । ६ । २ । २१ ॥

अस्तित्वाध्यवसाय· संभावनम् । गमनाशङ्कमस्ति । गमनाबाधम् । गमननेदीय· । गमनमाशङ्क्यत आबाध्यते निकटतरमिति वा सभाव्यते । 'संभावने' किम् । परमनेदीयः ॥

3755 Before आशङ्क आबाध, and नेदीयस्, the first member in a Tatpurusha compound preserves its original accent, when it treats about a supposition

The word सभावनम = अस्तित्वाध्यवसायः 'the hesitation about the existence of a thing' Thus गमनाशङ्कं वर्तते 'one fears the journey', Similarly गमनाबाधम वर्तते = गमनं बाध्यते इति सभाव्यते 'it has stepped in as an obstacle to journey' Similarly गमननेदीयो वर्तते = गमनमिति निकटतरमिति सभाव्यते 'the journey stands directly before'

Why do we say 'when a supposition is meant'? Observe परमनेदीयः। All the above words are formed by ल्युट् affix and have लित् accent (VI 1 193)

३७५६। पूर्वे भूतपूर्वे। ६। २। २२॥

आढ्यो भूतपूर्व आढ्यपूर्वः। पूर्वशब्दो वृत्तिविषये भूतपूर्वे वर्तते। 'भूतपूर्वे' किम्। परमपूर्वः॥

3756 The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent when the word 'pûrva' is the second member, and the sense is 'this had been lately—'

Thus आढ्यो भूतपूर्वः = आढ्यपूर्वः 'formerly had been rich' The compound must be analysed in the above way The compounding takes place by II 1 57 or it belongs to Mayûra vyansakâdi class

Why do we say when meaning 'had been lately' Observe परमपूर्वः, which should be analysed as परमश्चासौ पूर्वश्चेति। If it is analysed as परमो भूतपूर्वः then it becomes an example under the rule and not a counter-example In order therefore, to make this rule applicable we must know the sense of the compound.

३७५७। सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये। ६। २। २३॥

एषु पूर्वं प्रकृत्या। मद्रसविधम्। गान्धारसनीडम्। काश्मीरसमर्यादम्। मद्रसवेशम् मद्रसदेशम्। 'सामीप्ये' किम्। सह मर्यादया समर्याद क्षेत्रम्। चैत्रसमर्यादम॥

3757 The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent, when the second member is सविध, सनीड, समर्याद, सवेश, and सदेश in the sense of 'what can be found in the vicinity thereof.'

Thus मद्रसविधम्, गान्धारसनीडम्, काश्मीरसमर्यादम्, मद्रसवेशम् and मद्रसदेशम्। The accents of these words have been taught before in Sûtras VI 2 12, 13 The words सविध &c, are derived from सह विधया &c, but they all mean 'in the vicinity' मद्रसविधं = मद्राणा सामीप्यम्। Why do we say 'when meaning in the vicinity thereof? Observe सह मर्यादया वर्तते = समर्यादं क्षेत्रम् 'a field having boundary' चैत्रस्य समर्याद=चैत्रसमर्यादम् 'the bounded field of Chaitra'

३७५८। विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु। ६। २। २४॥

विस्पष्टकटुकम्। विस्पष्टशब्दो 'गतिरनन्तर' (३७८३) इत्याद्युदात्त॰। 'विस्पष्ट-' इति किम्। परमलवणम्। 'गुण-' इति किम्। विस्पष्टब्राह्मणः। विस्पष्ट। विचित्र। व्यक्त। संपन्न। पण्डित। कुशल। चपल। निपुण॥

3758 The words 'vispashta' &c preserve their accent when followed by an Adjective word in a compound

Thus विस्पष्टकटुकम। The compounding takes place by II 1 4 and it should be analysed thus विस्पष्ट कटुकम।

The word विस्पष्ट has acute on the first by VI 2 49 The word (2) विचित्र is also acute on the first as it gets the accent of the Indeclinable Some read the

word as विचित्त, which being a Bahuvrîhi has also first acute The word (3) व्यंक्त has svarita on the first by VIII 2 4 The remaining words of this class are (4) सपर्चँ, (5) पँटु or कटु, (6) पण्डितँ, (7) कुशलँ (8) चपलँ and (9) निपुणँ Of these, the word सपर्चँ has acute on the final by VI 2 144, पँटु is formed by उ (Un 1 18), which being considered as नित (Un 1 9), it has acute on the first पण्डित is formed by क्त to the root पड, and is finally acute (VI 2 144) कुशल has accent on the final, being formed by a krit affix (कुशान् लाति=कुशलः, ला आदाने, or Un I. 106) चपल being formed by a चित् affix (Un I 111), has acute on the final (VI 1 163), for चित् is understood in the Unadi sûtra Un I 111 from sûtra Un I 106 The word निपुण has acute on the final by VI 2 144, being formed by क affix added to पुण् &c

Why do we say 'of विस्पष्ट &c,? Observe परमलवणँम having acute on the final Why do we say 'when followed by a word expressing a quality'? Observe विस्पष्टब्राह्मणः ॥

३७५९ । श्रज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये । ६ । २ । २५ ॥

'श्र' 'ज्य' 'अवम' 'कन्' इत्यादेशवति पापवाचिनि चोत्तरपदे भाववाचि पूर्वपदं प्रकृत्या । गमनश्रेष्ठम । गमनज्याय । गमनावमम् । गमनकनिष्ठम् । गमनपापिष्ठम् । 'श्र-' इत्यादि किम् । गमनशोभनम् । 'भावे' किम् । गम्यतेऽनेनेति गमनम् । गमन श्रेयो गमनश्रेयः । 'कर्म-' इति किम । षष्ठीसमासे मा भूत ॥

3759 In a Karmadhâraya compound, the first member consisting of a Verbal noun 'bhâva' preserves its original accent before adjective forms built from 'śra' (V 3 60), 'jya' (V 3 61) 'avama' and 'kan' (V. 3 64), and before a form built from the word 'pâpa'

Thus गँमनश्रेष्ठम्, गँमनज्याय, गँमनावमम्, गँमनकनिष्ठम गँमनपापिष्ठम । गमन is a ल्युट् formed word and has लित् accent i e, on the first syllable, (VI 1 193) The words श्र, ज्य, and कन् are substitutes which certain adjectives take in the comparative and superlative degrees, and the employment of these forms in the sûtra indicates that the comparative and superlative words having these elements should be taken as second members, and so also of पाप, the comparative and superlative are taken, for this is the meaning here of the word पापवत् ॥

Why do we say 'श्र &c'? Observe गमनशोभनम् । Why do we say 'a Verbal Noun'? Observe गमनश्रेय, गमनँ श्रेय = गमनश्रेय. a better carriage where the word' गमन is = गम्यतेऽनेन a carriage' here ल्युट् is in the sense of करण and not भाव (III 1 117 S 3293) Why do we say 'a Karmadhâraya compound'? Not so in the Genitive compound

३७६० । कुमारश्च । ६ । २ । २६ ॥

कर्मधारये । कुमारश्रमणा । कुमारशब्दोऽन्तोदात्त ॥

3760 The word 'kumâra' preserves its original accent, when standing as a first member in a Karmadhâraya compound

Thus कुमारँश्रमणा । The word कुमारँ has acute on the final, as it is derived

from the root कुमार क्रीडायाम् with the affix अच of पचादि। By II 1 70, S 752 it is ordained that कुमार is compounded with श्रमण &c

Note.—Some commentators hold that the word कुमार must be followed by श्रमण &c (II 1 70) to make this rule applicable They refer to the maxim लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम् "whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar, or when a term is employed in a rule which might denote both something formed by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule, such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule in which the same individual term has been employed" Other Grammarians, however do not make any such limitation, but apply the rule to all Karmadhâraya compounds of कुमार॥

३७६१। आदिः प्रत्येनसि। ६। २। २७॥

कुमारस्यादिरुदात्त प्रत्येनसि परे कर्मधारये। प्रतिगतमेनोऽस्य प्रत्येना। कुमारप्रत्येना॥

3761 In a Karmadhâraya compound of Kumâra followed by *pratyenas*, the acute falls on the first syllable of Kumâra

The word प्रत्येनस = प्रतिगतमेनोऽस्य। Thus कुमारप्रत्येना॥

३७६२। पूगेष्वन्यतरस्याम्। ६। २। २८॥

पूगा गणास्तेपूक्त वा। कुमारचातका। कुमारजीमूता। आद्युदात्तत्वाभावे कुमारश्चैत्येव भवति॥

3762 The first syllable of Kumâra is acute optionally, when the second member is a word denoting 'the name of a horde'

The word पूग means 'a multitude a collection &c' Thus कुमारचातका॰ or कुमारचातका॰ (VI 2 26), or कुमारचातकाः। So also with कुमारजीमूतकाः। Here चातक &c, are horde-names, and the affix ञ्य is added to them by V 3 112 which is elided in the Plural by II 4, 62 In the above examples when the word 'Kumâra' is not accented on the first syllable, it gets accent on the last by VI 2 26, when the प्रतिपदोक्त maxim is not applied, when that maxim is applied, the final of the compound takes the accent by the general rule VI 1 223

३७६३। इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ। ६। २। २९॥

एषु परेषु पूर्वं प्रकृत्या। पञ्चारत्नय. प्रमाणमस्य पञ्चारत्नि। दशमासान्भूतो दशमास्य.। पञ्चमासान्भूत. पञ्चमास्यः। 'तमधीष्टे–' इत्यधिकारे द्विगोर्यप्। पञ्चकपाल। पञ्चभगाल. पञ्चशराव. 'त्र सख्याया' इति पञ्चञ्छब्द आद्युदात्त। 'इगन्तादिषु' किम। पञ्चाश्व॰। 'द्विगौ' किम। परमारत्नि॥

3763 In a Dvigu compound, the first member preserves its original accent, before a stem ending in a simple vowel, with the exception of *a* (*ik*), before a word denoting time, as well as before 'kapâla, 'bhagâla' and 'śarâva.'

Thus पॅञ्चारत्नि । The above is an example of Taddhitârtha Dvigu (II 1 52) equal to प चारत्नय· प्रमाणमस्य, the प्रमाण denoting affix मात्रच् is always elided in Dvigu (V 2 3 Vârt) So also दॅशमास्य.= दश मासान भूतो । So also पॅ ट-मास्य । This is also a Taddhitârtha Dvigu (II 1 52), formed by the affix यप (V 1 80 82 S 1744-46) So also पॅञ्च चकपाल, पॅञ् चभगाल, पॅञ्चशराव. । These are also Taddhitârtha Dvigu formed by IV 2 16, the affix अण् being elided by IV 1 88 The word पॅञ् चन् is first acute by Phit (II 5)

Why do we say "before an इगन्त stem &c"? Observe प चभिरश्वै क्रीतः=पचा-श्वॅ., । Why do we say "in a Dvigu Compound?" Observe परमारत्निॅ ॥

३७६४ । बह्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । ३० ॥

बहुशब्दस्तथा वा । बहुरत्नि । बहुमास्य । बहुकपाल । बहुशब्दोऽन्तोदात्त । तस्य यणि सति 'उदात्तस्वरितयो –' (३६५७) इति भवति ॥

3764 In a Dvigu compound, the word *bahu* may optionally preserve its accent, when followed by an ik-ending stem, or by a time-word, or by kapâla, bhagâla and sarâva

This allows option where the last rule required the accent necessarily Thus बह्वॅरत्नि or बहुरत्निॅ, बहुॅमास्य or बहुमास्यॅ, बहुॅकपाल or बहुकपालॅ, बहुॅभगाल or बहुभगालॅ, बहुॅशराव or बहुशरावॅ । The word बहुॅ has acute on the final being formed by the affix कु (Un I 29) When the उ is changed to व as in the first example, the anudatta अ is changed into svarita by VIII 2 4 S 3657, when the first member preserves its accent In the other alternative, the accent falls on the last syllable

३७६५ । दिष्टिवितस्त्योश्च । ६ । २ । ३१ ॥

एतयोः परत पूर्व पद प्रकृत्या वा द्विगो । पञ्चदिष्टि. । पञ्चवितस्ति ॥

3765 In a Dvigu compound, the first member may optionally preserve its accent, when followed by the words 'dishti' and *vitasti* as second members

Thus पॅञ्चदिष्टि. or पञ्चदिष्टिॅ, पॅञ्चवितस्ति or पञ्चवितस्तिॅ । The affix मात्रच is elided after the प्रमाण denoting words dishti and vitasti (V 2 37)

३७६६ । सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । ६ । २ । ३२ ॥

अकालवाचि सप्तम्यन्त प्रकृत्या सिद्धादिषु । साकाश्यसिद्ध । साकाश्येति यथान्त । आतप शुष्क । भाष्टपक्व । भाष्ट्रेति ष्ट्रन्नन्त । चक्रबन्ध । चक्रशब्दोऽन्तोदात्त । 'अकालात्' किम् । पूर्वाह्णसिद्धः । कृत्स्वरेण बाधित सप्तमीस्वर प्रतिप्रसूयते ॥

3766. A locative-ending word, when it does not denote time, preserves its original accent, when followed by *siddha*, 'śushka' *pakva*, and *bandha*, in a compound

Thus साकाश्यॅसिद्ध or साकॅाश्यसिद्ध, काम्पिल्यॅसिद्ध· or काम्पिॅल्यसिद्ध । The word साकाश्य is formed by the affix यत added to सकाश (IV 2 80) The words, sâmkaśya and kâmpilya have acute on the final, and by Phit Sûtra (III 16) in the alternative the accent falls on the middle So also आतपशुष्क । The word

भ्राष्ट्र is formed by ष्ट्रन् affix, and has acute on the beginning So also चक्रबन्धः The word chakra, has acute on the final.

Why do we say 'when not denoting time'? Observe पूर्वाह्णसिद्धः। The compounding takes place by II 1 41 The accent of the Locative Tatpurusha taught in VI 2 1 was debarred by Krit-accent taught in VI 2 144 The present sûtra debars this last rule regarding Krit-accent and reordains the Locative Tatpurusha accent when the Krit-words are सिद्ध &c

३७६७। परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु। ६। २। ३३॥

एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे। परित्रिगर्त्तं वृष्टो देवः॥ प्रतिपूर्वाह्णम्। प्रत्यपररात्रम। उपपूर्वरात्रम्। अपत्रिगर्तम। उपसर्गा आद्युदात्ता। बहुव्रीहितत्पुरुषयो सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम। अपपर्योरेव वर्ज्यमानमुत्तरपदम तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वात। अहोरात्रावयवा अपि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति। 'वर्ज्य-' इति किम्। अग्निं प्रति प्रत्यग्नि॥

3767 The particles *pari*, *prati*, *upa*, and *apa*, preserve their accent before that word, which specifies an exclusion, or a portion of day and night, (in an Avyayîbhâva compound also)

Thus परित्रिगर्त्तं वृष्टो देव 'It rained all round (but not in) Trigarta' (See II 1 11 and 12) So also परिसौवीरम परिसार्वसेनि, परिपूर्वरात्रम्। So also प्रतिपूर्वाह्णम्, प्रत्यपररात्रम् उपपूर्वाह्णम, उपपूर्वरात्रम्, ॥ अपत्रिगर्तं वृष्टो देवः, (II I 11 and 12),

By Phit Sûtras IV 12, and 13 all Particles (Nipâta) have acute on the first syllable So also upasargas with the exception of अभि। Therefore परि &c, have acute on the first In a Tatpurusha and Bahuvrihi compounds, these words 'pari' 'prati' &c as first members would have retained their accent by the rules already gone before, the present sûtra, therefore, extends the principle of the preservation of the accent to Avyayibhâva compounds also The prepositions अप and परि alone denote the limit exclusive or वर्जन, and it is therefore with these two prepositions only that the second member can denote the thing excluded, and not with प्रति and उप। With these prepositions अप and परि, the second term if denoting a member of day or night, is also taken even as *excluded*, therefore no separate illustrations of those are given

Why do we say 'before a word which is excluded, or is a part of a day and night'? Observe प्रत्यग्नि शलभा पतन्ति।

३७६८। राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु। ६। २। ३४॥

राजन्यवाचिना बहुवचनान्तानामन्धकवृष्णिषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपद प्रकृत्या। श्वाफलकचैत्रका। शिनिवासुदेवा। शिनिराद्युदात्ता लक्षणया तदपत्य वर्तते। राजन्य-' इति किम्। द्वैप्यभैमायना। द्वीपे भवा द्वैप्या। भैमेरपत्य युवा भैमायन। अन्धकवृष्णय एते न तु राजन्या। राजन्यग्रहणमिहाभिषिक्तवंश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम। नैते तथा। 'बहुवचनम' किम्। सङ्कर्षणवासुदेवौ। 'द्वन्द्वे' किम्। वृष्णीनां कुमारा वृष्णिकुमारा। 'अन्धकवृष्णिषु' किम। कुरुपञ्चाला॥

3768 The first member of a Dvandva compound, formed of names denoting the Kshatriya (warrior) clans in the plural num-

ber, retains its original accent when the warrior belongs to the clan of Andhaka or Vrishni

Thus श्वाफल्कचैत्रकाः, चैत्रकरोधकाः, शिनिवासुदेवाः। The word Śvâphalka is formed by अण् affix (IV 1 114) and has acute on the last (III 1 3) The word शिनि has acute on the first syllable, and does not change in denoting Patronymic.

Why do we say 'in denoting a Warrior clan'? Observe द्वैप्यहैमायनाः। Here द्वैप्य is derived from द्वीप by the affix यञ् (IV 3 10) = द्वीपे भवाः। हैमायनः = हेमेरपत्यं युवा। These names belong to Andhaka and Vrishni clans, but are not the warrior names The word राजन्य here means those Kshatriyas who belong to the family of anointed kings and warriors (अभिषिक्तवंश्याः), these (Dvaipya and Haimayana) do not belong to any such family

Why do we say 'in the Plural number'? Observe सङ्कर्षणवासुदेवौ॥

Why do we say 'in a Dvandva compound'? Observe वृष्णीनां कुमाराः=वृष्णिकुमाराः॥

Why do we say 'of Andhaka and Vrishni clans'? Observe कुरुपञ्चालाः॥

३७६९। सङ्ख्या। ६। २। ३५॥

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या द्वन्द्वे। द्वादश। त्रयोदश। त्रेस्त्रयसादेश आद्युदात्तो निपात्यते॥

3769 The numeral word, standing as the first member of a Dvandva compound, preserves its accent

Thus एकादश द्वादश, त्रयोदश or त्रयोदश। The त्रयस is the substitute of त्रि VI 3 48) and has acute on the final

३७७०। आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी। ६। २। ३६॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या। पाणिनीयरौढीयाः। छस्वरेण मध्योदात्तावेतौ। आचार्योपसर्जनग्रहणं द्वन्द्वविशेषणम्। सकलो द्वन्द्व आचार्योपसर्जनो यथा विज्ञायेत। तेनेह न। पाणिनीयदेवदत्तौ। 'आचार्य—' इति किम्। छान्दसवैयाकरणाः। 'अन्तेवासी' किम्। आपिशलपाणिनीये शास्त्रे॥

3770 When words denoting scholars are named after their teachers and are compounded into a Dvandva, the first member retains its accent

The word अन्तेवासी means 'a pupil' 'a boarder, not a day scholar' When the scholar is named by an epithet derived from the name of his teacher, that name is आचार्योपसर्जन or teacher derived name Thus पाणिनीयरौढीयाः। Both words have acute on the middle as formed by छ affix The word आचार्योपसर्जन qualifies the whole Dvandva compound and not the first member only That is, the whole compound in all its parts should denote scholars, whose names are derived from those of their teachers Therefore not in पाणिनीय-देवदत्तौ where though the first is a teacher derived name, the second is not

Why do we say "names derived from the teacher's'? Observe छान्दसवैयाकरणाः॥

Who do we say 'a scholar?' Observe आपिशलपाणिनीये शास्त्रे ॥

३७७१ । कार्तकौजपादयश्च । ६ । २ । ३७ ॥

एषां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । कार्तकौजपौ । कृतस्येदं कुजपस्येदमित्यणन्तावेतौ । सावर्णि-माण्डूकेयौ ॥

3771 Also in the Dvandvas 'kârtkaujapau' &c, the first members retain their accent

Those words of this list which end in a dual or plural affix have been so exhibited for the sake of distinctness The following is a list of these words 1 कार्त-कौजपौ (formed by अण् IV I 114 in the sense of Patronymic, from कृत and कुजप these being Rishi names) ॥

2 सावर्णिमाण्डूकेयौ (savarni is formed by इञ् Patron affix and माण्डूकेय by ढक् IV I 119)

3 आवन्त्यश्मकाः The word Avanti is end acute, to which is added the Patron affix ñyan by IV I 171, which being a Tadrâj is elided in the plural, अवन्तीनां निवासो जनपद = अवन्ति the quadruple significant अण् being elided

4 पैलश्यापर्णेयाः (Paila is derived from Pilâ, the son of Pilâ is Paila, the yuvan descendent of Paila will be formed by adding फिञ् IV I 156, which is however, elided by II 4 59) The word Śyaparna belongs to Bidâdi class IV I 104, the female descendant will be Śyaparnî the yuvan descendant of her will be Śyaparneya It is not necessary that the compound should be plural always We have पैलश्यापर्णेयौ also

5 कपिश्यापर्णेयाः Kapi has acute on the final The son of Kapi will be formed by यञ् IV 1 107, which is however elided by II 4 64 This compound must, therefore, be always in the plural

6 शैतिकाक्षपाञ्चालेयाः (Śitikiksha is the name of a Rishi, his son will be Śaitikâksha by अण्, IV I 114, the yuvan descendant of the latter will be formed by इञ् which is elided by II 4 58 Pâñchâla's female descendant is Pâñchalî, her yuvan descendant is Pâñchâleya The plural number here is not compulsory We have शैतिकाक्षपाञ्चालेयौ also)

7 कटुकवाधूलेयाः or कटुकवार्चलेयाः (The son of Katuka will be formed by इञ् IV I 59, which is elided in the Plural by II 4 66 The son of Varchalâ is Vârchaleya)

8 शाकलशुनकाः (The son of Śakala is Śâkalya, his pupils are Śâkalâh by अण् IV 2 111 The son of Śunaka will be Śaunaka by अञ् IV I 104, which will be elided in the Plural by II 4 64) Some read it as शकलसणकाः, where the इञ् affix after Sanaka is elided by II 4 66 So also शुनकधात्रेयः ॥

9 शणकबाभ्रवाः (the son of Babhru is Bâbhrava)

10 आर्चाभिमौद्गलाः (Archâvinah are those who study the work produced by Richâva, the affix णिनि being added by IV 3 104 Mudgala belongs to Kanvâdi class IV 2 111, Maudgalâh are pupils of the son of Mudgala)

11 कुन्तिसुराष्ट्राः This a Dvandva of Kunti and Surashtra in the plural or of the country-names derived from them like Avanti Kunti and Chinti have acute on the final

12 चिन्तिसुराष्ट्रा as the last 13 तण्डवतण्डा (Both belong to Pachâdi class formed by अच III 1 134, from तडि ताडने Bhvâdi 300, वतण्ड is formed from the same root with the prefix अव, the अ being elided, and both have acute on the final and are enumerated in the Gargâdi list IV. 1 105 In the plural the patronymic affix यञ is elided by II 4 64

14 गर्गवत्सा । Here also यञ् affix is elided by II 4 64

15 अविमत्तकामविधा or °विद्धा । Avimatta has acute on the first being formed by the नञ particle Both the words lose इञ् patronymic by II 4 66

16 बाभ्रवशालङ्कायना । The son of Babhru is Bâbhrava, and the son of Śalanku or Śalanka of नडादि IV 1 99 is Śâlankayana

17 बाभ्रवदानच्युता । Dâuchyuta takes इञ in the patronymic which is elided by II 4 66

18 कठकालापा, । Kathâh are those who read the work of Katha, the affix णिनि (IV 3 104) being elided by IV 3 107 Those who study the work of Kâlâpin, are Kalâpah the अण् being added by IV 3 108, which required the इन of Kalâpin to be retained by VI 4 164 but by a Vârtika under VI 4. 144 the इन् portion is elided before अण् ॥

19 कठकौथुमा. । Those who study the work of Kuthumin are कौथुमा formed by अण (IV 1 83) the इन् being elided before अण् by VI 4 144 Vârt already referred to above

20 कौथुमलौकाक्षा. । Those who study the work of Lokiksha are Laukâkshâh Or the son of Lokâksha is Laukâkshi, the pupils of latter are Laukâkshâh

21 स्त्रीकुमारम । Strî has accent on the final

22 मौदपैप्पलादा । The son of Muda is Maudi, the pupils of latter are Maudâh. So also Paippalâdâh

23 मौदपैप्पलादाः. । The double reading of this word indicates that Rule VI 1 223 also applies

24 वत्सजरत or वत्सजरन्त = वत्स + जरत । Vatsa has acute on the final

25 So also सौश्रुतपार्थवा, The pupils of Suśruta and Prithu are so called, they take अण् IV 1 83 26 जरामृत्यू, 27 याज्यानुवाक्ये । Yâjya is formed by ण्यत्, added to यज, the ज is not changed to a Guttural by VII 3 66 It has svarita on the final by तित् accent (VI 1 185) Anuvâkya is derived from anu + vach + nyat.

३७७२ । महाव्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु । ६ । २ । ३८ ॥

महच्छब्द प्रकृत्या व्रीह्यादिषु दशसु । महाव्रीहि । महापराह्ण । महागृष्टि । महेष्वास । महाहैलिहिल । महच्छब्दोऽन्तोदात्त । 'सन्महत्-' (७४०) इति प्रतिपदोक्तसमास एवाय स्वर । नेह । महतो व्रीहिर्महद्व्रीहि. ।

3772 The word महत् (महा) retains its accent before the following व्रीहि, अपराह्ण, गृष्टि, इष्वास, जाबाल, भार, भारत, हैलिहिल, रौरव, and प्रवृद्ध ॥

Thus महाव्रीहि, महापराह्ण, महागृष्टि, महेष्वास, महाजाबालः, महाभार, महाभारत, महाहैलिहिलः, महारौरव, महाप्रवृद्ध, ॥ The महत् has acute on the final (Un II 84) On the प्रतिपदोक्त maxim already mentioned under VI 2 26 S 3760, this accent will apply to that compound of महत् which it forms under rule II 1 61 S 740 for that is the particular rule of Karmadharaya compounding relating to mahat (pratipadokta) This rule therefore, will not apply to Genitive Tatpurusha Thus महतां व्रीहि = महद्व्रीहि. which has accent on the final by VI 1 223

३७७३ । क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३९ ॥

चान्महान् । क्षुल्लकवैश्वदेवम् । महावैश्वदेवम । क्षुध लातीति क्षुल्ल । तस्मादज्ञातादिषु केऽन्तोदात्त ।

3773 The words mahat and kshullaka retain their accent before the word Vaiśvadeva

Thus महावैश्वदेवम, and क्षुल्लकवैश्वदेवम ॥ The word kshullaka is derived thus क्षुध लाति=क्षुल्ल to which the Diminutive क (V 3 7 3 &c) is added and the word has udatta on the final

३७७४ । उष्ट्रः सादिवाम्ययोः । ६ । २ । ४० ॥

उष्ट्रसादी । उष्ट्रवामी । उषे ष्ट्रनि उष्ट्रशब्द आद्युदात्त ।

3774 The word 'ushtra' retains its accent before 'sâdi' and 'vâmi'

Thus उष्ट्रसादी and उष्ट्रवामी ॥ The word उष्ट्र is derived from उष् by ष्ट्रन् affix (Un IV 162) and has acute on the first (VI 1 197)

३७७५ । गौः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ॥

गोसाद. । गोसादि । गोसारथि ॥

3775 The word *go* retains its accent before 'sâda', 'sâdi', and 'sârathi'

Thus गो साद॰ or गां सादयति=गोसाद., गो॰ सादि॰=गोसादिः, and गोसारथिः ॥ साद is formed from सद् with the affix घञ् and forms a Genitive compound (गो साद) Or from the causative verb सादयति, we get गोसाद by adding अण (III 9 1) गोसादी is formed by णिनि from the same causative root The Krit-accent is debarred in the case of साद and सादिन्, the Samâsa-accent VI 1 223 in the case of सारथि ॥

३७७६ । कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपा पारेवडवा तैतिलकद्रू पण्यकम्बलो दासीभाराणां च । ६ । २ । ४२ ॥

एषा सप्तानां समासाना दासीभारादेश्च पूर्वपद प्रकृत्या । कुरूणां गार्हपत कुरुगार्हपतम् । उप्रत्ययान्त कुरु ।

'+ वृजेरिति वाच्यम+' । वृजिगार्हपतम । वृजिराद्युदात्त ।

रिक्तो गुरु रिक्तगुरु । रिक्ते विभाषा' (३६६६) इतिरिक्तशब्द आद्युदात्त । असूता जरती असूतजरती । अश्लीला दृढरूपा अश्लीलदृढरूपा । अश्लीलशब्दो नञ्समासत्वादाद्युदात्त । श्रीर्यस्यास्ति तत श्लीलम । सिध्मादित्वाल्लचकपिलकादित्वाल् लत्वम । पारे वडवेव पारेवडवा । निपातनादिवार्थे समासो विभक्त्यलोपश्च । पारशब्दो घृतादित्वादन्तोदात्त । तैतिलानां कद्रू । तैतिलकद्रू । तितिलिनोऽपत्य छात्रो वेत्यण्णन्त. । पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्त. । पण्यकम्बल. ।

'* संज्ञायामिति वक्तव्यम् *' अन्यत्र पणितव्ये कम्बले समासान्तोदात्तत्वमेव। प्रतिपदोक्ते समासे 'कृत्या' (२८३१) इत्येष स्वरो विहित। दास्या भारो दासीभारः। देवहूतिः। यस्य तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विशिष्य वचनं विहितं स सर्वोऽपि दासीभारादिषु द्रष्टव्यः। 'स राये सपुरन्ध्याम्। पुरं शरीरं धियतेऽस्यामिति कर्मण्यधिकरणे च' (३२७१) इति किप्रत्ययः। अलुक्छान्दसः। नब्विषयस्येत्याद्युदात्तः पुरशब्दः॥

3776 The first member retains its accent in the following — 1 Kuru-gârhapata, 2 Rikta-guru, 3 Asûta-jaratî 4 As'îla-dridha-rûpâ, 5 Pâre vadavâ, 6 Taitila-kadrûh, 7 Panya-kambalah, and Dâsî-bhâra &c

The first seven words are compounds, the first two of these are exhibited without any case-ending, the remaining five are in Nom Singular Thus कुरुगार्हपतम् (कुरूणां गार्हपत, Kuru is formed by कु affix added to कृ Un I 24,) and has acute on the final

Vârt —So also वृजिगार्हपतम्, the word Vriji has acute accent on the first

So also रिक्तो गुरु = रिक्तगुरु or रिक्तगुरु for rikta has acute either on the first or on the second (VI 1 208 S 3696) So also असूता जरती = असूतजरती, अश्लीलादृढरूपा = अश्लील दृढरूपा॥ Asûtâ and aslîlâ being formed by नञ् particle have acute on the first VI 2 2 That which has श्री is called श्लील, the affix लच् being added by its belonging to Sidhmadi class, and र changed to ल by its belonging to kapilakadi class (VIII 2 18) So also पारेवडवा, this is = पारेवडवेव॥ This is a samâsa with the force of इव, and there is irregularly no elision of the case-ending It is not a compound under II 1 18, S 672 The word पार belongs to Ghritâdi class, and has acute on the final तैतिलानां कद्रू = तैतिलकद्रू, the son or pupil of Titilin is Taitila formed by अण् affix पण्यकम्बलः, panya ends in यत् and has acute on the first (VI 1 213)

Vârt —पण्यकम्बल has acute on the first only when it is a name Otherwise in पणितव्ये कम्बले compound, the accent will be on the final by the general rule VI 1 223 The word पण्य being formed by यत् affix (III 1 101) is acutely accented on the first (VI 1 213) The word पण्यकम्बल is a Name when it means the market-blanket i e a blanket of a well known determinate size and fixed price, which is generally kept for sale by the blanket sellers But when the compound means a saleable blanket, it takes the samâsa accent (VI 1 223). If it be objected what is the use this Vartika, for the word पण्य being formed by a kritya affix, will retain its accent in the Tatpurusha, by VI 2 2, we reply that the कृत्य used in VI 2 2 relates to pratipadokta kritya compounds such as ordained by कृत्यतुल्याख्या अजात्या (II 1 68), while here the compound is by विशेषणं विशेष्येण (II 1 51) and is a general compound

So also दास्याभार = दासीभार। The words belonging to Dasî bhârâdi class are all those Tatpurusha compound words, not governed by any of the rules of accent, in which it is desired that the first member should retain its accent As —स राये स पुरन्ध्याम् (Rig Veda I 5 3) The word पुरन्धि means 'पुरं शरीरं धीयतेऽस्याम्'। The affix is कि, and the case ending of पुर is retained as a Vaidic anomaly The word पुर is first acute by Phit II 3.

३७७७ । चतुर्थी तदर्थे । ६ । २ । ४३ ॥

चतुर्थ्यन्तार्थाय तत्तद्वाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । यूपाय दारु यूपदारु ॥

3777 A word in the Dative case as the first member retains its accent, when the second member expresses that which is suited to become the former

Thus यू॒॑पदारु । The word यूप has acute on the first syllable, as it is formed by प (Un III 27) treated as a नित (Un III 26) This accent applies when the second member denoting the material is modified into the first by workmanship The composition takes place by II 1 36

३७७८ । अर्थे । ६ । २ । ४४ ॥

अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम ॥

3778 Before the 'artha', the first member in the Dative retains its accent

Thus देवॅतार्थम, देवता being formed by a लित् affix (V 4 27) has acute on the middle

३७७९ । क्ते च । ६ । २ । ४५ ॥

क्तान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोहितम ॥

3779 The first member in the Dative case retains its accent before a Past Participle in 'kta'

Thus गो॑हितम । The compounding takes place by II 1 36

३७८० । कर्मधारयेऽनिष्ठा । ६ । २ । ४६ ॥

क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । श्रेणिकृता । श्रेणिशब्द आद्युदात्त । पूगकृता । पूगशब्दोऽन्तोदात्त । 'कर्मधारये' किम । श्रेण्या कृतं श्रेणिकृतम । 'अनिष्ठा' किम । कृताकृतम ॥

3780 Before a Past Participle in 'kta,' the first member, when it itself is not a Past Participle, retains its original accent in a Karmadhâraya compound

This rule is confined to the Past Participles and the Nouns specifically mentioned in II 1 59, on the maxim of pratipadokta &c Thus श्रॅ॑णिकृताः, पूगॅ॑कृताः । The word श्रॅ॑णि has acute on the first as it is formed by the affix नि which is considered नित (Un IV 51) The word पूगॅ॑ is end acute as it is formed by the affix गक (Un 1 124) Why do we say 'in a Karmadhâraya compound'? Observe श्रेण्या कृत = श्रेणिकृतॅ॑म् । Why do we say 'when it is a non-nishtha word'? Observe कृताकृतम । Here the compounding is by II 1 60

३७८१ । अहीने द्वितीया । ६ । २ । ४७ ॥

अहीनवाचिनि समासे क्तान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या । कष्टश्रित । ग्रामगत । कष्टशब्दोऽन्तोदात्त । ग्रामशब्दो नित्स्वरेण । 'अहीने' किम । कान्तारातीत ॥

'+ अनुपसर्ग इति वक्तव्यम +' । नेह । सुखप्राप्त । 'थाथ-' (३८७८) इत्यस्यापवादोऽयम् ॥

3781. Before a Past Participle in 'kta,' a word ending in the Accusative case retains its accent, when it does not mean a separation

Thus कष्टँश्रित, ग्रँामगत.। कष्टँ has acute on the end, ग्रँाम has acute on the first, as it is formed by the नित affix मन् added to ग्रस्, the final being replaced by आ (Un I 143) Why do we say 'when not meaning separation'? Observe कान्तारातीतँ, because one has taken himself beyond kântâra

Vârt —This rule does not apply when the Past Participle has an upasarga attached as सुखप्राप्तँ, (VI 4 144) This is an exception to rule VI 2 144.

३७८२ । तृतीया कर्मणि । ६ । २ । ४८ ॥

कर्मवाचके क्तान्ते परे तृतीयान्तं प्रकृत्या । 'त्वोतास' । रुद्रहतः । महाराजहत । रुद्रो रगन्तः । 'कर्मणि' किम । रथेन यातो रथयात ॥

3782. A word ending in an Instrumental case retains its accent before the Past Participle in 'kta', when it has a Passive meaning

Thus त्वोतास = त्वया ऊता. रक्षिता· 'protected by thee,' रुद्रँहत । महाराजँहत । रुद्र is formed by रक affix (Un II 22) added to the causative रोदि, महाराज is formed by the Samâsânta affix टच, and has acute on the final Why do we say 'when having a Passive signification'? Observe रथेनयातः=रथयातँ । The 'kta' is added to a verb of motion with an Active significance

३७८३ । गतिरनन्तरः । ६ । २ । ४९ ॥

कर्मार्थे क्तान्ते परेऽव्यवहितो गति प्रकृत्या । पुरोहितम । 'अनन्तर' किम । अभ्युद्धृतः । कारकपूर्वपदस्य तु सतिशिष्टस्याथादिस्वर एव । दूरादागतः । 'थाथ–' (३८७८) इत्यस्यापवाद· ॥

3783 A word called Gati (1 4 60) when standing immediately before a Participle in 'kta' having a Passive significance retains its accent

Thus पुरोहितम् । The word पुरस is end-acute, as it is formed by the affix असि added to पूर्व by V 3 39. Here one of the following rules would have applied otherwise, namely, either (1) the Samâsa end-acute IV 1 223 (2) or the Indeclinable first member to retain its accent VI 2 2, (3) or the end-acute by VI 2 139 and 144 The present sûtra debars all these Why do we say 'immediately?' Observe अभ्युँद्धृत । Where the distant 'Gati word अभि does not preserve its accent, but the immediately preceding Gati, उत् does retain its accent, though it is not the first member of the compound word. Compare also VIII 2 70 But in दूरात + आगत (âgata being governed by this rule) we have दूरादागतँ (II 1 39 and VI 3 2) where VI 2 144 has its scope though it had not its scope in अभि + उँद्धृत = अभ्युँद्धृत ॥

NOTE —In the former case the following maxim applies कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् । 'A Krit affix denotes whenever it is employed, a word-form which begins with that to which that Krit affix has been added, and which ends with the Krit

affix, but moreover should a Gati or a noun such as denotes a case relation have been prefixed to that word form, then the Krit affix must denote the same word-form together with the Gati or the noun which may have been prefixed to it ' In the second example, this maxim is not applied, because scope should be given to the word अनन्तर in this aphorism When the Participle has not a Passive significance, the rule does not apply because the word कर्मणि is understood here also, as प्रकृत॰ कट देवदत्त॰ । This sûtra debars VI 2 144

३७८४ । तादौ च निति कृत्यतौ । ६ । २ । ५० ॥

तकारादौ निति तुशब्दवर्जिते कृति परेऽनन्तरो गति प्रकृत्या । 'अग्नेरायो नृतमस्य प्रभूतौ' । 'सङ्गतिं गो' । कृत्स्वरापवाद । 'तादौ' किम् । प्रजल्पाक॰ । 'निति' किम् । प्रकर्ता । तृजन्त॰ । 'अतौ' किम् । आगन्तु ॥

3784 An immediately preceding Gati retains its original accent before (a word formed by) a Krit-affix beginning with *t* which has indicatory *n*, but not before *tu*

Thus अग्नि रायो नृतमस्य प्रभूतौ (Rig Veda III 19 3) प्रकर्ता (with तृन्) प्रकर्तुम (with तुमुन्), प्रकृति (with क्तिन्) । This sûtra debars the Krit affix accent (VI 2 139) Why do we say 'before an affix beginning with त' ? Observe प्रजल्पाक॰ formed with the affix षाकन् (III 2 155), and the Gati प्र, the accent being governed by VI 2 139 Why do we say 'which is नित्' ? Observe प्रकर्ता formed by तृच् affix When a Krit-affix takes the augment इट्, it does not lose its character of beginning with त् on the Vartika कृदुपदेशो वा ताद्यर्थमिडर्थम । Thus प्रलपिता, प्रलपितुम । Why do we say 'but not before तु' ? Observe आगन्तु, with the Unadi affix तुन् ॥

३७८५ । तवै चान्तश्च युगपत् । ६ । ३ । ५१ ॥

तवैप्रत्ययान्तस्यान्त उदात्तो गतिश्चानन्तर । प्रकृत्या युगपच्चैतदुभय स्यात । 'अन्वेतवा उ' । कृत्स्वरापवाद ॥

3785 An immediately preceding Gati retains its original accent before an Infinitive in *tavai* (III 4 14) but whereby simultaneously the final has the acute as well

Thus अन्वेतवै । All upasargas have acute on the first except 'abhi' which therefore has acute on the final (Phit IV 13) which declares उपसर्गा आद्युदात्ता अभिवर्जम् । This debars कृत accent (VI 2 139) and is an exception to the rule that in a single word, a single syllable only has acute

३७८६ । अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये । ६ । २ । ५२ ॥

अनिगन्तो गतिर्वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे प्रकृत्या । 'ये पराञ्चस्तान्' । 'अनिगन्त' इति किम । प्रत्यञ्चो यन्तु । कृत्स्वरात्परत्वादयमेव । 'जुह्वृष्ण्या नि कृणुही पराच' । 'वप्रत्यये' किम । उदञ्चनम् ॥

3786 An immediately preceding Gati not ending in 'i' or 'u' retains its original accent before 'añch' when an affix having a 'v' follows

Thus परांञ्चः in ये पराञ्चस्तान् (Rig Veda I 164 19) The accent is acute and optionally svarita by VIII 2 6 Why do we say 'not ending in इ or उ'? Observe प्रत्यञ्च, here by VI 2 139 the second member retains its original accent Why do we say 'before an affix व्'? Observe उदञ्चन। When the nasal of 'añch' is elided, then rule VI 1 222 presents itself, but that rule is superseded when a Gati not ending in इ or उ precedes, because the present rule is subsequent Thus पँराच in जहि वृष्ययानि कृणुही पराच. (Rig Veda VI 25 3) In some texts, the reading is अञ्चतावप्रत्यये। The affix व् is like क्विप्, &c, (VI 1 67).

३९८७। न्यधी च। ६। २। ५३॥

वप्रत्ययान्तेऽञ्चताविगन्तावपि न्यधी प्रकृत्या। न्यङ्ङुत्तान। 'उदात्तस्वरितयोर्यण –' (३६५७) इति अञ्चतेरकार. स्वरित। अध्यङ्॥

3787 The Gatis '*ni*' and '*adhi*' however, retain their original accent before 'añch' followed by a 'v' affix

Thus न्यंङ्। The अ becomes svarita by VIII 2 4 S 3657 So also अँध्यङ्॥

३९८८। ईषदन्यतरस्याम्। ६। २। ५४॥

ईषत्कडारः। ईषदित्ययमन्तोदात्त। ईषद्भेद इत्यादौ कृत्स्वर एव॥

3788 The word 'îshat,' when first member of a compound, may optionally preserve its original accent

Thus ईषँत्कडार or ईषत्कडारँ। ईषँत् has acute on the final But in ईषद्भेद &c, the Krit-accent will necessarily take place (VI 2 139), no option being allowed because the compounds to which the present rule applies are, on the maxim of pratipadokta, those formed by ईषत् with non Krit words under II 2 4

३९८९। हिरण्यपरिमाणं धने। ६। २। ५५॥

सुवर्णपरिमाणवाचि पूर्वपद वा प्रकृत्या धने। द्वे सुवर्णे परिमाणमस्येति द्विसुवर्णं। तदेव धन द्विसुवर्णधनम्। बहुव्रीहावपि परत्वाद्विकल्प एव। 'हिरण्यम्' किम्। प्रस्थधनम्। 'परिमाणम्' किम्। काञ्चनधनम। 'धने' किम्। निष्कमाला॥

3789 The first member, denoting the quantity of gold retains optionally its original accent, before the word धन॥

Thus द्विसुवर्णधनम् or द्विसुवर्णधनँम्। This is a Karmadhâraya compound द्वे सुवर्णे परिमाणमस्य = द्विसुवर्णं, तदेव धनम्। It may also be treated as a Bahuvrihi compound, then the accent will be of that compound, as द्विँसुवर्णधन or द्विसुवर्णधनँ। Why do we say 'gold'? Observe प्रस्थधनम। Why do we say 'quantity'? Observe काञ्चनधनम। Why do we say 'धन'? Observe निष्कमाला॥

३९९०। प्रथमोऽचिरोपसंपत्तौ। ६। २। ५६॥

प्रथमशब्दो वा प्रकृत्याभिनवत्वे। प्रथमवैयाकरण। संप्रति व्याकरणमध्येतु प्रवृत्त इत्यर्थ. प्रथमशब्द. प्रथेरमजन्त.। 'अचिर–' इति किम्। प्रथमो वैयाकरण॥

3790 The word 'prathama' when standing first in a compound, retains optionally its original accent, when meaning 'a novice'

The word अचिरोपसपत्ति = अचिरोपश्लेष or अभिनवत्वम । Thus प्रथमवैयाकरण or प्रथमवैयाकरणँ =सम्प्रतिव्याकरणमध्येतु प्रवृत्त 'one who has recently commenced to study Grammar' The word प्रथम is derived from प्रथ by अमच (Un V 68) and by चित accent the acute falls on the last Why do we say 'when meaning a Novice?' Observe प्रथमवैयाकरणँ (वैयाकरणानामाद्यो मुख्यो वा य स) 'the first Grammarian or a Grammarian of the first rank' It will *always* have acute on the final

३७९१ । कतरकतमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५७ ॥

वा प्रकृत्या । कतरकठ । कर्मधारयग्रहणमुत्तरार्थम । इह तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम ॥

3791 The words कतर and कतम, standing as the first member of a compound, retain optionally their original accent, in a Karmadhâraya

Thus कतरकठ or कतरकठँ, कतमकठ or कतमकठँ । The word Karmadhâraya is used for the sake of the next sûtra, this sûtra could have done without it as 'katara' and 'katama' by the maxim of pratipadokta, form only Karmadhâraya compound, by II 1 63

३७९२ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ॥

आर्यकुमार । आर्यब्राह्मण । आर्यो ण्यदन्तत्वादन्तस्वरित । 'आर्य' किम् । परमब्राह्मण । 'ब्राह्मणादि-' इति किम् । आर्यक्षत्रिय । कर्मधारय इत्येव ॥

3792 The word 'ârya' optionally retains its original accent in a Karmadhâraya, before the words 'Brâhmana' and 'kumâra'

Thus आर्यब्राह्मण or आर्यब्राह्मणँ आर्यकुमार or आर्यकुमारँ । The word आर्य is formed by ण्यत affix and has svarita on the final Why do we say 'Ârya' Observe परमब्राह्मणँ, परमकुमारँ । Why do we say before 'Brâhmana' and 'Kumâra'? Observe आर्यक्षत्रिय. । Why 'Karmadhâraya?' Observe आर्यस्य ब्राह्मण. =आर्यब्राह्मणँ । According to the Accentuated Text the accent is आर्य (Pro Bohtlingk)

३७९३ । राजा च । ६ । २ । ५९ ॥

ब्राह्मणकुमारयो परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये । राजब्राह्मण । राजकुमार । योगविभाग उत्तरार्थ ॥

3793 The word 'râjan,' retains optionally its accent before the words 'Brâhmana' and 'Kumâra', in a Karmadhâraya

Thus राजब्राह्मण or राजब्राह्मणँ राजकुमार or राजकुमारँ । The word राजन् is formed by the affix कनिन् added to राज (Un I 156) But राज्ञो ब्राह्मण =राजब्राह्मण where the compound is not Karmadhâraya The making of this a separate aphorism is for the sake of the subsequent sutra into which the anuvritti of राजन् runs and not that of आर्य ॥

३७९४ । षष्ठी प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ॥

षष्ठ्यन्तो राजा प्रत्येनसि परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येना । 'षष्ठी' किम् । अन्यत्र न ॥

3794 The word 'râjan' ending in the Genitive case, optionally retains its accent, before the word 'pratyenas'

The words राजन् and अन्यतरस्याम् are understood here also. Thus राज्ञः प्रत्येना or राज्ञः प्रत्येना । प्रतिगतं एन पाप यस्य = प्रत्येनस । The sign of the Genitive is not elided by VI 3 21 When आक्रोश is not meant, we have, राजप्रत्येनाः or राजप्रत्येनाः । Why do we say 'ending in the Genitive'? Observe राजा चासौ प्रत्येनाश्च = राजप्रत्येना no option.

३७९५ । क्ते नित्यार्थे । ६ । २ । ६१ ॥

क्तान्ते परे नित्यार्थे समासे पूर्वं वा प्रकृत्या । नित्यप्रहसितः । 'काला' (६९०) इति द्वितीयासमासोऽयम । नित्यशब्दस्त्यबन्त आद्युदात्त । हसित इति थाथादिस्वरेणान्तोदात्त । 'नित्यार्थे' किम । मुहूर्तप्रहसितः ॥

3795 A word having the sense of 'always', retains optionally its accent, before a Past Participle in 'kta'

Thus नित्यप्रहसित or नित्यप्रहसित । These are Accusative compounds formed under Rule II 1 28 S 690, नित्य is formed by त्यप् affix, added to the upasarga नि (IV 2 104 Vârt), and has acute on the first, the upasarga retaining its accent, the affix being anudâtta (III 1, 4) हसित as end-acute by VI 2 144 S 3878 Why do we say 'when the first term means always'? Observe मुहूर्तप्रहसित ॥

NOTE —In the case of नित्यप्रहसित &c, the samâsa accent VI 1 223 was first set aside by the Accusative Tatpurusha accent VI 2 2, this in its turn was set aside by क्त accent VI 2 144, which is again debarred by the present

३७९६ । ग्रामः शिल्पिनि । ६ । २ । ६२ ॥

वा प्रकृत्या । ग्रामनापित । ग्रामशब्द आद्युदात्त । 'ग्राम' किम । परमनापित । 'शिल्पिनि' किम् । ग्रामरथ्या

3796 The word 'grâma' when first member of a compound, optionally retains its accent, before a word denoting a 'professional man or artisan'

Thus ग्रामनापित or ग्रामनापित, ग्रामकुलालः or ग्रामकुलालः । The word ग्राम was acute on the first as it is formed by the affix मनिन (Un I, 148) Why do he say 'ग्राम'? Observe परमनापित । Why do we say 'a silpî, a professional workman'? Observe ग्रामरथ्या, where there is no option

३७९७ । राजा च प्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ ॥

शिल्पिवाचिनि परे प्रशमार्थं राजपद वा प्रकृत्या । राजनापित । राजकुलाल । 'प्रशसायाम किम' । राजनापितः । 'शिल्पिनि' किम् । राजहस्ती ॥

3797 The word 'râjan' followed by a profession denoting noun, optionally retains its accent, when praise is to be expressed

Thus राजनापितः or राजनापितँ, राजकुलाल or राजकुलालँः 'A royal barber i e a skilful barber or one fit to serve the king even' &c It may be either a Karmadhârya or a Genitive compound Why do we say 'राजन्'? Observe परमनापितँ। Why do we say 'when denoting praise'? Observe राजनापितँः 'king's barber' Why do we say 'a professional man'? Observe राजहस्ती 'a royal elephant

३७९८ । आदिरुदात्तः । ६ । २ । ६४ ॥

अधिकारोऽयम ॥

3798 In the following up to VI 2 91 inclusive, the phrase 'the first syllable in—(the word standing in the Nominative) has the acute,' is to be always supplied

This is an adhikâra aphorism The first syllable of the पूर्वपद will get the acute in the following aphorisms In short, the phrase 'âdirudâtta' should be supplied to complete the sense of the subsequent sûtras The word आदि 'the first syllable' is understood upto VI 2 91, the word उदात्त has longer stretch it governs upto VI 2 237

३७९९ । सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे । ६ । २ । ६५ ॥

सप्तम्यन्तं हारिवाचि च आद्युदात्त धर्म्ये परे। देय य स्वीकरोति स हारीत्युच्यते। धर्म्यमि त्याचारनियत देयम । मुकुटेकार्षापणम्। हलेद्विपदिका। 'सञ्ज्ञायाम' (७२१) इति सप्तमीसमासः। 'कारनाम्नि च-' (६६८) इत्यलुक । याज्ञिकाश्व । वैयाकरणहस्ती। क्वचिदयमाचारो मुकुटादिषु कार्षापणादि दातव्य याज्ञिकादीना त्वश्वादिरिति। धर्म्ये-' इति किम। स्तम्बेरम । 'अहरणे' किम । वाडवाहरणम्। वडवाया अय वाडव । तस्य बीजनिषेकादुत्तरकाल शरीरपुष्ट्यर्थं यद्दीयते तद्धरणमित्युच्यते। परोऽपि कृत्स्वरो हारिस्वरेण बाध्यत इत्यहरण इति निषेधेन ज्ञाप्यते। तेन वाडवहार्यमिति हारिस्वरः सिध्यति ॥

3799 The first member of a compound, if in the Locative case or denoting the name of the receiver of a tax, has acute on the first syllable, when the second member is a word denoting 'what is lawful', but not when it is 'harana'

The word हारिण् means 'he who appropriates the dues or taxes' and धर्म्यम् means 'the due or tax which has been determined by the custom or usage of the country, town, sect or family, that which one is lawfully entitled to get' The word धर्म्य is formed by यत under IV 4 91 and 92, and has the sense of both Of Locative words we have the following examples —मुँकुटे-कार्षापणम्, हँले-द्विपदिका। These compounds are formed under II 1 44, S 721 and the sign of the Locative is not elided by VI 3 9 and 10, S 968 With the name of a due-receiver हारी we have the following —याँज्ञिकाश्व 'the horse which is the customary due of the sacrificer' So also वैँयाकरणहस्ती। In some places the established usage is to give a kârshâpana coin in a Mukuta &c or to give a horse to a sacrificer &c Why do we say 'what is lawful'? Observe स्तम्बेरमँ। Why do we say 'but not before हरण'? Observe वाडवहरणँम 'that which is given to a mare' हरण is that customary food, which is given to a mare, after she has been

covered, in order to strengthen her The word हरण is a Krit formed word, its exclusion here indicates that other Krit-formed words, however, are governed by this rule, when preceded by a हारी denoting word, and thus this sûtra supersedes the Krit accent enjoined by VI 2 139, so far Thus वाडवहार्य has acute on the first by this rule, the subsequent VI 2 139 not applying

३८०० । युक्ते च । ६ । २ । ६६ ॥

युक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम । गोबल्लव । 'कर्तव्ये तत्परो युक्त' ॥

3800 The first member of a compound has acute on the first syllable, when the second member denotes that by whom the things denoted by the first are regulated or kept in order

The word युक्त means 'he who is prompt in the discharge of his appointed duty' i e the person appointed to look after Thus गोबल्लव a cowherd looking after cow'

३८०१ । विभाषाध्यक्षे । ६ । २ । ६७ ॥

गवाध्यक्ष ॥

3801 The acute is optionally on the first syllable when the word अध्यक्ष follows

Thus गवाध्यक्ष or गवाध्यक्ष 'a superintendent of cows' ॥

३८०२ । पापं च शिल्पिनि । ६ । २ । ६८ ॥

पापनापित । 'पापाणके- (७३३) इति प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणात्षष्ठीसमासे न ॥

3802 The word 'pâpa' has optionally acute on the first syllable, when followed by a word denoting a professional man

Thus पापनापित or पापनापित. ॥ This rule applies to the pratipadokta samâsa of पाप, in the sense of censure, as taught in II 1 54 S 733 when it is an appositional compound, and not when it forms a Genitive compound Thus पापस्यनापित.=पापनापित ॥

३८०३ । गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे । ६ । २ । ६९ ॥

भार्यासौश्रुत । सुश्रुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेप । अन्तेवासी । कुमारीदाक्षा । ओदनपाणिनीया । कुमार्यादिलाभकामा ये दाक्ष्यादिभि प्रोक्तानि शास्त्राण्यधीयन्ते त एव क्षिप्यन्ते । भिक्षामाणव । भिक्षा लप्स्येऽहमिति माणव । भयब्राह्मण । भयेन ब्राह्मण सपद्यते । 'गोत्रादिषु' किम । दासीश्रोत्रिय । 'क्षेपे' किम । परमब्राह्मण ॥

3803 The first syllable of the first member of a compound has the acute accent before a Patronymic name or a scholar-name, as well as before 'Mânava' and 'Brâhmana,' when a reproach is meant

Thus भार्यासौश्रुत 'a descendant of Suśruta, under the petticoat government of his wife' The compounding takes place by the analogy of शाकपार्थिव. । The

above is an example of a Gotra word Now with scholar names कुमारीदाक्षा ' the pupils of Daksha, for the sake of marriage i e who study the work of Daksha or make themselves the pupils of Daksha for the sake of girls ' and श्रोदनपाणिनीया &c भिक्षामाणवः=भिक्षालप्स्येऽहमिति माणवो भवति। भयब्राह्मण. ' he who being a Brahmana by birth, acts like a Brâhmana not willingly, but through fear of punishment '=यो भयेन ब्राह्मण सपद्यते। The compounding is by II 1 4 where no other rule applies Why do we say ' when followed by a Gotra word ?' Observe दासीश्रोत्रियः। Why do we say ' when reproach is meant ?' Observe परमब्राह्मण ॥

३८०४। अङ्गानि मैरेये। ६। २। ७०॥

मद्यविशेषो मैरेय'। मधुमैरेय। मधुविकारस्य तस्य मध्वङ्गम। 'अङ्गानि' किम। परमं मैरेय। 'मैरेये' किम्। पुष्पासव ॥

3804 The first syllable of the word preceding ' Maireya ' gets the acute, when it denotes the ingredient of the same

Thus मधुमैरेय ' the maireya prepared from honey ' Why do we say when denoting ' an ingredient ' ? Observe परममैरेयं ॥ Why do we say ' before मैरेय ?' Observe पुष्पासवं ॥

३८०५। भक्ताख्यास्तदर्थेषु। ६। २। ७१॥

भक्तमन्नम्। भिक्षाकस। भाजीकस। भिक्षादयोऽन्नविशेषा। 'भक्ताख्या' किम। समाश-शालय.। समश्न समाश इति क्रियामात्रमुच्यते। 'तदर्थेषु' किम्। भिक्षाप्रिय। बहुव्रीहिरयम। अत्र पूर्वपदमन्तोदात्तम् ॥

3805 A word denoting food, gets the acute on the first syllable, when standing before a word which denotes a repository suited to contain that.

Thus भक्तकस., भाजीकस., । The words like भिक्षा, भक्त *&c* are names of food Why do we say ' when denoting the name of food ' ? Observe समाशशालयः dining halls, (the word समाश = समशन is the name of an ' action ' and not of a ' substance ') Why do we say ' tadartheshu suited to contain that ' ? Observe भिक्षाप्रिय, which is Bahuvrîhi and the first member gets acute on the final

३८०६। गोबिडालसिंहसैन्धवेषूपमाने। ६। २। ७२॥

धान्यगव। गोबिडाल। तृणसिंह। सक्तुसैन्धव। धान्य गौरिवेति विग्रहः। व्याघ्रादिः गवाकृत्या सन्निवेशित धान्य धान्यगवशब्देनोच्यते। 'उपमाने' किम। परमसिंह ॥

3806 A word denoting the object of comparison gets the acute on the first syllable when standing before गो, बिडाल, सिंह, and सैन्धव ॥

Thus धान्यगव = धान्य गौरिव। The compounding takes place by II 1 56 the words गो &c, being considered to belong to Vyaghrâdi class, which is an Akritigana The meaning of the compound must be given according to usage and appropriateness Thus धान्यगव means गवाकृत्याऽवस्थित धान्य। So also गोबिडाल,

तृँणसिंह, सँक्तुसैन्धव, । Why do we say 'when denoting the object of comparison'? Observe परमसिंह ॥

३८०७ । अके जीविकार्थे । ६ । २ । ७३ ॥

अकप्रत्ययान्त उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका । 'नित्यं क्रीड–' (७११) इति समास. । 'अके' किम । रमणीयकर्ता । 'जीविकार्थे' किम । इक्षुभक्षिका मे धारयसि ॥

3807 The first member of a compound has the acute on the first syllable, when the second-member is a word ending in the affix 'aka,' and the compound expresses a calling by which one gets his living

Thus दँन्तलेखक = दन्तलेखेन यस्य जीविका । The compounding takes place by II 2 17 S 711 Why do we say when meaning 'means of living'? Observe इक्षुभक्षिका मे धारयसि । All affixes which ultimately become अक by taking substitutes, are called अक affixes Thus ण्वुल्, वुन्, &c are अक affixes (VII 1 1) Why do we say 'ending in the affix अक'? Observe रमणीयकर्त्ता । Here the compounding takes place by II 2 17, and the affix तृच् is added in the sense of sport and not of livelihood

३८०८ । प्राचां क्रीडायाम् । ६ । २ । ७४ ॥

प्राग्देशवाचिना या क्रीडा तद्वाचिनि समास अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । 'संज्ञायाम' (३२८६) इति ण्वुल् । 'प्राचाम्' किम् । जीवपुत्रप्रचायिका । इयमुदीचा क्रीडा । 'क्रीडायाम्' किम् । तव पुष्पप्रचायिका । पर्याये ण्वुच् ॥

3808 A compound the second member of which is a word ending in अक affix, and which denotes the sport of the Eastern people, gets the acute accent on the first syllable.

Thus उँद्दालकपुष्पभञ्जिका । These are formed by ण्वुल् affix (III 3 109 S 3286,) and the compounding takes place by II 2 17 S 711 Why do we say 'of the Eastern Folk'? Observe जीवपुत्रप्रचायिका, which is a sport of the Northern People Why do we say 'when denoting a sport'? Observe तवपुष्पप्रचायिका 'thy turn for &c' which is formed by ण्वुच (III 3 111) and denotes 'rotation or turn'

३८०९ । अणि नियुक्ते । ६ । २ । ७५ ॥

अणन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । छत्रधार । 'नियुक्ते' किम् । काण्डलावः ॥

3809 A compound, the second member of which is a word ending in the Krit-affix अण् and which denotes a functionary, gets the acute on the first syllable

Thus छँत्रधारः । Why do we say when meaning 'a functionary'? Observe काण्डलावः ॥

३८१० । शिल्पिनि चाऽकृञः । ६ । २ । ७६ ॥

शिल्पिवाचिनि समासेऽयणन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स चेदयकृञः परो न भवति । तन्तुवाय॰ । 'शिल्पिनि' किम् । काण्डलाव । 'अकृञ' किम् । कुम्भकार॰ ॥

3810 And when such a compound ending in अण् affix denotes the name of a professional man, but not when the second term is कार (derived from कृञ्), the acute is on the first syllable of the first word

Here also the second term ends in अण् affix Thus त॑न्तुवाय । Why do we say when denoting 'a work-man or professional person' ? Observe काण्डला॑व । Why do we say 'but not when the affix अण् comes after कृ' ? Observe कुम्भका॑र ॥

३८११ । सञ्ज्ञायां च । ६ । २ । ७७ ॥

अयणन्ते परे । तन्तुवायो नाम कृमि॰ । 'अकृञ' इत्येव । रथकारो नाम ब्राह्मण॰ ॥

3811 Also when such an upapada compound ending in अण् affix denotes a Name, the acute falls on the first syllable but not when the second term is कार ॥

Thus त॑न्तुवाय॰, 'a kind of insect, spider' But not so अण् with कृ, as रथका॑र 'the name of a Brâhmana caste'

३८१२ । गोतन्तियवं पाले । ६ । २ । ७८ ॥

गोपाल॰ । तन्तिपालः । यवपालः । अनियुक्तार्थो योगः । 'गो' इति किम् । वत्सपालः । 'पाले' इति किम् । गोरक्ष ॥

3812 The words गो, तन्ति and यव get the acute on the first syllable when followed by पाल ॥

Thus गो॑पाल, त॑न्तिपाल॰, य॑वपाल॰ । The word तन्ति is the rope with which calves are tied (तनु विस्तारे + क्तिच) This applies to words not denoting a functionary, which would be governed by VI 2 75 S 3809 Why do we say गो &c ? Observe वत्सपा॑ल॰ । Why do we say 'followed by पाल' ? Observe गोर॑क्ष॰ ॥

३८१३ । णिनि । ६ । २ । ७९ ॥

पुष्पहारी ॥

3813 A compound ending in the Krit-affix णिनि (इन्) has the acute on the first syllable of the first member

Thus पु॑ष्पहारिन ॥

३८१४ । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ॥

उपमानवाचि पूर्वपद णिन्यन्ते पर आद्युदात्तम् । उष्ट्रक्रोशी । ध्वाङ्क्षरावी । उपमानग्रहणमस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम । 'शब्दार्थप्रकृतौ' किम । वृकवञ्ची । 'प्रकृतिग्रहणम' किम् । प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्था तत्रैव यथा स्यात । इह मा भूत् । गर्दभोच्चारी ॥

3814 When the first member of a compound expresses that with which resemblance is denoted, then it has acute on the first

syllable, before a word formed by णिनि affix, only then, when such latter word is a radical without any preposition, and means 'giving out a definite sound like so and so'

The word उपमान means the object with which something is likened शब्दार्थ means 'expressing a sound', प्रकृति means 'root, without any preposition' Thus उँष्ट्रक्रोशिन्, ध्वाँङ्क्षराविन्। The word उपमान shows the scope of this sutra as distinguished from the last So that, when the first term is an उपमान word, the preceding sûtra will not apply, though the second member may be a णिनि formed word

When the second term is not a word denoting sound, the rule will not apply At वृकवञ्चिँन् which retains kṛit accent (VI 2 139)

Why do we say 'a radical word without any preposition'? Observe गर्द भोच्चारिन्। Here the second term radically (i e, châin) does not denote sound, but it is with the help of the Preposition उत् that it means sound The force of एव is that the उपमान words are restricted. Such words get acute on the first syllable *only then*, when the second member is a radical sound name.

३८१५ । युक्तारोह्यादयश्च । ६ । २ । ८१ ॥

आद्युदात्ता । युक्तारोही । आगतयोधी । क्षीरहोता ॥

3815 The compounds yuktârohin &c, have acute on the first syllable

Thus 1 युँक्तारोही, 2 आँगतरोही, 3 आँगतयोधी, 4 आँगतवञ्ची, 5 आँगतनर्दी, 6 आँगतनन्दी, 7 आगतप्रहारी। These are formed by णिनि affix, and are illustrations of Rule VI 2 79 Some say, these declare a restrictive rule with regard to the first and second members of these terms. Thus रोहिन &c must be preceded by युक्त &c and युक्त &c followed by रोहिन &c to make VI 2 79 applicable Thus व्यवारोहिँन् though ending in णिनि does not take acute on the first, so युक्ताध्यायिँन्। 8 आगतमत्स्या or °मत्स्य, 9 क्षीँरहोता, 10 भँगिनिभर्त्ता। The last two are Genitive compounds under Rule II 2 9 11 ग्राँमगोधुक, 12 अँश्वत्रिरात्रः, 13 गँर्गत्रिरात्र, 14 व्युँष्टत्रिरात्र, 16 गँनपाद (गणपाद.), 16 सँमपाद। All these are genitive compounds 17 एँकशितिपात्=एक शिति पादोऽस्य। This is a Bahuvrîhi of three terms The word एकशिति is a Taddhitârtha Samâsa (II 1 51), and being a Tatpurusha, required acute on the final, as the Tatpurusha accent is stronger This declares acute on the first Moreover by VI 2 29, this word एकशिति would have acute on the first as it is a Dvigu ending in a simple vowel But the very fact that this word is enumerated here, shows that other Dvigu compounds in शिति are not governed by VI 2 29, therefore द्विशितिँपाद has acute on ति। The enumeration of the एकशितिपात् further proves by implication that the (एकशितिपात स्वरवचन ज्ञापक निमित्त स्वरबलीयस्त्वस्य) accent for the application of which a case is present is stronger (See Mahâbhâshya II 1 1) The class of compounds known as पँात्रेसमित &c, (II 1 48) also belongs to this class,

1 युक्तारोही, 2 आगतरोही, 3 आगतयोधी, 4 आगतवञ्ची 5 आगतनन्दी (आगतनर्दी), 6 आगतप्रहारी, 7 आगतमत्स्य. (आगतमत्स्या), 8 क्षीरहोता, 9 भगिनीभर्ता, 10 ग्रामगोधुक

11 अश्वत्रिरात्र 12 गर्गत्रिरात्र, 13 व्युष्टित्रिरात्र, 14 गणपाद. (शणपाद), 15 एकशितिपात, 16 पात्रेसमितादयश्च (पात्रसमितादयश्च) 17 समपाद ॥

३८१६ । दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटे जे । ६ । २ । ८२ ॥

कुटीज । काशज । तुषज । भ्राष्ट्रज । वटज ॥

3816 When the first member is a word ending in a long vowel, or is 'kâśa,' tusha, 'bhrâshtra' or vata, and is followed by 'ja' the acute falls on the first syllable

Thus कुटीज, काशज, तुषज, भ्राष्ट्रज वटज । These are formed by the affix ड added to जन् (III 2 97)

३८१७ । अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः । ६ । २ । ८३ ॥

बह्वच पूर्वं स्यान्त्यात्पूर्व पदमुदात्त जे उत्तरपदे । उपसरज । आमलकीज । 'बह्वच' किम् । दग्धजानि तृणानि ॥

3817 In a word consisting of more than two syllables, followed by *ja*, the acute falls on the syllable before the last

Thus उपसरज, आमलकीज, and वडवाज (though the last two words have upapadas ending in a long vowel, the accent is governed by this sutra and not the last) Why do we say "a Polysyllabic first member"? Observe दग्धजानि तृणानि ॥

३८१८ । ग्रामेऽनिवसन्तः । ६ । २ । ८४ ॥

ग्रामे परे पूर्वं पदमुदात्तम । तच्चेन्निवसद्वाचि न । मल्लग्राम । ग्रामशब्दोऽत्र समूहवाची देवग्राम । देवस्वामिक । 'अनिवसन्त' किम । दाक्षिग्राम । दाक्षिनिवस ॥

3818. Before 'grâma' the first syllable of the first member has acute, when thereby inhabitants are not meant

Thus मल्लग्राम । Here ग्राम is equal to समूह 'an assembly' देवग्राम = देवस्वामिक. । Why do we say 'when not meaning inhabitants' Observe दाक्षिग्राम, 'a village inhabited by the decendants of Daksha'

३८१९ । घोषादिषु च । ६ । २ । ८५ ॥

दाक्षिघोष. । दाक्षिकट । दाक्षिह्रद ॥

3819 The first member has acute on the first syllable when followed by *ghosha* &c

Thus दाक्षिघोष, दाक्षिकट, दाक्षिपल्वल, दाक्षिबदरी, दाक्षिवल्लभ॰, दाक्षिह्रद॰, दाक्षिपिङ्गल, दाक्षिपिशङ्ग, दाक्षिमाला, दाक्षिरक्षा, दाक्षिशाला, or (॰रक्ष or ॰शाल), दाक्षिशिल्पी, दाक्ष्यश्वत्थ., दाक्षिशाल्मली, कुन्दतृणम, आश्रममुनि, दाक्षिप्रेक्षा, दाक्षिकूट ॥

Of the above, those which denote places of habitation, there the first members though denoting inhabitants get the acute accent Some do not read the anuvritti of अनिवसन्त in this aphorism, others however read it

1 घोष, 2 कट (घट), 3 वल्लभ (पल्वल) 4 ह्रद, 5 बदरी (बदर) 6 पिङ्गल, 7 पिशङ्ग, 8 माला, 9 रक्षा (रक्ष), 10 शाला (शाल), 11 कूट, 12 शाल्मली, 13 अश्वत्थ, 14 तृण, 15, शिल्पी, 16 मुनि, 17 प्रेक्षा (प्रेक्षाकू, प्रेक्षा) ॥

३८२० । छात्र्यादयः शालायाम् । ६ । २ । ८६ ॥

छात्रिशाला । व्याडिशाला । यदापि शालान्त समासो नपु सकलिङ्गे भवति तदापि ' तत्पुरुषे शालाया नपु सके' (३८५७) इत्येतस्मात्पूर्व विप्रतिषेधेनायमेव स्वर । छात्रिशालम् ॥

3820 The words 'chhâtri' &c, get acute on the first syllable when followed by the word 'śâlâ'

Thus छात्रिशाला, पैलिशाला, भाण्डिशाला ॥

Where the Tatpurusha compound ending in शाला becomes Neuter, by the option allowed in II 4 25, there also in the case of these words, the acute falls on the first syllable of the first term, thus superseding VI 2 123 S 3857 which specifically applies to Neuter Tatpurushas Thus छात्रिशालम् पैलिशालम् ॥

1 छात्रि, 2 पेलि (पैलि), 3 भाण्डि, 4 व्याडि, 5 आखण्डि, 6 आटि, 7 गामि (गोमि)॥

३८२१ । प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् । ६ । २ । ८७ ॥

प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्क्यादिवर्जितमवृद्ध पूर्वपदमाद्युदात्त स्यात् । इन्द्रप्रस्थ । 'अवृद्धम्' किम । दाक्षिप्रस्थ' । 'अकर्क्यादीनाम्' इति किम् । कर्कीप्रस्थ । मकरीप्रस्थ' ॥

3821 The first member, which has not a Vriddhi in the first syllable, or which is not 'karkî' &c, gets the acute on the first syllable before 'prastha'

Thus इन्द्रप्रस्थ । But not in दाक्षिप्रस्थ, which has Vriddhi in the first syllable, nor also in कर्कीप्रस्थ, मघीप्रस्थ. &c

1 कर्की, 2 मघी (मघी), 3 मकरी, 4 कर्कन्ध (कर्कन्धू), 5 शमी, 6 करीर, 7 कन्दुक (कटुक), 8 कवल (कुवल, कूरल), 9 बदरी (बदर) ॥

३८२२ । मालादीना च । ६ । २ । ८८ ॥

वृद्धार्थमिदम । मालाप्रस्थ । शोणाप्रस्थ ॥

3822 The first syllable of 'mâlâ' &c, gets the acute when 'prastha' follows

Thus मालाप्रस्थ, शालाप्रस्थ' ॥ This sûtra applies even though the first syllables are Vriddhi vowels In the word एक and शोणा the letters ए and ओ are treated as Vriddhi (I 1 75)

1 माला, 2 शाला, 3 शोणा (शोणा), 4 द्राक्षा, 5 क्षात्रा, 6 क्षामा, 7 काञ्ची, 8 एक, 9 काम, 10 हैमा ॥

३८२३ । अमहन्नव नगरे ऽनुदीचाम् । ६ । २ । ८९ ॥

नगरे परे महन्नवन्वर्जित पूर्वमाद्युदात्त स्यात तच्चेदुदीचा न । ब्रह्मनगरम् । 'अम-' इति किम । महानगरम् । नवनगरम् । 'अनुदीचाम, किम् । कार्तिनगरम ॥

3823 The first member has acute on the first syllable before the word *nagara* but not when it is the word *mahat*, or *nava*, nor when it refers to a city in the lands of the Northern People

Thus ब्रह्मनगरम । But not in महानगरम and नवनगरम, Why do we say 'but not of Northern People'? Observe नान्दीनगरम् कार्तिनगरम् ॥

३८२४ । अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् । ६ । २ । ९० ॥

अर्मे परे द्व्यच्त्र्यच्पूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुप्तार्मम् । कुक्कुटार्मम् । 'अवर्णम्' किम् । बृहदर्मम् । 'द्व्यच्त्र्यच्' किम् । कपिञ्जलार्मम् । अमहन्नवमित्येव । महार्मम् । नवार्मम् ॥

3824 A word of two or three syllables ending in 'a' or 'â' (with the exception of 'mahâ' and 'nava') standing before the word 'arma' has acute on the first syllable

Thus गुप्तार्मम्, कुक्कुटार्मम् । Why do we say 'ending in अ (long or short)'? Observe बृहदर्मम् । Why do we say 'consisting of two or three syllables'? Observe कपिञ्जलार्मम् । The words महा and नव are to be read here also The rule therefore does not apply to महार्मम् and नवार्मम् ॥

३८२५ । न भूताधिकसञ्जीवमद्राश्मकज्जलम् । ६ । २ । ९१ ॥

अर्मे परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्मम । अधिकार्मम । सञ्जीवार्मम् । मद्राश्मग्रहणं संघातविगृहीतार्थम् । मद्रार्मम । अश्मार्मम । मद्राश्मार्मम् । कज्जलार्मम् ॥

'* आद्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छन्दस्युपसंख्यानम् *' । 'दिवोदासाय दाशुषे' ॥

3825. The following words do not get acute on the first syllable, when standing before 'arma' viz भूत, अधिक, सञ्जीव, मद्र, अश्मन्, and कज्जल ॥

Thus भूतार्मम, अधिकार्मम, सञ्जीवार्मम, मद्रार्मम, अश्मार्मम, मद्राश्मार्मम (because the sûtra shows the compounding of those words in madrâsmam) कज्जलार्मम । All these compounds have acute on the final by VI 1 223

Vârt —In the Vedas the words दिवोदास &c, have acute on the first syllable Thus दिवोदासाय दाशुषे (Rig Veda IV 30 20).

३८२६ । अन्तः । ६ । २ । ९२ ॥

अधिकारोऽयम् । प्रागुत्तरपदादिग्रहणात् ॥

3826 In the following sûtras up to VI 2 110 inclusive, is to be supplied the phrase 'the last syllable in a word standing in the Nominative case has the acute'

This is an adhikâra aphorism In the succeeding sûtras, the last syllable of the first member of a compound gets the acute accent Thus in the next sûtra the word सर्व gets acute on the final This adhikara extends up to VI 2 110 inclusive

३८२७ । सर्वं गुणकार्त्स्न्ये । ६ । २ । ९३ ॥

सर्वशब्दः पूर्वपदमन्तोदात्तम् । सर्वश्वेत । सर्वमहान् । सर्वमः' किम् । परमश्वेत । आश्रयव्याप्त्या परमत्वं श्वेतस्येति । गुणकार्त्स्न्ये वर्तते । 'गुण–' इति किम् । सर्वसौवर्णः । 'कार्त्स्न्ये' किम् । सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेत ॥

3827 The acute is on the final of the word 'sarva,' standing as first member before an attributive word, in the sense of 'whole, through and through.'

Thus सर्वश्वेत सर्वमहान ॥

Why do we say सर्व ? Observe परमश्वेत, here the attribute of श्वेत pervades through and through the object referred to, but the accent is not on the final of परम ॥

Why do we say 'attributive word' ? Observe सर्व सौवर्ण, 'golden', सर्व रजत, 'silvery', which do not denote any attribute in their original state but modification In fact it is not गुणकार्त्स्न्य here at all, but a विकारकार्त्स्न्य ॥

Why do we use the word 'Kârtsnya or complete pervasion' Observe सर्वषां श्वेततर = सर्वश्वेत here the compounding takes place by the elision of the affix तरप् denoting comparison, and as it shows only comparative, not absolute whiteness, the rule does not apply Moreover, in this example, the 'kârtsnya' is not that of 'guna' but of 'guni', not of the 'attribute', but of the 'substance'

३८२८ । सञ्ज्ञाया गिरिनिकाययोः । ६ । २ । ९४ ॥

एतयो परत पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनागिरि । मौण्डिनिकाय । 'सञ्ज्ञायाम्' किम् । परमगिरि । ब्राह्मणनिकाय ॥

3828 The last syllable of the first member before *giri* and nikâya has the acute, when the compound is a Name

Thus अञ्जनागिरि । The finals of añjana is lengthened by VI 3 117 मौण्डिनिकाय । Why do we say 'when it is a Name' ? Observe परमगिरि, ब्राह्मणनिकाय ॥

३८२९ । कुमार्यां वयसि । ६ । २ । ९५ ॥

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । कुमारीशब्द पुंसा सहास प्रयोगमात्र प्रवृत्तिनिमित्त मुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभि समानाधिकरण । तत्र वय इह गृह्यते न कुमारत्वमेव । 'वयसि' किम् । परमकुमारी ॥

3829 The last syllable of the first member gets the acute when the word 'kumârî' follows, the compound denoting age

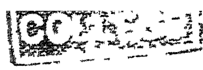
Thus वृद्धकुमारी 'an old maid' The compounding is by II 1 57 The word वृद्धा becomes masculine by VI 3 42 in the example.

Q The word कुमारी was formed by ङीप् by IV 1 20 in denoting the prime of youth, how can this word be now applied to denote old age by being coupled with वृद्धा, it is a contradiction in terms *Ans* The word कुमारी has two senses, one denoting 'a young maiden' and second 'unmarried virgin' It is in the latter sense, that the attribute वृद्धा is applied Why do we say 'when the compound denotes age' ? Observe परमकुमारी ॥

३८३० । उदकेऽकेवले । ६ । २ । ९६ ॥

अकेवल मिश्र तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । गुडोदकम् । स्वरे कृतेऽत्र एकादेश । 'स्वरितो वानुदात्ते पदादौ' (३६५९) इति पक्षे स्वरित । 'अकेवले' किम् । शीतोदकम ॥

3830 Before the word *udaka*, when the compound denotes a mixture, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गु॑डोदकम् or गुडोदकम । When we have already made the ड acute by this rule, then the svarita accent may result optionally, by the combination of the acute अ of guda and the subsequent grave उ of उदक, by rule VIII 2 6 S 3659 The word अकेवल means mixture When mixture is not meant, this rule does not apply As शीतोदकम ॥

३८३१ । द्विगौ क्रतौ । ६ । २ । ९७ ॥

द्विगावुत्तरपदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गत्रिरात्र । 'द्विगौ' किम । अतिरात्र । 'क्रतौ' किम । बिल्वहोमस्य सप्तरात्रो बिल्वसप्तरात्र ॥

3831 Before a Dvigu, when the compound denotes a sacrifice, the last syllable of the first member has the acute

Thus गर्ग॑त्रिरात्र = गर्गाणा त्रिरात्र Why do we say 'before a Dvigu compound'? Observe अतिरात्र॑. (रात्रिमतिक्रान्त इति प्रादिसमास) which being formed by the Samasânta affix अच (V 4 87) has acute on the final (VI 1 163) Why do we say 'when denoting a sacrifice'? Observe बिल्वसप्तरात्र.=बिल्वहोमस्य सप्तरात्र ॥

३८३२ । सभाया नपुंसके । ६ । २ । ९८ ॥

सभाया परतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम । स्त्रीसभम । 'सभायाम' किम् । ब्राह्मणसेनम । 'नपुंसके' किम् । राजसभा । प्रतिपदोक्तनपुंसकग्रहणान्नेह । रमणीयसभम् । ब्राह्मणकुलम ॥

3832 Before the word sabhâ when it is exhibited as Neuter the first member of the compound gets acute on the last syllable

Thus गोपाल॑सभम्, स्त्री॑सभम् ॥

Why do we say 'before सभा'? Observe ब्राह्मणसेनम ॥

Why do we say 'when in the Neuter'? Observe राजसभा ॥

The word सभा becomes Neuter under rules II 4 23 24 : therefore when the word सभा does not become Neuter under those rules, then by the maxim of Pratipadokta &c the accent does not fall on the final of the preceding term, as, रमणीयसभं, here the word सभा is neuter not by the force of any particular rule, but because the thing designated (अभिधेय) is neuter

३८३३ । पुरे प्राचाम् । ६ । २ । ९९ ॥

देवदत्तपुरम् । नान्दीपुरम । प्राचाम्' किम् । शिवपुरम् ॥

3833 Before the word *pura*, when the compound denotes a city of the Eastern People, the final of the first member has the acute

Thus देवदत्त॑पुरम, कार्णि॑पुरम, नान्दि॑पुरम । Why do we say of the Eastern people'? Observe शिवपुरम ॥

३८३४ । अरिष्टगौडपूर्वे च । ६ । २ । १०० ॥

पुरे परेऽरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम । अरिष्टपुरम् । गौडपुरम् । 'पूर्व' ग्रहणं किम् । इहापि यथा स्यात् । अरिष्टाश्रितपुरम् । गौडभृत्यपुरम् ॥

3834 When the words 'arishta' and 'gauda' stand first, the first member has the acute on the final before the word 'pura'

Thus अरिष्टँपुरम्, गौडँपुरम् । By the force of the word पूर्व in the aphorism, we can apply the rule to अरिष्टश्रितँपुरम, गौडभृत्यपुरम् ॥

३८३५ । न हास्तिनफलकमार्देयाः । ६ । २ । १०१ ॥

पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्देयपुरम् । मृदेरपत्यमिति शुभ्रादित्वात ढक् ॥

3835. But when the word 'hâstina' 'phalaka and 'mârdeya' precede 'pura' the acute does not fall on their final

This is an exception to VI 2 99 Thus हास्तिनपुरम्, फलकपुरम्, मार्देयपुरम् The son of मृदु is मार्देय formed by ढक्, the word belonging to Śubhrâdi class The उ is elided by VI 4 147

३८३६ । कुसूलकूपकुम्भशाल बिले । ६ । २ । १०२ ॥

एतान्यन्तोदात्तानि बिले परे । कुसूलबिलम । कूपबिलम् । कुम्भबिलम । शालबिलम् । 'कूसूलादि' किम । सर्पबिलम । 'बिल' इति किम । कुसूलस्वामी ॥

3836, The words कुसूल, कूप, कुम्भ, and शाला have the acute on the last syllable before the word 'bila'

Thus कुसूलँबिलम्, कूपँबिलम्, कुम्भँबिलम, शालाँबिलम, । But not so in सर्पबिलम । Why do we say 'before बिल'? Observe कुसूलस्वामी ॥

३८३७ । दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु । ६ । २ । १०३ ॥

दिकशब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वेषुकामशमी । अपरकृष्णमृत्तिका । जनपद । पूर्वपञ्चाला । आख्यानम् । पूर्वयायातम । पूर्वचानराटम् । शब्दग्रहणं कालवाचिदिक्शब्दस्य परिग्रहार्थम ॥

3837 Words expressing direction (in space or time) have acute on the last syllable, when followed by a word denoting a village, or a country or a narrative, and before the word 'chânarâta'

Thus पूर्वेँषुकामशमी or पूर्व (VIII 2 6) The compounding takes place by II 1 50 अपरँकृष्णमृत्तिका ॥

Country name—पूर्वँपञ्चाला । These are Karmadhâraya compounds (II 1 58).

Story name :—पूर्वँयायातम । So also पूर्वँचानराटम् । The employmen of the term शब्द in the aphorism shows that time denoting दिक् words as in पूर्वयायात should also be included

३८३८ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनि परे दिकशब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्वपाणिनीया । 'आचार्य-' इति किम । पूर्वान्तेवासी । 'अन्तेवासिनि' किम । पूर्वपाणिनीय शास्त्रम ॥

3838 The direction denoting words have acute on the final,

before the names of scholars, when such names are derived from those of their teachers

Thus पूर्वपाणिनीया । Compare VI 2 36 Why do we say 'when derived from the names of their Teachers'? Observe पूर्वान्तेवासी । Why do we say 'Scholar-names'? Observe पूर्वपाणिनीय शास्त्रम् । (पाणिनीय शास्त्रम् पूर्व चिरन्तनम्) ॥

३८३९ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च । ६ । २ । १०५ ॥

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य या वृद्धिर्विहिता तद्वत्युत्तरपदे परे सर्वशब्दो दिक्छब्दाश्चान्तोदात्ता भवन्ति । सर्वपाञ्चालक । अपरपाञ्चालक । 'अधिकार' ग्रहण किम । सर्वमास सर्वकारक ॥

3839 Words denoting direction and the word 'sarva' have acute on the final, before a word which takes Vriddhi in the first syllable of the second term by VII 3 12 and 13

By the sûtra उत्तरपदस्य VII 3 10 12, the Vriddhi of the Uttarapada is ordained when the Taddhita affixes having ञ ण, or क, follow, the Pûrvapada being सु, सर्व and अर्ध । The word उत्तरपदवृद्धि therefore, means that word which takes Vriddhi, under the rule relating to uttarapada, i e, under rule VII 3 12 and 13 Thus अपरपाञ्चालक, सर्वपाञ्चालक. । These are formed by वुञ affix (IV 2 125)

Why do we say 'which takes Vriddhi in the second term under VII 3 12 and 13?" Had the word उत्तरपदस्येति अधिकृत्य not been used by us in explaining the sûtra, then the sûtra, would have run thus वृद्धौ सर्व च, and would have applied to cases like सर्वमास., सर्वकारक where मास and कारकः are Vriddhi words not by virtue of VII 3 12

३८४० । बहुव्रीहौ विश्व सञ्ज्ञायाम् । ६ । २ । १०६ ॥

बहुव्रीहौ विश्वशब्द पूर्वपदभूत सञ्ज्ञायामन्तोदात्त स्यात । पूर्व पदप्रकृतिस्वरेण प्राप्त स्याद्युदात्तस्यापवाद । 'विश्वकर्मा विश्वदेव.' । । 'आविश्वदेव सतपतिम' । 'बहुव्रीहौ' किम् । विश्वे च ते देवाश्च विश्वे देवा. । 'संज्ञायाम्' किम । विश्वदेव । प्रागव्ययीभावदबहुव्रीह्यधिकार. ॥

3840 The word 'viśva' has acute on the final, being first member in a Bahuvrîhi when it is a Name

This is an exception to VI. 2 1 by which the first member in a Bahuvrîhi would have retained its original accent Thus —विश्वकर्मा विश्वदेव (Rig Veda VIII 98 2) आविश्वदेव सतपतिम ॥

Why do we say in a Bahuvrihi compound? Observe विश्वे च देवा = विश्वे देवाः ॥

Why do we say when a name? Observe विश्वेदेवा अस्य = विश्वदेव । But विश्वामित्रः and विश्वाजिन have acute on the final as they are governed by the subsequent rule VI. 2. 165 which supersedes this The word Bahuvrîhi governs the succeeding sûtras up to VI 2 120 inclusive

३८४१ । उदराश्वेषुषु । ६ । २ । १०७ ॥

सञ्ज्ञायामिति वर्तते । वृकोदर॰ । हयश्व.म । हेषु. ॥

3841 The first member in a Bahuvrîhi, before the words 'udara' 'asva' and 'ishu' gets acute on the final syllable, when the compound denotes a Name

Thus वृको॑दरः, हर्य॑श्व, and महे॑षु॰ । This sûtra is also an exception to VI 2 1 by which the first term would have retained its original accent The word वृ॑क has acute on the first by Phit II 7 The word ह॑रि is also first acute as formed by इन (Un IV 118) The word महत is end acute by V. 2. 38 Its mention here appears redundant

३८४२ । क्षेपे । ६ । २ । १०८ ॥

उदराश्वेषुषु पूर्वमन्तोदात्त बहुव्रीहौ निन्दायाम । घटोदरः । कटुकाश्व । चलाचलेषुः अनुदर इन्यत्र नञ्सुभ्याम–' (३९०६) इति भवति प्रतिषेधेन ॥

3842 A word before 'udar' 'aśva' and 'ishu' in a Bahuvrîhi gets acute on the final, when reproach is meant

Thus घटो॑दर, कटुका॑श्व॰, चलाचले॑षु॰ । The word घट is formed by अच (III 1 134) and has acute on the final, and so it would have retained this accent by VI 2 1 even without this sûtra The word क॑टुक being formed by कन (V 3 75) has acute on the first In this and the last sûtra, all the acutes may optionally be changed into svarita by VIII 2 6 But अनुदर॑ and सूदर॑ have acute on the final by VI 2 172, S 3906 which being a subsequent sutra, supersedes this present, so far as अन and सु are concerned

३८४३ । नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ॥

बन्धुशब्दे परे नद्यन्त पूर्वमन्तोदात्त बहुव्रीहौ । गार्गीबन्धु॰ । 'नदी' किम । ब्रह्मबन्धुः ब्रह्मशब्द आद्युदात्त॰ । 'बन्धुनि' किम । गार्गीप्रिय. ॥

3843 In a Bahuvrîhi compound, having the word 'bandhu' as its second member, the first member ending in the Feminine affix 'î' ('nadî' word) has the acute on its final syllable

Thus गार्गी॑बन्धु । The word गा॑र्गी is formed by adding ङीप (IV 1 16) to गार्ग्य ending in यञ (IV 1 105), and therefore, it is first acute. By VI 2 1 this accent would have been retained, but for the present sûtra

Why do we say 'a Nadî (Feminine in ई) word'? Observe ब्र॑ह्मबन्धु, the word ब्रह्म has acute on the first syllable as it is formed by मनिन् (Un IV 146) and it retains that accent (VI 2 1)

Why do we say 'before बन्धु'? Observe गा॑र्गीप्रियः ॥

३८४४ । निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० ॥

निष्ठान्त पूर्वपदमन्तोदात्त वा । प्रधौतपाद । 'निष्ठा' किम् । प्रसेवकमुख॰ । 'उपसर्गपूर्वम्' किम् । शुष्कमुख ॥

3844 In a Bahuvrîhi compound, a Participle in 'kta' preceded by a preposition, standing as the first member of the compound, has optionally acute on the last syllable

Thus प्रधौतपाद or प्रधौतपाद (VI 2 169)

Why do we say 'a Nishthâ'? Observe प्रसेवकमुख which is acute in the middle by the krit accent being retained after प्र (VI 2 139)

Why do we say 'preceded by a preposition'? Observe शुष्कमुखः which has acute on the first by VI 1 206

३८४५ । उत्तरपदादि । ६ । २ । १११ ॥

उत्तरपदाधिकार आपादान्तम । आद्यधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगालम' (३८७६) इत्यवधिकः ॥

3845. In the following sûtras, up to VI 2 136 inclusive, should always be supplied the phrase 'the first syllable of the second member has the acute'

This is an adhikâra aphorism and the word उत्तरपद exerts its influence up to the end of the chapter, while the word आदि has scope up to VI 2 187 exclusive

३८४६ । कर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ ॥

वर्णवाचिनो लक्षणवाचिनश्च पर कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ । शुक्लकर्ण । शङ्कुकर्ण 'कर्ण' किम । श्वतपाद । 'वर्णलक्षणात्' किम् । शोभनकर्ण ॥

3846 In a Bahuvrihi compound, the word 'karna' standing as second member, has acute on the first syllable, when it is preceded by a word denoting color or mark

Thus with color we have शुक्लकर्ण and with mark name, we have शङ्कूकर्ण. the lengthening of शङ्कु takes place by VI 3 115 The marks of scythe,' 'arrow' &c., are made on the ears of cattle to mark and distinguish them It is such a 'mark' which is meant here

Why do we say कर्ण? Observe श्वेतपाद, कूटशृङ्ग here श्वेत being formed by अच (II, 1 134) is end acute, and कूट being formed by क (III 1 135) is also end-acute and these accents are retained in the compound

Why do we say 'when preceded by a word denoting color or mark'? Observe शोभनकर्ण where शोभन being formed by युच (III 2 149) is end-acute and this accent is retained (VI 2 1)

३८४७ । सञ्ज्ञौपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ॥

कर्ण आद्युदात्त : । मणिकर्णः । औपम्ये । गोकर्ण ॥

3847 In a Bahuvrîhi, the second member 'karna' has acute on the first syllable, when the compound denotes a Name or a Resemblance

Thus मणिकर्ण, is a Name गोकर्ण, denotes resemblance *i e*, 'persons having ears like a cow'

३८४८ । कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च । ६ । २ । ११४ ॥

संज्ञौपम्ययोर्बहुव्रीहौ । शितिकण्ठ । काण्डपृष्ठ• । सुग्रीवः । नाडीजङ्घः । औपम्ये । खर-कण्ठ । गोपृष्ठ• । अश्वग्रीव । गोजङ्घ ॥

3848. In a Bahuvrihi expressing a Name or comparison, the second member कण्ठ, पृष्ठ, ग्रीवा and जङ्घा have acute on the first syllable

Thus Name शितिकँण्ठः । Comparison खरकँण्ठ । Name काण्डपृँष्ट । Resemblance गोपृष्टँ । Name सुग्रीँव । Resemblance अश्वग्रीँव । Name नाडी-जँङ्घ । Resemblance गोजँङ्घ, ॥

The sûtra कण्ठपृष्ठग्रीवाजघ is in Neuter gender, and जघा is shortened, as it is a Samahâra Dvandva In the case of सुग्रीव, the accent would have fallen on the final व by VI 2 172, this ordains acute on ग्री ॥

३८४९ । शृङ्गमवस्थायां च । ६ । २ । ११५ ॥

शृङ्गशब्दो ऽवस्थायां संज्ञौपम्ययोश्चाद्युदात्तो बहुव्रीहौ । उद्गतशृङ्ग । द्व्यङ्गुलशृङ्ग । अत्र शृङ्गोद्गमनादिकृतो गवां देवयोर्विशेषो ऽवस्था । संज्ञायाम् । ऋष्यशृङ्ग• । उपमायाम् । मेषशृङ्गः ॥ 'अवस्था–' इति किम । स्थूलशृङ्ग ॥

3849 In a Bahuvrihi denoting age, (as well as a Name or a Resemblance), the second member 'śringa' gets acute on the first syllable

Thus उद्गतशृँङ्ग, द्व्यङ्गुलशृँङ्ग । Here the word शृङ्ग denotes the particular age of the cattle at which the horns come out, or become one inch long Name ऋष्य शृँङ्ग• । Comparison मेषशृँङ्ग । Why do we say when denoting 'age &c' स्थूलशृङ्ग• ॥

३८५० । नञो जरमरमित्रमृताः । ६ । २ । ११६ ॥

नञ परा एते आद्युदात्ता बहुव्रीहौ । 'ता मे जरायृजरम' । अमरम् । 'अमित्रमर्दय' । 'अवो देवेष्वमृतम्' । 'नञ' किम् । ब्राह्मणमित्र• । 'ज–' इति किम् । अशत्रु ।

3850 After a Negative Particle, in a Bahuvrîhi, the acute falls on the first syllable of जर, मर, मित्र and मृत ॥

Thus अजँर, अमँर, अमिँत्र and अमृँत । Why do we say after a Negative Particle? Observe ब्राह्मणमित्र । Why do we say 'जर &c' Observe अशत्रुँः when the final gets the acute by VI 2 172

३८५१ । सोर्मनसी अलोमोषसी ॥ ६ । २ । ११७ ॥

सो पर लोमोषसो वर्जयित्वा मन्नन्तमसन्त चाद्युदात्त स्यात । 'नञ्सुभ्याम' (३८०६) इत्यस्या पवाद । सु' कर्माण सुरुच' । 'स नो वक्षदनिमान सुब्रह्मा । शिवा पशुभ्यं सुमना सुवर्चा' । सुपेशसस्करति' । 'सो' किम । कृतकर्मा । 'मनसी' किम । सुराजा । 'अलोमोषसी' किम । सुलोमा । सूषा । कपि तु परत्वात 'कपि पूर्वम' (३८०७) इति भवति । सुकर्मक । सु स्रोतस्क' ॥

3851 After the adjective *su* in a Bahuvrîhi, a stem ending in *man* and *as* with the exception of *loman* and *ushas* has acute on the first syllable

Thus सूकर्माण सुरुच (Rig Veda IV 2 17) सु नो वत्तदनिमान' सुब्रह्मा (Rig Veda VI 22 7) शिवा पशुभ्य सुमना सुवर्चा (Rig Veda X 85 44) सु पेशस्कृति (Rig Veda II 35 1) सुकर्म्मन्, सुधर्मन सुप्रथिमन, सुयस सुयशस सुस्रोतस so also सुस्रत् and सुध्वंत from the root स्रस and ध्वस with the affix क्विप । The final स is changed to द् by VIII 2 72 But this substitution is considered asiddha for the purposes of accent, and these words are taken as if still ending in अस् । Why do we say 'after सु ?' Observe कृतकर्मन, कृतयशस् । Why do we say 'ending in मन् and अस् ?' Observe सुराजन् and सुतक्षन formed by the affix कनिन (Un I 156), and the accent is on श and त but with सु, the accent is thrown on the final by VI 2, 172 S 3906 Why do we say with the exception of लोमन and उषत् ? Observe सुलोमन and सूषस (VI 2 127) The following maxim applies here अनिनस्मन् ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधि प्रयोजयन्ति 'whenever अन or इन् or अस् or मन्, when they are employed in Grammar, denote by I 1 72, something that ends with अन् or इन् or अस् or मन, there (अन, इन, अस and मन्) represent these combinations of letters, both in so far as they possess and also in so far as they are void of, a meaning' Therefore the मन and अस void of meaning are also included here Thus धर्मन is formed by मन् (Un I 140), but कर्मन् is is formed by मनिन् (Un IV 145), and प्रथिमन is formed by इमनिच् affix (V 1 122) in which मन is only a part Similarly यशस is formed by असुन (Un IV 191), and so also स्रोतस् (Un IV 202), but in सुध्वंस् (सुध्वस from ध्वस् with the affix क्विप III 2 76) the rule applies also, though अस् is here part of the root. But when the samâsânta affix कप् is added (V 4 154), then the accent falls on the syllable immediately preceding कप for there the subsequent Rule VI 2 173 S, 3907 supersedes the present rule : thus सुकर्मक, सुस्रोतस्क ॥

३८५२ । क्रत्वादयश्च । ६ । २ । ११८ ॥

सो' परं आद्युदात्त स्यु' । 'साम्राज्याय सुक्रतु''। 'सु प्रतीक.'। 'सु हव्य''। 'सु प्रतूर्ति मनेहसम्''।

3852 After *su* in a Bahuvrîhi, the acute falls on the first syllable of *kratu* &c

Thus साम्राज्याय सुक्रतुः (Rig Veda I 25 10) सुहव्य', सुप्रतीक'। सुप्रतूर्तिमनेहसम् (Rig Veda I 40 4)

३८५३ । आद्युदात्त द्वयच्छन्दसि । ६ । २ । ११९ ॥

यदाद्युदात्त दव्यचतत्सोरुत्तर बहुव्रीहावाद्युदात्तम। 'अधा स्वश्वा''। 'सु रथा' 'आतिथिग्वे' निःस्वरेणाश्वरथावाद्युदात्तौ । 'आद्युदात्तम' किम । 'यासु बाहु'। 'दव्यच' किम् । सु गुरसत्सु हिरण्य. । हिरण्यशब्दस्त्र्यच ॥

3853 In a Bahuvrîhi compound, in the Chhandas, a word of two syllables with acute on the first syllable, when preceded by *su*, gets acute on the first syllable

In other words, such a word retains its accent Thus —अधास्वश्व सु रथा' आतिथिग्वे (Rig Veda VIII 68 16) Here स्वश्व and सुरथ have acute on अ and र, which they had originally also, for अश्व and रथ are formed by क्विन (Un I 151) and क्थन् (Un II 2) respectively and have the नित् accent (VI 1 197)

Why do we say 'having acute on the first syllable'? Observe या सु॑ब॒ाहु स्व॑ङ्गुरि (Rig II 32 7) Here बाहु has acute on the final (Un I 27 formed by उ affix and has the accent of the affix III 1 3)

Why do we say 'having two syllables'? Observe सुगुरसत, सुहिरण्य. (Rig Veda I 125 2) This sûtra is an exception to VI 2 172

३८५४ । वीरवीर्यौ च । ६ । २ । १२० ॥

सो परौ बहुव्रीहौ छन्दस्याद्युदात्तौ । 'सु वीरे॑ण रयिणा' । 'सु_वीर्य॑स्य गोम॑त' । वीर्य शब्दो यत्प्रत्ययान्त । तत्र 'यतोऽनाव' (३७०१) इत्याद्युदात्तत्व नेति वीर्यग्रहण ज्ञापकम् । तत्र हि सति पूर्वेणैव सिद्ध स्यात ॥

3854 In a Bahuvrîhi compound in the Chhandas, after 'su' the words 'vîra' and 'vrîya' have acute on the first syllable

Thus सु॑वीरेण रयिणा (Rig Veda X 122 3) So also सु॑वीर्यस्य गोमत (Rig Veda VIII 95 4) The word वीर्य is formed by यत affix and by VI 1 213, S 3701 it would have acute on the first But its enumeration in this sûtra shows that Rule VI 1 213, does not apply to वीर्य । The word वीर्य॑ has svarita on the final in the Chhandas, by Phit IV 9 In the classical literature it is âdyudâtta

३८५५ । कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे । ६ । २ । १२१ ॥

उपकूलम । उपतीरम । उपतूलम । उपमूलम् । उपशालम् । उपाक्षम । सुषमम । निषमम् । तिष्ठद्गुप्रभृतिष्वेते । 'कूलादि' ग्रहण किम । उपकुम्भम । 'अव्ययीभावे' किम् । परमकूलम् ॥

3855 In an Avyayîbhâva compound, the following second terms have acute on their first syllable · कूल, तीर, तूल, मूल, शाला, अक्ष and सम ॥

Thus उपकू॑लम, उप॑तीरम, उपतू॑लम, उपमू॑लम्, उपशा॑लम्, सुष॑मम्, नि ष॑मम । These last four are to be found in Tishthadgu class of compounds (II 1 17)

Why do we say 'कूल &c'? Observe उपकुम्भम ॥

Why do we say 'in an Avyayîbhâva compound?' Observe परमकूलम, उत्तम कूलम । After the prepositions परि, प्रति, उप and अप, the words कूल &c would have becomes accentless by VI 2 33, the present sûtra supersedes VI 2 33, and we have accent on कूल &c and not on the Prepositions

३८५६ । कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्ड द्विगौ । ६ । २ । १२२ ॥

द्विकंस । द्विमन्थ । द्विशूर्प । द्विपाय्यम । द्विकाण्डम । 'द्विगौ' किम् । परमकंस ॥

3856 In a Dvigu Compound the following second members get acute on their first syllable - कंस, मन्थ, शूर्प, पाय्य and काण्ड ॥

Thus द्वि॑कंस., (द्वाभ्यां कंसाभ्यां क्रीत the affix टिठन् V 1 25 is elided by V 1. 28) द्विम॑न्थ, (the affix ठञ् V 1 19 is elided by V 1 28) द्विशू॑र्प, (the affix अञ V 1 26 is elided) द्विपा॑य्य., द्विका॑ण्ड. । Why do we say in a Dvigu? Observe परम कंसः ॥

३८५७ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । ६ । २ । १२३ ॥

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणशालम् । 'तत्पुरुषे' किम् । दृढशालं ब्राह्मणकुलम् । 'शालायाम्' किम् । ब्राह्मणशाला ॥

3857 The word 'sâlâ' at the end of a Tatpurusha compound when exhibited in the Neuter, has acute on the first syllable

Thus ब्राह्मणशा॑लम् । The compound becomes Neuter by II 4 25

Why do we say 'in a Tatpurusha'? Observe दृढ॑शालं ब्राह्मणकुलम् which is a Bahuvrîhi compound and therefore the first member retains its accent (VI 2 1,) and as the first member is a Nishthâ word, it has acute on the final

Why do we say 'the word शाला?' Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'in the Neuter'? Observe ब्राह्मणशाला । Compare VI 2 86

३८५८ । कन्था च । ६ । २ । १२४ ॥

तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्थाशब्द उत्तरपदमाद्युदात्तम् । सौशमिकन्थम् । आह्वरकन्थम् । 'नपुंसके' किम् । दाक्षिकन्था ॥

3858 In a Neuter Tatpurusha ending in 'kanthâ' the acute falls on the first syllable of the second member.

Thus सौशमिक॑न्थम्, आह्वरक॑न्थम्, । The word सौशमि denotes the descendant of सुशम. (शोभनं शर्म यस्य) आह्वर is formed by the preposition आ with the verb ह्वृ and the affix क (III 1 136) The compound is Neuter by II 4 20 These are Genitive compounds When the word is not Neuter we have दाक्षिकन्था ॥

३८५९ । आदिश्चिहणादीनाम् । ६ । २ । १२५ ॥

कन्थान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे चिहणादीनामादिरुदात्त । चिहणकन्थम् । मन्दकन्थम् वे आदिरिति वर्तमाने पुनर्ग्रहणं पूर्वपदस्याद्युदात्तार्थम् ॥

3859 In a Neuter Tatpurushâ ending in 'kanthâ' the first syllable of 'chihana' &c have the acute

As चि॑हणकन्थम्, म॑डरकन्थम्, म॑डुरकन्थम् । The repetition of the word आदि if this sûtra, though its anuvritti was present, indicates that the first syllable on the *first member* gets the acute The word चिहण is derived from the root चिनोति with क्विप् which gives चित् and हन is formed by adding अच् (III. 1 134) to हन् । चित्+हन = चिहण the elision of त is irregular

३८६० । चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् । ६ । २ । १२६ ॥

चेलादीन्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुत्रचेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् । चेलादिसादृश्येन पुत्रादीनां गर्हा । व्याघ्रादित्वात्समासः । 'गर्हायाम्' किम् । परमचेलम् ॥

3860 The words चेल, खेट, कटुक and काण्ड at the end of a Tat purusha have acute on the first syllable, when a reproach is meant

Thus पुत्रचे॑लम्, नगरखे॑टम्, (खेट इति तृणनाम, तद्वत् दुर्बल) दधिक॑टुकम् (कटुकमस्वादु) प्रजाका॑ण्डम् । The reproach is denoted of the sons &c by comparing them to चेल &c The analysis will be पुत्रश्चेलमिव i e चेलवत् तुच्छम् and the compounding

takes place under II 1 56 the Vyaghrâdi class being an âkrtigana When reproach is not meant, we have परमचेलम् ॥

३८६१ । चीरमुपमानम् । ६ । २ । १२७ ॥

वस्त्रं चीरमिव वस्त्रचीरम । कम्बलचीरम । 'उपमानम्' किम् । परमचीरम् ॥

3861 The word 'chîra' at the end of a Tatpurusha, has acute on the first syllable, when something is compared with it

Thus वस्त्रम् चीरमिव=वस्त्रचीरम , कम्बलचीरम । Why do we say 'when comparison is meant ?' Observe परमचीरम् ॥

३८६२ । पललसूपशाकं मिश्रे । ६ । २ । १२८ ॥

घृतपललम । घृतसूप । घृतशाकम् । 'भक्ष्येण मिश्रीकरणम' (६९७) इति समास । 'मिश्रे किम । परमपललम ॥

3862 In a Tatpurusha ending in पलल, सूप and शाक the acute falls on the first syllable of these, when the compound denotes a food mixed or seasoned with something

Thus घृतपललम्, घृतसूप, घृतशाकम =घृतेन मिश्र पलल &c The compounding takes place by II 1 35 S 697 Why do we say 'when meaning mixed or seasoned ?' Observe परमपललम् ॥

३८६३ । कूलसूदस्थलकर्षाः सञ्ज्ञायाम् । ६ । २ । १२९ ॥

आद्युदात्तास्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । शाण्डिसूदम् । दाण्डायनस्थलम् । दाक्षिकर्षः । ग्रामसञ्ज्ञा एताः । 'सञ्ज्ञायाम' किम । परमकूलम ॥

3863 The words कूल, सूद, स्थल and कर्ष have acute on their first syllable, when at the end of a Tatpurusha denoting a Name

Thus दाक्षिकूलम शाण्डिसूदम, दाण्डायनस्थलम, दाक्षिकर्ष. । All these are names of villages When not a name we have परमकूलम् ॥

३८६४ । अकर्मधारये राज्यम् । ६ । २ । १३० ॥

कर्मधारयवर्जिते तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'अक-' इति किम् । परमराज्यम ॥

'+चेलराज्यादिस्वरादव्ययस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन+' । कुचेलम् । कुराज्यम् ॥

3864 The word 'râjyam' has acute on the first syllable, when at the end of a Tatpurusha compound, which is not a Karmadhâraya

Thus ब्राह्मणराज्यम । In a Karmadhâraya we have परमराज्यम् ॥

Vârt —The accent taught in VI 2 126 to 130 S 3860 to 3864 is superseded by the accent of the Indeclinable taught in VI 2 2, though that rule stands first and this subsequent' As कुचेलम्, कुराज्यम ॥

३८६५ । वर्ग्यादयश्च । ६ । २ । १३१ ॥

अर्जुनवर्ग्य । वासुदेवपक्ष्य । अकर्मधारय इत्येव । परमवर्ग्य । वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गणः ॥

3865 At the end of a non-Karmadhâraya Tatpurusha compound, the words *vargya* &c have acute on the first syllable

Thus अर्जुनवर्ग्यः, वासुदेवपक्षय । In a Karmadharaya we have परमवर्ग्य । The words वर्ग्य &c are no where exhibited as such, the primitive words वर्ग, पूग, गण &c sub division of दिगादि (IV 3 54) are here referred to, as ending with यत affix.

३८६६ । पुत्रः पुम्भ्यः । ६ । २ । १३२ ॥

पुम्शब्देभ्यः परः पुत्रशब्द आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाशकिपुत्रः । माहिषपुत्रः । 'पुत्र' किम । कौनटिमातुल । 'पुम्भ्यः' किम । दाक्षीपुत्र ॥

3866 The word *putra* coming after a Masculine noun in a Tatpurusha has acute on the first syllable

Thus दाशकिपुत्र, माहिषपुत्रः। Why do we say 'a पुत्र'? Observe कौनटिमातुल.। Why do we say 'after a masculine word'? Observe दाक्षीपुत्र ॥

३८६७ । नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः । ६ । २ । १३३ ॥

एभ्यः पुत्रो नाद्युदात्त । आख्याग्रहणात्पर्यायाणां तद्विशेषाणां च ग्रहणम । आचार्यपुत्रः उपाध्यायपुत्र । शाकटायनपुत्र । राजपुत्र । ईश्वरपुत्र । नन्दपुत्र । ऋत्विकपुत्र । याजकपुत्रः होतुः पुत्रः । संयुक्ताः सबन्धिनः । श्यालपुत्र । ज्ञातयो मातापितृसबन्धेन बान्धवा । ज्ञातिपुत्र भ्रातुः पुत्र ॥

3867 The word *putra* has not acute on the first syllable when preceded by a word which falls under the category of teachers, kings, priests, wife's relations, and agnates and cognates

The word आचार्य means 'teacher,' राजा 'prince, king', ऋत्विज् 'a sacrificing priest', संयुक्ता 'relations through the wife's side' as श्याला 'brother-in law' &c ज्ञाति means 'all kinsmen related through father and in their or blood-relations' The word आख्या shows that the rule applies to the synonyms of 'teacher' &c as well as to particular 'teacher' &c Thus आचार्यपुत्रं, उपाध्यायपुत्रं, शाकटायनपुत्रं, राजपुत्रं, ईश्वरपुत्रं, नन्दपुत्रं, ऋत्विक्पुत्रं, याजकपुत्रं, होतुःपुत्रं, (VI 3 23) संयुक्तपुत्रं, संबन्धिपुत्रं, श्यालकपुत्रं, ज्ञातिपुत्रं भ्रातुष्पुत्रं, (VI 3 23) Here the special accent of पुत्र taught in the last sûtra being prohibited, the accent falls on the last syllable by the general rule VI 1 2 23

३८६८ । चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः । ६ । २ । १३४ ॥

एतानि प्राणिभिन्नषष्ठ्यान्तात्पराण्याद्युदात्तानि तत्पुरुषे । मुद्गचूर्णम । 'अप्र–' इति किम । मत्स्यचूर्णम् ॥

3868 The words 'chûrna' &c in a Tatpurusha compound have acute on the first syllable, when the preceding word ends in a Genitive and does not denote a living being

Thus मुद्गचूर्णम, मसूरचूर्णम, but मत्स्यचूर्णम where the first term is a living being, and परमचूर्णम where it is not Genitive Another reading of the sûtra is चूर्णादीन्यप्राणिउप इति, the word उपग्रह being the ancient name of षष्ठी given by old Grammarians

1 चूर्ण, 2 करिव, 3 करिप, 4 शाकिन, 5 शाकट, 6 द्राक्षा, 7 तूस्त, 8 कुन्दुम (कुन्दम), 9 दलप, 10 चमसी, 11 चक्कन (चकन चक्वन) 12 चैाल ॥

The word चूर्ण is derived from the root चूरी दाहे (Div 50) with the affix क्त, करिव and करिप are formed with the upapada करि and the verbs वा 'to go' and पा 'to protect' respectively, and the affix क (करिणावाति = करिव) (III 2 3), शाक with the affix इनच् added diversely (Un II 56), शक with अटच् (Un IV 81) gives शकट, this with अण (तद्वहति) gives शाकट, द्राक् क्षरति = द्राक्षा (Prishodarâdi), तुस् (शब्दे) with क्त gives तूस्त the penultimate being lengthened, the word कुन्दु is formed by the affix क्विप added to the root दु with the upapada कु (कु दुनोति कुत्सितं वा दुनोति) the augment सुम being added to कु। कुन्दुं मिमीते = कुन्दुम। दल with the affix कपन gives दलप, चम with असच forms चमस, then is added ङीष्, चक्कन is formed by अच् (III 1 134) added to कन् and reduplication, चोलस्यापत्यं = चैाल ॥

३८६९ । षट् च काण्डादीनि । ६ । २ । १३५ ॥

अप्राणिषष्ठ्या आद्युदात्तानि । दर्भकाण्डम । दर्भचीरम । तिलपललम । मुद्गसूपः । मूलकशाकम । नदीकूलम । 'षट्' किम् । राजसूद । 'अप्र–' इति किम् । दत्तकाण्डम् ॥

3869 The six words काण्ड, चीर, पलल, सूप, शाक and कूल of Sûtras VI 2 126-129 preceded by a non-living genitive word have acute on the first syllable

As दर्भकाण्डम, दर्भचीरम। In the last example चीर is not used as a comparison, that case being governed by VI 2 127, तिलपललम, मुदगसूप, मूलकशाकम। Here पलल, सूप and शाक do not denote mixing, which is governed by VI 2 128 नदीकूलम, here the compound does not denote a Name, which would be the case under VI 2 129 Why these 'six' only ? Observe राजसूद ॥ Why 'non living'? Observe दत्तकाण्डम ॥

३८७० । कुण्ड वनम् । ६ । २ । १३६ ॥

कुण्डमाद्युदात्त वनवाचिनि तत्पुरुषे। दर्भकुण्डम्। कुण्डशब्दोऽत्र सादृश्ये। 'वनम्' किम्। मृत्कुण्डम ॥

3870 The word 'kunda' at the end of a Tatpurusha compound denoting 'a wood or forest', has acute on the first syllable

The word कुण्ड here denotes 'a wood' by metaphor Thus दर्भकुण्डम्। Why do we say when denoting 'a wood' ? Observe मृत्कुण्डम् ॥

३८७१ । प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ ॥

भगालवाच्युत्तरपद तत्पुरुषे प्रकृत्या। कुम्भीभगालम। कुम्भीनदालम्। कुम्भीकपालम। मध्योदात्ता एते। प्रकृत्येत्यधिकृतम 'अन्त.' (३८७७) इति यावत् ॥

3871 The word 'bhagâla' at the end of a Tatpurusha, preserves its original accent.

The synonyms of भगाल are also included As कुम्भीभगालम्, कुम्भीकपालम्, कुम्भीनदालम्। The words भगाल &c, have acute on the middle. Phit II 9 The word प्रकृत्या governs the subsequent sûtras up to VI 2 143 S 3877

३८७२ । श्तेर्नित्याबह्वजबहुव्रीहावभसत् । ६ । २ । १३८ ॥

शिते. परनित्याबह्वच्कं प्रकृत्या । शितिपाद॰ । शित्यंस । पादशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्त । असशब्द प्रत्ययस्य नित्वात । 'शिते' किम् । दर्शनीयपाद । 'अभसत्' किम । शितिभसत् । शितिराद्युदात्त । पूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽय योगः ॥

3872. After 'śiti' a word retains in a Bahuvrîhi its original accent, when it is always of not more than two syllables, with the exception of 'bhasad'

Thus शितिपाद, शित्यंस. । The word पाद belongs to वृषादि class (VI 1 203) and has acute on the first, and अस being formed by सन् (Un V 21) affix has acute on the first (VI 1 197)

Why do we say 'after शिति'? Observe दर्शनीयपाद which being formed by the affix अनीयर् has acute on the penultimate syllable नी by VI 1 217 ॥

Why do we say 'with the exception of भसत'? Observe शितिभसत । The word शिति has acute on the first syllable (Phit II 10) This sûtra is an exception to VI 2 1.

३८७३ । गतिकारकोपपदात्कृत् । ६ । २ । १३९ ॥

एभ्य कृदन्त प्रकृतिस्वर स्यात्तत्पुरुषे । प्रकारक । प्रहरणम । 'शोणा धृष्णू नृवाहसा' । इध्मप्रव्रश्चन । उपपदात् । उच्चै कारम । ईषत्कर । 'गति' इति किम । देवस्य कारक । शेषे षष्ठी । कृद्ग्रहणं स्पष्टार्थम । प्रपचतितरामित्यत्र तरबाद्यन्तेन समासे कृत आम् । तत्र सतिशिष्टस्वादामस्वरो भवतीत्येके । प्रपचतिदेश्यार्थं तु कृद्ग्रहणमित्यन्ये ॥

3873 In a Tatpurusha, a word ending in a Krit-affix preserves its original accent, when preceded by an Indeclinable called Gati (I 4 60), or a noun standing in intimate relation to a verb (Kâraka), or any word which gives occasion for compounding (Upapada see III 1 92)

Thus प्रकारक., प्रहरणम । शोणा धृष्णूनृवाहसा (Rig Veda I 6 2) The compounding is here by II 2 18 With kâraka-word we have —इध्मप्रव्रश्चन (III 3 117) With upapada words, we have —ईषत्करं । All these are formed by लित affixes and the accent is governed by VI 1 193 i e, the word व्रश्चन is formed by ल्युट् (इध्म प्रवृश्च्यते येन)।

Why do we say 'after a Gati, Kâraka, or an Upapada word?" Observe देवस्यकारक॰ = देवकारक. । Here the Genitive in देव does not express a kâraka relation. The genitive is here a शेष लक्षणा षष्ठी denoting a possessor and not a कर्मलक्षणा one : for had it been the latter, there would have been no compounding at all, by II 2 16 see also II 3 65

The word कृत is employed in the sûtra for the sake of distinctness, for a gati, karaka or upapada could not be followed by any other word than a krit-formed word, if there was to be a samâsa. For two sorts of affixes come after a root (dhâtu) namely तिङ and कृत् । A samâsa can take place with krit-formed words, but not with tinanta words. So that without employing कृत in the sûtra, we

could have inferred that कृत was meant Therefore, it is said the 'Krit' is employed in the sûtra for the sake of distinctness According to this view we explain the accent in प्रपचतितराम्, प्रपचतितमाम्, by saying that first compounding takes place with प्र and the words पचतितर and पचतितम ending in तरप् and तमप् and then आम, is added and the accent of the whole word is regulated by आम by the rule of सतिशिष्ट (see V 3 56 and V 4 11) According to others, the कृत is taken in this sutra, in order to prevent the gati accent applying to verbal compounds in words like प्र॑पचति देश्य, or प्र॑पचति देशीय (V 3 67), or प्र॑पचतिरूपम् (V 3 66) The accent of these will be governed by the rule of the Indeclinable first term retaining its accent

३८७४ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० ॥

एषु पूर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । 'वनस्पति_ वन आ' । 'बृ_हस्पति_ य' । बृहच्छब्दोऽन्त्याद्युदात्तो निपात्यते । 'हर्षया शचीपति'म' । शाङ्गरवादित्वादाद्युदात्त· शचीशब्द । 'शचीभिर्' इति दर्शनात । 'तनू'नपादुच्यते' । 'नरा॑शस॑ वा॒जिनेम' । निपातनाद्दीर्घ । 'शुन॒ शेप'म्' ॥

3874 In *vanaspati*, &c, both members of the compounds preserve their original accent simultaneously

NOTE —Thus वनस्पति॑ वन आ (Rig Veda X 101 11) बृहस्पति॑ य॰ (Rig Veda IV 50 7) हर्षया शचीपतिम (Rig Veda VIII 15 13) तनूनपादुच्यते (Rig Veda III) 29 11), नरा स वाजिनम (Rig Veda I 106 4) शुन शे॰म् (Rig Veda V 2 7 व॑नस्प॑ति, both वन and पति have acute on the first syllable, and the सुट् augment comes by VI 1 157 (2) बृ॑हस्प॑ति or बृह॑स्प॑ति = बृहता पति (VI 1 157) The word बृह॑त is acutely accented on the final, some say it has acute on the first (3) शची॑प॑ति (Sachî being formed by ङीष) some make Sachî acute on the first श॑ची-प॑ति॰, by including it in Sarangrava class (IV 1 73) (4) त॑नू॑नपात (tanû being formed by ऊ Un I 80 has acute on the final, according to others it has acute on the first and nipât = na pati or na pâlayati with क्विप् and has acute on the first) (5) न॑राश॑ंस (नरा अस्मिन्नासीना शसन्ति or नरा एव शसन्ति) (nara is formed by अप and has acute on the first, Samsa is formed by घञ, the lengthening takes place by VI 3 137). (6) शु॑न शे॑प॰=शुन इव शेपोऽस्य is a Bahuvrihi the Genitive is not elided by (VI 3 21 Vârt), and both have acute on the first (7) श॑ण्डाम॑र्कौ both 'Sanda' and 'Marka' being formed by घञ have acute on the first the lengthening takes place by VI 3 137 (8) तृ॑ष्णावरूत्री॑ । Trishna has acute on the first, वरूत्री has acute on the final The lengthening here also is by VI 3 137 (9) बम्ब॑।विश्व॑व।सैा । Bimba is finally acute, and visva by VI 2 106 has acute on the final, as visvavayas is a Bahuvrihi The lengthening takes place as before by VI 3 137 (10) म॑र्मृ॒त्यु॑ । मर् is formed by विच् affix and मृत्यु has acute on the final The words governed by this sutra are those which would not be included in the next two sûtras

३८७५ । देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ ॥

उभे युगपत्प्रकृत्या स्त । 'आ य इन्द्रावरु॑णौ' । 'इन्द्राबृहस्पती॑ व॒यम' । 'देवता' किम् । प्लक्षन्यग्रोधौ । 'द्वन्द्वे' किम । अग्निष्टोम ॥

3875 In a Dvandva compound of names of Divinities, the both members retain their original accent

Thus आय इन्द्रावरुणा (Rig Veda VI 68 1) इन्द्राबृहस्पती वय (Rig Veda IV 49 5) The word इन्द्र has acute on the first (by nipâtana), वरुण is formed by उनन् (Un III 53) and by VI 1 197 has acute on the first बृहस्पति has two acutes by VI 2 140, and Indra Brihaspati has three acutes Why do we say 'names of divinities'? Observe सुब्रन्यग्रोधौ । Why do we say 'a Dvandva'? Observe अग्निष्टोम ॥

३८७६ । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु । ६ । २ । १४२ ॥

पृथिव्यादिवर्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदे प्रागुक्त न । 'इन्द्राग्निभ्यां क वृषणा' । 'अपृथिव्यादौ' किम । 'द्यावा पृथिवी जनयन' । आद्युदात्तो द्यावा निपात्यते । पृथिवीत्यन्तोदात्त । रुद्रसोमौ । रोदेर्णिलुक्च' इति रगन्तो रुद्रशब्द । 'इन्द्रापूषणा' । 'श्वन्नुक्षन्पूषन —' इति पूषा अन्तोदात्तो निपात्यते । शुक्रामन्थिनौ । मन्थिन्निनन्तत्वादन्तोदात्त । उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्तरपदविशेषण यथा स्यादद्वन्द्वविशेषण मा भूत । अनुदात्तादाविति विधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम ॥

3876 In a Dvandva compound of the names of divinities, both members of the compound simultaneously do not retain their accent, when the first syllable of the second word is anudâtta, with the exception of पृथिवी, रुद्र पूषन् and मन्थिन् ॥

Thus इन्द्राग्नीभ्यां क वृषणः (Rig Veda I 109 3) Agni has acute on the final

Why do we say with the exception of 'prithivi' &c ? Observe द्यावापृथिवी जनयन् (Rig Veda X 66 9) dyâvâ has acute on the first, 'prithivî' being formed by 'nish', has acute on the final सोमारुद्रौ, Rudra is formed by 'rak' affix (Un II 22), and has acute on the final इन्द्रापूषणा (Rig Veda VII 35 1) Pûshan has acute on the end (Un I 159) शुक्रामन्थिनौ, the words Śukra and manthin have acute on the final

The word uttarapada is repeated in the sutra, in order that it should be qualified by the word 'anudâttâdau', which latter would otherwise have qualified Dvandva The word 'anudâttâdau' shows the scope of the prohibition and the injunction

३८७७ । अन्तः । ६ । २ । १४३ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

3877 In the following sûtras up to the end of the chapter should always be supplied the phrase 'the last syllable of the second member has the acute'

३८७८ । थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम् । ६ । २ । १४४ ॥

'थ' 'अथ' घञ' 'क्त' 'अच्' अप' 'इत्र' 'क' एतदन्तानां गतिकारकोपपदात्परेषामन्त उदात्त । 'प्रभृथस्यायो' । आवसथ । घञ । प्रभेद । क्त । 'धर्ता वज्रो पुरुष्टुत' । पुरुषु वहुप्रदेशेषु स्तुत इति विग्रह । अच । प्रक्षय । अप । प्रलव । इत्र । प्रलवित्रम् । क । गोवृष । मूलविभुजादि त्वात्क । गतिकारकोपपदादित्येव । सुस्तुत भवता ॥

3878 The last syllable of the second member has the acute in the verbal nouns ending in थ, अथ, घञ्, क्त, अच्, अप्, इत्र and क, when preceded by a Gati, a Kâraka or an Upapada (VI 2 139).

Thus प्रभृथस्यायो (Rig Veda V 41 19), प्रभर्थ formed by क्थन् affix (Un II 2 and 3), and but for this sûtra, by VI 2 139 this word would have retained its original accent, which was acute on the first अथ.—आवसर्थं formed by अथन् affix (Un III 116) घञ—प्रभेदं । क्त.—धर्तावज्री पुरुष्टुत. (Rig Veda I 11 4) The word पुरुष्टुत should be analysed as पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुतः 'praised in many lands' अच (III 3 56) —प्रक्षयं, the word क्षय 'dwelling,' is end acute, otherwise on the first (VI 1 201, 202) अप —प्रलवं । इत्र —प्रलवित्रम । क-गोवृषं = गां वर्षति, (III 2 5 Vârt) . (क—being added by III 1 135) The word वृष has acute on the first, as it belongs to वृषादि class (VI 1 203) When the preceding words are not Gati, Kâraka or Upapada, this rule does not apply as सुस्तुत भवता, where सु being Karmapravachanîya, the word gets the accent of the Indeclinable

३८७९ । सूपमानात्क्तः । ६ । २ । १४५ ॥

सोऽपमानाच्च पर क्तान्तमन्तोदात्तम । 'ऋतस्य योनौ सुकृतस्य' । शशप्लुतम् ॥

3879 The participle in *kta* has acute on the final, when it is preceded by *su* or by a word with which the second member is compared

Thus सुकृतम्, in the following Rik ऋतस्य योनौ सुकृतस्य (Rig Veda X 85 24) With Upamâna words we have—शशप्लुतम् । This debars VI 2 49 and 48. When सु is not a Gati, the rule does not apply, as सुस्तुतम् भवता ॥

३८८० । सज्ञायामनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ ॥

गतिकारकोपपदात्क्तान्तमन्तोदात्तम आचितादीन्वर्जयित्वा । उपहूतः शाकल्यः । परिजग्धः कौण्डिन्यः । 'अन-' इति किम् । आचितम् । आस्थापितम् ॥

3880 The Participle in 'kta' has acute on the last syllable when preceded by a Gati, or a Kâraka or an Upapada, if the compound denotes a Name, but not in 'âchita' &c

Thus उपहूतं शाकल्य, परिजग्धं कौण्डिन्य । This debars VI 2 49 Why do we say 'when it is not आचित &c' Observe आचितम् &c

1 आचित, 2 पर्याचित, 3 आस्थापित, 4 परिगृहीत, 5 निरुक्त, 6 प्रतिपन्न, 7 अपश्लिष्ट, 8 प्रश्लिष्ट 9 उपहित (उपहत), 10 उपस्थित, 11 संहितागवि (संहिताशब्दो यदा गोरन्यस्य संज्ञा तदान्तोदात्तो न भवति । यदा तु गो संज्ञा तदान्तोदात्त एव) ॥

The word संहिता in the above list does not take acute on the final, when it is the name of anything else than a 'cow', but when it denotes 'a cow' it has acute on the final

३८८१ । प्रवृद्धादीना च । ६ । २ । १४७ ॥

एषा क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तम् । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । असज्ञार्थोऽयमारम्भः । आकृतिगणोऽयम् ॥

3881 The words 'pravriddha' &c, ending in 'kta' have acute on the final

Thus प्रवृ॑द्ध, प्रयु॒क्त॑। The rule is applicable to compounds which do not denote a name It is an Akritigana The words have acute on the final, even when not followed by यान &c, though in the Ganapâtha they are read along with these words Some hold it is only in connection with यान &c that these words have acute on the final This being an Akritigana we have पुनरुतस्यू॒त वासोदेयं, पुनर्नि॑ष्कृतो रथ &c

1 प्रवृद्धं यानम्, 2 प्रवृद्धो वृषल, 3 प्रयुक्ताः सूक्तवः or प्रयुक्ताः सक्तवः, 4 आकर्षे ऽवहितः 5 अवहितो भोगेषु, 6 खट्वारूढः, 7 कविशस्तः आकृतिगण ॥

३८८२ । कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ ॥

संज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्त । विष्णुश्रुत॑। 'कारकात' किम् । सभूतो रामायणः । 'दत्तश्रुतयो' किम् । देवपालित । अस्मान्नियमादत्र 'संज्ञायामन–' (३८८०) इति न । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति न भवति । 'एव' किम् । कारकावधारणं यथा स्याद्दत्तश्रुतावधारणं मा भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति । सश्रुत॑ । 'आशिषि' किम् । देवै खाता॑ देवखाता । आशिष्येवेत्यवमन्त्रेष्टो नियम । तेनानाहतो नदति देवदत्त इत्यत्र न । शङ्खविशेषस्य ह्येयम् । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति ॥

3882. The final of Past Participles 'datta' and 'sruta' alone has acute, in a compound denoting a Name and a benediction, the preceding word being a word standing in close relation to an action (kâraka).

Thus देवा एनदेयासु = देवद॒त्त॑, विष्णुरेवं श्रूयाद् = विष्णुश्रु॒त॑। Why do we say 'preceded by a kâraka'? Observe संभूतो रामायण। The word कारक indicates that the rule will not apply when a gati or upapada precedes

Why do we say 'of दत्त and श्रुत'? Observe दे॑वपालितः (VI. 2 48), which, though a Name, is not governed by VI, 2 146, and does not take acute on the final, for the present rule makes a restriction with regard to that rule even So that where a Participle in क्त is preceded by a kâraka, and the compound denotes a benediction and a Name, the accent is not on the final, as required by VI 2. 146, S, 3880 but such a word is governed by VI 2 48, S 3782 unless the Participle be Datta and Śruta, when the present rule applies.

Why do we use 'एव (*alone*)'? So that the restriction should apply to 'kâraka', and not to Datta and, Śruta For the words Datta and Sruta will have acute on the final even after a nonkâraka word As सं॑श्रु॒त॑ ॥

Why do we say 'when denoting benediction'? The rule will not apply where benediction is not meant As देवै खाता = देवखाता। This rule applies to Datta and Śruta after a karaka word, only when benediction is meant It therefore does not apply to दे॑वदत्त 'the name of Arjuna's conch', as आहतोन दति दे॑वदत्तः, which is governed by VI 2 48

३८८३ । इत्थंभूतेन कृतमिति च । ६ । २ । १४९ ॥

इत्थंभूतेन कृतमित्यर्थे तस्मिन्नर्थे य समासस्तत्र क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात्। सुप्तप्रलपितम्। प्रमत्तगीतम्। कृतमिति क्रियासामान्ये करोतिर्नभूतप्रादुर्भावे एव। तेन प्रलपिताद्यपि कृतं भवति 'तृतीया कर्मणि' (३८८२) इत्यस्यापवाद ॥

3883 The Participle in *kta* has acute on the final, when the compound denotes 'done by one in such a condition'

The word इत्थंभूत means 'being in such a condition' Thus सुप्तप्रलपितम्, प्रमत्तगीतम्, as Adjectives and Abstract verbal nouns This is an exception to VI 2 48 When the words प्रलपित &c are used to denote Noun of Action (भाव) then by VI 2 144 they get of course acute on the final

३८८४ । अनो भावकर्मवचनः । ६ । २ । १५० ॥

कारकात्परमनप्रत्ययान्तं भाववचनं कर्मवचनं चान्तोदात्तम् पयः पानं सुखम्। राजभोजनः शालयः। 'अन' किम्। हस्तादायः। 'भा-' इति किम्। दन्तधावनम्। करणे ल्युट् कारकात्' किम्। निदर्शनम् ॥

3884 After a kâraka as mentioned in VI 2 148, the second member ending in the affix अन, and denoting an action in the Abstract or the object (*i e.* having the senses of a Passive Adjective), has acute on the final

Thus पयःपानं सुखम्। This is an example of भाव or Abstract Verbal Noun. राजभोजनाः शालयः, is an example of कर्मवचन or Passive Adjective This is formed by ल्युट् under III 3 116 For the Sutra III 3 116 may be explained by saying that (1) ल्युट् is applied when the Upapada is in the objective case and bhâva is meant, (2) as well as when object is to be expressed When the first explanation is taken, the above are examples of Bhâva, when the second explanation is taken they are examples of Karma Why do we say 'ending in अन्'? Observe हस्तादायः। Why do we say 'when expressing an action in the abstract (bhâva), or an Object (karma)'? Observe दन्तधावनम्, here ल्युट् is added after an Instrumental karaka (III 3 117) Why do we say 'after a kâraka'? Observe निदर्शनम्। In all the counter examples, the second members retain there original accent.

३८८५ । मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः । ६ । २ । १५१ ॥

कारकात्पराण्येतानि उत्तरपदान्यन्तोदात्तानि तत्पुरुषे। कृत्स्वरापवाद। रथवर्त्म। पाणिनिकृतिः छन्दोव्याख्यानम्। राजशयनम्। राजासनम्। अश्वस्थानम्। ब्राह्मणयाजकः। गोक्रीतः। 'कारकात्' किम्। 'प्रभूता संगतिः'। अत्र 'तादौ च निति-' (३८८४) इति स्वरः ॥

3885 The words ending in मन् or क्तिन् affixes, and the word व्याख्यान्, शयन, आसन, स्थान and क्रीत as well as याजक &c have acute on the final, when at the end of a compound, preceded by a kâraka word

Thus मन्—रथवत्म॑ । क्तिन्—पाणिनिकृति॑ । व्याख्यान—छन्दोव्याख्यान॑म् । शयन—राजशयन॑म् । आसन्—राजासन॑म । स्थान—अश्वस्थान॑म । याजकादि words are those which form Genitive compounds under II 2 9, and those compounds only are to be taken here, as ब्राह्मणयाजक॑, क्षत्रिययाजक॑, ब्राह्मणपूजक॑, क्षत्रियपूजक॑ । क्रीत—गोक्रीत॑ । This is an exception to VI 2 139, and in the case of क्रीत, rule VI 2 48 is superseded The words व्याख्यान &c do not denote here भाव or कर्म, had they done so, rule VI 2 149 would have covered them When the first member is not a kâraka, we have प्रभूतौ स गतिम् । Here the accent is governed by VI 2 50, S 3784

1 याजक, 2 पूजक, 3 परिचारक, 4 परिषेचक परिवेषक, 5 स्नापक स्नातक, 6 अध्यापक, 7 उत्साहक (उत्सादक) 8 उद्वर्तक, 9 होतृ, 10 भर्तृ, 11 रथगणक, 12 पत्तिगणक, 13 पोतृ, 14 होतृ 15 वर्तक ॥

३८८६ । सप्तम्या पुण्यम् । ६ । २ । १५२ ॥

अन्तोदात्तम् । अध्ययनपुण्यम् । 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ-' (३७३९) इति प्राप्तम् । 'सप्तम्या' किम । वेदेन पुण्य वेदपुण्यम ॥

3886 The word 'punya' has acute on the final when preceded by a noun in the Locative case

Thus अध्ययने पुण्यम = अध्ययनपुण्य॑म । The compounding takes place by II 1 40 by the process of splitting the sutra (yoga vibhâga), taking सप्तमी there as a full sûtra, and शौण्डै. another Here by VI 2 2, S 3736 the first member would have preserved its accent, the present sûtra supersedes that and ordains acute on the final The word पुण्य is derived by the Unâdi affix यत (Un V 15) and would have retained its natural accent (VI 1 213) and thus get acute on the first syllable by krit accent (VI 2 139) Why do we say 'a locative case' ? Observe वेदेन पुण्य = वेदपुण्यम ॥

३८८७ । ऊनार्थकलह तृतीयाया । ६ । २ । १५३ ॥

माषोनम् । माषविकलम् । वाक्कलह । तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयम् । अत्र केचि दर्थेति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति । धान्यार्थ । ऊनशब्देन त्वर्थनिर्देशार्थेन तदर्थाना ग्रहणमिति प्रतिपादोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीयाग्रहण स्पष्टार्थम् ॥

3887 The acute falls on the final of words having the sense of 'ûna,' and of 'kalaha' when they are second members in a compound, preceded by a term in the instrumental case

Thus माषोन॑म, माषविकल॑म्, वाक्कलह॑ । The compounding takes place by II 1 31 This is an exception to VI 2 2 by which the first member being in the third case, would have retained its original accent Some say that the word अर्थ in the sûtra means the word form अर्थ, so that the aphorism would mean—'after an Instrumental case, the words ऊन, अर्थ, and कलह get acute on the final' The examples will be in addition to the above —धान्येनार्थो = धान्यार्थ॑ । If this be so, then the word form ऊन alone will be taken and not its synonyms like विकल &c To this we reply, that ऊन will denote its synonyms also, by the fact of its being followed by the word अर्थ । By sûtra II 1 13, ऊनार्थ and कलह always take the

Instrumental case, so we could have omitted the word तृतीयाया, from this sûtra' for by the maxim of pratipadokta &c ऊनार्थकलह would have referred to the compound ordained by II 1 31 The mention of तृतीया here is only for the sake of clearness

३८८८ । मिश्र चानुपसर्गमसधौ । ६ । २ । १५४ ॥

पणबन्धेनैकार्थ्य सधिः । तिलमिश्रा । सर्पिर्मिश्रा । 'मिश्रम्' किम् । गुडधाना' । 'अनुपसर्गम्' किम । तिलसमिश्रा' । 'मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्य' इदमेव ज्ञापकम् । 'असधौ' किम् । ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ्यमापन्न ॥

3888 The word 'miśra' has acute on the final after an Instrumental case, when it is not joined with any Preposition and does not mean a 'compact or alliance'

Thus तिलमिश्रा सर्पिर्मिश्रा । Why do we say मिश्र? Observe गुडधाना । Why do we say 'not having a Preposition'? Observe तिलसंमिश्रा । The employment in this sûtra of the phrase 'anupasargam' implies, that wherever else, the word miśra is used, it includes miśra with a preposition also. Therefore in II. 1 31 where the word मिश्र is used, we can form the Instrumental compounds with मिश्र preceded by a preposition also

Why do we say 'not denoting a compact'? Observe ब्राह्मणमिश्रो राजा = ब्राह्मणैः सह स हित ऐकार्थ्यमापन्न. ॥

३८८९ । नञो गुणप्रतिषेधे सपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः । ६ । २ । १५५ ॥

स पाद्याद्यर्थतद्धितान्तान्नञो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्परेऽन्तोदात्ता' । कर्णवेष्टकाभ्यां संपादि कार्णवेष्टकिकम् । न कार्णवेष्टकिकमकार्णवेष्टकिकम् । छेदमर्हति छैदिक । न छैदिकोऽच्छैदिक' । न वत्सेभ्यो हितोऽवात्सीय । न सतापाय प्रभवति असतापिक. । 'नञ' किम । गर्दभरतमर्हति गार्दभरथिक । विगार्दभरथिक. । 'गुणप्रतिषेधे' किम । गार्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रवृत्तिनिमित्तं संपादितत्वाद्युच्यते । ततप्रतिषेधो यत्रोच्यते तत्रायं विधि' । कर्णवेष्टकाभ्य न स पादि मुखमिति । 'स पादि-' इति किम । पाणिनीयमधीते पाणिनीय. । न पाणिनीय अपाणिनीय । 'तद्धिता.' किम । वोढुमर्हति वोढा । न वोढावोढा ॥

3889 The words formed with the Taddhita affixes denoting ,fitted for that' (V 1 99), 'deserving that' (V 1 63), 'good for that' (V 1 5), 'capable to effect that' (V 1 101), have acute on the final, when preceded by the Negative Particle 'nañ' when it makes a negation with regard to the abovementioned attributes

Thus स पादि 'suited for that' (V 1 99) —अकार्णवेष्टकिकँ मुखम = न कार्णवेष्टकिकं (कर्णवेष्टकाभ्या सम्पादि) । The affix is ठञ । अर्ह 'deserving that' (V. 1 63) —अच्छैदिँः = न छैदि क (छेदमर्हति) The affix is ठक् (V 1 64 and V 1. 19) हित 'good for that' (V 1 5) :—अवात्सीयँ = न वत्सेभ्यो हितो । The affix is छ V 1 1 अलमर्थ' 'capable to effect that' (V 1 101) —असंतापिकँ = न संतापिक' । The affix is ठञ् (V 1 18) Why do we say 'after नञ'? Observe गर्द्दभरथमर्हति = गार्द्दभरथिकः, विगार्द्दभरथिक, where the negative वि is used and therefore the avyaya वि retains its accent by VI 2 2 Why do we say 'negation of

that attribute ' ? Observe गार्द्ध भरथिकादन्य = अगार्द्ध भरथिक । The word गुण here means the attribute denoted by the Taddhita affix, and not any attribute in general Thus अकार्णवेष्टकिक मुखं = कर्णवेष्टकाभ्याम गुखम । Why do we say in the sense of samapâ li &c' ? Observe पाणिनीयमधीयते पाणिनीय = अपाणिनीय । Why do we say Taddhita affixes ' ? Observe कन्या वोढुमर्हति = कन्यावोढा, न वोढा =अवोढा । Here तृच a krit is added in the sense of 'deserving' (III 3. 169).

३८९० । ययतोश्चातदर्थे । ६ । २ । १५६ ॥

ययतो यैा तद्धितैा तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्परस्यान्त उदात्त स्यात । पाशाना समूह, पाश्या अपाश्या । न पाश्या अदत्यम । 'अतदर्थ' किम् । अपाद्यम् । 'तद्धित' किम् । अदेयम । 'गुणप्रतिषेधे' किम । दन्त्यादन्यददत्यम ॥

'+ तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकस्य+' इति । नेह । अवामदेव्यम् ॥

3890 The words formed with the Taddhita affixes य and यत् when not denoting 'useful for that,' have acute on the last syllable, after the particle नञ् negativing the attribute

Thus पाशाना समूह = पाश्या न पाश्या.=अपाश्याँ. (IV 2 49) दन्तेषु भव=दन्त्यम् न दन्त्य=अदन्त्यँम, (V 1 6) Why do we say 'atadartha.—not useful for that, Observe पादार्थमुदकम्=पाद्यम्, न पाद्यम् अँपाद्यम (V 4 25) Why do we say 'Taddhita' ? This rule does not apply when the affixes are not Taddhita, as अदेयम formed with the krit-affix यत् । Why do we say 'negativing the attribute' ? There must be negation of the attribute, otherwise दन्त्यादन्यत=अदत्यम । *Paribhâshâ* —"When a term with one or more Anubandhas is employed in Grammar, it does not denote that which in addition to those one or more anubandhas has another Anubandha attached to it" The affix य and यत्, one without any anubandha and the other with the anubandha त being specifically mentioned, excludes all other affixes having य as their effective element, such as ड्य &c (IV 2 9), thus न वामदेव्य=अँवामदेव्यम । See IV 2 9

३८९१ । अच्कावशक्तौ । ६ । २ । १५७ ॥

अजन्त कान्तं च नञ परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायाम । अपच पक्तुमशक्तः । अविलिख : अशक्तौ' किम । अपचो दीक्षित । गुणप्रतिषेध इत्येव । अन्योऽय पचादपच. ॥

3891 A word formed with the krit affix अच् and क, preceded by the particle नञ्, has acute on the final, when the meaning is 'not capable'

Thus अपचँ =य पक्तु न शक्नोति, so also अविलिखँ (III 1 134 &c) Why do we say when meaning 'not capable' ? Observe अपचो दीक्षित । A दीक्षित does not cook his food, not because he is physically incapable of cooking, but because by the vows of his particular order he is prohibited from cooking

३८९२ । आक्रोशे च । ६ । २ । १५८ ॥

नञ परावच्कावन्तोदात्तावाक्रोशे । अपचो जाल्म । पक्तु न शक्नोतीत्येवमाक्रोश्यते । अविक्षिप. ॥

3892 A word formed by the krit affixes अच् or क, preceded by the Negative particle, has acute on the final when one abuses somebody by that word

Thus अपचो॑ऽयं जाल्म 'this rogue does not cook, though he can do so' Here avarice is indicated the fellow wants more pay before he will cook and not his incapacity So also अविक्षिप॑ ॥

३८९३ । सञ्ज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ॥

नञ परमन्तोदात्त स ञ्ज्ञायामाक्रोशे । अदेवदत्त ॥

3893 When abuse is meant, a word preceded by 'nañ' has acute on the final, in denoting a Name

Thus अदेवदत्त॑ 'No Devadatta, not deserving of this name'

३८९४ । कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च । ६ । २ । १६० ॥

नञ परेऽन्तोदात्ताः स्यु । अकर्तव्य । उक । अनागामुक । इष्णुच । अनलङ्करिष्णु । इष्णुजग्रहणे खिष्णुचो ऽप्यनुबन्धकस्यापि ग्रहणमिकारादेर्विधानसामर्थ्यात् । अन आढ्यंभविष्णु । चार्वादि । अचारु । 'राजाह्नोश्छन्दसि' । अराजा । अनह । 'भाषायाम्' नञ स्वर एव ॥

3894 After the Negative particle, words formed by the kritya affixes (III 1 95), by उक, and इष्णुच् and the words चारु &c have acute on the final

Thus kritya —अकर्त्तव्य॑म । उक —अनागामुक॑ । इष्णुच अनलङ्करिष्णु॑ । The affix इष्णुच includes खिष्णुच also though the latter contains two anubandhas In sûtra III 2 57 खिष्णुच is ordained after भू but instead of खिष्णुच् with इ, the affix might have been well exhibited as ख्ष्णुच without इ As भू is udâtta, भू + ख्ष्णुच् = भू + इट + ख्ष्णुच् । So that we would have got the required form But as a matter of fact the affix is exhibited there with an इ for the sake of the present sûtra only, so that इष्णुच here may include खिष्णुच also । अनाढ्यंभविष्णु॑:, चारु &c —अचारु॑ , असाधु॑ , अयौधिक॑ , अवदान्य , अनमङ्गमेजय॑ (double negation) अनकस्मात (double negation) The words वर्तमान, वर्धमान त्वरमाण, ध्रियमाण, रोचमान क्रीयमाण, and शोभमान preceded by अ (नञ) when denoting names have acute on the final अविकार॑ , असदृश॑ and अविकारसदृश॑ (विकार and सदृश taken jointly and separately) अगृहपति, अगृहपतिक॑ । अराजा॑ and अनह॑ in the Vedas only In the Vernacular they have the accent of नञ, i e udatta on the first

1 चारु, 2 साधु, 3 यौधिक (यौधिक) 4 अनङ्गमेजय, 5 वदान्य, 6 अकस्मात, 7 वर्तमानवर्धमानत्वरमाणध्रियमाणक्रीयमाणरोचमानशोभमाना (क्रियमाण क्रीयमाण) सञ्ज्ञायाम्, 8 विकारसदृशे व्यस्ते समस्ते (अविकार, असदृश अविकारसदृश), 9 गृहपति, 10 गृहपतिक, 11 राजाह्नोश्छन्दसि ॥

३८९५ । विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु । ६ । २ । १६१ ॥

तृन् । अकर्ता । अन्न । अनन्नम् । अतीक्ष्णम् । अशुचि । पक्षेऽव्ययस्वर ॥

3895 After the Negative particle, the final of the following is optionally acute —a word formed with the affix 'tin,' and the words चतुर, तीक्ष्ण, and शुचि ॥

Thus तृन्-अकर्त्ता or अकर्त्ता, चतुर &c-अचतुरम or अचतुरम, अतीक्ष्णम, or अतीक्ष्णम, अशुचिः or अशुचि ॥ The alternative accent is that of the Indeclinable (VI 2 2)

३८९६ । बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने । ६ । २ । १६२ ॥

एभ्योऽनयोरन्त उदात्त । इद प्रथममस्य स इदप्रथम । एतद्द्वितीय । तत्पञ्चम । 'बहुव्रीहौ' किम । अनेन प्रथम इदप्रथम । 'तृतीया-' (६९२) इति योगविभागात्समास । 'इदमेतत्तद्भ्य' किम् । यत्प्रथम । 'प्रथमपूरणयो' किम् । तानि बहून्यस्य तद्बहु । 'क्रियागणने' किम् । अय प्रथम प्रधान एषा त इदप्रथमा । द्रव्यगणनमिदम । 'गणने' किम् । अय प्रथम एषा त इदप्रथमा । इदप्रधाना इत्यर्थ । उत्तरपदस्य कार्यित्वात्क प पूर्वमन्तोदात्तम । इद प्रथमका । बहुव्रीहावित्यधिकारो 'वन समासे' (३९१२) इत्यत प्राग्बोध्य ॥

3896 In a Bahuvrîhi, after the words इदम्, एतद् and तद् the last syllable of प्रथम and of a proper Ordinal Numeral, has the acute, when the number of times of an action is meant

Thus इद प्रथम गमन भोजन वा=स इदमप्रथम this is the first time of going or eating' एतद्द्वितीय., तत्पञ्चम । Why do we say 'in a Bahuvrihi ?' Observe अनेन=प्रथम. इदप्रथम. । Here the compounding takes place under S 692 by dividing that sûtra into two parts by the method of yoga bibhaga Here the first member, being in the third case, retains its accent by VI 2 2

Why do we say 'after idam &c' Observe यत्प्रथम. = य प्रथम एषाम्, here the first term retains its accent by VI 2 1

Why do we say 'of prathama and the Ordinals' ? Observe तानिबहून्यस्य= तद्बहुः ॥

Why do we say 'in counting an action' ? Observe अय प्रथम एषां = त इदं प्रथमा' । Here *substances* are counted and not *action*

Why do we say 'in counting' ? Observe अय प्रथम एषा=इद प्रथमा *i e* इद प्रधानाः and the word प्रथम means here 'foremost,' and is not a numeral

When the कप affix is added, the acute falls on the last syllable preceding कप् । As इद प्रथमका । The Bahuvrihi governs the subsequent sûtras up to VI, 2, 178, S 3912

३८९७ । सख्यायाः स्तनः । ६ । २ । १६३ ॥

बहुव्रीहावन्तोदात्तः । द्विस्तना । चतुस्तना । 'सङ्ख्याया.' किम् । दर्शनीयस्तना । 'स्तन.' किम् । द्विशिरा ।.

3897 In a Bahuvrîhi after a Numeral, the word 'stana' has acute on the final

Thus द्विस्तना, चतुःस्तनाः । Why do we say 'after a Numeral' ? Observe दर्शनीयस्तना । Why do we say 'स्तन' ? Observe द्विशिरा. ॥

३८९८ । विभाषा छन्दसि । ६ । २ । १६४ ॥

'द्विस्तना करोति' ॥

3898. Optionally so, in the Vedas, the stana after a Numeral has acute on the final

Thus द्विस्तना or द्विस्तना, चतुःस्तना or चतुःस्तना ॥

३८९९ । सञ्ज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ॥

देवमित्रः । कृष्णाजिनम् । 'सञ्ज्ञायाम्' किम् । प्रियमित्रः ॥

'+ ऋषिप्रतिषेधोऽत्र मित्रे +' विश्वामित्रर्षि ॥

3899 In a Bahuvrîhi, ending in 'mitra' and 'ajina' the acute falls on the last syllable, when the compound denotes a Name.

As देवमित्रः, कृष्णाजिनम् । Why do we say 'a Name'? Observe प्रियमित्रः ॥

Vârt —Prohibition must be stated in the case of मित्र when the name is that of a Rishi As विश्वामित्रः which is governed by VI 2 106 ॥

३९०० । व्यवायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ॥

व्यवधानवाचकात्परमन्तरमन्तोदात्तम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः । 'व्यवधायिन' किम् । आत्मान्तरः । अन्यस्वभाव इत्यर्थः ॥

3900 In a Bahuvrîhi ending in 'antara' the acute falls on the final, after a word which denotes 'that which lies between'

Thus वस्त्रान्तरम 'through an intervened cloth or drapery,' वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य &c Why do we say 'when meaning lying between'? Observe आत्मान्तरम = आत्मा स्वभावोऽन्तरोऽन्योयस्य ॥

३९०१ । मुखं स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ॥

गौरमुखः 'स्वाङ्गम्' किम् । दीर्घमुखा शाला ॥

3901 In a Bahuvrîhi the acute is on the final, when the second member is 'mukha' meaning mouth i e the actual bodily part of an animal and not used metaphorically

Thus गौरमुखः । Why do we say 'an actual part of a body'? Observe दीर्घमुखा शाला । Here मुख means 'entrance'

३९०२ । नाव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः । ६ । २ । १६८ ॥

उच्चैर्मुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । स्थूलमुखः । मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । वत्समुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र । गोमुष्टिवत्सपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते ॥

3902 In a Bahuvrîhi, the acute does not fall on such 'mukha' denoting a real mouth, when it comes after an Indeclinable, and a name of a direction, or after गो, महत्, स्थूल, मुष्टि, पृथु and वत्स ॥

Thus अव्यय उच्चैर्मुखः । The word उच्चैः is finally acute and retains its accent. दिक्—प्राङ्मुखः । The word प्राङ् has acute on the first by VI 2, 52, गो &c .—

गोमुखः, महामुख' स्थूलमुख, मुष्टिमुख, पृथुमुख', and वत्समुखः। In these the first members of the Bahuvrîhi preserve their respective accents, under Rule VI 2 1 and in the case of compounds preceded by गो, मुष्टि, and वत्स, the optional rule taught in the next sûtra is also superseded by anticipation, though the words may denote comparison

३९०३ । निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् । ६ । २ । १६९ ॥

निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परं मुख स्वाङ्ग वान्तोदात्तं बहुव्रीहौ । प्रक्षालितमुख । पक्षे 'निष्ठोपसर्ग-' (३८४४) इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति । उपमानम । सिंहमुख ॥

3903 In a Bahuvrîhi, the word 'mukha' denoting 'an actual mouth,' has optionally the acute on the final, when preceded by a participle in 'ta' or by that wherewith something is compared

Thus प्रक्षालितमुखः or प्रक्षालितमुख or प्रक्षालितमुखः। When the final is not acute, then Rule VI 2. 110 S 3844 applies which makes the first member have acute on the final optionally, and when that also does not apply, then by VI 2 1 the first member preserves its original accent, which is that of the gati (VI 2 49) Thus there are three forms So also with a word denoting comparison — सिंहमुखः or सिंहमुख ॥

३९०४ । जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः । ६ । २ । १७० ॥

सारङ्गजग्धः । मासजात । सुखजात । दुःखजात । 'जातिकाल-' इति किम् । पुत्रजात । 'अनाच्छादनात्' किम । वस्त्रच्छन्न । 'अकृत-' इति किम् । कुण्डकृत । कुण्डमितः । कुण्डप्रतिपन्नः । अस्मादेव ज्ञापकान्निष्ठान्तस्य परनिपात ॥

3904. After a word denoting a species with the exception of a word for 'garment or covering', and after a time-denoting word, as well as after 'sukha' &c the Participle in 'kta' has acute on the final, in a Bahuvrîhi, but not so when the participles are कृत, मित and प्रतिपन्न ॥

Thus सारङ्गजग्धं । काल —मासजातः। सुख &c :—सुखजातः। दुःखजातः।

Why do we say 'after a Species, a time or सुख &c word'? Observe पुत्रजातः (II 2 37), the participle being placed after the word Putra

Why do we say 'when not meaning a garment'? Observe वस्त्रच्छन्नः from the root वस् with the affixes ष्ट्रन्

Why do we say 'when not कृत &c'? Observe कुण्डकृतः, कुण्डमित, कुण्डप्रतिपन्न। कुण्ड is first acute by Phit II 3 being neuter These three participles do not stand first in a compound (contrary to II 2 36) This sûtra implies that as a special case Nishthâ participles may stand second in a compound In the counter examples, above given, the first members retain their original accent (VI 2 1) The words सुख &c are given under III 1 18.

1 सुख, 2 दुःख 3 तृप्र, (तृप्र तीव्र) 4 कृच्छ्र, 5 अस्र, 6 आस्र, 7 अलीक, 8 प्रतीप, 9 करुण, 10 कृपण, 11 सोढ, 12 गहन

३९०५ । वा जाते । ६ । २ । १७१ ॥

जातिकालसुखादिभ्य परो जातशब्दो वान्तोदात्त । दन्तजातः । मासजात. ॥

3905 After a species (with the exception of garment) or a time denoting word, or after 'sukha' &c in a Bahuvrîhi, the word 'jâta' has optionally acute on the final

Thus दन्तजात or दन्तजात., मासजात or मासजात, सुखजात or सुखजातः दुःखजात or दुःखजात &c The word दन्त is first acute by Phit II 6, मास is first acute by Phit II 15 The words सुख and दुःख are end acute by Phit I 6

३९०६ । नञ्सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ॥

बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तम । अव्रीहि । सुमाष ॥

3906 A Bahuvrîhi formed by the Negative particle 'nañ' or by 'su' has acute on the last syllable of the compound

Thus अव्रीहिः, सुमाषः ॥

३९०७ । कपि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ॥

नञ्सुभ्या पर यदुत्तरपद तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्त कपि परे । अब्रह्मबन्धुक । सुकुमारीकः ॥

3907 A Bahuvrîhi, formed by 'nañ' or 'su' and ending in the affix 'kap' (V 4 153) has acute on the syllable preceding the affix

By the last sutra, the accent would have fallen on कप्, this makes it fall on the vowel preceding it Thus अब्रह्मबन्धुक., सुकुमारीक ॥

३९०८ । ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ॥

ह्रस्वान्त उत्तरपदे समासे चान्त्यातपूर्वमुदात्त कपि नञ्सुभ्या पर बहुव्रीहौ । अव्रीहिक । सुमाषकः । पूर्वमित्यनुवर्तमाने पुन पूर्वग्रहण प्रवृत्तिभेदेन नियमार्थम् । ह्रस्वान्तेऽन्त्यादेव पूर्व पदमुदात्त न कपि पूर्व मिति । अज्ञक । कबन्तस्य वान्तोदात्तत्वम ॥

3908. When the compound ends in a light vowel, the acute falls on the syllable before such last, in a Bahuvrîhi preceded by 'nañ' and 'su' to which 'kap' is added

Thus अव्रीहिक, सुमाषकः । The repetition of पूर्व in this sûtra, though its anuvritti was present from the last, shows, that in the last aphorism, the syllable preceding कप् takes the acute, while here the syllable preceding the short vowel-ending final syllable has the acute and not the syllable preceding कप् । This is possible with a word which is, at least, of two syllables (not counting, of course, सु and क or कप्) Therefore, in अज्ञक and सुज्ञकः, the acute is on the syllable preceding कप् by VI 2 173, because it has here no antyât-puram.

३९०९ । बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि । ६ । २ । १७५ ॥

उत्तरपदार्थबहुत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञ परस्येव स्वरः स्यात । बहुव्रीहिकः । बहुमित्रकः । 'उत्तरपद-' इति किम् । बहुषु मानोऽस्य स बहुमान ॥

3909 A Bahuvrihi with 'bahu' has the same accent as 'nan' when it denotes muchness of the object expressed by the second member

In other words, a Bahuvrihi with the word बहु in the first member is governed by all those rules which apply to a Bahuvrihi with a Negative Particle such as Rules VI 2 172 &c when this gives the sense of multiety of the objects denoted by the second member Thus बहुव्रीहिकः by VI 2 174 बहुमित्रकः ॥

Why do we say 'uttara pada bhûmni—when multeity of the object denoted by the second member is meant'? Observe बहुषु मानोऽस्य=बहुमान प्रथम् (VI 2 1)

३९१० । न गुणादयोऽवयवाः । ६ । २ । १७६ ॥

अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ता बहुव्रीहौ । बहुगुणा रज्जुः । बहुक्षरं पदम् । बहुध्याय । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवा' किम् । बहुगुणो द्विजः । अध्ययनश्रुतसदाचारादयो गुणाः ॥

3910 In a Bahuvrihi, after 'bahu,' the acute does not fall on the final of 'guna' &c when they appear in the compound as ingredient of something else

Thus बहुगुणा रज्जुः, बहुक्षरं पदम्, बहुध्यायः (VI 2 1) गुणादि is an Akrtigana Why do we say 'when it denotes an avayava or ingredient'? Observe बहुगुणो ब्राह्मणः = अध्ययनश्रुतसदाचारादयोऽस्य गुणाः ॥

1 गुण, 2 अक्षर, 3 अध्याय, 4 सूक्त, 5 छन्दोमान, आकृतिगण ॥

३९११ । उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु । ६ । २ । १७७ ॥

प्रपृष्ठ । प्रललाट । ध्रुवमेकरूपम । 'उपसर्गात' किम । दर्शनीयपृष्ठः । 'स्वाङ्गम' किम । प्रशाखो वृक्षः । 'ध्रुवम' किम । उद्बाहुः । 'अपर्शु' किम । विपर्शुः ॥

3911. A word denoting a part of the body, which is constant (and indispensable), with the exception of 'parsu' has, after a Preposition in a Bahuvrihi compound, the acute on the last syllable

Thus प्रपृष्ठ, प्रललाट । सततं यस्य प्रगतं पृष्ठं भवति स प्रपृष्ठः ॥

Why do we say 'after a Preposition'? Observe दर्शनीयपृष्ठः ॥

Why do we say 'part of the body'? Observe प्रशाखो वृक्षः ॥

Why do we say 'dhruva—constant and indispensable'? Observe उद्बाहुः क्रोशति । Here the hand is raised up only at the time of calling and not always so the state of उद्बाहु is temporary and not permanent

Why do we say with the exception of पर्शु? Observe विपर्शुः (VI 2 1)

३९१२ । वन समासे । ६ । २ । १७८ ॥

समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपद वनमन्तोदात्तम । ह्य्यं दिमे प्रवणे ॥

3912 After a preposition, 'vana' has acute on the final in compounds of every kind

Thus प्रवणे यष्टव्यम्, निर्वणे प्रणिधीयते, the न changed to ण by VIII 4 5 The word 'samâsa' is used in the sûtra to indicate that all sorts of compounds are meant, otherwise only Bahuvrîhi would have been meant

३९१३ । अन्तः । ६ । २ । १७९ ॥

अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम । अन्तर्वणो देश । अनुपसर्गार्थमिदम् ॥

3913 After 'antar' the acute falls on the final of 'vana.'

Thus अन्तर्वणो देश । This sûtra is made in order to make वन oxytoned, when a preposition (upasarga) does not precede

३९१४ । अन्तश्च । ६ । २ । १८० ॥

उपसर्गादन्तः शब्दोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्त ॥

3914 The word 'antar' has acute on the final when preceded by a Preposition.

Thus पर्यन्तः, समन्तः । This is a Bahuvrîhi or a प्रादि compound.

३९१५ । न निविभ्याम् । ६ । २ । १८१ ॥

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्व पदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते 'उदात्तस्वरितयोर्यण'–' (३६५७) इति स्वरित' ॥

3915 The word antar has not acute on the final. after the prepositions *ni* and *vi*

Thus न्यन्त, व्यन्त, here the first member retains its acute, and semivowel is then substituted for the vowel इ then the subsequent grave is changed to svarita by VIII. 2 4 S 3657

३९१६ । परेरभितोभावि मण्डलम् । ६ । २ । १८२ ॥

परे. परमभित उभयतो भावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डल चान्तोदात्तम् । परिकूलम् परिमण्डलम् ॥

3916. After 'pari' a word, which expresses something, which has both this side and that side, as well as the word 'mandala' has acute on the final

Thus परिकूलम्, परिमण्डलम् ॥

३९१७ । प्रादस्वाङ्गं सज्ञायाम् । ६ । २ । १८३ ॥

प्रगणम् । 'अस्वाङ्गम्' किम् । प्रपदम ॥

3917. After *pra*, a word, which does not denote a part of body, has acute on the final, when the compound is a name.

Thus प्रगर्द्धयम । Why do we say 'not denoting a body part'? Observe प्रॅपदम् ॥

३९१८ । निरुदकादीनि च । ६ । २ । १८४ ॥

अन्तोदात्तानि । निरुदकम । निरुपलम ॥

3918 The words *nirudaka* &c, have acute on the final ,

Thus निरुदकॅम्, निरुलपॅम्, निरुपलॅम् &c

1 निरुदक, 2 निरुपल निरुलप 3 निर्मक्षिक, 4 निर्मशक, 5 निष्कालक 6 निष्कालिक 7 निष्पेष, 8 दुस्तरीप, 9 निस्तरीप, 10 निस्तरीक, 11 निरजिन, 12 उदजिन, 13 उपाजिन, 14 परेर्हस्तपादकेशकर्षाः आकृतिगण ॥

Note :—These may be considered either as प्रादि समास or Bahuvrihi If they be considered as avyayî bhâva compounds then they are end acute already by VI I 223 The word निष्कालक = निष्क्रान्तः कालकात्, is a Pradi samâsa with the word काल ending in the affix कन् । The word दुस्तरीप is thus formed to the root तॄ is added the affix ई and we have तरी (Un III 158) तरीम पाति = तरीप, , कुत्सित स्तरीप = दुस्तरीप । The word निस्तरीक is formed by adding the affix कप् to the Bahuvrihi निस्तरी । The words हस्त, पाद, केश and कर्ष have acute on the final after परि, as, परिहस्तॅ परिपादॅ, परिकेश , and परिकर्षॅ ॥

३९१९ । अभेर्मुखम् । ६ । २ । १८५ ॥

अभिमुखम् । 'उपसर्गात्स्वाङ्गम –' (३९११) इति सिद्धे बहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च अभिमुखा शाला ॥

3919 The word *mukha* has acute on the final when preceded by *abhi*

As, अभिमुखॅम् । It is a Bahuvrihi or a प्रादि samâsa If it is an Avyayibhâva, then it would have acute on the final by VI 1 223 also By VI 2 177, even then मुख would have oxytone after an upasarga, the present sutra makes the additional declaration that मुख is oxytone even when the compound is not a Bahuvrîhi, when it does not denote an indispensable part of body, or a part of body even, as was the case in VI 2 177 Thus अभिमुखॅा शाला ॥

३९२० । अपाच्च । ६ । २ । १८६ ॥

अपमुखम् । अपमुखम् योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3920 The word 'mukha' has acute on the final, after the preposition *apa*

Thus अपमुखॅम । The separation of this from the last sûtra is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvritti of अप only goes

३९२१ । स्फिगपूतवीणाञ्जोध्वकुक्षिसीरनाम नाम च । ६ । २ । १८७ ॥

अपादिमान्यन्तोदात्तानि । अपस्फिगम् । अपपूतम् । अपवीणम् । अञ्जस । अपाञ्ज । अध्वन । अपाध्वम् । उपसर्गादध्वन' (९५३) इत्यस्याभाव इदम् । एतदेव च ज्ञापक समासान्तानित्यत्व । अपकुक्षि । सीरनाम । अपसीरम् । अपहलम् । नाम । अपनाम् । स्फिगपूतकुक्षिग्रहणमबहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च ॥

3921 The words स्फिग, पूत, वीणा, अञ्जस्, अध्वन्, कुक्षि, नामन् and a word denoting 'a plough', have acute on the final, when preceded by *apa*

Thus अपस्फिगम्, अपपूतम्, अपवीणम् अपाञ्जः, अपाध्वः (This ordains acute on the final, where the compound apadhwa does not take the samâsânta affix अच् by V 4 85, when it takes that affix, the acute will also fall on the final because अच् is a चित affix) This further shows that the samâsânta affixes are not compulsory (अनित्यश्च समासान्त.) अपकुक्षि, अपसीरं, अपहलं, अपलाङ्गलम्, अपनाम। These are प्रादि compounds or Bahuvrihi or Avyayibhavas Some of these viz स्फिग, पूत and कुक्षि, will be end-acute by VI 2 187, also when they denote parts of body and a permanent condition and the compound is a Bahuvrihi Here the compound must not be a Bahuvrihi, nor should these words denote parts of body and permanent condition of these parts

३९२२ अधेरुपरिस्थम् । ६ । २ । १८८ ॥

अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्त । दन्तस्योपरि जातो दन्त । 'उपरिस्थम्' किम् । अधिकरणम् ॥

3922 After अधि, that word, which denotes that thing which overlaps or stands upon, has acute on the final

Thus अधिदन्त =दन्तस्योपरि योऽन्योदन्तो जायते 'a tooth that grows over another tooth'

Why do we say when meaning 'standing upon' ? Observe अधिकरणम्। Here the acute is on क, the krit formed second member retaining its accent (VI 2 139)

३९२३ अनोरप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ॥

अनो परमप्रधानवाचि कनीयश्चान्तोदात्तम् । अनुगतो ज्येष्ठमनुज्येष्ठ । पूर्वपदार्थप्रधान प्रादिसमास । अनुगतः कनीयाननुकनीयान् । उत्तरपदार्थप्रधान । प्रधानार्थं च कनीयोग्रहणम् । 'अप्र—' इति किम् । अनुगतो ज्येष्ठोऽनुज्येष्ठ ॥

3923 After 'anu' a word which is not the Principal, as well as 'kanîyas' has acute on the final

The word अप्रधान means a word which stands in a dependant relation in a compound Thus अनुगतो ज्येष्ठम् = अनुज्येष्ठ। These are प्रादि samâsa in which the first member is the principal or Pradhâna अनुगत कनीयान=अनुकनीयान, here the second member is the Principal the word कनीयस is taken as प्रधान॥ Had it been non pradhâna, it would be covered by the first portion of the sûtra, and there would have been no necessity of its separate enumeration Why do we say 'अप्रधान' ? Observe अनुगतो ज्येष्ठ =अनुज्येष्ठ, where ज्येष्ठ is the Principal

३९२४ । पुरुषश्चान्वादिष्टः । ६ । २ । १९० ॥

अनो परोऽन्वादिष्टवाची पुरुषोऽन्तोदात्त । अन्वादिष्ट पुरुषोऽनुपुरुष । अन्वादिष्टः किम् । अनुगत पुरुषोऽनुपुरुष. ॥

3924 After 'anu' the acute falls on the final of 'purusha,' when it means a man of whom mention was already made

The word अन्वादिष्ट means 'of a secondary importance inferior,' or 'mentioned again after having already been mentioned' Thus अन्वादिष्ट पुरुष = अनुपुरुषँ, but अनुगत पुरुष = अनुपुरुष ॥

३९२५ । अतेरकृत्पदे । ६ । २ । १९१ ॥

अते परमकृदन्तं पदशब्दश्चान्तोदात्तः । अत्यङ्कुशो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अकृत्पदे' किम । अतिकारक ॥

'+ अतेर्धातुलोप इति वाच्यम +' । इहमा भूत । शोभनो गार्ग्योऽतिगार्ग्य. । इह च स्यात । अतिक्रान्त कारकमतिकारक ॥

3925 After 'ati' a word not formed by a krit-affix, and the word 'pada' have acute on the last syllable

Thus अत्यङ्कुशोँ नाग, अतिपदाँ गायत्री । Why do we say 'nonkrit word and पद'? Observe अतिकारक ॥

Vart —The rule is restricted to those compounds in which a root has been elided That is, when in analysing the compound, a verb like क्रम् is to be employed to complete the sense Therefore, it does not apply to शोभनो गार्ग्य = अतिगार्ग्य ॥ But it would apply to अतिकारक, which when analysed becomes equal to अतिक्रान्त कारकम् ॥

३९२६ । नेरनिधाने । ६ । २ । १९२ ॥

निधानमप्रकाशता । ततोऽन्यदनिधान प्रकाशनमित्यर्थः । निमूलम् । न्यक्षम् । 'अनिधाने' किम् । निहितो दण्डो निदण्ड ॥

3926 After 'ni' the second member has the acute on the last syllable, when the sense is of 'not laying down'

The word निधानं=अप्रकाशता 'not making manifest' Thus निमूलँम, न्यक्षँम । Why do we say when meaning 'not laying down'? Observe निदण्ड.=निहितो दण्डः । The force of नि is that of निधान here

३९२७ । प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे । ६ । २ । १९३ ॥

प्रते. परेंऽश्वादयोऽन्तोदात्ता. । प्रतिगतोऽशु प्रत्यशुः । प्रतिजन । प्रतिराजा । समासान्तस्यानित्यत्वाच टच ॥

3927 In a Tatpurusha compound, the word 'anśu' &c have acute on the final when preceded by 'prati'

Thus प्रत्यशुँः, प्रतिजनँ, प्रतिराजाँ ॥ In the case of राजन this rule applies when the Samâsânta affix टच is not added, when that affix is added, the acute will also be on the final by virtue of टच् which is a चित् affix

1 अंशु, 2 जन, 3 राजन, 4 उष्ट्, 5 खेटक (रोटक), 6 अजिर, 7 आर्द्रा, 8 श्रवण, 9 कृत्तिका, 10 अर्ध, 11 पुर (आर्धपुर आर्धपुर.) ॥

The word अंशु is formed by the affix कु under the general class मृगय्वा (Un I 37), राजन is formed by the affix कनिन (Un I 156), उष्ट्र by adding ष्ट्रन to

उष 'to burn' (Un IV 162), खिट् + ण्वुल् = खेटक, अजिर is formed by किर (Un I 53) आ + द्रा + अड (III 3 106), with the augment रक् added to आ = आर्द्रा ॥ प्र + ल्युट् = प्रवणा ॥ कृत + तिकन् = कृत्तिका (Un III 147) ऋध् + अच् (III 1. 134) = ऋद्ध , पुर् + क = पुर ॥

Why do we say 'in the Tatpurusha'? Observe प्रतिगता अंशवोऽस्य = प्रत्यंशुरयमुष्ट्र ॥

३९२८ । उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः । ६ । २ । १९४ ॥

उपात्पर यद्द्व्यचकमजिन चान्तोदात्त तत्पुरुषे गौरादीन्वर्जयित्वा । उपदेव उपेन्द्र । उपाजिनम । 'अगौरादय' किम् । उपगौर । उपतैष. । 'तत्पुरुषे' किम् । उपगत सोमोऽस्य स उपसोम ॥

3928 In a Tatpurusha, the words of two syllables and 'ajina' have acute on the final when preceded by 'upa' but not when they are 'gaura' and the rest.

Thus उपगतो देव = उपदेव, उपेन्द्र, उपाजिनम । But not so in उपगौर, उपतैष: &c

1 गौर, 2 तैष (तैष) 3 तैल, 4 लेट 5 लोट, 6 जिह्वा, 7 कृष्णा, (कृष्णा) 8 कन्या, 9 गुध (गुड) 10 कल्प, 11 पाद ।

Why 'in a Tatpurusha'? Observe उपगतः सोमोऽस्य = उपसोमः ॥

३९२९ । सोरवक्षेपणे । ६ । २ । १९५ ॥

सुप्रत्यवसित । सूरत्र पुजायामेव । वाक्यार्थस्त्वत्र निन्दा असूयया तथाभिधानात् । 'सो' किम् । कुब्राह्मणा । 'अवक्षेपणे' किम् । सुवृषणम् ॥

3929 After 'su,' the second member has acute on the final in a Tatpurusha compound, when reproach is meant, in spite of the addition of 'su' which denotes praise

Thus इह खल्विदानीं, सुस्थण्डिले सुस्फिताभ्यां सुप्रत्यवसित । The word सु here verily denotes praise, but it is the sense of the whole sentence that indicates reproach or censure Why do we say 'after सु'? Observe सुब्राह्मणाः । Why 'when reproach is meant'? Observe शोभनेषु तृणेषु = सुतृणेषु । So also सुवृषणम् ॥

३९३० । विभाषोत्पुच्छे । ६ । २ । १९६ ॥

तत्पुरुषे । उत्क्रान्त पुच्छादुत्पुच्छ । यदा तु पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते । 'एरच्' (३२३१) । उत्पुच्छस्तदा थाथादिस्वरेण नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । सेयमुभयत्र विभाषा । 'तत्पुरुषे' किम् । उदस्त पुच्छ येन स उत्पुच्छः ॥

3930 In a Tatpurusha, the word 'utpuchha' may optionally have acute on the final

Thus उत्क्रान्त पुच्छात = उत्पुच्छ. or उत्पुच्छः (VI 2 2) When this word is derived by the affix अच् (III 3 56 S 32 31) from पुच्छमुदस्यति = उत्पुच्छयति, then it would always have taken acute on the final by VI 2 144, the present sûtra ordains option there also The rule does not apply to a non Tatpursha as, उदस्तम पुच्छमस्य = उत्पुच्छ ॥

३९३१ । द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्धसु बहुव्रीहौ । ६ । २ । १९७ ॥

आभ्यां परेष्वेष्वन्तोदात्तो वा । 'द्विपाच्चतुष्पाच्च रथाय' । 'त्रिपादूर्ध्वः' । द्विदन् । 'त्रिमूर्धानं सप्तरश्मिम्' । मूर्धन्नित्यकृतसमासान्त एव मूर्धशब्दः । तस्यैतत्प्रयोजनमसत्यपि समासान्तेऽन्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । एतदेव ज्ञापकम् '×अनित्यः समासान्तो भवति×' इति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोदात्तत्वं पक्षे भवत्येव । द्विमूर्धः । 'द्वित्रिभ्याम्' किम् । कल्याणमूर्धा । 'बहुव्रीहौ' किम् । द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ॥

3931 In a Bahuvrîhi, the words पाद्, दत् and मूर्धन् have optionally acute on the final after द्वि and त्रि ॥

Thus द्वौ पादावस्य = द्विपा॑त् or द्वि॑पात् as in द्विपच्च चतुष्पाच्च रथाय (Rig Veda IV 51 5) त्रिपा॑द् or त्रि॑पाद् as in त्रिपादूर्ध्वम् (Rig Veda X. 90 4) द्विद॑न् or द्वि॑दन् द्विमूर्द्धा॑ or द्वि॑मूर्धा as in त्रिमूर्धानम सप्तरश्मिम् (Rig Veda I 146, 1) The word पाद् is पाद with its अ elided, (V 4 140) दत is the substitute of दन्त (V. 4 141) and मूर्धन retains its न् not allowing samasânta affix This also indicates that the samâsanta rule is not universal When the samâsanta affix is added, then also the acute is on the final, for the कार्यी is here the Bahuvrîhi compound, and this is only a part of it Thus द्विमूर्द्ध॑, त्रिमूर्द्ध॑ । Why after द्वि and त्रि ? Observe कल्या॑णमूर्धा here the first member is middle acute by Phit II 19 and this accent is retained (VI 2 1) Why 'Bahuvrîhi' ? Observe द्वयोर्मूर्द्धा=द्विमूर्द्धा ॥

३९३२ । सक्थं चाक्रान्तात् । ६ । २ । १९८ ॥

गौरसक्थः । श्लक्ष्णसक्थः । 'आक्रान्तात्' किम् । चक्रसक्थः । समासान्तस्य षचश्चित्त्वादन्तोदात्तत्वमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

3932 The word 'saktha' has acute on the final optionally, when preceded by any word other than what ends in 'kra'

The word सक्थ is the samâsânta form of सक्थि (V. 4 113) Thus गौरसक्थ॑ or गौ॑रसक्थः, श्लक्ष्णसक्थ॑ or श्लक्ष्ण॑सक्थः The word गौर being formed by रन् (Un II 28) and श्लक्ष्ण by क्स (Un III 19) are both end-acute. Why 'not after a word ending in क्र' ? Observe चक्रसक्थ॑ः which is *always* oxytone as it is formed by षच् (V. 4. 113) a चित् affix.

३९३३ । परादिश्छन्दसि बहुलम् । ६ । २ । १९९ ॥

छन्दसि परस्य सक्थशब्दस्यादिरुदात्तो वा । 'अञ्जिसक्थमालभेत' । अत्र वार्तिकम्—

'+ परादिश्च परान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते ।

पूर्वादयश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो बहुलं ततः +' ॥

इति । परादिः । 'तुविजाता उरुक्षया' । परान्तः । 'नियेन मुष्टिहत्यया' । 'पञ्चिवक्र' । पूर्वान्तः 'विश्वायुर्धेहि' ।

इति समासस्वराः ।

3933 The first syllable of the second member is diversely acute, in the Vedas

The word पर "the second member" refers to सक्थ, as well as to any other word in general Thus अञ्जिसक्थ॑मालभेत, but लोमश॑सक्थः so also ऋजुबाहु॑, वाक्प॑ति, चित्प॑ति ॥

In the non Vedic literature these last two compounds will be final acute by VI 1 223, rule VI 2 18 not applying because of the prohibition contained in VI 2 19

The rule is rather too restricted It ought to be "In the Vedas, the *first* syllable and the *final* syllable of the *second* member, as well as the *final* syllable and the *first* syllable of the *preceding* member are seen to have the acute accent, in supersession of all the foregoing rules"

(1) As to where the *first* syllable of the second member (परादि) takes the accent, we have तुविजाता उरुक्षया (Rig Veda I 2 9)

(2) As to where the final of all the second terms (परान्त) takes the acute we have नियेन मुष्टिहत्ययां (Rig Veda I 8 2) यस्त्रिचक्र (Rig Veda I 183 1)

(3) As to where the final of the preceding (पूर्वान्त) takes the acute, we have विश्वायु धेहि ॥

(4) As to where the first syllable of the preceding (पूर्वादि) takes the acute we have as दिवोदासाय सामगाय ते ॥

Here end the Accents of Compounds

CHAPTER V

ACCENTS OF VERBS

३९३४ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययो । ८ । १ । २७ ॥

तिङन्तात्पदाद्गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयो । पचति गोत्रम् । पचतिपचति गोत्रम । एवं प्रवचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायनादय । कुत्सनाभीक्ष्ण्यग्रहणं पाठविशेषणम् । तेनान्यत्रापि गोत्रादिग्रहणे कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् । गोत्रादि-' इति किम् । पचति पापम् । 'कुत्स-' इति किम् । खनति गोत्र , समेत्य कूपम् ॥

3934 The words *gotra* &c , become unaccented after a finite verb, when a contempt or a repetition is intended

Thus पचति गोत्रम्, when contempt is meant.

Here पचति गोत्र means 'he proclaims his Gotra &c, so that he may get food &c.' पचति is from the root पचि व्यक्तिकरणे 'to make evident' (Bhu 184) Where contempt is not meant, it has the force of repetition, i e he repeatedly utters his Gotra as one is bound to do, in marriage rites &c And पचति पचति गोत्रम, when repetition or intensity is denoted Similarly पचति ब्रुवम्, पचति पचति ब्रुवम् । The word ब्रुव is a noun derived from the root ब्रू by the affix कन्, the वच् substitution for ब्रू has not taken place, as an anomaly

1 गोत्र, 2 ब्रुव, 3 प्रवचन, 4 प्रहसन, 5 प्रकथन, 6 प्रत्ययन, 7 प्रपञ्च, 8 प्राय, 9 न्याय 10 प्रचक्षण, 11 विचक्षण, 12 अवक्षण, 13 स्वाध्याय, 14 भूयिष्ठ, 15 वा नाम (नाम वा) 16 वदयन, 17 प्रयक्षन ॥

The word नाम optionally becomes anudâtta : in the alternative, it is first acute Thus पचति नाम or पचति नाम ॥

The words 'contempt and repetition' in the text qualify the whole sentence or sûtra, and not the word गोत्रादि nor the word अनुदात्त understood For we find that wherever the word गोत्रादि is used in this Chapter, it always implies the sense of 'contempt or repetition' Thus the word गोत्रादि is used in VIII 1 57 and there also the sense is of contempt and repetition

Why do we say 'Gotra and the rest'? Observe पचति पापम् । Here पापं is an adverb

Why do we say 'when contempt or repetition is meant'? Observe खनति गोत्रं समेत्य कूपं । 'He digs a well, having assembled the Gotra'

३९३५ । तिङ्ङतिङः । ८ । १ । २८ ॥

अतिङन्तात्पदात्परं तिङन्तं निहन्यते । 'अग्निमीळे' ॥

3935. A finite verb is unaccented, when a word precedes it, which is not a finite verb.

Thus अग्निमीळे पुरोहितं (Rv I 1 1) स इद्देवेषु गच्छति (Rv I 1 4), अग्ने सूपायनो भव (Rv V. 1 1), यजमानस्य पशून् पाहि ॥

३९३६ । न लुट् । ८ । १ । २९ ॥

लुडन्तं न निहन्यते । श्वः कर्ता ॥

3936 But the Periphrastic Future is not unaccented, when it is preceded by a word which is not a finite verb

This restricts the scope of the last sûtra which was rather too wide Thus श्वः कर्ता, श्वः कर्तारौ, मासेन कर्तारः । The Sarvadhâtuka affixes डा, रौ, रस्, are anudâtta after the affix तासि by VI 1 186, the whole affix तास् becomes udatta (III 1 3) and where the टि portion of तास् i e the syllable आस्, is elided before the affix डा, there also the आ of डा becomes udâtta, because the udâtta has been elided. See VI 1 161

३९३७ । निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् । ८ । १ । ३० ॥

एतैर्निपातैर्युक्तं न निहन्यते । 'यदग्ने स्यामहं त्वम्' । 'युवा यदी कृथः' । 'कुविदङ्ग आसन्' । 'अचित्तिभिश्चकृमा कच्चित' । 'पुरासो यत्र पितरो भवन्ति' ॥

3937 The finite verb retains its accent in connection with the particles यत्, 'that,' 'because,' यदि, 'if', हन्त, 'also'!, 'O!' कुवित्, 'well', नेत्, 'not', चेत्, 'if', च 'if', कच्चित् (interrogative particle, implying 'I hope' or 'I hope not)', and *yatra* 'where.'

Thus यदग्नेस्यामहंत्वं (Rig Veda VIII 44 23) युवा यदी कृथः (Rig Veda V 74 5) कुविदङ्ग आसन् (Rig Veda VII 91 1) नेज्जिह्मायन्त्यो नरकं पताम Nir I 11), स चेद् भुङ्क्ते, स चेद् अधीते, पुरासो यत्र पितरो भवन्ति (Rig Veda I 89 9

The particle चण with the indicatory ण् has the force of चेत्। Thus अथ च मरिष्यति = अथ चेन् मरिष्यति ॥

३९३८ । नह प्रत्यारम्भे । ८ । १ । ३१ ॥

नहेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्त आरम्भः प्रत्यारम्भः । 'नह भोक्ष्यसे'। प्रत्यारम्भे किम् । 'नह वैतस्मिँल्लोके दक्षिणमिच्छन्ति' ॥

3938 The finite verb retains its accent in connection with 'naha' when employed in the sense of forbidding

When something urged by one, is rejected insultingly by another, then the reply made by the first tauntingly, with a negation, is pratyârambha Thus A says to B 'Eat this please' B rejects the offer repeatedly, in anger or jest. Then A in anger or jest says 'No, you will eat'—as नह भोक्ष्यसे। Here भोक्ष्यसे retains its accent, which is acute on the middle, for से becomes accentless as it follows अदुपदेश (VI. 1 186), and स्य becomes udâtta by the प्रत्ययस्वर (III 1 3)

Why do we say, 'when asseverative'? Observe नह वै तस्मिन् च लोके दक्षिणामिच्छन्ति 'Verily in that world they do not wish for fee.' Here it is pure negation तस्मिन् is first acute by फिट् accent, लोके is final acute because it is formed by अच् of पचादि (III 1 134), दक्षिणा is first acute, because it is a Pronoun ending in अ (स्वाङ्गशिटामदन्तानाम Phit II 6) and इच्छन्ति is anudatta by VIII. 1 28

३९३९ । सत्यं प्रश्ने । ८ । १ । ३२ ॥

सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्यं भोक्ष्यसे । 'प्रश्ने' किम् । 'सत्यमिद्वा उ तं वयमिन्द्रं स्तवाम' ॥

3939. The finite verb retains its accent in connection with 'satya' when used in asking a question

Thus सत्यं भोक्ष्यसे 'Truly, will you eat'? सत्यमध्येष्यसे। Why do we say 'in questioning'? Observe सत्यमिद्वा उ तं वयमिन्द्रं स्तवाम ॥

३९४० । अङ्गाप्रातिलोम्ये । ८ । १ । ३३ ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । अङ्ग कुरु । 'अप्रातिलोम्ये' किम् । 'अङ्ग कूजसि वृषल इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म' । अनभिप्रेतमसौ कुर्वन्प्रतिलोमो भवति ॥

3940 The finite verb retains its accent in connection with 'anga' when used in a friendly assertion

Anything done to injure another is pratiloma, opposite of this is apratiloma, or friendliness In fact, it is equal to anuloma Thus अङ्ग कुरु 'yes, you may do' Here anga has the force of friendly permission

But when it has the force of pratiloma, we have—अङ्ग कूजा३ वृषल। इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म 'Well, chuckle O sinner' soon wilt thou learn, O coward' Here अङ्ग is used in the sense of censure, for chuckling is a thing not liked by the person and is pratiloma action for pluta vowel see VIII 2 96

३९४१ । हि च । ८ । १ । ३४ ॥

हियुक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । 'आ हि ष्मा याति' । 'आ हि रुहन्तम्' ॥

3941 The finite verb retains its accent in connection with 'hi' when used in a friendly assertion

Thus —आहिष्मा याति (Rig Veda IV 29. 2) आहिरुहत (Rig Veda VIII. 22 9).

३९४२ । छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ॥

हीत्यनेन युक्तं साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदात्तम् । 'अनृतं हि मत्तो वदति' । पाप्मा चैनं पुनाति' । तिङन्तद्वयमपि न निहन्यते ॥

3942 In the Vedas, the finite verb retains its accent (but not always), in connection with 'hi', when it stands in correlation to another verb, even more than one

That is, sometimes one verb, sometimes more than one verb retain their accent Thus of more than one verb, we have the following example —अनृतं हि मत्तो वदति । पाप्मा एनं वि पुनाति Because the drunkard tells falsehood, therefore sin will make him impure, i e he does incur sin" Here both verbs वदति and विपुनाति retain their accent and हि has the force of यत 'because' According to Kaiyyata the meaning of this sentence is यस्मान् मत्तोऽनृतं वदति, तस्मादनृतवदनदोषेण न युज्यते i e a drunkard does not incur the sin of telling a falsehood, because he is not in his senses See Maitra Sanhita I 11 6

३९४३ । यावद्यथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ॥

आभ्यां योगे तिङन्तं नानुदात्तम् । 'यथा चित्कण्वमावतम्' ॥

3943 A finite verb retains its accent in connection with 'yâvat' and 'yathâ'

The meaning is that the verb retains its accent, even when यावत and यथा followed after it Thus यथा चित् कण्वमावतम् । The word आवतम is the Imperative (लोट्) Second Person Dual of the root अव् ॥

३९४४ । पूजायां नानन्तरम् । ८ । १ । ३७ ॥

यावद्यथाभ्यां युक्तमनन्तरं तिङन्तं पूजायां नानुदात्तम् । यावत्पचति शोभनम् । यथा पचति शोभनम् । 'पूजायाम्' किम् । यावद्भुङ्क्ते । 'अनन्तरम्' किम् । यावद्देवदत्तः पचति शोभनम् । पूर्वेणात्र निघात प्रतिषिध्यते ॥

3944 But not so when these particles 'yâvat' and 'yathâ' immediately precede the verb and denote 'praise'

That is, the verb loses its accent, and becomes anudâtta Thus यावत पचति शोभनम्, यथा पचति शोभनम् ॥

Why do we say when denoting 'praise'? Observe यावद् भुङ्क्ते ॥

Why do we say 'immediately'? Observe यावद देवदत्त पचति शोभनं । Here the verb retains its accent by the last sûtra

३९४५ । उपसर्गव्यपेतं च । ८ । १ । ३८ ॥

पूर्वयोगेनानन्तरमित्युक्तम् । उपसर्गे व्यवधानार्थं वचनम् । यावत्प्रपचति शोभनम् । अनन्तरमित्येव । यावद्देवदत्तः प्रपचति शोभनम् ॥

3945 A finite verb loses its accent, when it denotes 'praise' and is joined immediately with yâvat and yathâ, through the intervention of an upasarga (or verbal preposition)

The last sûtra taught that the verb loses its accent when *immediately* preceded by यावत and यथा। This qualifies the word 'immediately' and teaches that the intervention of a Preposition does not debar immediateness Thus यावत् प्रपचति शोभनम् ॥

The word 'immediately' is understood here also Thus यावद देवदत्त. प्र॑पचति शोभन ॥ The upasarga प्र has udâtta accent

३९४६ । तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् । ८ । १ । ३९ ॥

एभिर्युक्तं तिङन्तं न निहन्यते पूजायाम् । 'आदह॑ स्वधामनु॒ पुन॑र्गर्भ॒त्वमे॑रि॒रे' ॥

3946 A finite verb retains its accent in connection with तु, पश्य, पश्यत, and अह, when meaning 'praise'

Thus आदह॑ स्वधामनु पुन॑र्गर्भ॒त्वमेरि॒रे ॥

३९४७ । अहो च । ८ । १ । ४० ॥

एतद्योगे नानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः पचति शोभनम् ॥

3947 A finite verb retains its accent when in connection with *aho* meaning 'praise'

Thus अहो देवदत्त प॑चति शोभन ॥

३९४८ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ॥

अहो इत्यनेन युक्तं तिङन्तं वानुदात्तं पूजायाम् । अहो कटं करिष्यति ॥

3948. A finite verb retains its accent optionally, when in connection with *aho* in the remaining cases (*i e* where it does not mean praise)

What is the शेष alluded to here ? The शेष means here senses other than पूजा or 'praise' Thus कटमहो करि॑ष्यसि or कटमहो क॒रि॒ष्यसि॒ । This is a speech uttered in anger or envy and not in praise (असूया वचन) ॥

३९४९ । पुरा च परीप्सायाम् । ८ । १ । ४२ ॥

पुरेत्यनेन युक्तं वानुदात्तं त्वरायाम् । अधीष्व माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । निकटागामिन्यत्र पुरःशब्दः । परीप्सायां किम् । न त स्म पुराधीयते । चिरातीतेऽत्र पुरा ॥

3949 A finite verb retains its accent optionally in connection with 'purâ' when it means 'haste' (*i e* when 'purâ' means 'before')

The word परीप्सा means त्वरा or 'quick' Thus अधीष्व माणवक पुरा विद्यो॑तते विद्युत् । The word पुरा here expresses the future occurrance which is imminent

or very near at hand It is against the rule of Dharmasástras to study while it thunders or lightens

Why do we say 'when meaning *haste*'? Observe नतेन स्म पुराधीयते । Here the word पुरा expresses a past time, that is, it means 'long ago' See III 2 118 and 122, for the employment of पुरा in the Past Tense, and III 3 4, for the Present

३९५० । नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् । ८ । १ । ४३ ॥

नन्वित्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तमनुज्ञाप्रार्थनायाम । ननु गच्छामि भो । अनुजानीहि मां गच्छन्तमित्यर्थः । अनु–' इति किम् । अकार्षीः कटं त्वम् । ननु करोमि । पृष्टप्रतिवचनमेतत् ॥

3950 A finite verb retains its accent in connection with *nanu*, when with this Particle permission is asked

The word एषणा means 'asking, praying' The word अनुज्ञा means 'permission' The compound अनुज्ञैषणा means 'asking of permission' Thus ननु गच्छामि भो 'can I go sir' The sense is 'give me permission to go'

Why do we say when 'asking for' permission'? Observe अकार्षीः कटं त्वम् ? ननु करोमि भो 'hast thou made the mat? Well, I am making it' Here ननु has the force of an answering particle, and not used in asking permission and hence the verb loses its accent

३९५१ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ ॥

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंशब्देन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । किं द्विजः पचत्याहोस्विद्गच्छति । 'क्रिया–' इति किम । साधनप्रश्ने मा भूत । किं भक्तं पचत्यपूपान्वा । 'प्रश्ने' किम । किं पठति । 'क्षेपोऽयम' । 'अनुपसर्गम्' किम् । किं प्रपचति उत प्रकरोति । 'अप्रतिषिद्धम्' किम् । किं द्विजो न पचति ॥

3951 A finite verb retains its accent in connection with *kim*, when with this is asked a question relating to an action, and when the verb is not preceded by a Preposition or by a Negation.

Thus किं द्विजः पचति, अहो स्विद् गच्छति ॥

Why do we say when the question relates to a क्रिया or action? The rule will not apply, when the question relates to an object or साधन । Thus किं भक्तं पचति अपूपान् वा ॥

Why do we say 'when a question is asked'? Observe किम् पठति । Here किं is used to express contempt, and not to ask a question

Why do we say 'not preceded by a Preposition' Observe किं प्र पचति उत प्रकरोति ॥

Why do we say 'not preceded by a negative particle' Observe, किं द्विजो न पठति ॥

३९५२ । लोपे विभाषा । ८ । १ । ४५ ॥

किमोऽप्रयोग उक्तं वा । देवदत्तः पचत्याहोस्वित्पठति ॥

3952 When however *kim* is not added in asking such a question, the finite verb may optionally retain its accent

When किम is elided in asking a question relating to an action the finite verb which is not preceded by a Preposition or a Negative Particle, optionally does not become anudâtta When is there the elision of this किम because no rule of Pânini has taught it ? When the sense is that of an interrogation, but the word किम is not used In short, the word 'lopa' here does not mean the Grammatical substitute, but merely non-use As देवदत्तः पॅचति (or पचति) अहो स्विन पॅठति (or पठति) Here the sentence is interrogative, even without the employment of किम । The option of this sûtra, is a Prâpta vibhâsha, as it is connected with the sense of किम ॥

३९५३ । एहिमन्ये प्रहासे लृट् । ८ । १ । ४६ ॥

एहिमन्यइत्यनेन युक्तं लृडन्तं नानुदात्तं क्रीडायाम् । एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे भुक्तं तत्त्वतिथिभि । प्रहासे' किम । एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्य इति सुष्ठु मन्यसे । 'गत्यर्थलोटा-(३९५८) लृडित्यनेनैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भ । एहिमन्येयुक्ते प्रहास एव नान्यत्र । 'एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये' ॥

3953 In connection with 'ehimanye' used derisively, the First Future, that follows it, retains its accent

The word प्रहास means great laughter, i e derision, mockery, raillery, jeering, gibing, sneering Thus एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यॅसे, नहि भुक्तस्तत्वतिथिभि· । The word एहि is the Imperative, second Person of the root इण् preceded by the preposition आङ् ॥

Why do we say 'used derisively' ? Observe एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये इति । सुष्ठु मन्यसे, ॥

By sûtra VIII 1 51, S 3958 after the Imperative एहि which is a verb of 'motion' (गत्यर्थ) the following First Future (लृट्) would have retained its accent The present sûtra makes a niyama or restriction, namely, that in connection with the Imperative एहि मन्ये, the लृट् is accented only then when 'derision' is meant and not otherwise Thus the लृट, loses its accent here —एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये ॥

३९५४ । जात्वपूर्वम् । ८ । १ । ४७ ॥

अविद्यमान पूर्वं यज्जातु तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । जातु भोक्ष्यसे । 'अपूर्वम्' किम् । कटं जातु करिष्यसि ॥

3954 A finite verb retains its accent after 'jâtu' when this 'jâtu' is not preceded by any other word

Thus जॅातु भोक्ष्यॅसे । Here से is anudâtta by VI 1 186, as it is a sârvadhâtuka affix coming after an अनुपदेश, the word जातु is first acute, as it is a Nipâta. Why do we say 'when not preceded by any other word' ? Observe —कटं जातु करिष्यति । The word कट is end acute as it is a फिट् or noun

३९५५ । किंवृत्तं च चिदुत्तरम् । ८ । १ । ४८ ॥

अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यत्किं वृत्तं तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । विभक्त्यन्तं डतरडतमान्तं किमो रूपं किंवृत्तम् । कश्चिद्भुङ्क्ते । कतरश्चित् । कतमश्चित् । 'चिदुत्तरम्' किम् । को भुङ्क्ते । अपूर्वमित्येव । रामः किंचित्पठति ॥

3955 Also after a form of 'kim' when the particle 'chit' follows it, and when no other word precedes such form of 'kim', the finite verb retains its accent

The word किमृवृत्तं is a Genitive Tatpurusha meaning किमोवृत्तं। The word किमृवृत्तं means any form of किम with its case-affixes, as well as the forms of किम when it takes the affixes डतर and डतम। Thus कश्चिद् भुङ्क्ते, कतरश्चित् करोति, कतमश्चिद् भुङ्क्ते॥

Why do we say 'followed by चित'? Observe को भुङ्क्ते॥

The word अपूर्वं of the last sûtra qualifies this also, therefore, the verb loses its accent here — राम किंचित पठति॥

३९५६। आहो उताहो चानन्तरम्। ८। १। ४९॥

आहो उताहो इत्याभ्यां युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। आहो उताहो वा भुङ्क्ते। अनन्तरमित्येव। शेषे विभाषां वक्ष्यति। 'अपूर्वं-' इति किम्। देव आहो भुङ्क्ते॥

3956 Also after an immediately preceding 'âho' and 'utâho' when these follow after no other word, the verb retains its accent

The prohibition of *nighâta* or want of accentuation is understood here, so also there is the anuvritti of अपूर्वं from the last

Thus आहो or उताहो भुङ्क्ते। Why do we say 'immediately preceding'? In the following sûtra will be taught option, when these particles do not immediately precede the verb

Why do we say 'when no word precedes them'? Observe देव आहो or उताहो भुङ्क्ते॥

३९५७। शेषे विभाषा। ८। १। ५०॥

आभ्यां युक्तं व्यवहितं तिङन्तं वानुदात्तम्। आहो देव: पचति॥

3957 When the abovementioned particles 'âho' and 'utâho' do not immediately precede the verb, the verb may optionally retain its accent

Thus आहो देव पचति or पचति॥

३९५८। गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत्। ८। १। ५१॥

गत्यार्थाना लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम। यत्रैव कारके लोट् तत्रैव लृडपि चेत। आगच्छ देव ग्रामं द्रक्ष्यसि। उह्यन्ता देवदत्तेन शालय। रामेण भोक्ष्यन्ते। 'गत्यर्थ-' किम्। पच देव ओदनं भोक्ष्यसेऽन्नम। 'लोटा' किम्। आगच्छेर्देव ग्रामं द्रक्ष्यस्येनम्। 'लृट्' किम। आगच्छ देव देव ग्रामं पश्यस्येनम। 'न चेत' इति किम। आगच्छ देव ग्रामं पिता ते ओदनं भोक्ष्यते। 'सर्वम्' किम। आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च द्रक्ष्याव एनमित्यत्रापि निघातनिषेधो यथा स्यात्। यल्लोडन्तस्य कारकं तच्चान्यच्च लृडन्तेनोच्यते॥

3958 The First Future retains its accent in connection with the Imperative of a verb denoting 'motion' ('to go' 'to come' 'to start' &c), but only in that case, when the subject and object of both the verbs are not wholly different one from another

Those verbs which have similar meaning with the word गति 'motion' are called गत्यर्थ ॥ The Imperative of the गत्यर्थ verbal roots, is called गत्यर्थ लोट् । In connection with such an Imperative of verbs of 'motion', the First Future does not become anudâtta, if the kâraka is not all different The sense is, with whatever case relation (kâraka), whether the Subject or Object, the Imperative is employed, with the same kâraka, the First Future must be employed In connection with the finite verb here, the word कारक denotes the Subject and Object only, and not any other kâraka, such as Instrument, &c

Thus श्रँ गच्छ देवग्राम, द्रक्ष्यसि 'Come O Deva, thou shalt see the village' Here the subjects of both verbs आगच्छ and द्रक्ष्यसि are the same, and the objects of both verbs are also the same, namely ग्राम । आ is a Preposition and is accented गच्छ and देव both lose their accent (VIII, 1 19 and 28) ग्राम is first-acute being formed by the नित affix मन । Similarly उह्यन्ता देवदत्तेन शालय रामेण भोक्ष्यँन्ते "Let the rice be carried by Devadatta, they will be eaten by Râma"

Why do we say 'verbs of motion'? Observe पच देव ओदन, भोक्ष्यसे अन्नम् ॥

Why do we say 'after the Imperative'? Observe आगच्छेर्देव ग्राम, द्रक्ष्यस्येनम । Here the Potential mood is used

Why do we say the 'First Future'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, पश्यसि एनम् ॥ Here the Present Tense is used

Why do we say 'if the kâraka is not *wholly* different'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्राम, पिता ते ओदन भोक्ष्यते ॥

Why do we use the word सर्व 'wholly'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, त्वं च अहं च द्रँक्ष्याव एनम । Here also there is prohibition of *nighâta* and the First Future retains its accent, for the subject of the Future is not *wholly* different from that of the Imperative For here the subject of the Imperative is the subject also of the Future, though only partly, in conjunction with another Moreover, the object here in both is the same Had सर्व not been used in the sûtra, where the sentence would have remained the same, there the rule would have applied, and not where the sentences became different.

३९५९ । लोट् च । ८ । १ । ५२ ॥

लोडन्त गत्यर्थलोटा युक्तं नानुदात्तम । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । 'गत्यर्थ—' इति किम । पच देवौदन भुङ्क्ष्वैनम । 'लोट्' किम् । आगच्छ देव ग्राम पश्यसि । न चेत्कारक सर्वान्यदित्येव । आगच्छ देव ग्राम पश्यत्वेन राम. । सर्वग्रहणात्त्विह स्यादेव । आगच्छ देव ग्राम त्व चाह च पश्याव । योगविभाग उत्तरार्थ ॥

3959 Also an Imperative, following after an Imperative of verbs of 'motion', retains its accent, when the subject or object of both the verbs, is not wholly different

Thus आगच्छ देव ग्राम पँश्य ॥

But not here पच देवदत्तौदन, भुङ्क्ष्वैनम् because the first Imperative is not one of गत्यर्थ verb Nor here, आगच्छेर्देव ग्राम पश्येनम् because the first verb is not Imperative but Potential

If the subject and object of both Imperatives are wholly different, the rule will not apply Thus आगच्छ देव ग्रामं, पश्यतु एनं रामः ॥

By the force of the anuvritti of सर्वं the rule will apply to the following: आगच्छ देव ग्राम, त्वं चाहं च पश्याव० ॥

The separation of this sutra from the last, is for the sake of the subsequent sûtra, by which the 'option' is with regard to लोट् and not लृट् ॥

३९६० । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । १ । ५३ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं प्रविश । 'सोपसर्गम्' किम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । 'अनुत्तमम्' किम । आगच्छानि देव ग्रामं प्रविशानि ॥

3960. An Imperative preceded by a Preposition, and not in the First Person, following after an Imperative of verbs of 'motion', may optionally retain its accent, when the Kâraka is not wholly different.

The whole of the preceding sûtra is understood here This is a Prâpta-vibhâshâ Thus आगच्छ देव ग्रामं प्रविशँ or प्रँ वि॒श॒ । When the verb is accented the upasarga loses its accent by VIII 1 71

Why do we say सोपसर्ग 'joined with a Preposition'? When there is no Preposition, there is no *option* allowed, and the last rule will apply As आगच्छ देव ग्रामपश्य ॥

Why do we say अनुत्तम 'not a First Person'? Observe आ गच्छानि देव, ग्रामं प्रविशा॒नि॒ ॥

३९६१ । हन्त च । ८ । १ । ५४ ॥

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोडन्तं वानुदात्तम । हन्त प्रविश । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुरु । 'निपातैर्यद्यदि-' (३९३७) इति निघातप्रतिषेध । 'अनुत्तमम्' किम । हन्त प्रभुनजावहै ॥

3961 An Imperative, with a Preposition preceding it, may optionally retain its accent, in connection with 'hanta,' but not the First Person

With the exception of गत्यर्थ लोटा &c, the whole of the preceding sûtra is understood here

Thus हन्त प्रँ वि॒श॒ or प्रविशँ । But no option is allowed here हन्त कुरुँ, as it is not preceded by a preposition Here rule VIII 1 30, S 3937 makes the accent compulsory after हन्त । So also हन्त प्रभुनँजावहै, where the 1st Person is used, the verb retains its accent compulsorily by VIII 1 30 S 3937

The word प्रभुनजावहै is Imperative First Person, Dual of the root भुज in Atmane pada (I 3 66) The Personal ending वहै is anudâtta by VI 1 186, because the verb is anudatta it The vikarana न therefore retains its accent

३९६२ । आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके । ८ । १ । ५५ ॥

आमः परमेकपदान्तरितमामन्त्रितं नानुदात्तम् । आम । पचसि देवदत्त३ । 'एकान्तरम्' किम । आमप्रपचसि देवदत्त३ । 'आमन्त्रितम्' किम् । आम्पचति देवदत्त. । 'अनन्तिके' किम् आम्पचसि देवदत्त ॥

3962. After 'âm,' but separated from it by not more than one word, the Vocative retains its accent, when the person addressed is not near

Thus आम् पचसि दे॑व॒द॑त्ता ३ । The *nighâta* being hereby prohibited, the vocative gets accent on the first syllable by VI 1 198

Why do we say आम् ? Observe शाक पचसि दे॒व॒द॒त्त । Here it is anudâtta by VIII 1 19

Why do we say एकान्तरम 'separated only by one word'? Observe आम् प्र पचसि देवदत्ता ३ ॥

Why do we say 'the Vocative'? See आम पचति देवदत्तः ॥

Why do we say अनन्तिके 'not near'? See आम् पचसि देवदत्त ॥

३९६३ । यद्धितुपरं छन्दसि । ८ । १ । ५६ ॥

तिङन्तं नानुदात्तम । 'उदसृजो यदङ्गिरः,' । 'उशन्ति हि' । 'आख्यास्यामि तु ते' । 'निपातैर्यद्-(३९३७) इति 'हि च' (३९४१) इति 'तुपश्य-' (३९४८) इति च सिद्धे नियमार्थमिदम् । एतैरेव परभूतैर्योगे नान्यैरिति । जाये स्वरोहावैहि । एहीति गत्यर्थलोटा युक्तस्य लोडन्तस्य निघाते भवति ॥

3963 A finite verb followed by *yat* or *hi* or *tu* retains its accent in the Chhandas.

The anuvritti of आमन्त्रित should not be taken in this sûtra, but that of तिङ् ॥ Thus with यतपर we have —गवा गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः । The verb उदसृजः is the Imperfect (लङ्) 2nd person singular of सृज् of the Tudâdi class With हि we have, इन्दवो वा मुशन्ति हि (Rig Veda 1 2 4) The verb उशन्ति is the Present (लट्) Plural of वश of the Adadi class The samprasârana takes place because it belongs to ग्रह्यादि class With तु we have, आख्यास्यामि तु ते । By the previous sûtra VIII 1 30 S 3937 a verb in connection with यत would have retained its accent, so also in connection with हि by the sûtra VIII 1 34, S 3941 and in connection with तु by VIII 1. 39, S. 3946, the present sûtra is, therefore, a niyama rule The verb retains its accent when these three Particles *only* follow and not any other. If any other Particle follows, the verb need not retain its accent Thus जाये स्वा रोहावैहि । Here रोहाव is the 1st Person Dual of the Imperative of रुह (रुह् + शप + वस्=रोह+ आट् + वस् III 4 92=रोहाव the स् being elided, as लोट् is like लङ् III 4 85 and 99) The verb एहि is the 2nd Person Singular of the Imperative of the root इण्, preceded by the Particle आङ । Here in एहि रोहाव (= रोहाव आइहि), the verb रोहाव is followed by the Particle आ, and does not retain its accent But for this rule, it would have retained its accent Because एहि is a गत्यर्थ लोट् VIII 1 51), रोहाव is another लोट् in connection with it, and therefore, by VIII 1. 52 it would have retained its accent But now it loses its accent because it is a तिङ् following after a non तिङ् word स्व । The visarga of स्व is elided before र् by VIII 3 14, then the preceding अ is lengthened and we have स्वा (VI 3 111) Another reading is स्वो रोहावैहि । It is a Vedic anomaly, the visarga is changed to उ ॥

३९६४ । चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः । ८ । १ । ५७ ॥

एषु षट्सु परतस्तिङन्तं नानुदात्तम् । देव पचति चन । देवः पचति चित । देव पचतीव । देव. पचति गोत्रम् । देव पचतिकल्पम् । देव· पचतिपचति । 'अगते.' किम् । देव. प्रपचति चन ॥

3964 A finite verb retains its accent, when it is not preceded by a Gati Particle (I 4 60 &c), and when it is followed by चन, चिद्, इव, गोत्र &c , a Taddhita affix, or by its own doubled form

Thus देव. प॑चति चन , देव प॑चति चित्, देव प॑चतीव । The list of Gotrâdi words is given under sûtra VIII 1 27 Thus देव प॑चति गोत्रम्, देव. प॑चति ब्रुवम्, देव. प॑चति प्रवचनम् &c The Gotradi words, here also, denote censure and contempt

With a Taddhita affix, देव पच॑ति कल्पम् कपम । The examples should be given with anudâtta Taddhhita affixes, like कपप्, कल्पप् (V 3 66 and 67) Any other Taddhita affix added to the verb would cause the verb to lose its accent, the Taddhita accent overpowers the verb accent as पचतिदे॑श्य (V 3. 67)

With a doubled verb, as , देव. प॑चति पचति ॥

Why do we say 'when not preceded by a Particple called Gati'? Observe देव प्र पचति चन ॥

३९६५ । चादिषु च । ८ । १ । ५८ ॥

चवाहाहैवेषु परेषु तिङन्तं नानुदात्तम् । देव पचति च खादति च । अगतेरित्येव । देवः प्रपचति च प्रखादति च । प्रथमस्य 'चवायोगे-' (३९६६) इति निघातः प्रतिषिध्यते द्वितीय तु निहन्यत एव ॥

3965 A finite verb, not preceded by a gati, retains its accent before the Particles च (वा, ह, अह and एव VIII. 1 24)

The चादि words are those mentioned in sûtra VIII 1 24 Thus देव. प॑चति च खा॑दति च ॥

But when preceded by a gati, we have देवदत्त प्र प॑चति च प्र खादति च । Here the first verb retains its accent by virtue of the next sûtra, but the second verb loses its accent

३९६६ । चवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ॥

चवेत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । गाश्च चारयति वीणां वा वादयति । 'इतो वा सातिमीमहे' । उत्तरवाक्ययोरनुषज्जनीयतिङन्तापेक्षयेय प्राथमिकी । 'योगे' किम् । पूर्वं भूतयोरपि योगे निघातार्थं प्रथमाग्रहणं द्वितीयादेस्तिङन्तस्य मा भूत् ॥

3966 The first finite verb only retains its accent in connection with 'cha' and 'vâ.'

The anuvritti of अगते which was drawn in the last sûtra, does not run into this Thus गाश्च चा॑रयति, वीणां च वादयति । इतो वा सातिमीमहे ॥

The word योग in the sutra indicates that the mere *connection* with the verb is meant, whether this connection takes place by adding these words च and वा, *before* the verb, or *after* the verb, is immaterial for the purposes of this sutra, (not so in the last) The word प्रथमा shows that the *first* verb is governed by this rule and not the *second*

३९६७ । हेति क्षियायाम् । ८ । १ । ६० ॥

हयुक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिक्रमे । स्वयं ह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति गमयति । 'क्षियाशी –' (३६२३) इति प्लुतः ॥

3967 In connection with 'ha,' the first verb retains its accent, when an offence against custom is reprimanded

The word क्षिया means an error or mistake of duty, a breach of etiquette or a fault against good breeding

Thus स्वय ह रथेन याँति ३, उपाध्याय पदाति, गम_यति 'He himself goes on a car, while he causes his Preceptor to trudge behind on foot' Here the nighâta of the first verb is prohibited. The verb becomes svarita pluta by VIII 2 104 S 3623

३९६८ । अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ॥

अहयुक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने नियोगे क्षियायां च । त्वमह ग्रामं गच्छ। त्वमह रथेनारण्यं गच्छ। क्षियाया स्वयमह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति नयति ॥

3968 In connection with अह, the first verb retains its accent, when it refers to various commissions, (as well as when a breach of good manners is condemned)

The word विनियोग means sending a person to perform several commissions. The word च in the sûtra draws in the anuvritti of क्षिया also

Thus त्व , अह ग्राम, गच्छ, त्व अह रथेन अरण्य गच्छ । So also when क्षिया is meant, स्वयमह रथेन याति ३, उपाध्याय पदातिं नयति ।

३९६९ । चाहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ॥

'च' 'अह' एतयोर्लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । देव एव ग्राम गच्छतु । देव एवारण्यं गच्छतु । ग्राममरण्यं च गच्छत्वित्यर्थः । देव एव ग्राम गच्छतु । राम एवारण्य गच्छतु । ग्राम केवलमरण्य केवल गच्छत्वित्यर्थ । इहाहलोप. स च केवलार्थ । 'अवधारणम्' किम् । देव क्वेव भोक्ष्यसे । नक्वचिदित्यर्थ. । अनवकॢप्तावेव ॥

3969 When *cha* and *aha* are elided, the first verb still retains its accent, when *eva* with the force of limitation, takes their place

When does this लोप take place ? Where the sense of च or अह is connoted by the sentence, but these words are not directly employed, there is then the elision of च and अह । There the force of च is that of aggregation (समुच्चय), and of अह is that of 'only' (केवल) The च is elided when the agent is the same, and अह is elided when the agents are several.

Thus where च is elided —देव एव ग्राम गँच्छतु, देव एवारण्य गच्छतु ग्राम चारण्य च गच्छतु ॥

So where अह is elided as—देव एव ग्राम गँच्छतु, राम एव अरण्य गच्छतु = ग्राम केवल, अरण्य केवल गच्छतु इति अर्थ ॥

Why do we say अवधारण 'when limitation is meant'? See देव क्वेव भोक्ष्यते। The word एव here has the sense of 'never' 'an impossibility' The first sentence means न क्वचिद भोक्ष्यते। क्व+एव=क्वेव by पररूप (VI 1 94 Vârt)

३९७० । चादिलोपे विभाषा । ८ । १ । ६३ ॥

चवाहाहैवाना लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे। 'इन्द्र वाजेषु नोऽव'। शुक्ला व्रीहयो भवन्ति। श्वेता गा आज्याय दुहन्ति। वालोपे। व्रीहिभिर्यजेत। यवैर्यजेत ॥

3970 When च, (वा, ह, अह and एव) are elided, the first verb optionally retains its accent

Thus with च लोप —इन्द्र वाजेषु नोऽव। शुक्ला व्रीहयो भँवन्ति or भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्ति। Here भवन्ति optionally may either lose or retain its accent So also when वा is elided, as .—व्रीहिभि यँजेत or यजेत, यवै यँजेत। So also with the remaining

३९७१ । वैवावेति च च्छन्दसि । ८ । १ । ६४ ॥

'अहर्वै देवानामासीत'। 'अथ वाव हस्त आसीत' ॥

3971 Also in connection with 'vai' and 'vâva' may optionally, in the Chhandas, the first verb retain its accent

Thus अहर्वै देवानाम आँसीत (or आसीत), अथ वाव हस्त आँसीत् (or आसीत) ॥

वै has the force of स्फुट and क्षमा, and वाव that of प्रसिद्धि and स्फुट ॥

३९७२ । एकान्याभ्या समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ॥

आभ्या युक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता छन्दसि। 'प्रजामेका जिवन्ति'। 'प्रजामेका रक्षति'। 'तयोरन्य पिप्पल स्वाद्वत्ति'। 'समर्थाभ्याम' किम्। एको देवानुपातिष्ठत। एक इति सख्या परं नान्यार्थम् ॥

3972 Also in connection with *eka* and *anya*, optionally in the Chhandas, the first verb retains its accent, when these words have the same meaning ('the one—the other')

Thus प्रजामेका जिँन्वति (or जिन्वति), उर्जमेकारक्षति। तयोरन्य पिप्पलं स्वाद्वँत्ति (or अत्ति) अनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति (Rig Veda I 164 20, Mundaka Upanishad III 1)

Why do we say समर्थाभ्या 'having the same meaning'? See एको देवानुपातिष्ठत Here एक is a Numeral and has not the sense of अन्य 'the one another' The word समर्थ is used, in fact, to restrict the meaning of एक, for it has various meanings while there is no ambiguity about the word अन्य। एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केवले तथा। साधारणे समानेऽल्पेस ख्याया च प्रयुज्यते ॥

३९७३ । यद्वृत्तान्नित्यम् । ८ । १ । ६६ ॥

यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । यो भुङ्क्ते । यदग्र्यङ् वायुर्वाति । अत्र 'व्यवहिते कार्यमिष्यते' ॥

3973 In connection with *yad* in all its forms, the verb retains its accent always

The anuvritti of प्रथमा and छन्दसि ceases The prohibition of nighâta, which commenced with न लुट (VIII 1 29) is present here also In what ever sentence the word यद् occurs, that is called यद्वृत्तं । The word वृत्त denotes here the form of यद् in all its declensions with case affixes. See also the explanation of किंवृत्त in VIII 1 48

Thus यो भुङ्क्ते, यत् कामास्ते जुहुमः (Rig Veda X. 121 10) यदग्र्यङ्, वायुर्वाति (T S V 5 1 1) यद् वायु पवते । For the form यदग्र्यङ् see VI 3 92

Ishti —Though the sûtra is in the Ablative (यद्वृत्तात्) and therefore requires that the verb should *immediately* follow it, yet in यदग्र्यङ्, वायु र्वाति the intervention of वायुः does not prevent the operation of this rule, according to the opinion of Patanjali

३९७४ । पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः । ८ । १ । ६७ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ॥

'+ मलोपश्च वक्तव्यः +' । दारुणाध्यापकः । समासान्तोदात्तत्वापवादः । 'एतत्समासे इष्यते नेह । दारुणमध्यापक इति वृत्तिमतम् । पूजनादित्येव पूजितग्रहणे सिद्धे पूजितग्रहणमनन्तरपूजितलाभार्थम् । एतदेव ज्ञापकमत्र प्रकरणे पञ्चमीनिर्देशेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयत इति ॥

3974 After a word denoting praise belonging to 'kâsthâdi' class, the word whose praise is denoted, becomes anudâtta

This refers to compounds, the first members of which are praise denoting words. The word काष्ठादिभ्यः, is added to the sûtra from a Vârtika

Thus काष्ठाध्यापकः, काष्ठाभिरूपकः, दारुणाध्यापकः, दारुणाभिरूपकः ॥

अमातापुत्र । अमातापुत्राध्यापकः । अमातापुत्राभिरूपकः । अयुताध्यापकः । अयुताभिरूपकः । अद्भुत । अद्भुताध्यापकः । अनुक्त । अनुक्ताध्यापकः । भृश । भृशाध्यापकः । घोर । घोराध्यापकः । सुख । सुखाध्यापकः । परम । परमाध्यापकः । सु । स्वध्यापकः । अति । अत्यध्यापकः । ढौः । ढौरध्यापकः । ढौरभिरूपकः । स्वध्यापकः । अपुत्र । अपुत्राध्यापकः । कल्याण । कल्याणाध्यापकः ॥

Vârt —The final म should be elided in forming these words The word दारुण is an adverb, and therefore in the accusative case, like ग्रामं गतः । In such a case, there can be no compounding hence the elision of म् is taught This becoming of अनुदात्त takes place in the compound, and after composition In fact it is an exception to the general rule by which a compound is *finally* acute (VI 1 223) But there is no elision in दारुणमध्यापकः &c and there is no loss of accent also of the second word By the Vârtika 'मलोपश्च', this further fact is also denoted, where the case-affix is not employed and so the म is not heard, there the second member becomes anudâtta When there no compounding, there is no elision of म् as दारुणमधीते, दारुणमध्यापकः ॥

Though the word पूजन would have implied its correlative term पूजित, the specific mention of पूजित in the aphorism indicates that the word denoting पूजित should follow *immediately* after the word denoting पूजन। In fact, this peculiar construction of the sûtra, is a jñâpaka of the existence of the following rule —इह प्रकरणे पञ्चमी निर्देशेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयते "In this subdivision or context, though a word may be exhibited in the Ablative case, it does not follow that there should be consecutiveness between the Ablative and the word indicated by it" This has been illustrated in the previous rule of यद्वृत्तान् नित्यम, in explaining forms like यद्रयङ् वायुर्वाति &c

Though the anuvritti of anudâtta was current, the express employment of this term in the sûtra indicates that the *prohibition* (of anudatta) which also was current, now ceases

The words काष्ठ, &c are all synonyms of अद्भुत, meaning *wonderful, prodigious* and are words denoting *praise*

1 काष्ठ, 2 दारुण, 3 अमातापुत्र, 4 वेश, 5 अनाज्ञात, 6 अनुज्ञात, 7 अपुत्र, 8 अयुत, 9 अद्भुत, 10 अनुक्त, 11 भृश, 12 घोर, 13 मुख्य, 14 परम, 15 सु, 16 अति, 17 कल्याण

३९७५। सगतिरपि तिङ्। ८। १। ६८॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्त पूजितमनुदात्तम। यत्काष्ठ प्रपचति। 'तिङ ङतिङ' (३९३५) इति निघातस्य 'निपातैर्यत्-' (३९३७) इति निषेधे प्राप्ते विधिरयम। सगतिग्रहणाच्च गतिरपि निहन्यते। 'गतिग्रहण उपसर्गग्रहणमिष्यते'। नेह। यत्काष्ठा शुक्लीकरोति॥

3975 (After such words denoting praise) the finite verb (which is praised) becomes anudâtta, even along with the gati, if any, that may precede it

Whether a finite verb is compounded with a gati or stands single, both the compound and the simple verb lose their accent, when it is qualified by the adverbs काष्ठ &c Thus यत् काष्ठ पचति, यत् काष्ठ 'प्रपचति॥ By VIII 1 28, S 3935 the finite verb would have lost its accent after the word काष्ठ, but this loss was prohibited by VIII 1 30 S 3937 in connection with यत्, the present sutra re-ordains the loss, by setting aside the prohibition of VIII 1 30 S 3937

The word सगति 'along with its Gati', indicates that the Gati even loses its accent *Ishti* .—The word Gati here is restricted to Upasargas Therefore not here यत् काष्ठं शुक्ली करोति॥

३९७६। कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ। ८। १। ६९॥

कुत्सने च सुबन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङनुदात्त। पचति पूति। प्रपचति पूति। पचति मिथ्या। 'कुत्सने' किम्। प्रपचति शोभनम्। 'सुपि' किम। पचति क्लिश्नाति। 'अगोत्रादौ' किम। पचति गोत्रम्॥

'+ क्रियाकुत्सन इति वाच्यम +'। कर्तृ कुत्सने मा भूत। पचतिपूतिर्देवदत्त॥

'+ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम +' तेनाय चकारानुबन्धत्वादन्तोदात्त॥

'+ वा बहुर्थमनुदात्तमिति वाच्यम् +' पचन्तिपूति॥

3976 A finite verb, along with its preceding Gati, if any, becomes anudâtta, when a Noun, denoting the fault of the action follows, with the exception of 'gotra' &c

The anuvritti of पदात (VIII 1 17) ceases But the anuvritti of the last sûtra is current Thus प_चति_ पूति, प्र_प_चति_ पूति, प_चति_ मिथ्या, प्र_प_चति_ मिथ्या ॥

Why do we say कुत्सने 'denoting the fault of the action'? See पँचति शोभनम् ॥

Why do we say सुपि 'a noun'? Observe पँचति क्लिश्नाति ॥

Why do we say with the exception of गोत्र &c See पँचति गोत्रम्, पँचति ब्रुवम्, पचति प्रवचनम् ॥

Vart —It should be mentioned that the 'fault' mentioned in the sûtra, must be the fault relating to the mode of doing the action, denoted by the verb The rule will not apply, if the कुत्सन refers to the agent and not to the action Thus पँचति पूतिर्देवदत्त' ॥

Vârt —It should be stated that पूति has an indicatory च। The effect of this is that the word पूति is finally acute, because of the indicatory च ॥

Vârt —A finite verb in the plural number, loses its accent optionally: when it loses its accent, then पूति is end-acute Thus प_चन्ति_ पूतिँ, or पचन्ति पूँति, प्र_प_चन्ति पूतिँ. or प्रपचन्ति पूँति ॥

३९७७। गतिर्गतौ। ८।१।७० ॥

अनुदात्तः। अभ्युद्धरति। 'गतिः' किम। दत्त पचति। 'गतौ' किम। 'आम_न्द्रैरि॑न्द्र हरि॑भिर्याहि म_यूरे॑रोमभिः' ॥

3977 A Gati becomes unaccented, when followed by another Gati

Thus अभ्युँद्धरति। Why do we say गतिः 'a Gati becomes &c'? Observe देँवदत्त पचति। Here देवदत्त is a Prâtipadika and does not lose its accent Why do we say 'when followed by a Gati'? Observe आँ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूर रोमभि (Rig Veda III 45 1) Here आ is a Gati to the verb याहि, the complete verb is आयाहि। But as आ is not followed by a Gati, but by a Prâtipadika मन्द्र, it retains its accent Had the word गतौ not been used in the sûtra, this आ would have lost its accent, because the rule would have been too wide, without any restriction of what followed it

३९७८। तिङि चोदात्तवति। ८।१।७१ ॥

गतिरनुदात्तः। यत्प्रपचति। तिङ्ग्रहणमुदात्तवत' परिमाणार्थम। अन्यथा हि यत्क्रिया' युक्ता' प्रादयस्त' प्रत्येव गतिस्तत्र धातावेवोदात्तवति स्यात् प्रत्यये न स्यात्। 'उदात्तवति' किम। प्रपचति ॥

इति तिङन्तस्वरा'।

3978 A Gati becomes anudâtta, when followed by an accented finite verb.

The word गति. is understood here Thus यत् प्र_पँचति ॥

Why have we used the word तिङि in the sutra? In order to restrict the scope of the word उदात्तवति, so that a Gati would not become accentless before udâtta root only, but before udâtta conjugated *verbs*. The employment of the

term तिङि is necessary, in order to indicate that the *verb* must be a *finite* verb and not a *verbal root*. So that though a verbal root be udâtta, yet if in its conjugated form (तिङन्त) it is not udâtta, the गति will not lose its accent. Thus in यत् प्र करोति, the root कृ is anudâtta, but the तिङन्त form करोति is udâtta, hence the rule will apply here which would not have been the case had उदात्तवति not been qualified by तिङि। For the maxim is यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं तेषां तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञे भवतः। Therefore in a तिङन्त, the designation of गति is with regard to धातु or verbal root.

Why have we used the word उदात्तवति? Observe प्र॑ पचति। Here the verb loses its accent by VIII 1 28 hence the Gati retains its accent.

Here end the Accents of Verbs

A VAIDIC ILLUSTRATION ON ACCENTS

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसञ्चारप्रकारः कथ्यते–'अग्निमीळे' इति प्रथमर्क्। तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपक्षे 'फिष–' इत्यन्तोदात्त इति माधवः। वस्तुतस्तु घृतादित्वात्। व्युत्पत्तौ तु नितप्रत्ययस्वरेण। अम्सुप्त्वादनुदात्तः। 'अमि पूर्वः' (१८४) इत्येकादेशस्तु 'एकादेश उदात्तेन–' (३६५८) इत्युदात्तः। ईळे। 'तिङ्ङतिङः' (३९३५) इति निघातः। संहितायां तु 'उदात्तादनुदात्तस्य–' (३६६०) इतीकारः स्वरितः। 'स्वरितात्संहितायाम्–' (३६६८) इति 'ळे' इत्यस्य प्रचयापरपर्याया एकश्रुतिः। पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः 'पूर्वाधरावराणाम्–' इत्यसिप्रत्ययस्वरात्। हितशब्दोऽपि धाञो निष्ठायां 'दधातेर्हिः' (३०७६) इति ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। 'पुरोऽव्ययम्' (७६८) इति गतिसंज्ञायां 'कुगति–' (७६१) इति समासे समासान्तोदात्ते 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ–' (३७३६) इत्यव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इति कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे थाथादिस्वरे च पूर्वपूर्वोपमर्देन प्राप्ते 'गतिरनन्तरः' (३७८३) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। पुरःशब्दोकारस्य संहितायां प्रचये प्राप्ते 'उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः' इत्यनुदात्ततरः। यज्ञस्य। नङ् प्रत्ययस्वरः। विभक्तेः सुप्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वम्। देवम्। पचाद्यच्। फिट्स्वरेण प्रत्ययस्वरेण चित्स्वरेण वान्तोदात्तः। ऋत्विक्छब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः। होतृशब्दस्तृन्प्रत्ययान्तो नित्स्वरेणाद्युदात्तः। रत्नशब्दो नन्विषयस्येत्याद्युदात्तः। रत्नानि दधातीति रत्नधाः। समासस्वरेण कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण वान्तोदात्तः। तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयावित्यादि यथाशास्त्रमुन्नेयम्॥

इति स्वरप्रकरणम्।

इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम्।

तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भवानीविश्वनाथयोः॥

Now we shall give an illustration from the Vedas, to show the application of the rules of accent. Thus the first verse of the Rig Veda is the following —

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम्। होतारं रत्नधातमम्॥

1. Agni:—Here if अग्नि be considered a word without any derivation then it is finally acute by Phit I 1. This is the opinion of Mâdhava (Sâyanâchârya). But as a matter of fact, अग्नि॑ is end-acute because it is enumerated in the Ghritâdi list of words (see Phit I. 21)

But if अग्नि be considered a derivative word, formed by the Unâdi affix नि then it is end acute, (III 1 3 S 3708), because of the affix

The accusative affix अम in अग्निम is anudatta because it is a case affix (III 1 4 S 3709) अग्नि + अम = अग्निम् (इ + अ = इ S 194) The ekâdeśa इ becomes udâtta by VIII 2 5 S 3658 Thus अग्निम् is end-acute even in its declined form

2 ईळे is a verb It loses its accent by S 3935 (VIII 1 28) as it is preceded by a noun *agnim* When अग्निम् + ईळे are combined in the Sanhita text into अग्निमिळे, then the anudâtta इ becomes svarita by S- 3660 (VIII 4 66) while the anudâtta of ळे becomes ekasruti by S 3668 (1- 2 39) Thus we have अग्निमीळे ॥

3 पुरोहितम् :—The word पुर is end acute because it is formed by the affix असि (V 3 39 S 1975) The word हित also is end-acute, because it is the Nishthâ of धा, the हि is substituted for धा by S 3076 (VII 4 42) the affix त makes it end-acute Then पुरः + हित । Here पुरः is a gati by S 768 (I 4 67) and it is compounded with हित by S 761 (II 2 18) Then the compound पुरोहित would be end acute by S 3734 , but S 3736 (VI 2 2) requires the Indeclinable first member पुरः to retain its accent , but S 3873 (VI 2 139) requires the second member हित which is a krit formed word to retain its accent also VI 2 144 , but this last accent is set aside by the final rule S 3783 (VI 2 49) and thus the first member retains its recent, as पुरोहित ॥

It becomes anudâttatara by I 2 40 S 3669

4 यज्ञस्य –The word यज्ञ is derived from यज with नङ affix. Therefore it is end acute The affix स्य being a case-affix (III 1. 4 S 3709) is anudâtta and it becomes svarita यज्ञस्य ॥

5. देवः:—It is formed from the root दिव with the affix अच् । It is end acute, either by Phit I 1 , or by the affix accent (III 1 3 S 3708) or by the चित् accent (VI. 1 163 S 3710) of अच । In any view, it is end acute

6 ऋत्विज —The word ऋत्विक is end acute, because of the krit accent (VI 2 139, S 3873).

7 होतारम —The word होतृ is formed by adding the affix तृन् to हु । It has accent on ओ, because the affix has an indicatory न् (VI 1 197 S 3686)

8 रत्नधातमम् । It means रत्नानि दधाति । It is finally acute, either by samâsa accent (VI. 1 223. S 3734) or krit-accent of the second member being retained by VI 2 139 S 3873

The affix तमप् being पित् is anudâtta, the अ of त becomes svarita, and that of म becomes ekaśruti रत्न is first acute being Neuter (Phit II. 3)

Here ends the Section on Accents

Thus here has been shown a brief outline only of Vaidic words and the rules applicable to them Let it find favor with the Lord of the Universe and Bhavâni.

अथ लिङ्गानुशासनम् ॥

—o—

ON RULES OF GENDERS

CHAPTER I

FEMININE GENDER

१ । 'लिङ्गम' ॥

1 The Gender

NOTE —There are three Genders, *viz* —Masculine, Feminine and Neuter

२ । 'स्त्री' । अधिकारसूत्रे एते ॥

2 The Feminine (Gender)

These two are Adhikâra Sûtras The jurisdiction of the word "gender' extends up to the end, but of "feminine" up to the end of this chapter only

३ । 'ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृयातृननान्दर' । ऋकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्रादिपञ्चकस्यैव ङीब्निषेधेन कर्त्री त्यादेर्ङीपाईकारान्तत्वात । तिसृचतस्रोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि प्रकृत्योस्त्रिचतुरोरृदन्तत्वाभावात् ॥

3 मातृ 'mother,' दुहितृ 'daughter,' स्वसृ 'sister,' यातृ 'a husband's brother's wife,' ननन्दृ 'a husband's sister,' these five nouns ending in ऋ are feminines

These five words are the only examples of feminines that naturally end in ऋ। By IV 1. 10, S 308, the seven words belonging to the svasrâdi class do not form their feminine by ङीप् or टाप् like the nouns kartri &c which end in long ई in the feminine Hence they are feminine in their original form A reference to the Svasrâdi list will show that it includes all these five words, in addition to तिसृ and चतसृ। As these two are secondary derivatives, from त्रि and चतुर् they are not originally feminine but have become so by derivation The primitive words त्रि and चतुर् do not end in ऋ, and hence तिसृ and चतसृ are not shown in this sûtra

४ । 'अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः' । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातु स्त्रियां स्यात् । अवनिः, चमू. । 'प्रत्ययग्रहणम' किम । देवयते क्विप् । द्यू. । विशेष्यलिङ्ग ॥

4 Verbal nouns formed with the affixes अनि and ऊ are feminines

Thus अवनि 'the earth' (Un II 102) चमू· 'an army' (Un I 80) Why do we say "formed with affixes"? Observe द्यू which is formed by adding the affix क्विप् to the root दिव् (to shine) The word द्यूः is feminine and of special gender

५ । 'अशनिभरण्यरणयः । पुंसि च' । इयमयं वाशनिः ॥

5. The nouns अशनि, 'Indra's thunderbolt,' भरणि 'Bharani' अरणि 'a piece of wood used for kindling sacred fire,' are also masculines (in addition to being feminines)

Thus इयं or अय अशनि. । This sûtra is an exception to the preceding These three words though formed by the affix अनि (Un II 102) are yet both masculine and feminine

६ । 'मिन्यन्त' । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातु स्त्रियां स्यात । भूमिः । ग्लानिः ॥

6 Verbal nouns formed with the affixes मि and नि are feminines

Thus भूमिः 'the earth' (Un IV 45), ग्लानि. 'exhaustion' (Un IV 51)

७ । वह्निवृष्ण्यग्नय पुंसि' । पूर्वस्यापवाद ॥

7. But the nouns वह्नि 'fire' (Un IV. 51), वृष्णि 'a cloud,' (Un IV 49) and अग्नि 'fire' (Un IV 50) are masculines This is an exception to the last.

८ । 'श्रोणियोन्यूर्मय पुंसि च' । इयमय वा श्रोणि ॥

8 The nouns श्रोणि 'the hip,' (Un IV 5) योनि 'the source'. (Un. IV 51) and ऊर्मि 'the wave' (Un IV. 44) are also masculines (in addition to being feminines).

Thus इय or अयं श्रोणि ॥

९ । 'क्तिन्नन्त । स्पष्टम् । कृतिरित्यादि ॥

9 Nouns formed with the affix क्तिन् are feminines.

Thus कृति. &c

१० । 'ईकारान्तश्च' । ईप्रत्ययान्त स्त्री स्यात । लक्ष्मी. ॥

10 Nouns ending in long ई affix are feminines

Thus लक्ष्मी. ॥

The ई here must be an affix, as in लक्ष्मी the affix ई is added by Un III. 160.

११ । 'ऊङ्याबन्तश्च' । कुरूः । विद्या ॥

11 Nouns formed with the affixes ऊङ, (IV 1 66) and आप् are feminines

Thus कुरूः (See IV 1 66 S 521) and विद्या The आप् includes all the three affixes टाप, चाप् and डाप ॥

१२ । 'य्वन्तमेकाक्षरम' । श्रीः । भूः । 'एकाक्षरम्' किम । पृथुश्रीः ॥

12 Monosyllabic nouns formed with the affixes ई and ऊ are feminines.

Thus श्रीः (Un II 57) भू ॥

Why do we say 'monosyllabic nouns'? Observe पृथुश्री "Prithu's luck" which is masculine

१३ । 'विंशत्यादिरानवते' । इय विंशतिः । त्रिंशत । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टिः । सप्तति । अशीति । नवति ॥

13 Numerals from "twenty" to "ninety" are feminines

Thus इय विंशतिः 'twenty' So also त्रिंशत 'thirty' चत्वारिंशत 'forty,' पञ्चाशत 'fifty', षष्टि. 'sixty', सप्तति 'seventy,' अशीति 'eighty', नवतिः 'ninety'

The list of the words "विंशति and the rest" is given in Panini's Sûtra V. 1. 59 S 1725.

१४ । 'दुन्दुभिरक्षेषु' । इय दुन्दुभिः । 'अक्षेषु' किम् । अयं दुन्दुभिर्वाद्यविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ।

14. The word दुन्दुभि when used in the sense of an axle pole is feminine

Thus इयं दुन्दुभि ॥

Why do we say in the sense of अक्ष 'or axle'? Observe अयं दुन्दुभि । It is masculine when it means a musical instrument or an Asura

१५ । 'नाभिरक्षत्रिये' । इयं नाभि ॥

15 The word नाभि 'navel' is feminine when it does not mean a Kshatriya.

Thus इयं नाभिः 'navel

१६। 'उभावप्यन्यत्र पुंसि'। दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः। नाभिः क्षत्रियः। कथं तर्हि 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुपाहितश्रीण्युपनीविनाभिभिः' इति भारविः। उच्यते। दृढं भक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम्। वस्तुतस्तु 'लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य' इति भाष्यात्पुंस्त्वमपीह साधु। अत एव 'नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान्। द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति मेदनी। रभसोऽप्याह– 'मुख्यराट्क्षत्रियं नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गके द्वयोः। चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति। एवमेवविधेऽन्यत्रापि बोध्यम्॥

16 Otherwise दुन्दुभि and नाभि are masculines

Thus नाभि क्षत्रिय 'Nâbhi—a Kshatriya'

If the word नाभि be feminine in all senses other than that of a Kshatriya, how do you justify its use as a masculine in the following lines of Bhâravi — "समुल्लसत पङ्कजपत्रकोमलै रुपाहितश्रीण्युपनीवि नाभिभि"? ॥

To this we say, "The words कोमलै &c here are really Neuter, denoting indiscrete gender, or having no reference to any gender, just like दृढभक्ति" ॥ Or we may say, as a matter of fact the gender of words need not be taught, for it is a well known maxim of grammar as enunciated by Patanjali that "the gender depends on the usage of the people and so need not be taught" and therefore the masculine use of the word is also correct Thus we find in the Medini Kosha —"Nâbhi is masculine when meaning a paramount sovereign, or the nave of a wheel, or a Kshatriya But when meaning 'navel' of a living being, it is of both genders And it is feminine only when meaning 'musk'

Rasabha also says to the same effect —

'The word nâbhi is masculine when it means a paramount lord, or a Kshatriya it is both masculine and feminine when meaning the navel of a living being, the nave of a wheel, and a leader or chieftain It is purely feminine when meaning "musk"

Thus it should be understood in other cases also

१७। 'तलन्तः'। अथ स्त्रियां स्यात्। शुक्लस्य भावः। शुक्लता। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता ग्रामस्य समूहो ग्रामता। देव एव देवता॥

17 Nouns formed with the affix तल् (V 1 119 S 1781), are feminines

Thus शुक्लता (whiteness), ब्राह्मणता (Brahmanical), ग्रामता (rural) देवता which has the same meaning as देव ॥

१८। 'भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि'। भूमिर्भूः। विद्युत्सौदामनी। सरिन्निम्नगा। लता वल्ली। वनिता योषित॥

18 Nouns synonymous of भूमि (the Earth), विद्युत (lightening), सरित् (a stream or rivulet), लता (a creeper), वनिता (a fe) also are feminines

Thus भूमिर्भूः, विद्युत सौदामनी, सरित् निम्नगा लताऽवल्लो, वनिता योषित्.

१९। 'यादो नपुंसकम्'। याद शब्द सरिद्वाचकोऽपि क्लीबं स्यात्॥

19 यादस् although meaning 'a stream,' is Neuter and not feminine.

२० । 'भासृवस्रग्दिगुष्णिगुपानह' । एते स्त्रियां स्यु । इय भाः इत्यादि ॥

20 The nouns भास्, स्रुक्, दिक्, उष्णिह् and उपानह् are feminines Thus इय भा &c

२१ । 'स्थूणोर्णे नपुंसके च' । एते स्त्रिया क्लीबे च स्त. । स्थूणा–स्थूणम् । ऊर्णा–ऊर्णम् तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विकर्णिका । उर्णा तु मेषादिलोमम् ॥

21 The nouns स्थूणा (a post or pillar) and ऊर्णा (wool) are Neuter (in addition to being feminine)

Here sthûnâ means a wooden forked stave or pillar and ûrnâ means the wool of sheep &c

२२ । 'गृहशशाभ्या क्लीबे' । नियमार्थमिदम । गृहशशपूर्वे स्थूणोर्णे यथासख्य नपुंसके स्त. । गृहस्थूणम । 'शशोर्णं शशलोमनि' उत्यमर. ॥

22. The words स्थूणा and ऊर्णा after गृह and शश are Neuter

Thus गृहस्थूणम (a pillar of a house) and शशोर्णं (the hare's hair). This is a niyama or a restrictive rule See Amarakosha II 9 107

२३ । 'प्रावृड्विप्रुट्तृड्विट्त्विष' । एते स्त्रिया स्यु: ॥

23 The words प्रावृट, 'the rainy season', विप्रुट् 'a drop of liquid,' तृट् 'thirst,' विट् 'fœces, excrement,' and त्विट् 'light' are feminine

२४ । 'दर्विविदिवेदिखनिशान्यश्रिवेशिकृष्योषधिकट्यङ्गुलय.' । एते स्त्रिया स्युः । पक्षे ङीप् । दर्वी–दर्विरित्यादि ।

24 The words दर्वि, 'a ladle,' विदि, 'knowledge' (?) वेदि, 'altar,' खनि 'a mine,' शानि 'colocynth', अश्रि 'a corner,' वेशि 'an entrance' (?) कृषि 'agriculture,' ओषधि 'herb,' कटि 'loin' and अङ्गुलि 'finger' are feminine

These words take optionally the affix ङीप्

Thus दर्वी or दर्वि &c

२५ । 'तिथिनाडिरुचिवीचिनालिधूलिकिकिकेलिच्छविरात्र्यादयः' । एते प्राग्वत । इय तिथि रित्यादि । अमरस्तवाह–'तिथयो द्वयो' इति । तथा च भारवि –'तस्य भुवि बहुतिथास्तिथय' इति । स्त्रीत्वे हि बहुतिथ्य इति स्यात् । श्रीहर्षश्च–'निखिला निशि पौर्णिमातिथीन् इति ॥

25 The words तिथि 'the day of the moon,' नाडि 'a vessel or pulse,' रुचि 'taste,' वीचि 'a wave,' नालि 'a drain,' धूलि 'dust,' किकि 'the cocoanut tree,' केलि 'play,' छवि 'hue, color,' रात्रि 'night' are feminines

As इय तिथि· &c

But the author of Amarakosha says 'the word तिथि is both masculine and feminine' (Amar I 4 1),

So also Bhâravi in the following line 'तस्य भुवि बहुतिथास् तिथय । Had it been feminine the word would have been बहुतिथ्य: in the Plural and not बहुतिथा ॥

So also Śrî Harsha in the following line. निखिलान् निशि पौर्णिमा तिथीन् uses the word tithi as a masculine

२६। 'शष्कुलिराजिकुट्यशनिवर्ति भ्रुकुटित्रुटिवलिपङ्क्तय.'। एतेऽपि स्त्रियां स्यु। इयं शष्कुलि॥

26 The words शष्कुलि 'auditory passage,' राजि 'a streak,' कुटि 'a cottage,' अशनि 'lightening,' वर्ति 'a pad,' भ्रुकुटि 'frown,' त्रुटि 'cutting,' वलि 'sacrificial offering,' पङ्क्ति 'a line' are feminines

Thus इयं शष्कुलि॥

२७। 'प्रतिपदापद्विपत्सम्पच्छरत्संसत्परिषदुष स वित्तंकुत्पुन्मुत्समिध'। इयं प्रतिपदित्यादि। उषा उच्छन्ती। उषा प्रातरधिष्ठात्री देवता।

27 The words प्रतिपद् 'entrance,' आपद् 'calamity' विपद 'misfortune,' सम्पद् 'wealth,' शरद 'the autumn' (Un I 129) संसद 'an assembly,' परिषद् 'a meeting,' उषस 'Dawn,' संवित 'knowledge,' क्षुत 'grinding, crushing,' पुत 'a particular division of Hell,' मुत 'joy, delight,' समिध 'wood, fuel,' are feminines

Thus इयं प्रतिपद॥

उषा उच्छन्ती। The Ushâ is the presiding deity of the dawn

२८। 'आशीर्धूर्पूर्गीर्द्वार'। इयमाशीरित्यादि॥

28 The words आशीस् 'blessing,' धूर 'a yoke,' पूर 'a city,' गीर् 'speech' and द्वार् 'door' are feminines

As इयं आशी॥

२९। 'अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च'। अबादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्बहुत्वं च आप इमा.। 'स्त्रिय सुमनस पुष्पम्'। 'सुमना मालती जाति'। देववाची तु पुंस्येव। सुपर्वाण सुमनस'। बहुत्वं प्रायिकम्। 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इत्यर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात। 'समासमां विजायते' (१८१३) इत्यत्र 'समायां समायाम' इति भाष्याच्च। 'विभाषा घ्राधेट्–(२३७९) इति सूत्रे 'अघ्रासाता सुमनसौ' इति वृत्तव्याख्याया हरदत्तोऽप्येवम्॥

29 The words अप् 'water,' सुमनस 'a flower' (jasmine), समा 'a year' सिकता 'sand, gravel,' and वर्षा 'rain,' are feminines and used in the plural number only

Thus आपः इमा। The word sumanas in the feminine means 'a kind of flower'—namely, the flower called mâlati or jâti—jasmine, as स्त्रिय. सुमनस पुष्प। Amarakosha II 4 17 When it means a Deva or a divine being, it is masculine only As सुपर्वाण. सुमनस। See Amarakosha I 1 7 Here the present sûtra is debarred by sûtra 9 of the next chapter, with regards to words denoting Devas

These words are generally found, in usage, in the plural number but sometimes they are used in the singular also, as एका च सिकता तैलदाने असमर्था 'one grain of sand is incapable of producing oil' This example is given by Patanjali in his Mahâbhâshya under sutra I 2 45

Similarly समां समां विजायते (V 2 12 S 1813) has been explained in the Bhâshya by समायां समायां in the singular number

Kaśikâ uses the word सुमनस् in the dual also, under sûtra II 4 78 in the example अघ्रासाताम सुमनसौ देवदत्तेन । Haradatta in his Padamanjarî, on commenting on this justifies the use of the dual, by saying "according to Amarasinha sumanasah in the plural is feminine According to Pâniniya sûtra apsumanasa, &c, this word requires to be always plural That plurality is not, however, universal as we find the Mahâbhâshya using the word *sikatâ* in the singular"

(स्त्रिय सुमनस पुष्पमित्यमरसि ह.। अप्सुमन समासिकता वर्षाणां बहुत्व चेति पाणिनीय सूत्र, तद बहुत्व प्रायिक मन्यते 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था इति भाष्ये प्रयोगात् ॥)

३० । 'स्रक्त्वक्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिच.' । इय स्रकत्वक्ज्योकवाकयवागू' नौ स्फिक ॥

30 The words स्रज 'garland,' त्वक 'skin,' ज्योक् 'long' (an Indeclinable I 1 37), वाच् 'speech,' यवागू 'barley gruel,' नौ 'boat' and स्फिच् 'hips' are feminines

Thus इय स्रक्, त्वक, ज्योक्, वाक्, यवागू , नौ and स्फिक ॥

३१ । 'तृटिसीमास बध्याः' । इयं तृटि सीमा स बध्या ॥

31 The words तृटि, ? सीमा 'boundary' and सम्बध्या ? are feminines

Thus इय' तृटि, सीमा or स बध्या ॥

३२ । 'चुल्लिवेणिखार्यश्च' । स्पष्टम ॥

32 The words चुल्लि 'a fire-place,' वेणि 'a braid of hair' (Un IV 48) खारि 'a measure of grain,' are feminines

३३ । 'ताराधाराज्योत्स्नादयश्च' । शलाका स्त्रिया नित्यम् । नित्यग्रहणमन्येषा क्वचिद्व्यभिचार ज्ञापयति । इति स्त्र्यधिकार ॥

33 The words तारा 'a star,' धारा 'a current,' ज्योत्स्ना 'light' &c are feminines.

The word शलाका 'a small stick,' is ALWAYS feminine.

NOTE —The force of the word 'always' is that the other words given above, may be of masculine or neuter gender also In fact, the gender depends upon usage

---

CHAPTER II

THE MASCULINE GENDER

१ 'पुमान्' । अधिकारोऽयम् ॥

1 The Masculine Gender

This is an *adhikára* Sûtra

२ । 'घञबन्त.' । पाक' । त्याग' । कर । गर. । भावार्थ एवेदम् । नपु सकत्वविशिष्टे भावे क्तल्युड्भ्या स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिन्नादिभिर्बाधेनपरिशेषात । कर्मादौ तु घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा च भाष्यम्– 'स बन्धमनुवर्तिष्यते' इति ॥

2 Nouns formed with the affixes घञ् and अप् are masculine

Thus with घञ,—पाक. 'cooking', त्याग. 'renunciation,' with अप्, we have कर: 'hand,' गर. 'poison'

The affix घञ must have the force of भाव or condition for the purposes of this rule In other words, the nouns so formed should be abstract nouns or nouns of action This meaning of घञ we infer from the analogy of the two rules, one relating to the Feminines and the other to the Neuters Thus with regards to Neuters we have the rules भावे ल्युडन्त । निष्ठा च ॥ "Nouns formed by the affix lyut with the force of *bhâva* , and the Nisthâ affixes with the same force are Neuters" (Chap III 2 and 3) Similarly in the case of the feminines, we have the rules क्तिन्नन्त· &c (Chapter I 9) &c where क्तिन् &c are *bhâva* affixes Analogically the घञ here must also be a bhâva denoting affix For the force of घञ् is generally that of भाव or Noun of action See III 3 16—18. To form Neuter nouns of action we have *kta* and *lyut* by III 3 114 and 115 To form feminine nouns of action we have *ktin*, *kyap*, &c by III 3 9*b*, 98 Therefore by elimination, to form the masculine nouns of action, to us is left the affix घञ् only Hence we say 'the ghañ here has the force of bhâva'

But when ghañ has the force of karma or of karana &c, as it has by III 3 116 and 117 &c, then the words so formed need not be masculine They will have the gender of the word with which they are in construction They will have their own specific gender As we have in the Bhâshya, सम्बन्धमनुवर्तिष्यते । Here the word 'sambandha' though formed by ghañ is used in the Neuter gender because the force of ghañ is here that of karma

३ । 'घाजन्तश्च' । विस्तरः । गोचरः । चय । जय. इत्यादि ॥

3 The nouns formed with the affixes घ and अच are masculines.

Thus विस्तरः 'extension,' गोचरः 'pasturage,' चयः 'rampart, collection' जय 'victory' &c

४ । 'भयलिङ्गभगपदानि नपुंसके' । एतानि नपुंसके स्युः । भयम् । लिङ्गम् । भगम् । पदम् ॥

4 The nouns भय 'fear', लिङ्ग 'gender', भग 'the perinaeum of females', पद 'foot' are neuters.

Thus भयम्, लिङ्गम्, भगम , पदम्

५ । 'नङन्त.' । नङ् प्रत्ययान्त. पुंसि स्यात् । यज्ञ. । यत्न· ॥

5. The nouns formed with the affix नङ् are masculines.

Thus यज्ञः 'sacrifice,' यत्नः 'effort'.

६ । 'याचञा स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवाद ।

6. The noun याच्ञा 'begging' is feminine

This is an exception to the last aphorism

७ । 'क्यन्तो घु' । किप्रत्ययान्तो घु. पुंसि स्यात् । आधि । निधि' । उदधि । 'क्यन्त' किम् । दानम । 'घु.' किम । जज्ञिर्बीजम् ॥

7 The nouns formed with the affix कि from roots belonging to the घु class are masculines

The roots belonging to घु class are दा and धा Thus आधि 'agony', निधिः 'abode,' उदधि· 'water' Why do we say "formed with the affix कि"? Observe दानम (which is Neuter),

Why do we say "roots belonging to the घु class" ? Observe यज्ञिवीजम्

८। इषुधि स्त्री च । इषुधिशब्द स्त्रिया पुंसि च। पूर्वस्यापवाद॰ ।

8 The noun इषुधि. 'a quiver' is both masculine and feminine

Thus अयं or इयं इषुधिः ।

९। 'देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्काभिधानानि'। एतानि पुंसि स्युः। देवा॰ सुराः ।असुरा दैत्याः। आत्मा क्षेत्रज्ञः। स्वर्गो नाक । गिरि॰ पर्वतः। समुद्रोऽब्धि । नख॰ कररुह॰। केश॰ शिरोरुहः। दन्तो दशनः। स्तन॰ कुच । भुजो दो॰। कण्ठो गलः। खड्गः करवाल । शरो मार्गणः। पङ्क॰ कर्दम इत्यादि ॥

9 The words which are synonyms of देव 'god,' असुर 'demon,' आत्म 'self,' स्वर्ग 'the heaven,' गिरि 'the mountain,' समुद्र 'the sea,' नख 'the nail', केश the hair,' दन्त 'the tooth,' स्तन 'the breast,' भुज 'the arm,' कण्ठ 'the throat,' खड्ग 'the dagger,' शर 'the lake,' पङ्क 'the mud' &c are masculines

Thus देवा सुराः, असुरा दैत्या , आत्मा क्षेत्रज्ञ॰, स्वर्गो नाक॰ , गिरि पर्वत , समुद्रो ऽब्धि, नखा कररुहा॰, केशा॰ शिरोरुहा॰, दन्तो दशनः, स्तनः कुच , भुजो दो॰ , कण्ठो गल॰ खड्ग करवालः , शरोमार्गणा॰ , पङ्कः कर्दम &c

१०। त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके'। स्पष्टम् । तृतीय विष्टपं त्रिविष्टपम्। स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्तेऽयमारम्भ ॥

10 The noun त्रिविष्टप meaning 'the heaven' is neuter This word being synonymous with स्वर्ग would have been considered masculine by the last aphorism, but this aphorism prevents that

११। 'द्यौ स्त्रियाम्'। द्योदिवोस्तन्त्रेणोपादानमिदम् ॥

11 The nouns द्यो and दिव 'the heaven' are feminines.

By sûtra 9, these two words being synonyms of स्वर्ग would have been considered masculines, but this aphorism prevents that,

१२। 'इषुबाहू स्त्रियां च'। चात्पुंसि ॥

12 The nouns इषु 'the arrow' and बाहु 'the arm' are also feminines

By the force of the letter च in the sûtra, these words are to be considered masculines also

१३। 'बाणकाण्डौ नपुंसके च'। चात्पुंसि। त्रिविष्टपेत्यादिचतुःसूत्री देवासुरेत्यस्यापवादः॥

13 The nouns बाण 'an arrow' and काण्ड 'a section' are also neuters

By the force of the letter च in the sûtra, these words are to be considered masculine also

The last four sûtras are exceptions to the sûtra 9

१४। 'नन्त'। अयं पुंसि। राजा। तक्षा। न च चर्मवर्मादिष्वतिव्याप्ति । 'मन्द्व्यच्कोऽकर्तरि' इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात ॥

14 The nouns ending in न् are masculines

Thus राजन्, तक्षन् । But not चर्मन् 'skin,' वर्मन् 'armour' which are neuters. The rule however should not be extended to चर्मन् वर्मन् &c These are Neuters because of the subsequent rule III 33

१५। 'क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेघाभिधानानि'। क्रतुरध्वर॰। पुरुषो नर । कपोलो गण्ड॰। गुल्फः प्रपद । मेघो नीरद॰ ॥

15 The nouns which are synonyms of क्रतु 'the sacrifice,' पुरुष 'the man,' कपोल 'the cheek' गुल्फ 'the ankle,' मेघ 'cloud' are masculines

Thus क्रतुरध्वर, पुरुषोनर., कपोलो गण्ड', गुल्फ. प्रपद, मेघो नीरदः ॥

१६। 'अभ्र नपुंसकम्'। पूर्वस्यापवाद ॥

16 The nouns अभ्र 'cloud' is neuter

This is an exception to the last

१७। 'उकारान्त'। अथ पुंसि स्यात। प्रभु। इक्षु.। 'हनुर्हट्टविलासिन्या नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम। द्वयो कपोलावयवे' इति मेदिनि। 'करेणुरिभ्या स्त्री नेभे' इत्यमर.। सर्वजातीयक्र-विशेषवचनानाक्रान्तस्तु प्रकृतसूत्रस्य विषय। उक्त च–लिङ्गशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः इति। एवमन्यत्रापि ॥

17 The nouns ending in उ are masculine

Thus प्रभु, इक्षु ॥

According to Medini, the noun हनु when meaning 'a wanton woman,' 'the commencement of a dance,' or 'disease' is feminine But it is both masculine and feminine when it means 'the chin'

According to Amara, the noun करेणु when meaning 'a she elephant' is feminine, otherwise masculine when it means an elephant The words which are subject to this rule are like these which are not governed by any other specific text to the contrary As it has been said · "A rule of gender is of universal application if it is a śesha rule *i e*, a rule that *remains* after the application of all other rules Provided that it is not debarred by any specific rule"

१८। 'धेनुरज्जुकुहुसरयुतनुरेणुप्रियङ्गव. स्त्रियाम'॥

18 The nouns धेनु 'a cow,' रज्जु 'rope,' कुहु 'new moon day,' सरयु 'the river Sarayu,' तनु 'body,' रेणु 'atom,' प्रियङ्गु 'name of a creeper' are feminine

१९। 'समासे रज्जु पुंसि च'। कर्कटरज्ज्वा=कर्कटरज्जुना ॥

19 The noun रज्जु 'rope' in a compound is also used in the masculine

Thus कर्कटरज्ज्वा or कर्कटरज्जुना

२०। 'श्मश्रुजानुवसुस्वाद्वश्रुजतुत्रपुतालूनि नपुंसके'॥

20 The nouns श्मश्रु 'beard,' जानु 'the knee,' स्वादु 'sweetness, relish, taste,' अश्रु 'tear,' जतु 'wax,' त्रपु 'lead' and तालु 'the palate' are neuters

२१। 'वसु चार्थवाचि'। 'अर्थवाचि' इति किम। 'वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु'॥

21 The noun वसु when meaning 'wealth' is neuter Why do we say 'when meaning wealth'? For otherwise it is masculine when meaning मयूख 'a ray of light' अग्नि 'fire' and धनाधिप 'lord of wealth'

२२। 'मद्गुमधुसीधुशीधुसानुकमण्डलूनि नपुंसके च'। चात्पुंसि। अयं मद्गु'। इदं मद्गु।

22 The nouns मद्गु 'a kind of pulse', मधु 'honey,' शीधु 'a kind of wine,' सानु 'summit,' कमण्डलु 'water-pot are also neuters

By the force of the letter च in the sutra, these words are also masculines

Thus अय मद्गु or इद मद्गु

२३। 'रुत्वन्त'। मेरु। सेतु ॥

23 The nouns formed with the affixes रु (Un IV 101) and तु (Un I 69) are masculines

Thus मेरु. 'Meru,' सेतु 'a bridge'

२४ । 'दारुकसेरुजत्रुवस्तुमस्तूनि नपुंसके' । रुत्वन्त इति पुंस्त्वस्यापवाद । इदं दारु ॥

24 The nouns दारु 'tree,' कसेरु 'a kind of fruit,' जत्रु 'collar bone,' वस्तु 'object,' मस्तु 'sour cream, whey,' are Neuters

This is an exception to the last sûtra Thus इदं दारु । These words are all formed by रु and तु affixes and therefore ought to have been masculines

२५ । 'सक्तुर्नपुंसके च' । चात्पुंसि सक्तुः–सक्तु ॥

25 The noun सक्तु 'porridge' is also neuter

By the force of the letter च in the sutra, it is also masculine Thus सक्तुः or सक्तु

२६ । 'प्राग्रश्मेरकारान्त' । 'रश्मिदिवसाभिधानानि' इति वक्ष्यति प्राक् एतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते ॥

26 From this up to sûtra 66, the gender of nouns ending in अ will be mentioned

This is an adhikâra sûtra It extends up to raśmi-divasâ (II 66) and applies to nouns ending in अ ॥

२७ । 'कोपध' । कोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । स्तवकः । कल्क ॥

27 The nouns ending in अ with the penultimate क are masculines.

Thus स्तवक 'a cluster', कल्कः 'filth' (Un III 40)

२८ । 'चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके' । पूर्वसूत्रापवाद ॥

28 The nouns चिबुक 'the chin', शालूक 'the root of the water-lily, प्रातिपदिक, 'the crude-noun' अंशुक 'a garment,' उल्मुक 'torch', are neuters

This is an exception to the last sûtra

२९ । कण्टकानीकसरकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डकपिण्डककटकशण्डकपिटकतालकफलकपुलाकानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं कण्टकः । इदं कण्टकमित्यादि ।

29. The nouns कण्टक 'a thorn,' अनीक 'army' (Un IV 16 17) सरक 'a road,' 'liquor', मोदक 'a sweetmeat,' चषक 'a goblet', मस्तक 'the head,' पुस्तक 'book,' तडाक 'tank,' निष्क 'a kind of coin,' शुष्क 'dryness,' वर्चस्क 'lustre', पिनाक 'the bow of Shiva,' भाण्डक 'a vessel,' पिण्डक 'a ball' कटक 'an army, belt', दण्डक staff,' पिटक 'basket' तालक 'yellow orpiment, 'an ear ornament', फलक 'blade,' पुलक a thrill of joy', are also neuters

By the force of the letter च in the sûtra these words are also masculine. Thus अयं कण्टक or इदं कण्टकम &c

३० । टोपध । टोपधोऽकारान्त पुंसि स्यात । घटः पट ॥

30 Nouns ending in अ with the penultimate ट are masculines

Thus घट 'a jar,' पट 'a piece of cloth'

३१ । किरीटमुकुटललाटवटवीटशृङ्गाटकराटलोष्टानि नपुंसके । किरीटमित्यादि ॥

31 The nouns किरीट 'a crown,' मुकुट 'a crown,' ललाट 'forehead,' वट 'kind of tree,' वीट (?) शृङ्गाट 'a mountain with three peaks,' 'a place where

four roads meet' करट 'an elephant's cheek,' (Un IV 81) and लोष्ट 'a clod of earth' are also neuter

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines Thus किरीटः or किरीटम &c

३२ । कुटकूटकपटकपाटकर्पटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च । चात्पुंसि । कुट । कुटमित्यादि ॥

32 The nouns कुट 'a water pot, a fort,' कूट 'fraud, illusion, a house' कपट 'hypocrite, 'cheating,' कपाट 'door,' कर्पट patched garment,' नट 'a dancer', निकट 'near, vicinity,' कीट 'a worm,' कट 'a mat', are also neuters

By the force of the letter च they are also masculine Thus कुटः or कुटम् &c

३३ । णोपधः । णोपधोऽकारान्त पुंसि स्यात । गुण । गण । पाषाणः ॥

33 Nouns ending in अ with the penultimate ण are masculines

Thus गुणः 'quality,' गण 'a host,' पाषाण 'a stone'

३४ । ऋणलवणपर्णतोरणरणोष्णानि नपुंसके । पूर्वसूत्रापवाद ॥

34 The nouns ऋण 'debt,' लवण 'salt,' पर्ण 'leaf,' तोरण 'a portal,' रण battle' उष्ण 'heat' are neuters

This is an exception to the last sûtra.

३५ । कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणविषाणचूर्णतृणानि नपुंसके च । चात्पुंसि ॥

35 The nouns कार्षापण 'a kind of coin,' स्वर्ण 'gold,' सुवर्ण 'gold,' व्रण 'boil,' चरण 'foot,' वृषण 'the scrotum, विषाण 'a horn,' चूर्ण 'powder,' तृण 'grass,' are also neuters

By the force of the letter च in the s tra, these words are also masculine.

३६ । थोपध । रथ ॥

36 Nouns ending in अ with the penultimate थ् are masculines

Thus रथः 'chariot'

३७ । काष्ठपृष्ठरिक्थसिक्थोक्थानि नपुंसके । इद काष्ठमित्यादि ॥

37 The nouns काष्ठ 'wood,' पृष्ठ 'back,' रिक्थ 'inheritance,' सिक्थ 'a bee's wax,' उक्थ 'a sentence' are neuters

Thus इद काष्ठम &c

३८ । काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम । इमाः काष्ठा ॥

38 The noun काष्ठा when denoting 'a quarter or region of the world' is feminine

Thus इमाः काष्ठाः ।

३९ । तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं तीर्थ । इद तीर्थम ॥

39 The nouns तीर्थ 'pilgrimage,' प्रोथ 'the nose of a horse, the hip,' यूथ 'a herd,' and गाथ 'a singer, a song' are also neuters

By the force of the letter च in the sûtra, these words are masculines also Thus अयं तीर्थः or इदम तीर्थम

४० । नोपधः । अदन्त पुंसि । इन । फेनः ॥

40. Nouns ending in अ with the penultimate न् are masculines

Thus इनः 'a lord,' फेनः 'foam'

४१ । जघनाजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशानरत्ननिम्नचिह्नानि नपुंसके । पूर्वस्यापवाद ॥

41 The nouns जघन 'the hip,' (Un V 32) अजिन 'the skin of a black antelope' (Un II 48) तुहिन 'ice,' कानन 'forest,' वन 'forest,' वृजिन 'hair' 'sin,' विपिन 'a wood, a thicket,' (Un II 52) वेतन 'pay,' शासन 'rule,' सोपान 'ladder,' मिथुन 'copulation,' श्मशान 'cemetry,' रत्न 'gem,' निम्न 'a low place, चिह्न 'sign' are neuters

This is an exception to the last aphorism

४२। मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसमानभवनवसनसंभावनविभावनविमानानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं मानः । इद मानम् ॥

42 The nouns मान 'pride,' यान 'carriage,' अभिधान 'vocabulary, नलिन 'a lotus, a crane,' पुलिन 'a sandbank' (Un II 53) उद्यान 'garden,' शयन 'sleeping,' आसन 'a seat,' स्थान 'a place,' चन्दन 'sandalwood,' आलान 'the tying-post,' सन्मान 'honor' भवन 'house,' वसन 'dress,' सम्भावन 'possibility, विभावन (?) विमान 'a baloon' are also neuters

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines

Thus अय मान or इद मानम &c

४३ । पोपधः । अदन्तः पुंसि । यूप. । दीपः । सर्पः ॥

43 Nouns ending in अ with the penultimate प् are masculine

Thus यूपः 'a sacrificial' 'post' (Un III. 27) दीपः 'a lamp' सर्पः 'a snake'

४४ । पापरूपोडुपतल्पशिल्पपुष्पशष्पसमीपान्तरीपाणि नपुंसके । इदं पापमित्यादि ॥

44 The nouns पाप 'sin,' रूप 'form,' उडुप 'a raft,' तल्प 'bed,' शिल्प 'art,' पुष्प 'flower,' शष्प 'young grass,' समीप 'vicinity,' अन्तरीप 'an island, a promontary (VI 3 93) are neuters

Thus इद पापम &c.

४५ । शूर्पकुतपकुणपद्वीपविटपानि नपुंसके च । इदं शूर्पमित्यादि ॥

45 The nouns शूर्प 'a winnowing basket,' कुतप 'a Brâhmana, a kind of grass,' कुणप 'a corpse, 'a spear,' द्वीप 'an island,' विटप 'a branch,' are also neuters (as well as masculines)

Thus अयं शूर्पः or इद शूर्पम &c.

४४ । भोपधः । स्तम्भ । कुम्भ. ॥

46 Nouns ending in अ with the penultimate भ् are masculines

Thus स्तम्भ 'a pillar,' कुम्भ. 'a water jar'

४७ । तलभ नपुंसकम । पूर्वस्यापवादः ॥

47 The noun तलभ is neuter

This is an exception to the last

४८ । जृम्भ नपुंसके च । जृम्भम्–जृम्भ ॥

48 The noun जृम्भ 'yawning' is also neuter

Thus जृम्भम or जृम्भ

४६ । मोपध । सोम । भीम' ॥

49 Nouns ending in अ with the penultimate म are masculine

Thus सोम 'the Soma,' भीम 'Bhima'

५० । रुक्मसिधमयुग्मेधमगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके । इद रुक्ममित्यादि ॥

50 The nouns रुक्म, 'gold,' सिधम 'scab,' युग्म 'couple,' इधम 'fuel,' गुल्म 'blossom,' अध्यात्म 'spiritual,' कुंकुम 'saffron' are Neuter

Thus इद रुक्मम &c

५१ । संग्रामदाडिमकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोद्दामानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अय संग्राम । इद संग्रामम ॥

51 The nouns संग्राम 'fight' दाडिम 'pomegranate' कुसुम 'flower,' आश्रम 'dwelling house,' क्षेम 'happiness' (Un I. 138) क्षौम 'silken cloth' होम 'homa' उद्दाम 'violently' are also Neuter

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculine.

Thus अय संग्राम or इदं संग्रामम् ॥

५२ । 'योपध' । समय । हय ॥

52 Nouns ending in अ with the penultimate य् are masculine

Thus समयः 'time,' हय 'the horse'

५३ । 'किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके' । स्पष्टम ॥

53 The nouns किसलय 'a sprout,' हृदय 'the heart,' इन्द्रिय 'the sense,' उत्तरीय 'an upper garment' are neuter

५४ । 'गोमयकषायमलयान्वयाव्ययानि नपुंसके च' । गोमय –गोमयम ॥

54 The nouns गोमय 'cow dung,' कषाय 'the red color,' मलय 'Malaya अन्वय 'Association,' अव्यय 'Indeclinable' are also neuters

Thus गोमय or गोमयम् ॥

५५ । 'रोपध' । क्षुर । अङ्कुर' ॥

55 Nouns ending in अ with the penultimate र् are masculines

Thus क्षुर 'the hoof,' अङ्कुर. 'the blossom'

५६ । 'द्वाराग्रस्फारतक्रवक्रवप्रक्षिप्रक्षुद्रनारतीरदूरकृच्छ्ररन्ध्राश्रश्वभ्रभीरगभीरक्रूरविचित्रकेयूरकेदारोदराजस्रशरीरकन्दरमन्दारपञ्जरजठराजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरचत्वरकाश्मीरनीराम्बरशिशिरतन्त्रयन्त्रक्षत्रक्षेत्रमित्रकलत्रचित्रमूत्रसूत्रवक्त्रनेत्रगोत्राङ्गुलित्रभलत्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रछत्राणि नपुंसके' । इद द्वारमित्यादि ॥

56 The words द्वार 'door,' अग्र 'in front,' स्फार 'swelling abundance' (Un II 13), तक्र 'curdled milk,' वक्र 'crooked,' वप्र 'rampart,' क्षिप्र 'a measure of time'

क्षुद्र 'small,' छिद्र 'hole,' नार 'a multitude,' तीर 'shore,' दूर 'distance,' कृच्छ्र 'difficulty,' 'misery,' रन्ध्र 'a hole,' अश्रु 'a tear, blood,' श्वभ्र 'a hole, a den,' आभीर 'a cowherd,' गभीर 'deep,' क्रूर 'cruel,' विचित्र 'beautiful,' केयूर 'an armlet,' केदार 'meadow,' उदर 'the stomach,' अजस्र 'constant,' शरीर 'the body,' कन्दर, 'the root,' मन्दार 'the coral tree,' and पञ्जर 'skeleton,' अजर 'immortal,' जठर 'the stomach,' अजिर 'a court-yard,' वैर enmity, चामर 'châmara,' पुष्कर 'the lake,' गह्वर 'the cave,' कुहर 'a cavity,' कुटीर 'a hut,' कुलीर 'a crab,' चत्वर 'a court-yard' (Un II 121), काश्मीर 'kâśmîra,' नीर 'water', अम्बर 'sky, cloth,' शिशिर 'dew,' तन्त्र 'a loom,' यन्त्र 'instrument,' क्षत्र 'dominion,' क्षेत्र 'a field,' मित्र 'a friend,' कलत्र 'a wife,' चित्र 'a picture,' छत्र 'umbrella,' मूत्र, 'urine,' सूत्र 'thread,' वक्त्र 'face,' नेत्र 'the eye,' गोत्र 'gotra,' अंगुलित्र 'a finger-protector,' भलत्र (?) अस्त्र 'an instrument,' शस्त्र 'a weapon,' शास्त्र 'Śâstra,' वस्त्र 'cloth,' पत्र 'leaf,' पात्र 'a vessel,' and नक्षत्र 'star' are neuters

Thus इद द्वारम् &c

५७ । 'शुक्रमदेवतायाम' । इद शुक्र रेत. ॥

57 The noun शुक्र is neuter when it is not the name of the god (Śukra)

Thus इद शुक्रम Here शुक्र means 'semen'

५८ । 'चक्रवज्रान्धकारसारावारपारक्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुसके च' । चात्पुसि । चक्र.–चक्रमित्यादि ॥

58 The nouns चक्र 'disc,' वज्र 'a thunderbolt,' अन्धकार 'darkness,' सार 'essence,' आवार (?) पार 'the further or opposite side,' क्षीर 'milk,' तोमर, 'an iron club,' शृङ्गार, 'the sentiment of love,' मन्दार 'the coral tree,' उशीर 'a kind of grass,' तिमिर 'darkness,' शिशिर 'dew' are also neuters

By the force of the word च in the sûtra, these are also masculines Thus चक्र. or चक्रम &c

५९ । 'षोपध' । वृष । वृक्ष ॥

59 Nouns ending in अ with the penultimate, ष are masculines

Thus वृष 'a bull,' वृक्ष 'a tree'

६० । शिरीषशीर्षाम्बरीषपीयूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुसके ॥

60 The शिरीष 'the name of a tree' जोष 'an expression of joy,' शीर्ष 'the head' अम्बरीष 'a fryingpan,' पीयूष 'nectar,' (Un IV 76), पुरीष 'faeces,' किल्बिष 'sin,' and कल्माष 'stain' are neuters

६१ । 'यूषकरीषमिषविषवर्षाणि नपुसके च' । चात्पुसि । अय यूषः । इद यूषमित्यादि ॥

61. The words यूष 'soup,' करीष 'dry cow dung', मिष 'pretext,' 'emulation,' विष 'poison,' वर्ष 'a year' are also neuters

By the force of the word च in the Sûtra, these words are also masculine

Thus अय यूष or इद यूषम

६२ । 'सोपध.' । वत्सः । वायस. । महानस ॥

62 Nouns ending in अ with the penultimate स are masculines

Thus वत्स 'a calf' (Un III 62), वायस: 'a crow,' महानस 'a kitchen.

६३ । 'पनसबिसबुससाहसानि नपुसके ॥

63 The words पनस 'jack fruit,' बिस 'the fibre of a lotus,' बुस 'chaff,'

६४ । 'चमसासरसनिर्यासोपवासकार्पासवासमासकासकांसमांसानि नपुंसके च' । 'इदं चमसम्', अयं चमसः इत्यादि ॥

64 The words चमस 'a vessel,' अस, रस 'juice,' निर्यास 'gum juice,' उपवास 'fast,' कार्पास 'cotton,' वास 'perfume, 'habitation,' मास 'month,' भास, कास 'cough,' कांस bell metal,' and मांस 'flesh' are also neuters

Thus चमस or चमस: &c

६५। कंस चाप्राणिनि । कंसोऽस्त्री पानभाजनम् । प्राणिनि तु । कंसो नाम कश्चिद्राजा ॥

65 The noun कंस when not meaning a living being is neuter It is never feminine and means 'a drinking vesel, cup or can'

When it means a living being, then it is the name of a king of Mathura son of Ugrasena and enemy of Krishna.

६६ । 'रश्मिदिवसाभिधानानि ।' एतानि पुंसि स्युः । रश्मिर्मयूखः । दिवसो घस: ॥

66 Nouns which are synonyms of रश्मि 'a ray of light,' and दिवस 'a day' are masculine

Thus रश्मिर्मयूख:, दिवसो घस: ॥

६७ । 'दीधितिः स्त्रियाम' । पूर्वस्यापवाद: ॥

67 The noun दीधिति 'a ray of light' is feminine

This is an exception to the last aphorism.

६८ । 'दिनाहनी नपुंसके' । अयमप्यपवादः ॥

68 The nouns दिन 'a day' and अहन् 'a day' are neuters This is also an exception to the aphorism 66.

६९ । 'मानाभिधानानि' । एतानि पुंसि स्युः । कुडव: । प्रस्थ: ॥

69 Nouns which are synonyms of मान 'a measure, a standard' are masculines

Thus कुडवः, प्रस्थः ॥

७० । 'द्रोणाढकौ नपुंसके च' । इदं द्रोणम् । अयं द्रोणः ॥

70 The words द्रोण 'a measure of capacity' and आढक 'a measure of grain' are neuters also.

Thus इदं द्रोणम् or अयं द्रोणः ॥

७१ । 'खारीमानिके स्त्रियाम्' । इयं खारी । इयं मानिका ॥

71 The words खारी 'a measure of grain equal to 16 *dronas*' and मानिका 'a kind of weight' are feminines

Thus इयं खारी, इयं मानिका ।

७२ । दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वं च । इमे दारा: ॥

72 The nouns दारा 'wife,' अक्षत 'whole grain or unhusked rice,' लाजा 'parched or fried grain,' असु 'the five vital breaths' are always plural Thus इमे दारा. ॥

By the force of the word च in the sutra, they are feminines

७३। 'नाडयपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि'। यथासंख्य नाड्याद्युपपदानि व्रणादीनि पुंसि स्युः। अयं नाडीव्रणः। अपाङ्गः। जनपदः। व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लीबत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम्॥

73 The nouns व्रण 'a boil,' अंग 'a member' and पद 'a foot' compounded with नाडी, अप and जन respectively are masculines

The words व्रण &c are of both genders (*i e* Masculine and Neuter), but this Sûtra debars their use as neuters, (when compounded with the above words). Thus अयं नाडीव्रणः। अपाङ्गः। जनपदः॥

७४। 'मरुद्गरुत्तरदृत्विजः'। अयं मरुत्॥

74 The words मरुत 'wind' (Un I 94) गरुत् 'the wing of a bird' तरत् 'swimming' and ऋत्विज् 'a sacrificial priest,' are masculines

Thus अयं मरुत्॥

७५। 'ऋषिराशिदृतिग्रन्थिक्रिमिध्वनिबलिकौलिमौलिरविकविकपिमुनयः'। एते पुंसि स्युः। अयमृषिः॥

75 The words ऋषि 'a seer,' राशि 'a heap,' दृति 'a leathern bag for holding water,' ग्रन्थि 'knot, क्रिमि 'a worm,' ध्वनि 'sound,' बलि 'offering,' कौलि (?) and मौलि 'the head,' रवि 'the sun,' कवि 'the poet,' कपि 'a monkey,' and मुनि 'sage,' are masculines

Thus अयं ऋषिः॥

७६। 'ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः'। एते पुंसि॥

76 The words ध्वज 'flag,' गज 'elephant,' मुञ्ज 'a sort of grass,' पुंज a heap are masculine

७७। 'हस्तकुन्तान्तव्रातवातदूतधूर्तसूतचूतमुहूर्ताः'। एते पुंसि। अमरस्तु 'मुहूर्तोऽस्त्रियाम्' इत्याह॥

77 The words हस्त 'the hand,' कुंत 'a lance,' अंत 'the end,' व्रात 'a multitude,' वात 'the wind,' दूत 'a messenger,' धूर्त 'a rogue,' सूत 'a son,' चूत 'the mango tree,' मुहूर्त 'a moment,' are masculines

According to Amarakosha, (I 4 11) मुहूर्त is never feminine, (*i e* it is both masculine and neuter)

७८। 'षण्डमण्डकरण्डभरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपाषण्डशिखण्डाः'। अयं षण्डः॥

78 The nouns षण्ड 'a bull,' मण्ड 'the scum of boiled rice,' करण्ड 'a small box or basket of bamboo' भरण्ड 'master,' वरण्ड 'a multitude,' तुण्ड 'mouth,' गण्ड 'the cheek,' मुण्ड a man with bald head,' पाषण्ड 'a heretic,' and शिखण्ड 'a crest' are masculine

Thus अयं षण्डः॥

७९। 'वंशांशपुरोडाशाः'। अयं वंशः। पुरो दाश्यते पुरोडाशः। कर्मणि घञ्। भवद्भ्यामनयोः प्रकरणे 'पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्' (१४४९) इति विकारप्रकरणे 'व्रीहेः पुरोडाशे' (१५२८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्र एव निपातनाद्वा दस्य डत्वम्। 'पुरोडाशभुजामिष्टम्' इति माघः॥

79. The nouns वंश 'a family,' अंश 'a share,' पुरोडाश 'an oblation' are masculines.

Thus अय' व ग्र.। The word purodâśa 'a cake offering' is derived by adding the affix घञ with the force of karma to the root दाश् preceded by the upapada पुरो। The द is changed to ड by no particular rule of Grammar, but we find the word so spelt in sutras IV 3 70, S 1449, and IV 3 148 S 1528 Or the द is changed to ड by nipâtana even in the present sutra, and sutra III 2 71 S 3414 Thus in Mâgha also we find पुरोडाश भुजाम् इष्टम् 'the sacrifice of purodâśa eaters'

८०। 'ह्रदकन्दकुन्दबुदबुदशब्दा'। अय ह्रद ॥

80 The words ह्रद 'a lake,' कन्द 'root,' कुन्द 'a kind of jasmine' बुद बुद 'bubble' are masculines

Thus अय ह्रद ॥

८१। 'अर्घपथिमथ्यृभुक्षिस्तम्बनितम्बपूगा'। अयमर्घ ॥

81 The words अर्घ 'offering,' पथिन् 'a road,' मथिन् 'a churning stick, ऋभुक्षिन् 'a name of India,' स्तम्ब 'a clump of grass' नितम्ब, 'the buttocks,' and पूग 'a heap' are masculines

Thus अय अर्घ ॥

८२। 'पल्लवपल्वलकफरेफकटाहनिर्व्यूहमठमणितरङ्गतुरङ्गगन्धस्कन्धमृदङ्गसङ्गसमुद्रपुङ्खा'। अथ पल्लव इत्यादि ॥

82 The words पल्लव 'a sprout,' पल्वल 'a small pool,' कफ 'cough,' रेफ 'sound,' कटाह 'frying pan,' निर्व्यूह 'a peg,' मठ 'the hut of an ascetic,' मणि 'jewel,' तरग 'wave,' तुरङ्ग 'horse' गन्ध 'smell,' मृदंग 'a musical instrument,' सग attachment,' समुद्र 'ocean,' and पुङ्ख 'a falcon,' are masculines Thus अय पल्लव &c

८३। सारथ्यतिथिकुक्षिवस्ति पाण्यञ्जलय.। एते पुंसि। अय सारथि।

83 The words सारथि 'charioteer,' अतिथि 'a guest,' कुक्षि 'the womb,' वस्ति the abdomen,' पाणि 'the hand,' अंजलि 'the hollow of the hands' are masculines.

Thus अय सारथि &c

इति पुलिङ्गाधिकार ॥

THE NEUTER GENDER

१। 'नपुंसकम'। अधिकारोऽयम्।

1 The Neuter Gender

This is an Adhikâra sûtra

२। भावे ल्युडन्त.। हसनम। 'भावे' किम। पचनोऽग्नि। इधमव्रश्चन कुठार ॥

2 Abstract nouns of action formed with the affix ल्युट are neuters This is a repetition of III 3 115, S 3290 Thus हसनम (laughter) Why do we say 'abstract nouns of action?' Observe पचन 'fire', इधमव्रश्चन 'an axe', these words are masculines and not neuters

३। 'निष्ठा च'। भावे या निष्ठा तदन्त क्लीब स्यात। हसितम्। गीतम ॥

3 Abstract nouns of action formed with the निष्ठा affix are neuters This is also repetition of III 3 114 S 3090

Thus हसितम 'laughter,' गीतम 'a song'

४। त्वष्यञौ तद्धितौ। शुक्लत्वम–शौक्ल्यम। ष्यञ वित्त्वेऽसामर्थ्यात्पदे स्त्रीत्वम। चातुर्यम–चातुरी। सामग्र्यम–सामग्री। औचित्यम–औचिती ॥

4 Among *taddhitas*, words formed with the affixes त्व and ष्यञ are Neuters, (See V 1 123, S 1787)

Thus शुक्लत्वम् 'whiteness' and शौक्ल्यम् 'whiteness' The ष्यञ् formed nouns are optionally feminines because of the indicatory letter ष by IV 1 41, S. 498 in order to give scope to, the indicatory ष

Thus चातुर्यम् or चातुरी 'cleverness' सामग्र्यम् or सामग्री 'effects, goods,' औचित्यम् or औचिती 'aptness'

५। 'कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् ॥

5 Brâhmanadi words when denoting work and quality are neuters This is repetition of V 1 124, S 1788.

Thus ब्राह्मण्यम् 'Brâhmanical'

६। यद्यढग्यगञण्वुञ्छाश्च भावकर्मणि। एतदन्तानि क्लीबानि। 'स्तेनाद्यन्नलोपश्च (१७९०)। स्तेयम्। 'सख्युर्यः (१७९१)। सख्यम्। 'कपिज्ञात्योर्ढक् (१७९२)। कापेयम्। 'पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्' (१७९३) आधिपत्यम। 'प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्' (१७९४) औष्ट्रम्। हायनान्तयुवादिभ्योऽण् (१७९५)। द्वैहायनम्। द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यो वुञ्। पितापुत्रकम्। होत्राभ्यश्छः (१८००)। अच्छावाकीयम ॥

6 Nouns formed with the affixes यत् य, ढक्, यक्, अञ्, अण्, वुञ् and छ in the senses of nature or action thereof are neuters.

(a) The affix यत् is added by virtue of V 1 125, S 1790. Thus स्तेयम् 'theft'

(b) The affix य is added by virtue V 1 126, S 1791 Thus सख्यम् 'friendship'

(c) The affix ढक् is added by virtue of V 1 127, S 1792 Thus कापेयम् 'ape like'

(d) The affix यक् is added by virtue of V 1 128, S 1793 Thus आधिपत्यम् 'authority'

(e) The affix अञ् is added by virtue of V 1. 129, S. 1794 Thus औष्ट्रम् 'camel like'

(f) The affix अण् is added by virtue of V 1, 130, S 1795 Thus द्वैहायनम् 'the action of two days'

(g) The affix वुञ् is added by virtue of V 1 132 and 133, S 1797 and 1798 Thus पितापुत्रकम् 'paternal and filial.'

(h) The affix छ is added by virtue of V 1 135, S 1800. Thus अच्छावाकीयम् ॥

NOTE —This Sûtra summarises all the affixes taught in V 1 121-135.

७। 'अव्ययीभाव –' (८५६)। अधिस्त्रि ॥

7 Nouns which are अव्ययीभाव compounds are neuters (See II 84 18, S 659) Thus अधिस्त्रि।

८। 'द्वन्द्वैकत्वम्'। पाणिपादम् ॥

8 Nouns which are द्वन्द्व compounds are neuter (See II 4 2, S 906). Thus पाणिपादम्।

९। 'अभाषाया हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च'। स्थण्डम् ॥

9 The compound हेमन्तशिशिरौ is masculine, and अहोरात्रे is neuter in the non classical literature (See II 4 28 S 3399)

१० । 'अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुष' । अधिकारोऽयम् ॥

10 A Tatpurusha, compound, with the exception of that which is formed by the particle nañ, and of the Karmadhâraya compound, becomes neuter gender, in the cases explained in the following sûtras (See II 4 19, S 822)

This is an adhikâra sûtra.

११ । अनल्पे छाया । शरच्छायम् ॥

11 A Tatpurusha compound ending with the word chhâyâ 'shadow' is neuter in gender, when the sense is that of profuseness of the thing indicated by the first term (See II 4 22, S 825).

Thus शरच्छायम् ॥

१२ । 'राजामनुष्यपूर्वा सभा' । इनसभमित्यादि ॥

12 A Tatpurusha compound ending in सभा 'court' when preceded by words which are synonyms of राजा and अमनुष्य 'non human being' is neuter (See II 4. 23, S 826)

Thus इनसभम् 'the king's court' &c.

१३ । 'सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियां च' ॥

13 Tatpurusha compounds ending in सुरा 'wine,' सेना 'army,' छाया 'shadow,' शाला 'a house' निशा 'night' are also feminines (in addition to their being also neuter) See II 4 15, S 828

१४ । 'परवत्' । अन्यस्तत्पुरुष परवल्लिङ्ग स्यात् ॥

14 The gender of a Dvanda or a Tatpurusha compound is like that of the last word in it (See II 4 26 S 812)

१५ । 'रात्राह्नाहा॰ पुंसि' (८१४) ॥

15 The Dvanda or a Tatpurusha compound ending with रात्र 'night,' अह्न 'a day' and अह 'a day' is masculine (See II 4 29, S 814)

१६ । अपथपुण्याहे नपुंसके ॥

16 The words अपथ 'bad road' and पुण्याह 'sacred day' are neuters (See II 4 30, S 815 and II 4 17, S 821 *Vârtika*)

१७ । 'संख्यापूर्वा रात्रि.' । त्रिरात्रम् । 'संख्यापूर्वा' इति किम् । सर्वरात्रः ॥

17 A Dvigu compound ending with the word रात्रि when preceded by a numeral is neuter (See II 1 52, S 730)

Thus त्रिरात्रम् ॥

Why do we say "when preceded by a numeral"? Observe सर्वरात्र which is masculine

१८ । 'द्विगु स्त्रियां च' । व्यवस्थया । पञ्चफली । त्रिभुवनम् ॥

18 Nouns which are Dvigu compounds are feminines also (See II 4. 17, S 821 Vârtikas)

Thus पञ्चमूली 'five roots,' त्रिभुवनम् 'three worlds'

१९। इसुसन्तः । हवि । धनु ॥

19 Nouns ending in इस् (Un II 108) and उस् (Un II 115) are neuter

Thus हवि 'oblation to fire' (see Un II 108) धनु 'a bow' (Un II 115 read with II 117)

२०। अर्चि स्त्रियां च । इसन्तत्वेऽप्यर्चि स्त्रियां नपुंसके च स्यात। इयमिदं वार्चि ॥

20 The nouns अर्चि 'ray' is feminine also (in addition to its being neuter, although it ends in इस) ॥

Thus इय or इद अर्चि

२१। छदि स्त्रियामेव। इय छदि । छाद्यतेऽनेनेति छदेश्चुरादिण्यन्तात 'अर्चिशुचि-इत्यादिना इस्। इस्मन इत्यादिना ह्रस्व । पटल छदि इत्यमर । तत्र पटलसाहचर्याच्छदिष क्लीबता वदन्तोऽमरव्याख्यातार उपेक्ष्या ॥

21 The word छदि 'the roof' is always feminine

Thus इय छदि । It is also formed by adding the affix इस (see Un II 108) to the root छादि belonging to the churâdi class The root छादि becomes छद by VI 4 97, S 2985 In the Amarakosha, we find the word पटल छदि (II 2 14) There the commentators say that the noun छदि is neuter because it is mentioned along with पटल which neuter This explanation of the commentators should be rejected

२२। मुखनयनलोहवनमासरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनान्नाभिधानानि । एतेषामभिधायकानि क्लीबे स्युः । मुखमाननम । नयन लोचनम । लोह कालम् । वन गहनम् । मांसमामिषम रुधिर रक्तम । कार्मुक शरासनम । विवर बिलम । जल वारि । हल लाङ्गलम । धन द्रविणम । अन्नमशनम । अस्यापवादानाह त्रिसूत्रया ॥

22 The words which are synonyms of मुख 'face,' नयन 'an eye,' लोह 'copper,' वन 'forest,' मास 'a month,' रुधिर 'blood, कार्मुक 'a bow,' विवर 'a hole,' जल 'water,' हल 'the plough,' धन 'wealth,' and अन्न 'food' are neuters

Thus मुख आननम , नयन लोचनम , लोह कालम् , वन गहनम् , मास मामिषम , रुधिर रक्तम् , कार्मुक शरासनम , विवर बिलम् , जल वारि , हल लागलम् , धन द्रविणम , अन्न अशनम ॥

In the next three sûtras exceptions to this are mentioned

२३। सीरार्थोदनाः पुंसि ॥

23 The words सीर 'a plough,' अर्थ 'wealth' and ओदन 'food' are masculine

२४। वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानि पुंसि च । वक्त्रो वक्त्रम । नेत्रो नेत्रम । अरण्योऽरण्यम । गाण्डीवो गाण्डीवम् ॥

24 The words वक्त्र 'the face,' नेत्र 'the eye,' अरण्य 'the forest,' and गाण्डीव 'Arjuna's bow' are also masculines (as well as neuters)

Thus वक्त्र or वक्त्रम् , नेत्र or नेत्रम् , अरण्य or अरण्यम् , गाण्डीव or गाण्डीवम् ।

२५। अटवी स्त्रियाम ॥

25 The word अटवी 'the forest' is feminine

२६ । लोपधः । कुलम् । कूलम । स्थलम् ॥

26 Nouns ending in अ with the penultimate ल are neuters

Thus कुलम् 'a race,' कूलम् 'a shore,' स्थलम् 'place'

२७ । तूलोपलतालकुसूलतरलकम्बलदेवलवृषला पुंसि । अयं तूलः ॥

27 The following are masculines —तूल 'cotton,' उपल 'a stone,' ताल 'the Palmyra tree,' कुसूल 'a granary,' तरल 'a necklace,' कम्बल 'blanket,' देवल 'a virtuous man,' वृषल 'a sudra'

Thus अयं तूल &c

२८ । शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललमृणालबालनिगलपलालबिडाल खिल,-शूला पुंसि च । चात्क्लीबे । इदं शीलमित्यादि ॥

28 The following are masculines also (in addition to their being neuters):—शील 'conduct,' मूल 'root,' मङ्गल, the planet Mars,' साल 'a tree,' कमल 'lotus,' तल 'bottom,' मुसल 'pestle,' कुण्डल 'ear-ornament,' पलल 'a demon,' 'flesh,' मृणाल 'a lotus fibre,' बाल 'a child,' निगल 'swallowing,' पलाल 'strand, husk,' बिडाल, 'a cat,' खिल 'a desert,' शूल 'a spear'

Thus शील or शीलम् ।

२९ । शतादि: संख्या । शतम । सहस्रम् । 'शतादि:' इति किम् । एको द्वौ बहव । संख्या इति किम् । शतशृङ्गो नाम पर्वत ॥

29 The numerals शत 'a hundred' &c are neuters

Thus शतम् 'a hundred,' सहस्रम् 'a thousand'

Why do we say, शत &c ? Observe एकः 'one,' द्वौ 'two,' बहव 'many'

Why do we say when meaning 'the numerals' ? Observe शतशृङ्ग: (the name of a mountain) Here शत is masculine

३० । शतायुतप्रयुताः पुंसि च । अयं शत: । इदं शतमित्यादि ॥

30 The words शत 'a hundred,' अयुत 'a myriad,' प्रयुत 'a million' are also masculines

Thus अयं शत or इदं शतम &c

३१ । लक्षा कोटिः स्त्रियाम् । इयं लक्षा । इयं कोटि: । 'वा लक्षा नियुतं च तत्' इत्य, मरात्क्लीबेऽपि लक्षम् ॥

31 The words लक्षा 'a lakh' and कोटि 'ten million' are feminine

Thus इयं लक्षा, इयं कोटि ॥

According to Amarakosha (III 5 24) the word लक्ष is also neuter. Thus लक्षम् ।

३२ । शङ्कुः पुंसि । सहस्र क्वचित् । अयं सहस्र । इदं सहस्रम् ॥

32 The word शङ्कु ten billions, and sometimes सहस्र 'a thousand' is masculine

Thus अयं सहस्र or इदं सहस्रम ।

३३ । मन्द्व्यचकोऽकर्तरि । मनप्रत्ययान्तो द्व्यचक क्लीबं स्यात् तु कर्तरि । वर्म । चर्म द्व्यचक किम् । अणिमा । महिमा । अकर्तरि किम् । ददाति इति दामा ॥

33 Nouns of two syllables formed with the affix मन् and when not denoting an agent are neuters,

Thus चर्मन् 'skin,' वर्मन् 'armor,' कर्मन् 'work'

Why do we say ' of two syllables ? ' Observe अणिमन् 'minuteness,' महिमन् 'glory '

Why do we say 'when not denoting an agent ' ? Observe दामन् 'a giver' ।

३४ । ब्रह्मन्पुंसि च । अयं ब्रह्मा । इदं ब्रह्म ॥

34 The word ब्रह्मन् is also masculine

Thus अयं ब्रह्मा or इदं ब्रह्म ।

३५ । नामरोमणी नपुंसके । 'मन्द्‌व्‌यच्‌क–' इत्यस्यायं प्रपञ्चः ॥

35 The words नामन् 'name' and, रोमन् 'hair,' are neuters This is merely an amplification of sûtra 33

३६ । 'असन्तो द्व्यच्कः' । यशः । मनः । तपः । 'द्व्यच्क' किम् । चन्द्रमा ॥

36 Nouns of two syllables formed with the affix अस् are neuters

Thus यशस् 'glory,' मनस् 'mind,' तपस् 'austerity '

Why do we say 'of two syllables ' ? Observe चन्द्रमस् 'the moon,' which is masculine.

३७ । अप्सराः स्त्रियाम् । एता अप्सरसः । प्रायेणायं बहुवचनान्तः ॥

37 The word अप्सरस् is feminine

Thus एता अप्सरसः । Generally, this word is used in the Plural number only

३८ । 'त्रान्तं' । पत्रम् । छत्रम् ॥

38 Nouns formed with the affix त्र are neuters (Un. IV 159)

Thus पत्रम् ' a leaf ,' छत्रम् ' an umbrella '

३९ । 'यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राः स्त्रियामेव' ॥

39 The following are always feminine :—यात्रा 'journey,' मात्रा ' a measure,' भस्त्रा ' a leathern bag,' दंष्ट्रा ' tusk,' वरत्रा ' a strap '

४० । 'भृत्रामित्रच्छात्रपुत्रमन्त्रवृत्रमेढ्रोष्ट्राः पुंसि' । अयं भृत्रः । न मित्रममित्रः । 'तस्य मित्राण्यमित्रास्ते' इति माघः । 'स्यातामभित्रौ मित्रे च' इति च । यत्तु 'द्विगोर्मित्रे' (३१११) इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम्–'अमेर्द्विषदिति्यौणादिक इत्रच् । अमेरमित्र मित्रस्य व्ययेदित्यादौ मध्योदात्तस्तु चिन्त्यः । नञसमासेऽप्येवम् । परवल्लिङ्गतापि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरम्' इति तत्प्रकृतसूत्रापर्यालोचनमूलकम् । स्वरदोषोद्भावनमपि 'नञो जरमरमित्रमृताः' (३८५०) इति षाष्ठसूत्रास्मरणमूलकमिति दिक् ॥

40 The following are masculines —भृत्र ' a servant,' अमित्र 'an enemy,' छात्र ' a pupil,' पुत्र ' a son,' मन्त्र ' a mantra,' वृत्र 'name of a demon killed by Indra,' मेढ्र ' a ram,' उष्ट्र ' a camel '

Thus अयं भृत्रः । अमित्र is equal to न मित्रम a non friend i e an enemy. Thus we find in Magha तस्य मित्राण्यमित्रास्ते । So also स्यातामभित्रौ मित्रे च ॥

In commenting on the sutra द्विगोर्मित्रे (III 2 113 S 3111), Haradatta in his Padamanjari says ' The word *amitra* is derived from the root *am* with the Unadi affix इत्रच् under sutra IV 174, in the sense of an enemy The word *amitra* is not a negative compound of अ+मित्र as it would appear at first sight Because had it been a Tatpurusha compound of *a+mitra*, then by sutra II 4, 26,

S 812, it would have been Neuter, because the word *mitra* is Neuter If it be said that 'the gender of a word depends upon usage, and though *mitra* be Neuter, *amitra* will be masculine,' then there arises the difficulty as to accent For then by VI 2 2, S 3736 the अ will retain its accent in the Tatpurusha But it is intended that the accent should be on मि, i e the चित् accent For the Rig Vedins read it with the acute on the middle of amitra, as in the following अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र. (Rig Veda VI 25, 2), अमैरमित्र मर्दय (Rig VIII 75 10)'

But these two objections of Haradatta proceed on the assumption that the word amitra is a Tatpurusha compound But as a matter of fact it is a Bahuvrihi compound and consequently the rule of gender taught in II. 4 26 does not apply to it Haradatta overlooked the context in applying this rule He further forgot sûtra VI. 2 116, S 3850 which specifically applies to the accent of amitra, when he raises the objection as to accent

NOTE —Did Haradatta really misapply sûtra II 4 26 and forget VI 2 116, or is not Bhattoji floundering ? Why should the word अमित्र be taken as a Bahuvrihi and not a Tatpurusha ? The Bahuvrihi *amitra* would mean 'friendless,' and not 'an enemy'

४१ । 'पत्रपात्रपवित्रसूत्रच्छत्रा पुंसि च' ॥

41 The following are masculines (in addition to their being neuters) —

पत्र 'a leaf,' पात्र 'a vessel,' पवित्र 'holy,' सूत्र 'a thread,' छत्र 'a line

Thus पत्र or पत्रम् ॥

४२ । 'बलकुसुमशुल्बयुद्धपत्तनरणाभिधानानि' । बल वीर्यम् ॥

42. The synonyms of बल 'courage or strength,' कुसुम 'a flower,' शुल्ब 'a rope, string' पत्तन 'a town' and रण 'fight' are neuters Thus बलं वीर्यम् ॥

४३ । 'पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च' । पद्मादय शब्दा कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गा स्यु । अमरोऽप्याह–'वा पुंसि पद्म नलिनम्' इति । एव च 'अर्धर्चादिसूत्रे तु जलजे पद्म नपुंसकमेव', इति वृत्तिग्रन्थो मतान्तरेण नेय ॥

43 The words पद्म, कमल, उत्पल 'the lotus flower,' although names of a kind of flower, are masculines also (in addition to their being neuters)

In the Amarakosha, (I 2 39) पद्म and नलिन are optionally masculines. In II 4 31, Kâśikâ says '*padma* meaning *lotus* is neuter only' This is however one view of the case

४४ । 'आहवसंग्रामौ पुंसि' ॥

44. The words आहव and संग्राम 'fight' are masculines By III 42 these words being synonyms of rana would have been Neuters. This makes them masculines

४५ । 'आजि स्त्रियामेव' ॥

45 The word आजि fight is always feminine This also by sutra 42 and would have been Neuter

४६ । 'फलजाति' । 'फलजातिवाची शब्दो नपुंसकं स्यात् । आमलकम् । आम्रम् ॥

46 Names of fruits are neuters.

Thus आमलकम 'one of the myrobolans,' आम्रम् 'mango' But the word आमलकी is feminine also It however does not mean the fruit, but the tree which produces that fruit

४७। 'वृक्षजाति'। स्त्रियामेव क्वचिदेवेदम। हरीतकी॥

47 Names of trees are feminines only This is not a universal rule Thus हरीतकी 'one of the myrobolans

४८। 'वियज्जगत्सकृत्शकन्पृषच्छकृच्छकृदुदश्वित.'। एते क्लीबा स्यु॥

48 The following are neuters .—

वियत 'the sky,' जगत् 'the universe,' सकृत् 'once,' शकन 'ordure,' पृषत 'a drop of water,' शकृत 'ordure,' (Un IV 58), यकृत् 'the liver,' उदश्वित् 'whey'

४९। 'नवनीतावतानृतामृतनिमित्तवित्तचित्तपित्तव्रतरजतवृत्तपलितानि'॥

49 The following are neuters —

नवनीत 'butter,' अवत 'a well,' अनृत 'a lie,' अमृत 'nectar,' निमित्त 'cause,' वित्त 'wealth,' चित्त 'mind,' पित्त 'bile,' व्रत 'fast,' रजत 'silver,' वृत्त 'an event,' पलित 'gray hair

५०। 'श्राद्धकुलिशदैवपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थ्यक्ष्यस्थ्यास्पदाकाशकण्वबीजानि'। एतानि क्लीबे स्यु॥

50 The following are neuters —

श्राद्ध 'a funeral rite', कुलिश 'the thunderbolt of India,' दैव 'fate,' पीठ 'a seat,' कुण्ड 'a bowl,' (Un I 112) अंग 'the body' दधि 'curdled milk,' सक्थि 'the thigh' (Un III 154), अक्षि 'an eye,' अस्थि 'a bone,' आस्पद 'a place,' आकाश 'the sky,' कण्व 'sin,' and बीज 'the seed'

५१। 'दैव पुंसि च'। दैवम-दैव॥

51 The word दैव 'luck' is also masculine

Thus दैवम or दैव॥

५२। 'धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्यधृष्यहव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यहर्म्यतूर्यसैन्यानि'। इद धान्यमित्यादि॥

52 The following are neuters —

धान्य 'corn,' आज्य 'clarified butter,' सस्य 'crop,' रूप्य 'silver,' पण्य 'vendible,' वर्ण्य 'saffron,' धृष्य 'conquerable,' हव्य 'clarified butter,' कव्य 'anoblation of food to deceased ancestors,' काव्य 'a poem,' सत्य 'truth,' अपत्य 'offspring,' मूल्य 'the price,' शिक्य 'a loop or swing made of rope,' कुड्य 'a wall,' मद्य 'wine,' हर्म्य 'a house,' तूर्य 'a kind of musical instrument,' सैन्य 'an army,'

Thus इद धान्यम &c

५३। 'द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छबिम्बकुटुम्बकवचवरशरवृन्दारकाणि'॥

53 The following are neuters .—

द्वन्द्व 'couple' बर्ह 'a peacock's tail,' दुःख 'sorrow,' बडिश 'a fish hook,' पिच्छ 'the tail of a peacock,' बिम्ब 'shadow,' कुटुम्ब 'relation,' कवच 'amulet,' वर 'boon,' शर 'an arrow,' वृन्दारक 'a deity.'

५४। 'अक्षमिन्द्रिये'। इन्द्रिये' किम। रथाङ्गादौ मा भूत।

54 The word अक्ष when it means one of the special senses is neuter.

Why do we say 'one of the special senses? It will not be Neuter when it means the *axle* of a chariot, &c

इति नपुंसकाधिकार॥

MASCULINE AND FEMININE GENDERS

१ । 'स्त्रीपुंसयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1 Masculine and Feminine Genders

This is an adhikâra sûtra

२ । 'गोमणियष्टिमुष्टिपाटलिवस्तिशाल्मलित्रुटिमसिमरीचयः' । इयमयं वा गौः ॥

2 The following belong to both masculine and feminine genders.—

गो 'the cow,' मणि 'a gem,' यष्टि 'a stick,' मुष्टि 'the fist, पाटलि 'the trumpet-flower,' वस्ति 'residing,' शाल्मलि 'name of a tree,' त्रुटि 'cutting' मसि ink,' मरीचि 'pepper-'

Thus इयं or अयं गौः.

३ । 'मन्युमृत्युसीधुकर्कन्धुकिष्कुकण्डुरेणवः' । इयमयं वा मन्युः ॥

3 The following are both masculine and feminines —

मन्यु 'anger' (Un III 20), मृत्यु 'death,' सीधु 'rum,' कर्कन्धु 'the jujube tree' (Un I 93) कण्डु 'scratching,' रेणु 'an atom of dust'

Thus इयं or अयं मन्युः ।

४ । 'गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च' । त्रिलिङ्गमित्यर्थः । पटु–पटु – पट्वी ॥

4 Nouns ending in उ denoting quality or qualification are also neuters. That is they belong to all the three genders Thus पटुः, पटु, पट्वी

५ । 'अपत्यार्थतद्धिते' । औपगवः–औपगवी ॥

5 Those तद्धित nouns which denote an offspring are both masculine and feminine

Thus औपगवः or औपगवी ॥

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

MASCULINE AND NEUTER GENDERS

१ । 'पुंनपुंसकयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1 Masculine and Neuter Genders

This is an adhkâra sûtra

२ । 'घृतभूतमुस्तक्ष्वेलितैरावतपुस्तकबुस्तलोहिताः' । अयं घृतः । इदं घृतम् ॥

2 The following are both masculines and neuters —घृत 'butter,' भूत 'any being,' मुस्त 'a kind of grass,' क्ष्वेलित 'play,' ऐरावत 'Indra's elephant,' पुस्तक 'a book,' बुस्त 'the burnt crust of roast meat,' लोहित 'redness'

Thus अयं घृतः or इदं घृतम्

३ । 'शृङ्गार्धनिदाघोद्यमशल्यदृढाः' । अयं शृङ्गः । इदं शृङ्गम् ॥

3 The following are both masculines and neuters —शृङ्ग 'a horn,' अर्ध 'half,' निदाघ 'heat,' उद्यम 'effort,' शल्य 'a spear,' दृढ 'firm'

Thus अयं शृङ्गः or इदं शृङ्गम् ।

४ । 'व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पार्धर्चदर्भपुच्छाः' । अयं व्रजः । इदं व्रजम् ।

4 The following are both masculines and neuters:—व्रज 'a multitude,' कुञ्ज 'a tree,' कुथ 'a carpet,' कूर्च 'a bundle,' प्रस्थ 'a level plain,' दर्प 'pride' श्मशान 'a cemetry' (Un I 137), अर्धर्च 'half a verse,' दर्भ 'a kind of grass,' and पुच्छ 'tail'

Thus अयं व्रजः or इदं व्रजम्.